

આમણી બજારી

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮-૮-૭૭ વર્ગીક .

પુસ્તકનું નામ ૨૧૧૭.૧૧.૭૧ ૨૧૧૭.૧૧.૭૧

વિષય ૪-:૩

રસિક નવલકથામાળા.

પુસ્તક ૨ જી.

આગ્રાના ખજાનાનો ભેદ.

(અદ્ભુત ડિટેક્ટિવ નવલકથા.)

લેખક,
ચંદુલાલ જહાલાલ વ્યાસ,
વડવાણ સીટી.

પ્રકાશક,
પુંજલાલ ભગવાન પારેખ,
વડવાણ સીટી.

આવૃત્તિ ૧ લી.

ગ્રંથ ૧૯૭૮

મૂલ્ય રૂ. ૨.

[અંતર્યામીત્વના સર્વે લક્ષ પ્રકાશકને સ્વાધીન.]

ગુજરાત લિપીખંડ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંમ્મત
૮૮૭

૬-૩

“વસન્ત” મુદ્રણાલયમાં
ચિમનલાલ ઇશ્વરલાલે મુદ્રાંકિત કર્યું;
પાયપુર શામળાની પોળ પાસે-અહમદાબાદ.

પ્રકાશકનું નિવેદન.

“ રસિક નવલકથામાળા ” નું આ દ્વિતીય પુસ્તક પ્રકટ થાય છે. આ પુસ્તક ‘ ચમત્કારિક ખૂન ’ કરતાં પણ વિશેષ રસિક છે. રસિક નવલકથામાળાની યોજના જાહેર કરતાંની સાથેજ સુઝ અને રસિક સંજ્ઞનો તરફથી તેનો સારો સત્કાર થયો છે અને હજી બે માસ પણ થયા નથી તે પહેલાંજ કાગલમ રૂપે આલોક્ય થયા છે. એથી મને લાગે છે કે આપણામાં વાંચવાનો શોખ છે, જ્ઞાનપ્રાપ્તિની અભિલાષા છે; પરંતુ તે શોખને, તે અભિલાષાને સારાં અને સસ્તાં પુસ્તકોદ્ધારા પોષવાં તે પુસ્તકપ્રકાશકનું કામ છે. આજ સુધીમાં ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકાશમાં આવેલી આવી માળાઓના પ્રમાણમાં, હું નમ્રતાપૂર્વક જણાવું છું કે આ માળાનાં પુસ્તકોની કીમત એકંદરે સસ્તી છે. એટલું ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે અગાઉ કાગળો તથા મળુડીના જે ભાવ હતા તેના કરતાં અત્યારના ભાવ અમણા કરતાંયે વધારે છે; તેમ છતાં પણ હું આનું સાદસ ખેડી શકું છું તે મારા રસિક આલોકના ઉત્તેજનનું પરિણામ છે. જે આલોકોની સંખ્યા એક હજારથી ઉપરની થઈ ગયેલો તે મારી ઇચ્છા એવી છે કે પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ તથા પુસ્તકો આધિવાનું ખાતું પોતાનું જ રાખીને પુસ્તકો તૈયાર કરવાં. અત્યારે પુસ્તકો અમદાવાદમાં છપાવવાં પડે છે. કેમકે તે સિવાય અન્ય સ્થળે તમામ પ્રકારની અનુકૂળતા મળતી નથી. અમદાવાદ છપાવવામાં ફેટલીક અગવડ પડે છે, ઠીક થાય છે અને ખર્ચ પણ વધે છે. જે માટે પોતાનું પ્રેસ હોય તે હું આથી પણ સસ્તી કીમતે પુસ્તકો આપી શકું એમ માનું છું. મારી એ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવી તે મારા આલોકના લાઠમાં છે.

વક્રવાણુ સીટી.

તા. ૨૨-૫-૨૨

પુંજલાલ ભગવાન પારેખ.

પ્રસ્તાવના.

—૭૭—

ડિટકિટવ શેરલોક હોમ્સને લગતી પહેલી નવલકથા આજથી એ માસ પહેલાં 'ચમત્કારિક ખૂન,' એ નામથી પ્રકટ થઈ ચૂકી છે. આ શેરલોક હોમ્સમાળાની બીજી વાર્તા છે. જેમણે પહેલી વાર્તા વાંચી હશે તેઓ આ બીજી વાર્તા વાંચનાં જાણે છૂલી પોત્રિસની આલાકી અને બુદ્ધિચાતુર્યના બેદમાં કોંઈને કોંઈ ઉતરના હોય એમ તેમને લાગશે. શેરલોક હોમ્સને લગતી બીજી વાર્તાઓ પણ એકએકથી ચડીયાતી અને રસિક છે.

આપણી ગુર્જર ભાષામાં ડિટકિટવ વાર્તાઓ ઘણી પ્રકટ થઈ છે અને થાય છે; પરંતુ આ શેરલોક હોમ્સને લગતી વાર્તાઓ આસ વિશિષ્ટ પ્રકારની છે. આ વાર્તાઓ વાંચનાં આપણે એમ જાણે છે કે જાણે આપણે પોતેજ શેરલોક હોમ્સ અથવા ડો. વોટસન છીએ અને ગુન્દાના રહસ્યને ઉકેલવાનો યત્ન કરીએ છીએ ડો. વોટસન ડાઈરની આ પ્રકારની લેખનપદ્ધતિને લીધેજ આ પુસ્તકોને દેશમાં પોત્રિસમાળાનાં પાંચ પુસ્તકોમાં સ્થાન મળ્યું છે. આ બીજા પુસ્તકનું ભાષાંતર પણ અગાઉ થઈ ગયું છે, પરંતુ તેને ઘણુંજ દુર્લભ દેવાથી મળ લેખકના હિંદુસ્તાને કારણે વર ક્ષતિ પહોંચે છે. આવી વાર્તાના ભાષાંતરમાં કયો સુધારો વધારો કે ઘટાડો કરવાનું હું પસંદ કરતો નથી. શેરલોક હોમ્સને લગતું ત્રીજું પુસ્તક પણ જાપાય છે. તે થોડા સમયમાં જલાર પડશે.

વઢવાણ સીટી.
તા. ૨૨-૪-૨૨

અંદુલાલ જેઠાલાલ આચ.

રસિક નવલકથામાળા

પાંચકોને વધારે સસ્તી કીમતે સારાં પુસ્તકો પુરાં પાડવાના હેતુથી આ નવલકથામાળાની યોજના કરી છે.

નિયમો.

૧ પ્રવેશ ફી રૂ. ૧ બરીને આ નવલકથામાળાના આદક થઈ શકાય છે. ફીની રકમ મનીઓર્ડરથી મોકલી આપવી અથવા તેા વી. પી. ની સાથે વસૂલ કરવા જણાવવું.

૨ આદક તરીકે કોઈ પણ વખતે ચાલુ થઈ શકાશે, પરંતુ ઓછામાં ઓછા એક વર્ષ સુધી ચાલુ રહ્યા બાદ જો આદક તરીકે રહેવાની ઈચ્છા નહિ હોય તોજ તેમની પ્રવેશ ફી તેમના ખર્ચે પાછી મળશે. એક વર્ષથી ઓછા વખતને માટે આદક રહેનારને પ્રવેશ ફી પાછી મળશે નહિ.

૩ આ નવલકથામાળાના આદકો હશે તેમને નવલકથામાળાના તમામ પુસ્તકો પોળી કીમતે મળશે.

૪ હાલમાં દરેક વી. પી. બુકપોસ્ટ રજીસ્ટર કરીને મોકલવાનો પોસ્ટ ખાતાનો કાયદો છે તથા પોસ્ટેજનો ચાર્જ પણ અગાઉ કરતાં બમણો થયો છે; છતાં આદકો પાસેથી હું રજીસ્ટર તથા પોસ્ટેજ ખર્ચ લેવા ઈચ્છતો નથી. ફક્ત તેમણે મનીઓર્ડરનો ચાર્જ આપવો પડશે. એક પુસ્તક રવાના કરવામાં ખર્ચ વિશેષ આવતું હોવાથી જે ત્રણ પુસ્તકો સાથે પણ રજીસ્ટર વી. પી. બુકપોસ્ટથી મોકલી આપવામાં આવશે.

૫ આદકોને પુસ્તક મોકલતાં વધુમાં વધુ આડ દિવસ અગાઉથી ખબર આપવામાં આવશે.

૬ દર વર્ષે વધુમાં વધુ છ પુસ્તકો પ્રેરત કરવામાં આવશે, અને તે નવલકથામાળાના આદકો ખરીદવાં પડશે જો કોઈ પણ આદક વી. પી.

બુકપોસ્ટ પાકું ફેરવશે તો તેણે બરેલી પ્રવેશ ફી જમ કરી, ગ્રાહકના બીસ્ટમાંથી નામ કમી કરવામાં આવશે.

૭ જે અમારા તરફથી એક વર્ષમાં છ કરતાં વધુ પુસ્તકો પ્રકટ થશે તો તે વધારાનાં પુસ્તકો લેવાની ગ્રાહકને ફરજ પાડવામાં આવશે નહિ. તેમની ઈચ્છા હશે તો તે તેમને પોણી કીમતે મળશે.

૮ નવલકથામાળાનાં પુસ્તકો ઉંચા ગ્લેઝડ કાગળો, સુંદર છપાઈ અને પાકાં સોનેરી પુઠાનાં રહેશે. કોઈ પણ પુસ્તક અપુર્ણ બહાર પાડવામાં આવશે નહિ. જે એકથી વધારે ભાગવાળું હશે તો તેના તમામ ભાગ સાથે બહાર પાડવામાં આવશે.

૯ નવલકથામાળાના ગ્રાહકો સિવાય ખીલ સજ્જનોને નવલકથામાળાનાં તમામ પુસ્તકો પુરી કીમતે આપવામાં આવશે; ફક્ત રજીસ્ટર તથા પોસ્ટેજનો ચાર્જ લેવામાં આવશે નહિ.

૧૦ આજસુધી અમે ઘટાડેલી કીમતે પુસ્તકો આપતા, વખતે તેની સાથે ભેટનું પુસ્તક પણ આપતા; પરંતુ હવેથી તે નિયમ બંધ કરવામાં આવ્યો છે.

૧૧ રસિક નવલકથામાળાનાં બહાર પડી ગયેલાં પુસ્તકો જે નવા ગ્રાહકોને લેવા હશે તો સીકીકે હશે તે પુસ્તકો ૧૨૫ ટકા કમીશનથી મોકલવામાં આવશે; રજીસ્ટર તથા પોસ્ટેજ ખર્ચ માફ.

સામે જણાવેલાં પુસ્તકો નવલકથામાળાના ગ્રાહકોને પોણી કીમતે મળશે પોસ્ટેજ તથા રજીસ્ટર ખર્ચ માફ. શ. ૧ પ્રવેશ ફી બરી ગ્રહક તરીકે નામ નોંધાવે.

પુંજલાલ ભગવાન પારેખ,
વઢવાળુ સીદી.

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
પ્ર. ૧	દાકેનનું વ્યસન	૧
„ ૨	અપલોકન અને તર્કશાસ્ત્ર	૭
„ ૩	એક અજબ શક્તિ	૧૩
„ ૪	નવીન કેસ	૨૧
„ ૫	નક્કી જલુજ	૨૮
„ ૬	એક નવીન રહસ્ય	૩૩
„ ૭	પરિણામની તપાસમાં	૩૮
„ ૮	પત્ર લખનારની મુલાકાત	૪૩
„ ૯	થેડસ શોલ્ટોનું કથાનક	૫૧
„ ૧૦	થેડસ શોલ્ટોનું કથાનક-ચાલુ	૧૦
„ ૧૧	પોન્ડીચેરી લોજમાં	૧૬
„ ૧૨	‘માર્થલોમ્યુનું’ ખૂન	૭૪
„ ૧૩	અમારી તપાસ	૮૧
„ ૧૪	એક નવીન શોધ	૮૭
„ ૧૫	થેડસ શોલ્ટો ઉપર આરોપ	૯૫
„ ૧૬	પક્ષીઓ વેચનારને ત્યાં	૧૦૧
„ ૧૭	ટોપી શિકારની પાછળ	૧૦૬
„ ૧૮	થોડોક ખુલાસો	૧૧૪

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
„ ૧૯	ટોપીએ કરેલી ભુલ	૧૨૧
„ ૨૦	ભલ સુધારી	૧૨૮
„ ૨૧	એકરસ્ટ્રીટના ડિટકિટવો	૧૩૫
„ ૨૨	આન્દામાનનો જંગલી માણસ	૧૪૩
„ ૨૩	શેરલોક લેન્ગસની નિરાશા	૧૫૦
„ ૨૪	થેડસ શોલ્ટો છૂટ્યો	૧૫૭
„ ૨૫	અખણ્યો માણસ	૧૬૧
„ ૨૬	પત્નો કેવી રીતે લાગ્યો ?	૧૭૩
„ ૨૭	આંદામાનવાસીનો અંત	૧૮૩
„ ૨૮	જોનાથન સ્મોલ	૧૯૩
„ ૨૯	ઝવેરાત ગૂમ	૨૦૦
„ ૩૦	લાકડાનો પગ	૨૦૭
„ ૩૧	૧૮૫૭નો બળવો	૨૧૪
„ ૩૨	ચંડાળ-ચોકડી	૨૨૨
„ ૩૩	અસ્મતનું ખૂન	૨૩૦
„ ૩૪	દેશનિકાલની સજા	૨૩૬
„ ૩૫	પલાયન	૨૫૦
„ ૩૬	જોનાથનના કથાનકની પૂર્ણાકૃતિ	૨૫૬
„ ૩૭	ઉપસંહાર	૨૬૩

વાંચવા લાયક નવલકથાઓ.

	મૂલ્ય.	રૂ. આ. પા.
ચમત્કારિક ખૂન.	૨-૦-૦	
આગ્રાના ખગ્ગનાનો બેઠ.	૨-૦-૦	
ભયંકર ભેદ ભા. ૧-૨.	૩-૦-૦	
શેરલોક હોમ્સનાં સાહસકર્મો.	૨-૦-૦	
બેર વસુદ્ધ !-ભાગ ૧ (સચિત્ર)	૩-૦-૦	
બેર વસુદ્ધ !-ભા. ૨ (સચિત્ર)	૩-૦-૦	
વિચિત્ર જગત !-ભા. ૧	૩-૦-૦	
પ્રેમની ખુમારી-ભા. ૧. (સચિત્ર)	૨-૮-૦	
પ્રેમની ખુમારી-ભા. ૨ (સચિત્ર)	૩-૮-૦	
સૌંદર્ય-જવાણા-ભા ૧ (ખીજી આકૃતિ)	૨-૦-૦	
સૌંદર્ય-જવાણા-ભા. ૨	૧-૮-૦	

આ સર્વ પુસ્તકો પાકાં સોનેરી પૃંકાં, દળદાર કદ અને સુંદર છપાઈ તથા ગ્લેઝડ કાગળનાં છે. રસિક નવલ-કથામાળાના ગ્રાહકોને પોણી કીમતે મળશે. રજીસ્ટર તથા પોસ્ટેજ માફ.

પુંજલાલ ભગવાન પારેખ.

ચઢવાણ સીઠી.

આગ્રાનો ખજનો.

પ્રકરણ ૧ લું.

કેકેનનું વ્યસન.

શેરલોક હોમ્સે શગડીની પેડલીના ખૂણા ઉપરથી એક પ્રવાહી મિશ્રણની શીશી લીધી અને એક સફાઈદાર મોરોક્કો અ.મડાની નાળુક પેટીમાંથી 'હાઇપોડરમીક સીરીઝ' * કાઢી. પોતાની સાંખી, સફેદ અને ધૂજતી આંગળીઓ વડે નાળુક અને પારિક સોપના જેવી એ પીચકારી પકડી રાખીને તેમાં પ્રથમ પેટું પ્રવાહી મિશ્રણ ભર્યું. તે પછી તેના ડાબા હાથના ખમીશનું કંઈ જરા ઉચે ચડાવ્યું. થોડો વખત સુધી તે કાંઈક વિચાર કરતો તેના ઉઘાડા હસ્ત અને કાંડ તરફ જોઈ રહ્યો. પોતાના ડાબા હસ્તના જે ભાગ ઉપર તેની દષ્ટિ ઠરી હતી તે તમામ ભાગ ઝીણું ઝીણું હિટ્ટોનાં ચિહ્નથી આચ્છાદિત થઈ ગયેલો હતો. એક પણ જગ્યા એવી રહી મર્દન હતી કે જ્યાં ન્હાનું ન્હાનું હિટ્ટ પાડવામાં આવ્યું ન હોય. હેવટે પેલી પીચકારીની તિક્ષ્ણ આંખી તેણે હસ્તના ખૂણા ભાગમાં એક સ્થળે ખોસી દીધી અને પીચકારીનું ઉપલું ટોપકું દબાવવાથી તેની અંદરના

* પ્લેગની રસી મૂકવામાં ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે તેવી પીચકારી.

પ્રવાહીનો અમુક ભાગ હાથની અંદર દાખલ થયો. તે કાર્ય પૂર્ણ થયું એટલે તેના મુખ ઉપર સંતોષનું ચિહ્ન તરી આવ્યું અને એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ મૂકીને તે મખમલ જડેલી હાથાવાળી ખૂરસી પર આડે પડખે થતો બેઠો.

ઘણા મહિનાઓ થયા હું દરરોજ ત્રણ વખત આ ક્રિયાને અચ્છેડતો હતો. પરંતુ એ પ્રમાણે સતત અવગ્રોહન હોવા છતાંયે શેરલોક હોમ્સના એ નુકસાનકારક વ્યસન પ્રત્યેનો મારો તિરસ્કાર લેશ પણ એડો થયો ન હતો. બદ્ધે દિવસાનુદિવસ એ દશ્ય પ્રત્યેના મારા તિરસ્કારમાં ઉત્તરોત્તર વધારો જ થતો આવ્યો હતો. વળી તેના એ વ્યસનના નુકસાનકારકપણા સામે તેની દૃષ્ટિ ખોલવાની હું આજ સુધી હિમ્મત કરી શક્યો ન હતો, તેથી પણ મારું હૃદય મને ડાંખ્યા કરતું હતું. શેરલોક હોમ્સના એક સ્નેહી તરીકે તેનું અણુહિત થતું અટકાવવું એ મારી ફરજ હતી. ઘણી વાર મેં મારા મનમાં એવો નિશ્ચય કર્યો હતો કે તેને આ નુકસાનકારક વ્યસનથી દૂર રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો. પરંતુ મારા મિત્રના શાંત અને બેદરકાર સ્વભાવમાં એવું કાંઈક રહસ્ય રહેતું હતું કે કાંઈ પણ મનુષ્ય તેની સાથે વિશેષ છૂટ લેવાની હિમ્મત કરી શકે તેમ ન હતું. તેની અમાધશક્તિ, તેની સત્તાત્મક રીતભાવ અને તેના ખીજા કેટલાક અસામાન્ય ગુણોનો મને જે અનુભવ હતો, એથી પણ હું તેને યોગ્ય સલાહ આપવાના કાર્યમાં આગળ વધવાની હિમ્મત કરી શકતો નહિ.

પરંતુ તે દિવસે બપોરે ભોજનની સાથે લીધેલા એક પ્રકારના તીવ્ર મઘથી મારામાં આવેલી શક્તિને લીધે કિંવા તેના માપમાં થયેલા અતિરેકને લીધે, આ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયેલો બેઠોને મને હાથું કે હવે વધુ વખત મારાથી મૌન રહી શકાય તેમ નથી.

“આજે તમે શું લીધું?” મેં પ્રશ્ન કર્યો: “અરીણું સત્તવ કે કોકેનનું?”

એ વખતે તે એક જૂનું પુસ્તક વાંચતો હતો. તેમાંથી દટિ ખસેડીને મારી સામે શાંતપણે નજર કરતો બોલ્યો: “આજે તો કોકેન લીધું છે. આ મિશ્રણમાં કોકેન સેંકડે સાત ટકા જેટલું છે. કેમ તમને લેવાની ઈચ્છા થાય છે કે શું?”

“ના ના, કદી પણ નહિ.” મેં સહેજ નિરસ્કરપૂર્વક જવાબ આપ્યો: “અફધાન વિગ્રહની જે અસર મારા શરીર ઉપર થઈ છે તે હજી તદ્દન દૂર થઈ નથી. એટલે હું મારા આરોગ્યને આગળ વધવામાં તેની સામે વિશેષ પ્રતિબંધ મૂકવા ઈચ્છતો નથી.”

તે મારો આ કટાક્ષ સાંભળીને સહેજ હસ્યો અને બોલ્યો: “વોટસન! તમારું કહેવું સત્ય છે તે વાતની હું ના કહી શકતો નથી. હું પણ ધારું છું કે શારીરિક આરોગ્ય ઉપર કોકેનની અસર નુકસાનકારક ગણાય છે અને એથી શરીર નબળું પડી જાય છે. પરંતુ મારા મગજને એ એટલું બધું ઉત્તેજક અને બળપ્રદાયક ગણાય છે કે તેના એ ગુણ પાસે શરીરને હાની પહોંચાડનારી તેની અસર મને બહુ મહત્વની લાગતી નથી.”

“પણ, વિચાર કરો.” હું અત્યંત લાગણીપૂર્વક બોલ્યો: “એના અંતિમ પરિણામનો વિચાર કરો. તમારા કહેવા મુજબ કોકેન લેવાથી તમારું મગજ જગૃત થતું હશે અને ઉત્તેજિત બનતું હશે. પરંતુ એ કેવળ કૃત્રિમ અને નાશકારક પ્રયોગ છે. શરૂઆતમાં એ તમારા જ્ઞાનતાંત્રીઓને શક્તિ આપતું માલૂમ પડશે પરંતુ અંતે તો તમારા જ્ઞાનતાંત્રી પણ નિર્બળ બની જશે અને એ નિર્બળતા કાયમનું ધર કરી બેસશે. કોકેનના દીર્ઘસેવનથી કેતું ખરાબ પરિણામ

નિપજે છે એ તો તમે પણ જાણતા જ હશે. મને તો લાગે છે કે, ભવિષ્યમાં હાની પહોંચાડનારે વ્યસન પ્રારંભમાં આનંદને ખાતર જે જે અદ્ભુત શક્તિઓની તમને કુદરત તરફથી વ્યક્તિય થયેલી છે તે ભવિષ્યમાં ત્યાં પામવાનો જેમાં સંભવ હોય એ પ્રકારનું જોખમ તમારે શા માટે ખેડવું? સ્મરણમાં રાખજો કે હું માત્ર એક મિત્ર તરીકે આ સલાહ તમને આપતો નથી. પરંતુ હું એક તબીબ અને તમારા વ્યતિ પરિચયમાં રહું છું એથી પણ તમારા શારીરિક આરોગ્યને માટે હું થોડે ઘણું અંશે મને જવાબદાર સમજું છું. એ જવાબદારીનો વિચાર કરીને આટલી સલાહ આપવાની મેં હિમ્મત કરી છે.”

મારા આ કથનથી તેને ગુસ્સો ચડ્યો હોય એવું લાગ્યું નહિ. બલકે તેને એ વાત કરવાનું ગમતું હોય એવો ભાવ પ્રદર્શિત કરતો તે ખૂરસીના હાથા ઉપર પોતાનો હસ્ત અને હસ્ત ઉપર હડપચી ટેકવીને સ્વસ્થપણે બેઠો.

તે બોલ્યો: “મારું મન ઘડીભર પણ સુસ્ત રહી શકતું નથી. મને કાર્મિક કામ આગે, વ્યતિ ગુસ્ત રહ્યનો ભેદ શોધી કાઢવાનું સોંપેલું કે કોઈ ગુન્હાવારણથી કાયડો ઉકેલવાનું જાણવો. તો પછી મારે લાયકનો ખોરાક મને મળી શકશે. એટલે કૃત્રિમ ઉત્તેજક પદાર્થો લેવાની મને જરૂર રહેશે નહિ. એકસરખી શાંતિમાં પડ્યું રહેવાનું મને ગમતું જ નથી. માનસિક ઉત્તેજનાને માટે મારું મન વક્ષર્ષા મારે છે. એ કારણને લીધે જ મેં મારે માટે મારે લાયકનો ખાસ ધંધો શોધી કાઢ્યો છે, કહો કે નવીન પેદા કર્યો છે. કારણ કે દુનિયામાં મારા જેવી શક્તિ ધરાવનારો માત્ર હું એક જ છું.”

“ માત્ર એક ખાનગી ડિટેક્ટિવ ! ” મેં મશ્કરીના લાવમાં કહ્યું.

“ માત્ર એક જ ખાનગી સલાહકાર ડિટેક્ટિવ. ” તેણે મારી જૂલ સુધારતાં કહ્યું: “ ગુન્હાશોધનની આગતમાં સરકારી ડિટેક્ટિવો જ્યારે થાકે છે અને તેમને કાંઈ સૂઝતું નથી ત્યારે છેવટે તેઓ મારી કને સલાહને માટે આવે છે. ટ્રેગસન, સિસ્ટ્રેડ કે એથેલની જોન્સ એક કેસના રહસ્યને પોતાની શક્તિ કરતાં પણ ઊંડું ગયેલું જૂએ છે, તેઓ તે કેસનો તાગ લાવી શકતા નથી, ત્યારે મારી પાસે રળુ કરે છે. એક અનુભવી તરીકે હું તેના પૂરાવાની તપાસ કરું છું અને એ વિષયમાં મારો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરું છું. અદ્યતન એવા કેસોમાં ગુન્હાશોધક તરીકેનું માન મને જ મળતું જોઈએ એવો હું આગ્રહ રાખતો નથી. વર્તમાનપત્રોમાં કોઈ સ્થળે મારું નામ આવતું નથી. પરંતુ મને સુપ્રત કરવામાં આવેલ કાર્યથી, મારી આશ્રય ઉત્પન્ન કરનારી શક્તિઓના ઉપયોગ માટે પ્રાપ્ત થયેલા ક્ષેત્રથી જે આનંદ મને થાય છે એ જ મારા શ્રમનો બદલો છે. તમને પણ જેકરસન હોપના કેસમાં મારી કાર્યપદ્ધતિનો ફેટલોક અનુભવ પ્રાપ્ત થયેલો જ છે. ”

“ હા હા, એ તો ખરું. ” મેં આવેશપૂર્વક કહ્યું: “ મારી આખી જીંદગીમાં એના જેવી ચમત્કારપૂર્ણ ઘટના મેં કદી પણ જોઈ નહતી. એના અંતર્ધમાં મેં એક ન્હાનકડું પુસ્તક પણ લખેલું છે, અને તેનું નામ ‘ ચમત્કારિક ખૂન ’ એવું રાખેલું છે. ”

તેણે ખિન્નતાદર્શક લાવથી મસ્તક હલાવ્યું.

“ હું તમારું એ પુસ્તક વાંચી ગયો છું. ” તે બોલ્યો: “ મારો પ્રામાણિક મત એવો છે કે એ પુસ્તક લખવા માટે હું તમારું અભિનંદન કરી શકું તેમ નથી. ગુન્હાશોધન એ કેવળ એક પ્રકારનું શાસ્ત્ર

છે કિંવા હોવું જોઈએ. એથી એને લગતી ચર્ચા અતિ ગંભીર અને શાંતપણે લાગણીની રહેજ પણ અસર સિવાય થવી જોઈએ. જ્યારે તમે તો તેને અદ્ભુત રસથી રંગવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે. એથી કાંઈએ જાણે ભૂમિતિના પાંચમા સિદ્ધાંતમાં એક પ્રેમમય આખ્યાયિકા દાખલ કરી દીધી હોય એવા પ્રકારનું તે પુસ્તક બની ગયું છે.”

“પણ અદ્ભુત રસ તો એમાં હતો જ.” મેં દલીલ કરી :
“સત્ય વિગતોને પ્રકટ કર્યા સિવાય કેમ ચાલે ?”

“કેટલીક વિગતોને દબાવી દેવી જોઈતી હતી. એમ નહિ તોયે એ વિગતોનું પ્રમાણ બીજી ગુન્હા:શોધનને લગતી બાબતોથી ઓછું રાખવાની તો જરૂર હતી જ. એ કેસમાં પ્રસિદ્ધિમાં મૂકવા લાયક માત્ર એક જ મુદ્દો હતો. પરિણામ ઉપરથી એ ઘટનાનું વર્ગિકરણ કરીને તેનાં જે કારણો મેં શોધી કાઢ્યાં હતાં તથા તેને પરિણામે હું ખરા ખૂતીને હુંક મુદતમાં પકડવાને શક્તિમાન થયો હતો, એટલું જ માત્ર જણાવવા જેવું હતું.”

જે પુસ્તક મેં કેવળ તેની પ્રસન્નતાને અર્થે જ લખેલું, તે પુસ્તકના અંખંધમાં તેના તરફથી જ આ પ્રમાણે થયેલી ટીકા સાંભળીને મારા મનમાં અત્યંત ક્ષોભ થયો. વળી મારા પુસ્તકની દરેક લીટીમાં તેના પોતાના કાર્યનું જ વર્ણન હોવું જોઈએ એવા તેના આત્મ-લાઘ્વાસૂચક કથનથી મને રહેજ માફ પણ લાગ્યું હતું. હું મારા મિત્રની સાથે બેઠે રડીટમાં રહેતો હતો તે દરમિયાન અનેક વાર તેના શાંત અને ઐકાંતિક સ્વભાવમાં એક પ્રકારની મગફળીની અંશ રહેલો છે, એવું હું જોઈ શક્યો હતો. પરંતુ તેના પ્રસ્તુત કથનના અંખંધમાં કશી પણ ટીકા નહિ કરતાં, મારા એક પગમાં

પીડા થતી હોવાને લીધે તેની સારવાર કરવામાં મેં મનને પગેલ્યું. અગાઉ તે પગમાં મને 'જેઝેઈસ' ખતની ગોળી લાગી હતી. જે કે તેના આઘાતથી આલવામાં મને ઠશો પણ વાંધો આવતો ન હતો. તે પણ પ્રસંગોપાત ઋતુના ફેરફાર સાથે તેમાં પીડા થઈ આવતી હતી.

પ્રકરણ ૨ જી.

અવલોકન અને તર્કશાસ્ત્ર.

“ મણાં હમણાં મને ઈંગ્લેંડ સિવાયના બીજા દેશોમાંથી પણ કામ સુપ્રત થવા લાગ્યું છે.” થોડી વાર પછી શેરલોક હોમ્સ હોકલીમાં તંબાકુ ભરીને સળગાવતો બોલ્યો: “ગયા અડવાડિય.માં જ ફ્રેંકોઈસ લી વિલાડે એક કેસમાં મારી સલાહ લીધી હતી. ધણું કરીને તમારા જાણુવામાં તે હશે જ કે ફ્રાન્સના સરકારી ડોક્ટરીવ ખાતામાં હમણાં એણે ડોક નામ કાઢ્યું છે. એનામાં તર્ક કરવાની શક્તિ સારી છે. પરંતુ તેની કળાને ખિલવવાને માટે જે વિસ્તૃત જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે એ જ્ઞાનની તેનામાં ઉણપ છે. એ કેસ એક વસીયતનામાને લગતો હતો અને તેનું રહસ્ય બોલવામાં રસ પડે તેવું હતું. મેં તેને એ કેસના જેવી જ બીજા બે અ.મ.સા. કેસોને લગતી ત્રિગતો કહી અંભજાવી. એક તો રેગામાં ઈ. સ. ૧૮૫૭ માં બનેલો અને બીજો સેન્ટ લુઈમાં ઈ. સ. ૧૮૭૧ માં બનેલો હતો. એપરથી તે પોતાના કેસના અંબધમાં છેવટના નિર્ણય ઉપર

આવી ગયો અને તેના સ્વસ્થતા ભેદ ઉકેલી શક્યો. જૂઓ, આજે સ્થવારે જ તેના તરફથી આ પત્ર મને મળ્યો છે તેમાં તેણે મારી મદદને માટે મારો આભાર માન્યો છે.”

એમ કહેતાં તેણે એક નોટપેપરની ઘડી કરીને તે મારા તરફ ફેંક્યો. મેં તે પત્ર વાંચી જોયો. તેમાં શેરલોક હોમ્સે પોતાને આપેલી મદદની યોગ્ય શબ્દોમાં ઘણી જ પ્રશંસા કરતાં પત્રના લખનારે તેના અત્યંત આભાર માન્યો હતો, અને પોતાને જે ફતેહ મળી તે શેરલોક હોમ્સની મદદને જ આભારી હતી, એ મતલબનું લખ્યું હતું. પત્રની ભાષા વિવેકશિળ અને નમ્રતાયુક્ત હતી.

“ જાણે એક શિષ્ય પોતાના ગુરુને લખતો હોય એવી રીતે આ પત્ર લખાયો છે. ” મેં હેવટે પત્ર વાંચી રહ્યા બાદ કહ્યું.

“ હા, મારી સહાયની એણે સહેજ વિશેષ પ્રશંસા કરી છે ખરી. ” શેરલોક હોમ્સે ધીમેથી કહ્યું: “ પરંતુ તેના પોતાનામાં પણ નૈસર્ગિક શક્તિ છે. એક આદર્શ ડિટેક્ટિવને માટે જે ત્રણ ગુણોની જરૂર છે, તેમાંના બે તો એનામાં છે જ. અવલોકનશક્તિ અને તર્ક કરવાની એનામાં ખામી નથી. ખામી માત્ર અગાઉ બની ગયેલા ગુન્હાઓને લગતા વિસ્તૃત જ્ઞાનની છે. એ ખામી કાંઈ એવી નથી કે જે વખત આવતાં પૂરાઈ ન શકે. તે મારા ન્હાનાં ન્હાનાં પુસ્તકોનું ફ્રેન્ચ ભાષામાં ભાષાંતર કરવામાં રોકાયો છે. ”

“ તમારાં પુસ્તકો ? ” હજી સુધી શેરલોક હોમ્સે એક પુસ્તક લખ્યું હોય એવું મારા જાણવામાં આવેલું નહિ હોવાથી મેં આશ્ચર્ય-સહ પ્રશ્ન કર્યો.

“ તમારા જાણવામાં નથી કે શું ? ” તે હસતો હસતો બોલ્યો: “ તમારી માફક મને પણ પુસ્તકો લખવાનો શોખ છે ખરો અને

કેટલાંક મેં લખ્યાં છે. પરંતુ એ બધાં અમારે ડિટક્રિવેને ઉપયોગી થઈ પડે એવા વિષયપર જ લખાયેલાં છે. દાખલા તરીકે એક પુસ્તક મેં ‘વિવિધ પ્રકારની તંબાકુની રાખમાં રહેલા તકાવત’ વિષે લખેલું છે. તેમાં મેં સીગાર, સીગારેટ અને હોકલીમાં ભરવામાં આવતી એકસો ને આળીસ જાતની તંબાકુની વિવિધતા દર્શાવી છે, તથા રંગીન ચિત્રો આપીને એ તંબાકુની રાખના રંગ અને દેખાવમાં જે ફેરફાર રહેલો છે તે પણ સ્પષ્ટ કરેલ છે. એ એક એવો મુદ્દો છે કે જે ધણીખરા ગુન્હાના કેસોમાં ઉપસ્થિત થાય છે અને કેટલીક વાર તો એ મુદ્દાના અનુભવથી ગુન્હાની ચાવી પણ ધણી સરલતાથી હાથ લાગતી હોઈને એનો અનુભવ હોવાની ખાસ અગત્ય છે. દાખલા તરીકે: એક સ્થળે ખૂન થયું છે. તે ખૂન કરનારને હિંદુસ્તાનની ગડાકુ પિવાની આદત છે એમ જો તમે ચોક્કસપણે જાણી શકો તો પછી તમારે તમારી તપાસની હદને વિસ્તારવાની જરૂર રહેતી નથી. કોને કોને ગડાકુ પિવાની આદત છે એ તમે શોધી કાઢો એટલે એમાંથી તમારો ખૂની તમને મળી આવશે. એક સાધારણ બુદ્ધિનો મનુષ્ય કાળીજ અને બટાટાની વચ્ચે રહેલો ભેદ જોટલી સરલતાથી કહી આપે છે, તેટલી જ સરલતાથી આ વિષયનો અનુભવી માણસ માત્ર દ્રષ્ટિ કરીને જ ત્રિચીનોપક્કી સીગારેટની કાળી રાખ અને ‘બર્ડઝ આઈ’ની તંબાકુની સફેદ રાખ વચ્ચેનો ભેદ કહી આપવાનો.”

“આવી આવી સૂક્ષ્મ બાબતોમાં તમારી શક્તિ અસાધારણ દેખાય છે !” મેં તેની પ્રશંસા કરી.

“એક કુશળ ડિટક્રિવેને એવી સૂક્ષ્મ બાબતોનું જ્ઞાન હોવાની જરૂર છે એ વાતનો હું સ્વીકાર કરું છું. એક બીજું પુસ્તક મેં કોઈનું પગે ફેવી રીતે શોધી કાઢવું એ પ્રયત્નમાં લખેલ છે. તેમાં ‘પ્લાસ્ટર

ઓહ પારિસ 'ની મદદથી પગલાંની આદૃતિ કેવી રીતે પાડી લેવી એ વિષે પણ ખુલાસો કરેલો છે. ત્રીજું પુસ્તક મેં લખ્યું છે એ તમને કાંઈક વિચિત્ર લાગશે ખરું. એમાં દરેક મનુષ્યના હાથ ઉપર, તે જે ધંધો કરતો હોય તેની કેવી અસર નિપજે છે એ વિષય સંબંધી વિવેચન કરેલું છે. કડિયા, ખલાસી, સુતાર, કમ્પોઝીટર, વણકર અને હીરા વગેરે પાલિશ કરનારાઓના હાથનાં ચિત્રા પણ અંદર આપેલાં છે. શાસ્ત્રીય ડિટેક્ટિવને માટે તો એ બાબત બહુ જ રસપ્રદાયક છે. તેમણે ખાસ કરીને ક્રાઈ મનુષ્યનું શય મળી આવે અને તેના નામ-કામનો પતો ન લાગતો હોય તે વેળાએ તેમ જ ક્રાઈ ગુન્હેગારનો આગસો ધંધો શો હતો એ જાણવાને માટે એ કળાનું જ્ઞાન ઉપયોગી થઈ પડે ખરું. પણ આ બંની મારા શોખને લગતી વાતોથી તમને કંટાળો તો નથી આવતો ને ? ”

“ જરી પણ નહિ. ” મેં અંતઃકરણપૂર્વક કહ્યું : “ એ સાંભળવામાં તો ઉલટો મને વિશેષ રસ પડે છે, અને તેમણે ન્યારથી તમારા જ્ઞાનનો પ્રતંગોપાત તમે ઉપયોગ કરો છો તે જોવાની મને તક મળી છે ત્યારથી તો આવી આવી બાબતો તરફ મારું મન વિશેષ આકર્ષાતું લાગ્યું છે. પણ હમણા તમે અવલોકન અને તર્કશાસ્ત્રના ગ્રંથમાં જે કહ્યું હતું, એ વિષે મારું માનવું તો એવું છે કે એ બેની વચ્ચે વિશેષ તફાવત નથી. ”

“ અરે, એમ તે હોય ? ” ખૂરસી ઉપર મજેથી અટકાઈને પડ્યો પડ્યો હુમ્મપાન કરતો શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો : “ એ બેની વચ્ચે પુષ્કળ બેદ રહ્યો છે. પરંતુ તેનો હું તમને દાખલો આપીશ એટલે તમને બરાબર સમજાશે. જુઓ અવલોકનશાસ્ત્રની સહાયથી હું કહી શકું છું કે આજે સહવારે તમે વીગમોર સ્ટ્રીટમાં આવેલી

પોસ્ટ ઓફિસમાં ગયા હતા; પરંતુ તર્કશાસ્ત્રની મદદથી હું એમ પણ જણાવી શકું છું કે ત્યાં જઈને તમે તાર રવાના કર્યો હતો. કેમ ખરું છે કે નહિ ? ”

“ તદ્દન ખરું છે. ” મેં સ્વીકાર કર્યો: “ તમારી બન્ને બાબતો ખરી છે. પરંતુ હું ક્યૂં કહું છું કે તમે એ કેવી રીતે જાણી શક્યા એ બાબતની મને લેશ પણ કલ્પના આવી શકતી નથી. મને અચાનક જ તાર કરવાનો વિચાર થઈ આવ્યો હતો, અને એ વાત મેં હજી કાઢીને પણ જણાવી નથી. ”

“ એ તો તદ્દન સહેલું છે. ” મારી અજબબી ઉપર હસતો તે બોલ્યો: “ એટલું બધું સહેલું છે કે તેનો ખુલાસો કરવાની જરૂરી પણ જરૂર હોય એવું મને લાગતું નથી. એમ છતાંયે એ દૃષ્ટાન્તથી અવલોકન અને તર્કશાસ્ત્રની વ્યાખ્યાનું સ્પષ્ટિકરણ થઈ શકે છે. જૂઓ ત્યારે, અવલોકન કરવાથી તમારા ખૂટના તળીયે લાલ માટી ચોટેલી મારા જોવામાં આવી. વીગમોર સ્ટ્રીટમાં આવેલી પોસ્ટ ઓફિસની સામે જ રસ્તો દુરસ્ત કરવામાં આવે છે અને ત્યાં માટી નાખેલી છે. એ માટી એવી રીતે પથરાયેલી છે કે ત્યાંથી જનાર આવનારનો તેના ઉપર ચાલીને ગયા સિવાય છૂટકો જ નહિ. એ માટીનો રંગ લાલ છે, અને મારા જાણવામાં છે ત્યાં સુધી આટલામાં અસપાસ એક પણ સ્થળે એવી લાલ રંગની માટી પાથરેલી નથી. અર્થાત્ અવલોકન કરવાથી લાલ માટી ખૂટના તળીયે ચોટેલી મને લાગી. એ લાલ માટી વિગમોર સ્ટ્રીટમાં જ ચોટેલી, અને તમે ત્યાં ગયેલા માટે પોસ્ટ ઓફિસે જ ગયેલા હોવા જોઈએ એમ મેં ધાર્યું. અહીં સુધી તો અવલોકન કાર્યની મદદ મળી. હવે રહ્યું તર્કશાસ્ત્ર. ”

“પણ મેં ત્યાં જઈને તાર જ કર્યો છે એવો તર્ક તમે કેવી રીતે કરી શક્યા ?”

“એ પણ હું તમને સમજાવીશ. આજે સહવારનો હું તમારી સાથે જ બેઠો હતો. તે દરમિયાન તમે એક પણ કાગળ લખેલો હોય એવું મારા જોવામાં આવ્યું નહતું. વળી તમારા ખૂણા ડેસ્કમાં પોસ્ટકાર્ડનું બંડલ તથા ટીફીનો પણ જોવામાં આવે છે. અર્થાત્ અહીં તમે પત્ર લખ્યો નથી એ ચોક્કસ છે અને પત્ર લખવાનાં સાધનો તથા ટીફીનો અને પોસ્ટકાર્ડ તમારી પાસે હોવા છતાં તમે પોસ્ટઓફિસે જઈને ટીફીનો કે પોસ્ટકાર્ડ ખરીદીને ત્યાં પત્ર લખ્યો એ બનવાભેગ નથી. તો પછી ત્યાં જવામાં તમારે તાર કરવા સિવાય બીજું કામ શું હોય ? એક બાબતનું પૃથક્કરણ કરીને એકે એકે તેનો વિચાર કરવો. જે આપણને નિરુપયોગી લાગે તેનો ત્યાગ કરવો એટલે છેવટે સત્ય તરી અવશે.”

“આ બાબતમાં તો એ પ્રમાણે બન્યું છે એમાં કશો પણ શંક નથી.” અહપસમયપર્યંત વિચાર કર્યા બાદ હું બોલ્યો: “એમ છતાંયે તમે કહો છો તે પ્રમાણે બાબત બહુ સહેલી લાગે છે. પરંતુ જે એના કરતાં એકાદો વિશેષ અધરો પ્રશ્ન હું તમને કરું, અને એમ કરીને તમારામાં રહેલી અગાધશક્તિની કસોટી કરવાનો હું યત્ન કરું તો તમને ગુસ્સો તો ચડશે નહિ ને ?”

“ગુસ્સો ! ગુસ્સો ચડવાનું કારણ જ નથી.” શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો: “એથી તો ઉત્તરો મને વિશેષ આનંદ થશે અને મારે કાફેનનો બીજો ડોઝ લેવાની જરૂર નહિ રહે. એવો એકાદો કાપડો જે તમે મારી સન્મુખ રજુ કરો તો એ ઉકેલવામાં મને બહુ રસ પડશે.”

વાત પણ ખરી હતી. શેરલોક હોમ્સને પૈસાની વિશેષ દરકાર નહતી. મેં જોયું હતું કે કેટલીક વાર તો તે પોતાના શોખને ખાતર ગરીબ માણસોના કેસ વગરનીએ પણ હાથમાં લેતો અને તેમનું કામ કરી આપતો એટલે અત્યારે તેના મગજનું નિરર્થક રોકાણ થવાથી તેને લાગી આવે તેમ તો ન હતું જ, અને એનામાં જે ગુમાન હતું એ માત્ર પસંદ પડતું નહતું એટલે એકાદ વાર તેનું ગુમાન દિતારવાનો પ્રયત્ન મળે તો સાફ એવી અભિલાષા મારા મનમાં થવા કરતી હતી. તે પ્રયત્ન અત્યારે મળેલો હોવાથી મારા મનમાં પણ આનંદ થતો હતો.

પ્રકરણ ૩ નું.

એક અજાણ શક્તિ.

હું તેની સામે કટાક્ષ દષ્ટિએ જોતો બોલ્યો: “તમને બધી વાર એવું કહેતાં મેં સાંભળ્યા છે કે એક મનુષ્ય જે વસ્તુનો હમેશાં ઉપયોગ કરતો હોય તે વસ્તુ ઉપર એ મનુષ્યના સ્વભાવોદ્દીની કાંઈકે પણ અસર રહી જાય છે; અને જો એક અનુભવી અવલોકનકાર હોય તો તે એ વસ્તુનું નિરીક્ષણ કરવાથી તેના અભિક્તો સ્વભાવ, રીતિ, નીતિ આદિથી વાકેફ થઈ શકે છે. તમારું એ કથન કેટલે દરજ્જે વહેવાર છે એ હું જાણુવા માગું છું. મારી પાસે આ અધ્યાય હમણાં જ આવેલું છે. તમે એ અધ્યાય ઉપરથી તેના

આગત્રા માલિકની રીતભાત અને સ્વભાવના અંબધમાં તમારે શો અભિપ્રાય અંધાય છે એ મને જણાવો તો તમારી મહેરબાની. ”

એ ધડિયાળ હોમ્સને આપતાં મારા મનમાં સહેજ રમુજ પણ પેદા થઈ હતી. આ કસોટીમાં સફળ થવાની તેને માટે અંભવિતતા હતી જ નહિ; અને હું અગાઉ જણાવી ગયો તે પ્રમાણે તેનો ગર્વ ગળી જાય અને ફરીથી તે અભિમાનસૂચક શબ્દોચ્ચાર ન કરે એવી પણ મારી ભાવના હતી. તેણે ધડિયાળ હાથમાં ધરી રાખી, તેનું વજન કેટલું હશે એનો અડસટ્ટો કાઢ્યો, ધડિયાળના ચંદા સામે જોયું, તેની પાછળનું ઢાંકણું ખોલીને પ્રથમ ખૂણી આંખે અંદરનું યાંત્રિક કામ જોયું. વળી એક ન્હાનું પણ વધારે શક્તિવાળું સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર કાઢીને તે આંખે માંડ્યું અને તેમાંથી પણ યાંત્રિક કામ બારિકપણે નિહાળ્યું. છેવટે એ ઢાંકણું અંધ કરીને પુનઃ ધડિયાળને તેની કાચની ડબ્બીમાં મૂકીને તે તેણે મને પાછું આપી દીધું. એ વખતે તેની મુખમુદ્રા ઉપર પથરાયેલી નિરાશા જોઈને મને સહેજ હસવું આવ્યું. હું ધારૂં છું કે મારા મુખ ઉપર ફરકેલું હાસ્ય કદાચ તેના પણ જોવા િ આવ્યું હશે.

“ આમાંથી એકે પુરાવો મળી શકે તેમ નથી ” તે જોલ્યો; આ ધડિયાળને થોડા સમય પહેલાં જ સાફ કરાવેલું હોય એમ લાગે છે. એથી કરીને તેના આગત્રા માલિકની જે સૂચક અસર તેના પર હોવી જોઈએ એનો લોપ થઈ ગયો છે. ”

“ તમારું કહેવું ખરું છે. ” મેં જવાબ આપ્યો: “ એ ધડિયાળ મારા પર મોકલવામાં આવ્યું તે પહેલાં જ તેને સાફ કરવામાં આવ્યું હતું. ”

મારા મનમાં તો મેં એમ જ ધાર્યું કે મારો મિત્ર પોતાની નિષ્ફળતા કમ્પ્લે નહિ કરતાં પોતાનો તદ્દન લૂલો અને નકામો બચાવ

કરે છે. બાકી કદાચ ધડિયાળ સાફ કરાવેલું ન હોય, તોપણ એમાંથી વળી શો પૂરાવો મળી શકે તેમ હતો ?

“ જો કે મારી તપાસ અસંતોષકારક છે ખરી પરંતુ એમાં હું તદ્દન નિષ્ફળ થયો નથી. ” તેણે ઉંચે સીંચીંગના તરફ ધેનભરી નિસ્તેજ આંખો કરતાં કહ્યું : “ હું આશા રાખું છું કે જો કાંઈ હું કહું તેમાં જો મારી ભૂત થતી હોય તો એ તમારે સુધારવી. કેમકે વખતે તેમાં ભૂત થવાનો અંશ છે. વરૂં, હું ધારું છું કે આ ધડિયાળ તમારા વડિલ બંધુનું હતું. તેમને તે તમારા પિતા તરફથી વારસામાં મળેલું હોવું જોઈએ. ”

“ અત્યંત ધડિયાળની પીઠ ઉપર ક્રોતરેણા ‘ એચ. ડબ્લ્યુ. (H. W.) ’ શબ્દપરથી એ તમે જાણી શક્યા હો તો એમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી. ”

“ તદ્દન ખરું છે. ડબ્લ્યુ. ઉપરથી તે ‘ વોટસન ’ હોવું જોઈએ એવી મેં કલ્પના કરી, અને વોટસન એ તમારી અટક છે. આ ધડિયાળની બનાવટની જે તારીખ નાખેલી છે તે આજથી પચાસ વર્ષ પહેલાંની છે અને તેના ઉપર ક્રોતરેણા અક્ષરો પણ એ તારીખના જેટલા જ જૂના છે. અર્થાત્ આ ધડિયાળ તમારા પિતાએ ખરીદેલું હોવું જોઈએ. પરંતુ તમારા પિતા ધણી વર્ષથી મરણ પામ્યા છે એમ મારા જાણવામાં છે. એ ઉપરથી તેમ જ મોટે ભાગે આપણામાં જરૂરેરાત વડિલ પુત્રને વારસામાં આપવાનો રીવાજ છે એ ઉપરથી મેં એવી કલ્પના કરી કે એ ધડિયાળ તમારા પિતા પાસેથી તમારા બાઈ પાસે અને તેમના પાસેથી તમારી કને આવેલું જોઈએ. મોટા દીકરાનું નામ ક્લગલગ તેના પિતાના જેવું જ હોય છે. એટલે

તમારા પિતાએ 'કાતરાવેલું' નામ તમારો ભાઈને પણ ઉપયોગી થઈ પડ્યું. ”

“ અહીં સુધી તો તમે બરાબર કહ્યું. ” હું બોલ્યોઃ “ હવે કાંઈ વિશેષ કહી શકા તેમ છે ? ”

“ તમારો ભાઈ અસ્થિર સ્વભાવનો માણસ હતો. ઘણો જ અસ્થિર અને બેદરકાર. પોતાની પ્રગતિ કરવાને માટે તેની પાસે ઘણાં સારાં સાધનો હતાં. પરંતુ તેણે બધા ચાન્સ ગૂમાવી દીધા. કેટલોક સમય તો તેને અત્યંત ગરીબ હાલતમાં રહેવું પડ્યું. વચ્ચે વચ્ચે તેની આર્થિક સ્થિતિ સુધરતી પણ પાછા એ ભગવાન એના એ ! છેવટે તે દારૂની હતે ચડી ગયો અને તેના અતિરેકથી મરણ પામ્યો. ખસ, એટલું જ માત્ર હું આ ઘડિયાળપરથી જાણી શક્યો છું. ”

હું ખૂંસીપરથી ઊભો થઈ ગયો. મારા હૃદયમાં અત્યંત કોઈ બાપી રહ્યો હતો. થોડીક વાર મેં કિવાનખાનામાં આમતેમ બ્રમણ કર્યાં કર્યું.

“ હોમ્સ ! આ પ્રમાણે કરવું તે તમને શોભતું નથી. ” મેં કહ્યુંઃ “ તમે આટલું બધું હલકકપણું દર્શાવશો એમ મેં કહી પણ નહોતું ધાર્યું. તમે મારા દુઃખી ભાઈની કારકીર્દીના સંબંધમાં તપાસ કરીને કેટલુંક સહસ્ય જાણેલું હશે. અત્યારે તમે એ સર્વ જાણે આ ઘડિયાળ જોઈને જ જાણ્યું હોય એવો ડોળ કરો છો એ ઠીક નહિ. શું મારે એમ માનવું કે તમે એ બધું આ જૂના ઘડિયાળનું નિરીક્ષણ કરવાથી જાણી શક્યા છો ? તમારે આ કામ કેવળ નિર્દયપણાનું છે, અને જો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહું તો આમાં કેવળ દંભ અને ઢોંગ જ છે એમ હું માનું છું. ”

“હાહા ડોક્ટર !” તે માયાળુતા અને શાંતિપૂર્વક બોલ્યો: “જો મારા કથનથી તમને માહું લાગ્યું હોય તો તે માટે હું તમારી અંતઃ-કરણપૂર્વક માફી માગું છું. આ કોયડો ઉકેલવાના આવેશમાં તમારા બંધુને લગતી સત્ય હકીકત સ્પષ્ટપણે જાહેર કરવાથી તમને આટલું બધું દુઃખ થશે એ વાતનું તો મને સ્મરણ જ ન રહ્યું. પરંતુ એટલી તો હું તમને ખાત્રી આપું છું કે હમણાં આ ઘડિયાળ તમે મને જોવાને માટે આપ્યું ત્યાં સુધી તમારે ભાઈ હતો એવું તો મારા જાણવામાં પણ ન હતું.”

“તો પછી આ બધી સત્ય હકીકત તમે કેવી રીતે જાણી શક્યા ? મને તો આ બધું ચમત્કારપૂર્ણ જ લાગે છે. કેમકે તમે જે જે કહ્યું તે અક્ષરેઅક્ષર સાચું જ છે.”

“એ હું માફ સફલાગ્ય જ સમજું છું. જ્યારે એ હકીકત મેં તમને જણાવી ત્યારે તે અંબવિત હોવી જોઈએ એટલું જ મને લાગ્યું હતું. તે તદ્દન સત્ય જ નિવડશે એવી તો મને કદ્દપના પણ ન હતી.”

“પણ આ બધું તમે જણાવ્યું, એમાં કેવળ કદ્દપનાનો ઘોડો તો દોડાવ્યો ન હતો ને ?” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ના ના, હું કદ્દપના તો કદી પણ કરતો જ નથી. કદ્દપના કરવાની ટેવ હાનીકારક છે. એથી તર્કશક્તિને નુકસાન પહોંચે છે. તમને માફ કથન ચમત્કારિક અને આશ્ચર્યકારક બાસ્યું તેનું કારણ જુદું છે. જે પ્રમાણે હું વિચાર કરું છું તે પ્રમાણે તમે વિચાર કરી શકતા નથી. તેમ જ જે જે ન્હાની બાબતો ઉપર મોટાં અનુમાનોનો આધાર રહેલો છે, તે ન્હાની બાબતોનું અવલોકન કરવા તરફ તમે દુર્લક્ષ દાખવો છો.

દાખલા તરીકે: પ્રથમ મેં એવું જણાવ્યું કે તમારો ભાઈ બેદરકાર સ્વભાવનો હતો. હવે તમે જે આ ઘડિયાળની ડીઝીનું નીચલું પડ નિરીક્ષણપૂર્વક તપાસ્યું હોત તો તમને માલૂમ પડત કે જે ગજવામાં તે ઘડિયાળ રાખતો હતો તે ગજવામાં જ સીકા અને કુંચી જેવી કંઠણ વસ્તુઓ રાખવાને લીધે ડીઝીના નીચલા પડ ઉપર ઘણી જગ્યાએ ઘસારા પડેલા તમને જણાઈ આવ્યા હોત. અર્થાત્ એક માણસ પોતાની પચાશ ગીતીની કીમતના ઘડિયાળને આવી રીતે ઘસારા પડવા દે અને તેની બરોબર સાચવણી ન રાખે એ માણસ બેદરકાર જ હોયો જાઈએ, એમ જાણી લેવામાં મોટી મુશ્કેલી પડે તેમ ન હતું. વળી જ્યારે એક માણસને આવા કીમતી ઘડિયાળનો વારસો મળેલો હોય ત્યારે બીજી બાબતમાં પણ તેની આર્થિક સ્થિતિ સારી હોવી જોઈએ એવું અનુમાન સહજ જ થઈ શકે તેમ હતું. ”

તેણે કરેલો ખુલાસો! મારે ગળે ઉતર્યો છે એમ દર્શાવવાને માટે મેં માફ મસ્તક ધૂણાવ્યું. તેની પૃથક્કરણપદ્ધતિ ઉપર મને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ જ હતી.

“ વાઈ, હવે આપણે આગળ વધીયે. ઇંગલાંડમાં કીમતી વસ્તુ ગીરવી રાખીને તેના ઉપર નાણાં ધીરનારા લોકો જ્યારે એકાદું ઘડિયાળ પોતાને ત્યાં ગીરવી મૂકવામાં આવે ત્યારે તેના બદલામાં જે પહોંચતી ટીકીટ તેમણે ગીરવી મૂકનારને કરી આપી હોય, તે ટીકીટ ઉપરનો નંબર ઘડિયાળના પાછલા ઢાકણાની અંદરના ભાગમાં જ તેઓ ટાંકણી વડે કાતરી રાખે છે. કેમકે તેના ઉપર કાગળનું લેખન કરીને તેમાં નંબર લખીને ચોડવામાં કદાચ તે ઉખડી જવાનો ભય રહે, જ્યારે આ પ્રમાણે કાતરી રાખેલો નંબર કાયમ રહી શકે. સફ્તમદર્શક

યંત્રની મદદથી એવા નંબર ચાર સ્થળે મારા જંવામાં આવ્યા હતા. એ ઉપરથી હું સ્વાભાવિક રીતે જ એવું અનુમાન કરી શક્યો કે અવારનવાર તમારા ભાઈને નાણાંની તંગી પડેલી હોવી જોઈએ. એથી તેણે ધડિયાળ ગીરવી મૂકેલું હોવું જોઈએ. તે ઉપરથી બીજું અનુમાન એવું પણ થઈ શક્યું કે અવારનવાર તેની આર્થિક સ્થિતિ સુધરતી પણ હોવી જોઈએ. કેમકે જો તેની પાસે પૈસા આવ્યા ન હોત તો તે એક વાર ગીરવી મૂકેલી ચીજ છોડાવી શકત નહિ. આ ધડિયાળ તેણે ચાર વાર ગીરવી મૂકેલું અને ચાર વાર પાછું છોડાવેલું, એ ઉપરથી સિદ્ધ થઈ શક્યું કે ન્યારે પૈસા ખૂટતા હશે ત્યારે તે ગીરવી મૂકતો હશે. પાછા પૈસા આવી મળતા હશે ત્યારે છોડાવી આવતો હશે. છેવટે ધડિયાળની અંદરના ભાગમાં ન્યાં ચાવી દેવાને માટે કાણું છે ત્યાં તમે નજર નાખો. એ કાણાની આસપાસ પુષ્કળ ધસારા થયેલા છે. એ ઉપરથી જણાય છે કે ચાવી દેતાં દેતાં હાથ માંથી ચાવી છટકી જવાને લીધે તેના આઘાતથી એ ધસારા થયેલા હોવા જોઈએ. જે મનુષ્યની શુદ્ધસાન દેકાણે હોય તેના ધડિયાળ ઉપર આવા ધસારા ભાગ્યે જ જોવામાં આવશે; ન્યારે દારૂડીયા માણસના ધડિયાળ ઉપર એવા ધસારા જણાયા સિવાય રહેશે જ નહિ. તમારો ભાઈ રાત્રે ધડિયાળને ચાવી દે તો હશે. એ વખતે તે પિધેલો હોવાને લીધે તેના ધૂનતા હાથમાંથી ચાવી આડીઅવળી સરકી પડતી હશે. કહો વાર, આમાં ચમત્કાર જેવું શું છે ? ”

“ ખરેખર, આ તો સૂક્ષ્મપ્રકાશના જેવું જ સ્પષ્ટ છે.” મેં કહ્યું :
 “ મેં તમને જે અન્યાય કર્યો છે તથા તમને ઉદ્દેશીને સખ્ત શબ્દો ઉચ્ચાર્યા છે એ માટે મને દિલ્લગીરી થાય છે. તમારી અદ્ભુત

શક્તિ ઉપર મારે વિશેષ શ્રદ્ધા રાખવી જોઈતી હતી. વાઈ, હાલમાં એક કેસ તપાસને માટે તમારા હાથમાં આગ્યો છે કે નહિ? હું ધાઈ હું કે આ પ્રશ્ન કરવામાં હું સમ્યક્તાનો ભંગ નથી કરતો.”

“ના ના, રહેજ પણ નહિ. હાલમાં એક કેસ મારા હાથમાં નથી. એથી જ મારે કોર્ટન લેવું પડે છે. હું માનસિક ખોરાક સિવાય રહી શકતો નથી. બીજું શું કામ કરવું તે મને સૂજતું પણ નથી. આ બારી પાસે બેઠા રહીને બહાર દ્રષ્ટિ કરો. તમને જણાશે કે જગત કેવળ નિઃસ્તબ્ધ, શૂન્ય અને અર્થ વિનાનું લાગે છે ! જુઓ, રસ્તા ઉપર અને ઉંચે ભૂખરા રંગનાં મોટાં મકાનોની સપાટીપર સર્વત્ર ગાદ ધુમ્મસ પથરાઈ રહેલ છે. આના કરતાં વિશેષ નિરાશા-જનક દૃશ્ય બીજું કયું હશે? ડોક્ટર ! બ્યારે એક મનુષ્યને ખોતાની શક્તિઓનો ઉપયોગ કરવા માટેનું ક્ષેત્ર મળી શકતું ન હોય, ત્યારે તેનામાં શક્તિઓ હોવાનો અર્થ જ શો? માત્ર સામાન્ય પ્રકારના ગુન્હા બન્યા કરે છે, સામાજિક જીવન પણ સાધારણ જ જણાય છે. સર્વ સામાન્ય હોય ત્યાં પછી અસામાન્ય શક્તિવાળા મનુષ્યને આ દુનિયામાં ઉત્પન્ન કરવાની જરૂર જ શી છે? કોઈ કોઈ વાર, પરમેશ્વરે મારા જેવા અસામાન્ય શક્તિશાળી મનુષ્યને જન્મ આપી, તેને માટે જોઈતો માનસિક ખોરાક પૂરો નહિ પાડવાની કરેલી ભૂલ માટે, તેની મને દયા આવે છે. મને એવો વિચાર થઈ આવે છે, કે શું ઈશ્વર પણ ભૂલ કરતો હશે ખરો?”

શેરલોક હોમ્સની આ વિચિત્ર કલ્પનાનો જવાબ આપવાને માટે હું મ્હોં ખેંચતો હતો એવામાં અમારા ઘરની રક્ષિકાએ બહારથી ધીમે ટકારે મારીને બારણું ઉઘાડ્યું; અને તેણે અંદર દાખલ થઈને એક વિઝીટિંગ કાર્ડવાળી રૂઝાળી ટેબલ ઉપર મૂકી.

“ એક યુવાન બાનુ આપને મળવાને આવ્યાં છે. ” તેણે મારા મિત્રને ઉદ્દેશીને કહ્યું.

“ મીસ મેરી મોર્સ્ટન ! ” તે પેલું વિઝીટિંગ કાર્ડ વાંચતાં બોલ્યો : “ હં, આ નામ કોઈ દિવસ મારા સાંભળવામાં આવ્યું હોય એવું મને લાગતું નથી. મીરીસ હડસન ! એ યુવાન બાનુને ઉપર મોકલો. ડોક્ટર ! તમારે તમારા ખંડમાં ચાલ્યા જગતી કશી પણ જરૂર નથી. અમારા બેતી વાતચીત દરમિયાન તમે અહીં હાજર રહો એવી મારી ઈચ્છા છે. ”

પ્રકરણ ૪ થું.

નવીન કેસ.

મી. સ મોર્સ્ટન ધીમા પરંતુ મફત પગલે દિવાનખાનામાં દાખલ થઈ. તેનું સુકોમળ વદન બિલકુલ શાંત દેખાતું હતું. તે વયમાં યુવાન પરંતુ એકવડીયા શરીરની હતી. તેનો આંધો નાભુક અને સૌંદર્ય-રેખાથી વિભૂષિત હતો. તેનો દેખાવ એક ખાનદાન કુટુંબની રમણીના જેવો લાગતો હતો. તેણે પહેરેલો પોષાક સુંદર અને અપ-ટુ-ડેટ ફેશનનો હતો. પણ એ કપડાંની સાદાઈ અને કાંઈક ઉતરતા પ્રકારની જાત ઉપરથી એવું અનુમાન થઈ શકતું હતું કે તેને ધારણ કરનારની આવક અમુક હદમાં સંકોચાઈ રહેલી હોવી જોઈએ. અર્થાત્ તે એક ધનવાન બાનુ નહતી. તેણે આસમાની રંગની ઝાંઘ-

વાળો પોષાક પહેર્યો હતો. પોષાક બિલકુલ ચોળાયા વગરનો અને સફાઈદાર હતો. મસ્તક ઉપર ધારણ કરેલી ટોપીનો રંગ પણ લગભગ પોષાકના જેવો જ હતો. માત્ર તેમાં સફેદ રંગનાં પિંછાં ખોસેલાં હતાં. તેનું વદન કેવળ સૌંદર્યની પ્રતિકૃતિરૂપ તો નહતું જ, પરંતુ ચહેરા ઉપર માધુર્ય અને લાલિત્ય દર્શમાન થતું હતું. તેની મોટી ભૂરી આંખો આશ્ચર્યકારક રીતે ચમકતી હતી અને એ આંખોમાં દયા તથા દિલસોજીનું મિશ્રણ સ્પષ્ટ જણાઈ આવતું હતું. મેં મારા પ્રવાસ દરમિયાન અનેક પ્રકારની સ્ત્રીઓને જોઈ છે, પરંતુ આ સુંદરીના જેવું આકર્ષક અને ચંચળ વદન કદી પણ મારા જોવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ જ્યારે શેરલોક હોમ્સે બતાવેલી ખૂરસી ઉપર તેણે બેઠક લીધી ત્યારે તેના ધૂનતા હોઠ અને હસ્તમાં ચાલતો કમ્પારો મારી દષ્ટિ બહાર રહી શક્યો નહિ. એ ઉપરથી સમજી શકાતું હતું કે તેનું હૃદય અત્યંત ઉત્કેરાઈ ગયેલું હોતું જોઈએ.

“ મી. હોમ્સ ! ” તે બોલી: “ એક વખત મીસીસ સેસીલ ફ્રેન્સ્ટરના ગૃહમાં ઉપરિથત થયેલો ગુન્યવારો તમે દૂર કર્યો હતો તેથી જ હું તમારી સહાયની અપેક્ષા કરતી અહીં આવી છું. તમારી માયાળુતા અને દૃશિયારીની મીસીસ ફ્રેન્સ્ટર ઉપર અત્યંત અસર થઈ છે, અને તે તમારી ઘણી જ પ્રશંસા કરે છે. ”

“ મીસીસ સેસીલ ફ્રેન્સ્ટર ! ” શેરલોક હોમ્સ કાંઈક યાદ કરતો બોલ્યો: “ હા, હું ધાડું છું કે મેં તમને એક વાર સહાય કરી છે ખરી. પણ મને યાદ છે કે એ કેસ તો ઘણો જ સાદો હતો. એમાં મને વિશેષ શ્રમ પડ્યો નહતો. ”

“ મીસીસ ફ્રેન્સ્ટર એમ ધારતાં નથી. કદાચ એ કેસ તમને સાદો લાગ્યો હશે, પરંતુ હું ધાડું છું કે મારા કેસના ગ્રંથધમાં તો

તમે એમ નહિ જ કહી શકો. અત્યારે જે અવસ્થામાં હું આવી પડી છું, તેના કરતાં વિશેષ અને જેનો સંપૂર્ણ રીતે ખુલાસો ન કરી શકાય એવી સ્થિતિ બીજા કોઈની લાગ્યે જ હશે. ”

હોમ્સ તેના હાથ ચોળવા લાગ્યો. તેની આંખો ચમકવા લાગી. તે પોતાની ખૂરસી ઉપર સ્વસ્થપણે બેઠો. તેના ઉત્સાહપૂર્ણ વદન ઉપરથી જોઈ શકાતું હતું કે અત્યારે તેનું તમામ ધ્યાન મીસ મોર્સ્ટનનું કથન શ્રવણ કરવામાં જ રોકાયું હતું.

“ તમારા કેસની હકીકત જણાવો. ” તેણે દમામદાર સ્વરે ટુંકામાં કહ્યું.

મીસ મોર્સ્ટન મૌન બેસી રહી. એથી મને લાગ્યું કે કદાચ મારી હાજરીમાં તે પોતાની અંગત હકીકત પ્રકટ કરવા નહિ ઇચ્છતી હોય. એટલે હું ખૂરસીપરથી દિવાનખાનામાંથી બહાર જવાને માટે બિભે થતો બોલ્યો: “ મારી ખાત્રી છે કે તમે મને માફ કરશો. ”

પરંતુ મારી અગ્નયબી વચ્ચે યુવાન બાનુએ મને જતો અટકાવવાના ઉદ્દેશથી પોતાનો મોઝાં નીચે ઢંકાયેલો હસ્ત ઉઘો કર્યો.

તે હોમ્સ તરફ જોઈને બોલી. “ જે આપના મિત્ર અહીં રોકાવાની મહેરબાની કરશે, તો તેઓ પણ મને ઘણા જ કામના થઈ પડશે. ”

હવે મારે બહાર જવાની જરૂર રહી નહિ. એટલે હું પુનઃ ખૂરસી ઉપર બેઠો.

મીસ મોર્સ્ટને આગળ ચલાવ્યું: “ ટુંકાણુમાં હકીકત આ પ્રમાણે છે: મારા પિતા એક લિટી રેજીમેન્ટમાં લશ્કરી અમલદાર હતા. બ્યારે હું તદ્દન બાલક અવસ્થામાં હતી ત્યારે જ તેમણે મને અહીં

મોકલી આપી હતી. મારી મા મૃત્યુ પામી હતી અને ઇંગ્લાંડમાં બીજું કોઈ સગું ન હતું. એટલે મને એડિનબરોમાં એક સારા બોર્ડિંગ હાઉસમાં રાખવામાં આવી હતી. એ સ્થળે હું સતર વર્ષની થઈ ત્યાં સુધી રહી. ઈ. સ. ૧૮૭૮ માં મારા પિતા પોતાની રેજીમેન્ટમાં મુખ્ય કમાન તરીકે હતા, તે વખતે તેમણે બાર માસની રજા લઈને ઇંગ્લાંડ તરફ આવવાને પ્રયાણ કર્યું. લંડન આવી પહોંચ્યા બાદ તેમણે મને તાર કર્યો કે તે સહિસન્નમત આવી પહોંચ્યા છે. તેમાં તેમણે મને પોતાની પાસે આવવાને પણ લખ્યું હતું અને લેંગહામ હોટેલમાં પોતે ઉતર્યા છે એમ પણ જણાવ્યું હતું. મને સ્મરણ છે કે તેમના મંદેશામાં મારા પ્રત્યેની મમતા અને પ્રેમ સ્પષ્ટપણે વ્યક્ત થતાં હતાં. હું લંડન આવી પહોંચી કે ગાડી કરીને સીધી લેંગહામ હોટેલમાં ગઈ. ત્યાં તપાસ કરતાં મને જણાવવામાં આવ્યું કે ફોટન મોસ્ટર્ટને અહીં ઉતારો કર્યો છે એ વાત ખરી, પરંતુ આગલી રાત્રીના તે કોઈ કામ અર્થે બહાર ગયા છે ત્યાંથી હજી સુધી પાછા ફર્યા નથી. આખો દિવસ હું ત્યાં રોકાણી પરંતુ મારા પિતાના સંબંધમાં કશા પણ સમાચાર મને મળ્યા નહિ. રાત્રી પડી પરંતુ મારા પિતા પાછા ન આવ્યા એટલે હોટેલના મેનેજરની સલાહથી તેમના ગૂમ થવા વિષેની હકીકત મેં પોલિસને જાહેર કરી અને બીજો દિવસે સહવારે અમે તમામ વર્તમાનપત્રોમાં જાહેર ખબર આપી દીધી. અમારી તપસનું કશું પણ પરિણામ આવ્યું નહિ; અને તે દિવસથી આજસુધી મારા કમનસીબ પિતાના સંબંધમાં એક શબ્દ પણ મારા સાંભળવામાં આવ્યો નથી. તે આશાભર્યા હૃદયે, શાંતિ અને સંતોષની પ્રાપ્તિને અર્થે વતનમાં આવ્યા હતા, જ્યારે તેને બદલે નો—”

તેનાથી વિશેષ બોલી શકાયું નહિ. તેનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું હતું. આંખોમાં આંસુ ધાઈ આવ્યાં હતાં. તે કુસકા ભરવા લાગી.

“ તે દિવસે કંઈ તારિખ હતી ? ” શેરલોક હોમ્સે પોતાની નોંધપોથી ઉઘાડતાં પ્રશ્ન કર્યો.

“ તે આજથી લગભગ દશ વર્ષ પહેલાં એટલે ઈ. સ. ૧૮૭૮ ના ડિસેમ્બર માસની ૩ જી તારીખે ગૂમ થયા હતા. ”

“ એમનો સામાન ? ”

“ સામાન તો હોટેલમાં જ રાખ્યો છે. પરંતુ સામાન ઉપરથી કંઈ પત્તો લાગે એવું નથી. એમાં કેટલાંક કપડાં, થોડાંક પુસ્તકો અને આન્ડામાન બેટોની અળયખી ભરી ચીજોનો સારો સંગ્રહ છે. તેઓ આન્ડામાનમાં જન્મને દેશનિકાલ કરેલા હોય તેમના ઉપર દેખરેખ રાખનારી ટુકડીના તે કેપ્ટન હતા. ”

“ આ શહેરમાં એમના કંઈ સ્નેહી છે ખરા ? ”

“ મારા જાણુવા મુજબ તો માત્ર એક જ સ્નેહી હતો. તેનું નામ મેજર શોલ્ટો છે. તે પણ તેમની જ રેજીમેન્ટમાં મેજર હતો એ રેજીમેન્ટનું નામ ૩૪ મી બોમ્બે ઈન્ફન્ટરી. મેજર શોલ્ટો મારા પિતા દેશમાં આવેલા તેની પહેલાં કેટલાક સમયથી પેન્શન ઉપર રિટાયર થયો હતો અને અપર નોરવુડમાં રહેતો હતો. અલગત અમે મારા પિતાના ગૂમ થવાના સંબંધમાં તેમને પણ જણાવ્યું તો હતું જ. પરંતુ તેમણે કંઈ કે ‘ કેપ્ટન મોર્ટન ઈન્ડિયામાં આવ્યા છે, એમ પણ મારા જાણુવામાં આજે જ આવે છે ! ’ ”

“ ખરેખર વિચિત્ર કેસ છે ! ” શેરલોક હોમ્સે પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો.

“ હજી પૂરેપૂરા વિચિત્ર ભાગનું વર્ણન તો મેં કર્યું જ નથી. ”

સગભગ છ વર્ષ પહેલાં ચોક્કસપણે કહું તો ઈ. સ. ૧૮૮૨ ના મે માસની ૪ થી તારીખે ‘ ધી ટાઈમ્સ ’ પત્રમાં એક જાહેર ખબર પ્રકટ થઈ હતી. એ જાહેર ખબરમાં મીસ મોર્ટનને એટલે કે મને પોતાનું સાંપ્રત ઠેકાણું જણાવવાની સૂચના કરવામાં આવી હતી. તેમાં એમ પણ જણાવ્યું હતું કે માત્ર તેના એટલે મારા કલ્યાણ અને લાભને અર્થે જ આ ઠેકાણાની માગણી કરવામાં આવે છે. તે જાહેર ખબરની નીચે જાહેર ખબર આપનારનું નામ કે ઠેકાણું ન હતું. ખરેખર એ અરસામાં જ હું મીસીસ સેસીલ ફ્રેન્સિસના કુટુંબમાં તેમનાં બાળકોને શિક્ષણ આપવાને માટે ગવર્નેસ તરીકે દાખલ થઈ હતી. આ જાહેરખબર મેં તેમને બતાવતાં સલાહ માગી. તેમણે માફ ઠેકાણું પ્રકટ કરાવ્યું. તેજ દિવસે પોસ્ટ મારફતે એક જાડા કાગળની બનાવેલી ન્હાની ડાખડી મને જે સરનામું મેં જણાવ્યું હતું તેજ શરનામે મળી. ડાખડી ખોલીને જોતાં તેમાં એક મોઢું, ચળકતું અને પાણીદાર મોતી મારા જોવામાં આવ્યું. તે સિવાય અંદર કંઈ પણ લખેલું ન હતું. ત્યારપછી દર સાત એવી જ એક ડાખડી મને પોસ્ટ મારફતે મળ્યા કરે છે. એ ડાખડીમાં એવી જ જાતનું એક મોતી હોય છે. પરંતુ એક પણ ડાખડી ઉપરથી તેના મોકલનારના નામ કિંવા શરનામાનો પત્તો લાગી શકે તેમ નથી. હીરામોતીની પરીક્ષા કરનાર એક કુશળ ઝવેરીને અમે એ મોતી બતાવ્યાં હતાં. તેણે એવો અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે આ મોતી જાંચાં અને અત્યંત કીમતી છે અને આવાં મોતી કવચિત્ જ મળી આવે છે. તમારે જોવાને માટે હું તે મારી સાથે જ લેતી આવી છું. એપરથી તમે પણ જોઈ શકશો કે તે ઘણું જ સુંદર છે. ”

એ પ્રમાણે બોલતાં તેણે એક ચપડી ડાખડી ખોલી. તેની અં-

દર છ મોતી અમારા નેવામાં આવ્યાં. હું કપૂલ કરું છું કે આવાં મોતી મેં અગાઉ કદી પણ નેયાં ન હતાં.

“ તમારી હકીકત અત્યંત રસપ્રદાયક છે. ” શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો: “ વારૂ, આ સિવાય ખીજું કંઈ જાણવાનું જ નહીં છે ખરું ? ”

“ હા જી, અને તે પણ આજે જ નહીં છે. મારું અહીં આવવાનું કારણ પણ તે જ છે. આજે રહવારે જ આ પત્ર મને મળ્યો છે. હું ધારું છું કે એ તમે તમારી મેજે જ વાંચી જૂઓ તો તેમાં હરકત જેવું નથી. ”

“ આપનો આભાર થયો. ” શેરલોક હોમ્સે કહ્યું: “ મહેરબાની કરીને એનું કવર પણ મને આપો. કવર ઉપર પોસ્ટની છાપમાં ‘ લંડન એસ. ડબલ્યુ. ’ છે. તારીખ ૭ મી જુલાઈ. હં ! ખૂણા ઉપર માણસના અંગુઠાનું ચિહ્ન પડી રહ્યું છે. કદાચિત્ પોસ્ટમેનના અંગુઠાનું પણ હોય. કાગળ અતિ ઉત્તમ ગતનો છે. આવાં કવરોનું એક પેકેટ છ પેન્સનું મળે છે. આ લખનાર સ્ટેશનરીનો સામાન ખાસ ઉંચા પ્રકારનો વાપરતો હોવો જોઈએ. શરનામું નથી. ‘ આજે રાત્રે સાત વાગે દ્વીસીયમ થીએટરની બાજુમાં ડાબી તરફ ત્રીજા થાંભલા પાસે આવવું, જે તમને વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો તમારી સાથે તમારા બે મિત્રોને લાવવા. તમને દગો દેવામાં આવ્યો છે. પરંતુ તમને ઈન્સાફ મળશે જ. તમારી સાથે પોલિસને લાવશો નહિ. જે લાવશો તો બધું નિષ્ફળ થશે. તમારો અજાણ્યો મિત્ર. ’ અહો, ખરેખર આતો રહસ્યમય દેખાય છે ! મીસ મોર્ટન ! આ બાબતમાં તમારો શો વિચાર છે ? ”

“ એ સંપ્રદર્શમાં મેં કંઈ વિચાર કર્યો જ નથી. એ માટે જ હું તમારી સલાહ લેવાને અત્ર આવ્યો છું. ” યુવતીએ કહ્યું.

પ્રકરણ ૫ મું.

નક્કી જવું જ!

રો રલોક હોમ્સ બોલ્યો: “ જો મારી સલાહ માગતા હો તો હું તો કહું છું કે આપણે ચોક્કસ જવું જ—તમે, હું અને ત્રીજો—હા, ડૉ. વોટ્સન ત્રીજા માણસ તરીકે કામ લાગી શકશે. તમારા ઉપર પત્ર લખનાર એ મિત્રોને સાથે લાવવાનું જણાવે છે. મેં અને ડોક્ટરે ઘણા કેસોમાં સાથે જ કામ કરેલું છે.”

“ પણ ડોક્ટર આવશે ખરા?” મીસ મોર્ટને પ્રશ્ન કર્યો. તે ॥ અવાજ અને ચહેરાપરથી તે મને અરજ કરતી હોય એમ મને લાગ્યું.

“ જો હું તમને કાઢી પણ રીતે ઉપયોગી થઈ શકું તેમ હોય તો એથી મને ઘણો જ આનંદ થશે, અને તમારા જેવી રમણીને સહાયભૂત થવામાં હું ઓછી મગરૂરી માનતો નથી.” મેં પણ આવેશપૂર્વક કહ્યું.

“ તમે જાનને ઘણા જ માયાળુ છો.” તે બોલી. “ અત્યાર-સુધી મેં એકાંતવાસમાં જ જીવન ગાળ્યું છે. મારો એક પણ મિત્ર નથી કે જેને હું મારી સાથે આવવાને વિનવી શકું. ત્યારે હું ધારું છું કે જો હું પુનઃ સ્લાંજે છ વાગે અહીં આવી પહોંચું તો ચાલશે.”

“ હા, એથી મોડાં તમારે આવવું નહિ.” હોમ્સે કહ્યું: “ હવે એક મુદ્દાના સંબંધમાં મારે તમને પૂછવાનું છે. મોતીવાળી ડાબડીઓ ઉપર જે સરનામું હોય છે તેના અક્ષર જેવા જ આ પત્રના અક્ષરો છે ?”

“એ શરનામાનાં લેખક પણ હું મારી સાથે જ બેઠી આવી છું.” તેણે કહ્યું અને કાગળનાં છ લેખક અમારી સામે રજુ કર્યા.

“ખરેખર તમે એક નમૂનેદાર અસીલ છો. કેસની હકીકત તમને બહુ સારી રીતે જણાવતાં આવડે છે. વાર, જોવા ઘો જોઈ!” તેણે પેલાં લેખક ટેબલ ઉપર પાથર્યા અને એક પંખી એક દરેક લેખકનું તેણે બારિક નિરીક્ષણ કરી જોયું. “આ કાગળ સિવાય તમામ લેખલો ઉપરનાં શરનામાનાં અક્ષરો જુદી જુદી ધારીમાં લખેલા છે. પરંતુ તમે જોશો તો માલૂમ પડશે કે આ તમામ અક્ષરો એક જ ધણીએ લખેલા છે. જૂઓ આ ગ્રીક ‘૦’ દરેક સ્થળે એક સરખી રીતે જ વળેલો છે, અને દરેક શબ્દમાં છેવટે આવેલો ‘૦’ અક્ષર પણ એક સરખા જ વળાંકનો છે. એ ઉપરથી નિઃશંકપણે કહી શકાય કે તે એક જ માણસે લખેલ છે. પરંતુ આ અક્ષરો અને તમારા પિતાના અક્ષરો વચ્ચે કાંઈ મળતાપણું તમને જણાય છે ખરું?”

“જરી પણ નહિ.” મીસ મોરટને બારપૂર્વક કહ્યું.

“તમે એમ કહેશો એ મેં ધારી જ રાખ્યું હતું. વાર ત્યારે અમે ખરેખર છ વાગે તમારી રાહ જોઈશું. આ કાગળો અહીં રહેવા ઘો. હજી એક વાર ફરીથી આ કેસ હું વિચારી જઈશ. હજી ધડિ-આળમાં સહાકારણ જ થયા છે. સાહેબજી, ત્યારે.”

“સાહેબજી.” મુલાકાતે આવેલી રમણીએ શિષ્ટાચાર કર્યા, અને અમારી બન્નેની તરફ અમકતી માયાળુ દૃષ્ટિએ જોતાં મોતીની કાપડી ગળવામાં મૂકી દઈને તે ઉતાવળે પગલે ચાલી ગઈ.

હું બારી પાસે જઈને બેઠો રહ્યો અને તે સ્ત્રીની આસમાની

રોપી તથા ઘોળાં પિંછાં દેખાતાં બાંધ થયાં ત્યાંસુધી તેની સામે જોઈ રહ્યો. તે ગીરદીવાળા રસ્તાપર ત્વરાથી ચાલી જતી હતી.

“અહા ! ઘણી જ સુંદર સ્ત્રી !” હું મારા મિત્ર તરફ ફરીને બોલી ઉઠ્યો.

તેણે પુનઃ હોડલી ભરીને સળગાવી હતી અને પોપચાં વીંચી દધને તે ખૂરસીપર અદેલાઈને પડ્યો હતો. “એ સુંદર હતી ?” તે બેદરકારીના ભાવપૂર્વક બોલ્યો : “મેં તેના શરીરસૌંદર્યનું અવલોકન કર્યું ન હતું.”

“ખરેખર, તમે એક હાસતાચાસતા યંત્ર જેવા જ છો.” હું બોલ્યો : “કોઈ કોઈ વાર મને ચોક્કસપણે એમ માલૂમ પડ્યું છે કે તમારામાં માનુષીય લાગણી જ નથી.”

તે ધીમું હસ્યો. થોડી વારે તેણે કહ્યું : “કોઈ પણ મનુષ્યના શારીરિક સૌંદર્ય કે કુરૂપતાના દર્શનથી તમારે તમારો અભિપ્રાય બાંધવો નહિ, એ મુખ્ય અને ખાસ અગત્યનો મુદ્દો છે. મારું અસીદ્ધ મારી દષ્ટિએ મને કેવળ જડવત્ જ લાગે છે. જે આપણો સ્વભાવ ઘડી ઘડીમાં લાગણીને વશ થઈ જતો હોય તો પછી એથી આપણી તર્કશક્તિ અને વિચારણાબુદ્ધિને હાની પહોંચે છે. હું તમને ખાતરી-પૂર્વક કહું છું કે મારા જીવનમાં મેં કદી પણ નહિ જોયેલી એવી એક સુંદર સ્ત્રીએ તેનાં ત્રણ બાળકોને ઝેર આપીને મારી નાખ્યાં હતાં, અને એથી તેને ફાંસીને લાકડે લટકવું પડ્યું હતું. ઝેર આપવાનું કારણ માત્ર એ જ હતું કે જે પોતાનાં બાળકોની હયાતી ન ન હોય તો તેમના વીમાના પૈસા પોતાને મળે તેમ હતું. મારો એક ઓળખીતો હતો. તેનો દેખાવ આપણને અણગમો ઉપજાવે તેવો છે.

પરંતુ તે ધણે જ ઉદાર છે અને તેણે લગભગ અઢી લાખ પાઉંડ લાંડનના ગરીબોના લાભાર્થે આપી દીધા છે.”

“ એમ છતાંયે મીસ મોર્ટનની બાબતમાં તો—”

મને વચ્ચેથી જ બોલતો અટકાવીને તે બોલ્યો: “ કાંઈપણ બાબતમાં અપવાદ હોય એમ હું માનતો નથી. કેમકે અપવાદ રજુ કરવાથી મુખ્ય નિયમનું મહત્ત્વ ઘટી જાય છે. વારૂ, એ વાત જવા દો. તમે જુદા જુદા પ્રકારના હસ્તાક્ષરોનો કદી પણ અભ્યાસ કરેલો છે ખરો? આ માણસના હસ્તાક્ષરપરથી તમે શો તર્ક કરો છો? ”

“ અક્ષર ઉકલી શકે તેવા અને એક સરખા છે. ” મેં જવાબ આપ્યો: “ ધંધાદારી માણસ હોવો જોઈએ. તેમ જ તેમાં તેના ચારિત્ર્યની કાંઈક અસર પણ જણાય છે. ” હોમ્સે પોતાનું મસ્તક ધૂણાવીને નિરાશા દર્શાવી.

“ તેના દીર્ઘ અક્ષરો તરફ દૃષ્ટિ કરો. ” તે બોલ્યો: “ જૂઓ આ ‘ t ’ છે તે ‘ l ’ ના જેવો અને અહીં ‘ l ’ છે તે ‘ t ’ ના જેવો લાગે છે. જેમને પોતાના ચારિત્ર્યને માટે અભિમાન હોય છે એવા માણસો ગમે તેવા અસ્પષ્ટ અક્ષરો લખે પરંતુ દીર્ઘ અક્ષરોને તેની પૂરતી હદ લંબાવ્યા સિવાય રહેતા નથી. એના બધા ‘ k ’ અસ્થિર પણે લખાયેલા જણાય છે અને મોટા અક્ષરો ભારપૂર્વક લખાયેલા છે. હું હવે બહાર જાઉં છું. મારે કેટલીક બાબતની તપાસ કરવાની છે. તે દરમિયાન તમે આ પુસ્તક વાંચો. તેની લેખન શૈલી સર્વોત્તમ છે. આ પુસ્તકનું નામ ‘ માર્ટિરડમ ઓફ મેન ’ છે અને તે વીનવૂડ રીડે લખેલું છે. હું એક કલાકમાં પાછો આવી જઈશ. ”

હું એ પુસ્તક લઈને બારી પાસે બેઠો. પરંતુ એમાં મારું લક્ષ

ચોટયું નહિ. મારા વિચારો દૂર દૂર ભ્રમતા હતા. મારા મનમાં
 અમારી મુલાકાતે આવનાર મીસ મોરટનની મૂર્તિ ખડી થઇ હતી.
 તેનું મૃદુ હાસ્ય, તેના અવાજમાં રહેલી મીઠાશ, તેના જીવન સાથે
 જોડાયેલું અદ્ભુત રહસ્ય, વગેરેના સંબંધમાં વિચાર કરવામાં મારું
 મન ગુંથાયું હતું. જ્યારે તેનો પિત્ર ગૂમ થઇ ગયો ત્યારે જો તે
 સત્તર વર્ષની હોય તો અત્યારે સતાવીશ વર્ષની ઉંમર તેની હોવી
 જોઈએ. અહા ! ભર જીવાનીમાં તેના મન ઉપર કેટલી બધી ચિંતા
 આવી પડી છે ! ચિંતાને લીધે જ તેનો દેખાવ એક ગંભીર મનુષ્યના
 જેવો થયેલો હોતો જોઈએ. હું ખેડો ખેડો એ યુવતીના જ વિચાર
 વમળમાં ચડી ગયો. પરંતુ ધીમે ધીમે વિચારપ્રવાહ એટલો બધો
 ભયંકર બની ગયો કે વધુ વખત તેમાં તણાયા કરવું તે મને ઠીક
 લાગ્યું નહિ. એટલે એકદમ ત્યાંથી હું ઉઠ્યો અને મારા ટેબલ પાસે
 જઈને મનુષ્યનાં દરદોનાં નિદાન સંબંધમાં લખેલું એક પુસ્તક
 વાંચવા લાગ્યો. હું કેણુ માત્ર ? એક સાધારણ લશ્કરી સર્જન ! મારો
 નબળો પગ અને તેવી જ નબળી આર્થિક સ્થિતિ હોવા છતાં આવા
 વિચારો કરવાની મારાથી હિંમત જ કેમ કરાય ? શેરલોક હોમ્સે કહ્યું
 હતું તેમ આ રમણીને મારે પણ જડવત્-પૂતળી જેવી માનવી
 જોઈએ. તેના મોહમાં પડવું એ ઉચિત નથી. જો મારું ભવિષ્ય નિરા-
 શાજનક હોય તો માત્ર કલ્પનાના તરંગો દોડાવીને ખોટી આશાને
 ધારણુ કરવી એ કરતાં તો આવી પડનારી નિરાશાને સહન કરવી
 એ જ મારે મ.ટે ઉત્તમ માર્ગ છે. એ પ્રમાણે મારા મનને કાળમાં
 રાખવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો. પ્રિય વાચક ! પ્રથમ દૃષ્ટિએ પ્રેમોદ્ભવ
 થાય છે એવું મેં અનેક નવલકથાઓમાં વાંચ્યું હતું. પરંતુ નવલ-
 કથાઓમાં જો લખેલું હોય એ બધું જ કાંઈ સાચું હોતું નથી એવી

માનિનતા હતી. આજે મને થયેલા અનુભવે મારી એ માનિનતાને ડગમગાવી મેલી હતી. હું કખૂન કરું છું કે મીસ મોર્સ્ટનના દર્શન માત્રથી મારા મનમાં આજ સુધી કદી પણ નહિ ઉત્પન્ન થયેલા એવા અવનવા પ્રેમનો પાદુભાવ થયો હતો. એટલે ગમે તેવા તરંગોને વશ બની જતા મનના સ્વભાવને કાખમાં રાખવાનું મારું કર્તવ્ય હતું; અસ્તુ.

પ્રકરણ ૬ હું.

એક નવીન રહસ્ય.

હું મેં જ્યારે પાછો ઘેર આવ્યો ત્યારે સહાડા પાંચ થઇ ગયા હતા. તેના ચહેરાપર ઉમંગ, આતુરતા, ઉત્સાહ જણાતાં હતાં. એ ઉપરથી હું સમજી શક્યો કે ‘કંઈ લાખો નિરાશામાં અમર આશા રહેલી છે.’

“આ કેસમાં કાંઈ એટલું બધું મહત્વનું રહસ્ય સમાયેલું નથી.” મેં તેના કપમાં રેડેલી કોશી પિતો પિતો તે બોલ્યો: “આ બાબતમાં માત્ર એક જ ખુલાસાની જરૂર રહે છે.”

“શું? ત્યારે તમે એનું રહસ્ય શોધી પણ કાઢ્યું?” મેં અજ્ઞયબી સાથે પ્રશ્ન કર્યો.

“ના, એમ તો હજી કહી શકાય તેમ નથી. એટલું માત્ર ખરું કે મેં એક સૂચક મુદ્દો શોધી કાઢ્યો છે. પરંતુ એ માત્ર સૂચક જ છે. તેને માટે વિગતો મેળવવાની બાકી છે. ‘ધી ટાઇમ્સ’

પત્રની આગલી ફાઇલો તપાસતાં મને માલૂમ પડી આવ્યું કે ૩૪મી બોમ્બે ઇન્ફન્ટરીનો પેન્શન ઉપર રિટાયર થયેલો લશ્કરી અમલદાર મેજર શોલ્ટો જે અપર નોરવુડ ખાતે નિવાસ કરી રહ્યો હતો તે ઈ.સ. ૧૮૮૨ના એપ્રિલ માસની ૨૮મી તારીખે મરણ પામ્યો છે.”

“ હોમ્સ ! કદાચ તમે મને તદ્દન બોથડ ધારશો, પણ આ મુદ્દા ઉપરથી શું સૂચન થઈ શકે છે એ હું જરી પણ સમજી શકતો નથી. ”

“ જરી પણ નહિ ? તમારા શબ્દોથી મને અત્યંત અન્યથા ઉપજે છે. ત્યારે જૂઓ હું તમને સમજાવું. કેપ્ટન મોર્સ્ટન ગૂમ થઈ જાય છે. લાંડન ખાતે તેનો શોલ્ટો સિવાય બીજો કોઈ પણ સ્નેહી ન હતો. એટલે જો તેણે લાંડનમાં આવીને કોઈની મુલાકાત લીધી હોય તો તે માત્ર મેજર શોલ્ટોની જ. પરંતુ મેજર શોલ્ટો જણાવે છે કે કેપ્ટન લાંડનમાં આવેલ છે એવી પણ તેને ખબર ન હતી. વારૂ, કેપ્ટનના ગૂમ થવા બાદ ચાર વર્ષ પછી મેજર શોલ્ટો મૃત્યુ પામે છે. તેના મૃત્યુ પછીના પહેલા જ અડવાડિયામાં—યાદ રાખજો કે પહેલા જ અડવાડિયામાં કેપ્ટન મોર્સ્ટનની દીકરીને એક કીમતી ભેટ મળે છે; તે ભેટ દરેક વર્ષ નિયમિત રીતે મોકલવામાં આવે છે. હવે તેને એક પત્ર મળે છે. જે પત્રમાં એમ દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે તેને એટલે માત્ર મોર્સ્ટનને દગો દેવામાં આવ્યો છે. તેના પિતાને ગૂમ કરી દેવામાં આવ્યો, એ સિવાય માત્ર મોર્સ્ટનને બીજો શો દગો થયેલો હોઈ શકે ? અને મેજર શોલ્ટોના વારસો આ રહસ્યથી થોડે ઘણે અંશે પણ વાકેફગાર ન હોય, અને માત્ર મોર્સ્ટનને કરવામાં આવેલા તુકસાનનો બદલો વાળવા ઇચ્છતા ન હોય તો પછી મેજર શોલ્ટોના મૃત્યુ બાદ તુરંત જ માત્ર મોર્સ્ટનને કીમતી

ભેંટ મળવાનો પ્રારંભ કેવી રીતે થઈ શકે ? આ સિવાય બીજી કંઈ કારણ તમારા મગજમાં ઉપસ્થિત થાય છે ખરું ? પરંતુ એ કારણ મીસ મોર્સ્ટનની તમામ પરિસ્થિતિની સાથે બંધબેસતું થવું જોઈએ.”

“ પણ આ બદલોયે કેવો વિચિત્ર ! અને તે પણ કેવી ચમત્કારિક રીતે આપવામાં આવે છે ! વળી જે પત્ર તેણે આજથી છ વર્ષ પહેલાં લખવો જોઈએ હતો, તે પત્ર આજે લખવાનું કારણ શું ? બીજું : પત્રમાં જણાવ્યું છે કે મીસ મોર્સ્ટનને ઇન્સાફ મળશે ! તેને કેવા પ્રકારનો ઇન્સાફ આપવામાં આવશે ? તેનો આપ જીવતો હોય એમ માનવાનું સાદસ કરી શકાય તેમ નથી. અને તેના આપના ગૂમ થઈ જવા સિવાય મીસ મોર્સ્ટનને બીજું તુકસાન થયેલું નથી. તો પછી જ્યાંસુધી તેનો આપ પુનઃ તેને ન ભેટે ત્યાંસુધી તેને યોગ્ય ઇન્સાફ મળ્યો છે એમ કેવી રીતે કહેવાય ? ”

“ હા, એ જાણવામાં મુશ્કેલી છે ખરી—એ મુશ્કેલીનો અત્યારે આપણને કંઈપણ ખ્યાલ આવી શકે તેમ નથી. ” શેરલોક હોમ્સે વિચાર કરતાં કહ્યું : “ પણ હું ધારું છું કે આજ રાત્રીનો આપણો પ્રવાસ એ બધી મુશ્કેલીઓનો અંત લાવશે ખરો. અહો ! વિક્ટોરિયા તો આવી પણ ખરી. અંદર મીસ મોર્સ્ટન બેઠેલી જણાય છે. તમે તો તૈયાર છોને ? ત્યારે ચાલો આપણે નીચે જ જઈએ. કેમકે હ વાચી ગયા છે. ”

મેં મારી ટોપી અને એક વજનદાર લાકડી લઈ લીધી. પરંતુ મેં જોયું કે હોમ્સે તેના ટેબલના ખાનામાંથી એક રિવોલ્વર લઈને તેના ખીસામાં સરકાવી દીધી. એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવતું હતું કે અમારો રાત્રીનો પ્રવાસ કદાચ ગંભીર પ્રકારનો નિવડે એવું નેનું ધારવું હોતું જોઈએ.

મીસ મોર્સ્ટને કાળા રંગનો પોપાક ધારણ કર્યા હતા. તેનો આકર્ષક ચહેરો શાંત પરંતુ સ્હેજ શીકો હતો. ગમે તેમ તોયે તે એક સ્ત્રી હતી. એટલે જે વિચિત્ર સાહસ પોતાને ખેડવાનું હતું એથી તેનું મન અસ્વસ્થ બને એ સ્વાભાવિક હતું. એમ છતાં પણ તે પોતાના મન ઉપર પૂર્ણપણે કાબુ રાખી શકી હતી. મારા મિત્રે અત્યારે તેને કરેલા કેટલાક વધારાના પ્રશ્નોનો તેણે સ્હેજ પણ ગભરાટ કે સંક્રાંચ સિવાય તુરત જવાબ આપ્યો હતો.

“ મારા પિતા અને મેન્જર શોલ્ટો વચ્ચે અત્યંત ગાઢ સ્નેહ હતો. ” તે બોલી: “ તે મારાપર પત્રો લખતા તેમાં દરેકમાં મેન્જર શોલ્ટોનું નામ આવતું. મારા પિતા અને મેન્જર આનંદામાનના બેટામાં ચોક્કી માટે રહેતી ટુકડીઓના ઉપરિ તરીકે હતા. એટલે તે ઘણો વખત સુધી એક બીજાની સાથે રહ્યા હતા. વચ્ચે એક વાત હું કહી લઉં. મારા પિતાના ડેસ્કમાંથી એક વિચિત્ર પત્ર મળી આવ્યો છે, તેની અંદરનું લખાણ કોઈ પણ સમજી શકતું નથી. એ જરૂરી પંક્તિ અગત્યનો હોય એમ હું ધારતી નથી, તો પણ મને લાગ્યું કે કદાચ એ પત્રનું નિરીક્ષણ કરવાનું તમે પસંદ કરશો. એમ ધારીને એ પત્ર હું મારી સાથે લેતી આવી છું. જૂઓ આ રહ્યો. ”

શેરલોક હોમ્સે સંભાળપૂર્વક ધીરે વાળેલા એ પત્રને ઉખેળીને પહોળો કર્યો અને પોતાના બોળામાં મૂક્યો. પછી તેણે સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રની સહાયથી આખા પત્રનો તમામ ભાગ એકેએકે પદ્ધતિસર આગળ પાછળ અવલોકી નેયો.

અવલોકનકાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ તે બોલ્યો: “ આ કાગળ હિંદુ-સ્તાનની દેશી બનાવટનો છે. કોઈ વાર આ પત્ર પાટીયા ઉપર ચાટાડવામાં આવેલો હોવો જોઈએ. તેના ઉપર જે નકશો ચિત્રેલો

છે તે કાઈ મોટા મકાનનો પ્લાન હોવા નોંધ્યો. એ મકાનમાં પુષ્કળ ઓરડા, પરશાળો અને એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે જવાને રસ્તા હોવા નોંધ્યો. એક ઠેકાણે રાત્રી શાહી વડે ન્હાની ચોકડી કરેલી છે અને તેની ઉપર ‘ ડાબી બાજુએથી ૩. ૩૭ ’ એ પ્રમાણે પેન્સીલના ઝાંખા અક્ષરે લખેલું છે. ડાબી બાજુના ખૂણા ઉપર સંજ્ઞા તરીકે ચાર કોસ દોરેલા છે. તે એવી રીતે કે ચારે કોસના હાથ એક બીજને અડકેલા છે. તેની પાસે અસ્પષ્ટ અને ખડખડા અક્ષરે આ પ્રમાણે લખ્યું છે:— ‘ ચાર જણાની સહી-જોનાથન સ્મોલ, મહોમત-સિંધ, અબ્દુલ્લાહ ખાન, દોસ્ત અકબર. ’ હા, હું કબૂલ કરું છું કે આપણી બાબતની સાથે આ પત્રને શો સંબંધ હોય તે હું સમજી શકતો નથી. તો પણ આ પત્ર અતિ અગત્યનો છે એમ પણ કહ્યા સિવાય ચાલતું નથી. આ પત્ર ડાયરીની અંદર અતિ સંભાળપૂર્વક રાખવામાં આવ્યો હોય એમ લાગે છે. કેમકે તેની આગળ અને પાછળની બંને બાજુ સાફ અને ડાઘા વગરની છે.”

“ હા, મારા પિતાની ડાયરીમાંથી જ આ કાગળ અમને મળી આવ્યો હતો.” મીસ મોર્સ્ટને ટેકા આપ્યો.

“ ત્યારે આ પત્રને કાળજીપૂર્વક સાચવી રાખજો, મીસ મોર્સ્ટને! કેમકે ભવિષ્યમાં તે આપણને ઉપયોગી પણ થઈ પડે. મને એવી શંકા આવવા લાગી છે કે પ્રથમ મેં ધાર્યું હતું તે કરતાં આ કેસનું રહસ્ય વધારે ઊંડું અને ગુંચવણીભર્યું થઈ પડશે. મારે મારાં અનુમાનોના સંબંધમાં એક વાર ફરીથી વિચાર કરી જવો પડશે.”

જે વખતે આ વાત ચાલતી હતી તે વખતે અમે ગાડીમાં જ બેઠેલાં હતાં એ જણાવવાનું હું અગાઉ વિસરી ગયો છું. શેરલોક

હોમ્સ ગાડીમાં પાછળના તકીયાને ઝેંલેલીને બેઠો. તેની સંકુચિત ભ્રમરો અને નિસ્તેજ નેત્રો ઉપરથી હું સમજી શક્યો કે તે કાંઈ ઊંડા વિચારમાં તદ્દિગ્ન બની ગયેલો હોવો જોઈએ. હું અને મીસ મોર્સ્ટન ધીમે અવાજે અમારા પ્રવાસ તથા તેના નિષ્ફળનારા પરિણામની સંભવિતતાના સંબંધમાં વાતો કરતાં હતાં પરંતુ તે દરમિયાન મારો મિત્ર તદ્દન મૌન જ રહ્યો હતો. તેના એ મૌન્યનો અમારી મુસાફરીના અંત સુધી ભંગ થયો નહિ.

પ્રકરણ ૭ મું.

પરિણામની તપાસમાં.

સપ્ટેમ્બર માસની સાલંગાળ હતી. હજી સાત વાગ્યા ન હતા. તે પછી દિવસ ઝાંખો અને નિસ્તેજ લાગતો હતો. આ મહાન નગરની આસપાસ ગાઢ ધુમસે પોતાનું સામ્રાજ્ય જમાવ્યું હતું. કાદવવાળા રસ્તાઓ ઉપર ઉંચે આકાશમાંથી કાદવના જેવા રંગવાળાં વાદળાં શોકપૂર્ણ દષ્ટિ નાખી રહ્યાં હતાં. અમે આ વખતે સ્ટ્રેન્ડ રસ્તાપર હતા. રસ્તા ઉપરના દીવા ધુમસને લીધે ઝાંખા પડી ગયા હતા, અને તેનો ઝાંખો પ્રકાશ આસપાસના શોકમય દશ્યમાં વૃદ્ધિ કરતો હતો. એ ઝાંખા પ્રકાશમાં વચ્ચે વચ્ચે દશ્ય થતા મનુષ્યો સામે દષ્ટિ કરતાં મારા મનમાં જાણે હું કોઈ ભૂતના નજરમાં આવી પડ્યો છું એવી વિચિત્ર કલ્પના ઉપરિચિત થઈ ! કોઈનો શોક-જનક ચહેરો, કોઈનું આંતરી વદન, કોઈનાં ડાયાં મળી ગયેલાં, કોઈની

મુખમુદ્રા પ્રકૃતિવત ! જેમ આપણે માનવ જાતિનાં પ્રાણીઓ અંધ-કારમાંથી પ્રકાશમાં આવીએ છીએ અને પાછા અનંત અંધકારમાં લય પામી જઈએ છીએ, તે પ્રમાણે રસ્તાપર ચાલતાં મનુષ્યો દીવાની પેઠે ઝળકીને લય પામતાં મારી દષ્ટિએ પડતાં હતાં. હું એકદમ કાંઈ પણ પ્રકારની લાગણીને વશ થઈ જઈ એવો મારો સ્વભાવ નથી. તદ્દપિ એક તો શૂન્ય અને અંધકારમય સાલ્કાંકાળ અને તેમાં જે કાર્યને માટે અમે નિકળ્યાં હતાં, તેના વિચિત્ર રહસ્યના વિચારોને ક્ષીધે માફ મન નિઃસ્તબ્ધ અને શોકપૂર્ણ જની ગયું હતું. મીસ મોર્સ્ટનના મ્હેરાપરથી તેના મનમાં પણ મારા જેવી જ લાગણીઓ ઉછાળા મારી રહી હતી એમ હું જોઈ શકતો હતો. માત્ર હોમ્સના ઉપર આસપાસના અંગોગોની લેશ પણ અસર થયેલી જણાતી ન હતી. તેણે પોતાની નોંધપોથી જોળા ઉપર રાખી હતી અને અવારનવાર પોતાના પોકિટલેમ્પના પ્રકાશની સહાયથી તે એ નોંધપોથીમાં કાંઈક લખતો હતો.

લીસીયમ થીએટર પાસે અંદર દાખલ થવાના દાર ઉપર માણસોની પુષ્કળ ભીડ હતી. તેની આગળ રસ્તા ઉપર ઉપરાછાપરી ન્હાની મોટી, સાધારણ અને ઉંચા પ્રકારની, બે પૈડાંની અને ચાર પૈડાંની ગાડીઓ આવીને ઊભી રહેતી; તેમાંથી સુંદર પોષાક ધારણ કરેલા પુરુષો અને શાલ તથા હીરા વગેરે અવેરાતથી લચ્ચી પડતી રમણીઓ ઉતરીને થીએટરમાં દાખલ થતાં હતાં. અમારે કાંઈ થીએટરમાં દાખલ થવું ન હતું. એટલે અમે પેલા ત્રીજા થાંભલા પાસે ગયાં. અમે ત્યાં ગયાં કે એક કાળો, દાઢીવાળો મનુષ્ય અમારી પાસે આપ્યો. તેના પોષાકપરથી તે ગાડીવાનના જેવો લાગતો હતો.

“ મીસ મોર્સ્ટન સાથે આવનાર મંડળી આપ જ છો ? ” તેણે

અમને પ્રશ્ન કર્યો.

“ માડું નામ મીસ મોર્સ્ટન છે. અને આ જે ગૃહસ્થા મારી સાથે છે તે મારા મિત્ર છે. ” મીસ મોર્સ્ટને જ જવાબ આપ્યો.

પેલા મનુષ્યે અમારી તરફ નિશ્ચય અને પ્રશ્નમયક દૃષ્ટિએ આરિકાઈપૂર્વક નિહાળ્યું.

“ મીસ ! મને માફ કરજો. ” તે સ્હેજ અમમ્યતાપૂર્વક બોલ્યોઃ “ પરંતુ આપના જે મિત્રોમાંનો એકે પોલિસ અમત્તદાર નથી, એવી આપના પાસેથી ખાત્રી મેળવવાની મને આજ્ઞા કરવામાં આવી છે. ”

“ હું એ બાબત તમને ખાત્રી આપું છું. ” મીસ મોર્સ્ટને દૃઢતાપૂર્વક કહ્યું.

એ સાંભળીને તેણે એક તીણી વિસત્ર કરી. એટલે એક છોકરો એક ચાર પૈડાંવાળી ગાડીના ઘોડાને દોરીને અમારી પાસે લાવ્યો. ત્યાં લાવીને તેણે ગાડીનું આરાયું ઉઘાડ્યું. જે મ.ણસે અમને પ્રશ્નો કર્યા હતા. તે ગાડીવાનની જગ્યાએ ચઢી બેસે અને અમે ત્રણ જણાં ગાડીની અંદર દાખલ થયાં. અમે આરાયું બંધ પણ ન કર્યું ત્યાં તો ગાડીવાને ઘોડાને ચાખૂક લગાવી, ગાડી ચાલુ થઈ અને થોડી વારમાં તો અમે પૂરે ઝડપથી ધુમસવાળા રસ્તાઓમાં થઈને પસાર થવા લાગ્યાં.

સ્થિતિ બહુજ કઢંગી અને વિચિત્ર હતી અમે ક્યાં જતાં હતાં તે અમે જાણતાં ન હતાં, તેમ ત્યાં શા કામે જવાનું હતું તે પણ અમારા જાણવામાં ન હતું. કદાચ કાઈ અમારી સાથે દગો રમવા માગતું હોય-અમને ફસાવવા ઇચ્છતું હોય અને તે કારણથી તેણે પત્ર લખ્યો હોય. પરંતુ એ કલ્પના ગળે ઉતરી શકી નહિ. કદાચ અમારા પ્રવાસનું કાંઈક સારું જ પરિણામ આવવાનું હોય, એ પણ અનવાજ્ઞેગ હતું. મીસ મોર્સ્ટન તદ્દન શાંત અને દૃઢ હતી. તેના

મનોવિકારમાં કરી પણ બીતિની લાગણી જણાતી ન હતી. એ કદાચ અમારા સહવાસનું પણ પરિણામ હોઈ શકે. મેં તેની પાસે અકથાનિસ્તાનમાં મારાં પ્રારામ્ભો અતે અમારા ઉપર આવી પડેલી આફતોનું વર્ણન કરીને તેને ખુશમીજનમાં રાખવાનો યત્ન કર્યો હતો. પરંતુ ખરું કહું તો અમારી કઠંગી સ્થિતિને લીધે હું ઘણો જ ઉશ્કે-રાઈ ગયો હતો, અતે આ ગાડીવાન અમને કયે સ્થળે લઈ જશે એ વિચાર એકસરખી રીતે મારા મનમાં ઘોળાયા કરતો હતો. એથી જે વાત હું તેને કહેતો હતો એમાં કાંઈ ઢંગધડો રહ્યો ન હતો. હજી પણ તે એક બાબતનું મને સ્મરણ કરાવે છે. એ વખતે મેં તેને એમ કહ્યું હતું કે ‘ એક વાર અંધારી રાત્રીએ એક અંધૂકે મારા તંબુમાં ટાકીયું કર્યું એટલે મેં મારું એ નાળવાળું વાઘનું બચ્ચું લઈને તેની સામે ફેડયું ! ’ વાર, શરૂઆતમાં તો અમે કંઈ દિશા તરફ જતા હતા તેનો મને ખ્યાલ રહ્યો હતો. પરંતુ પછીથી ગાડીનો તીવ્ર વેગ, ગાઢ ધુમસ અતે લંડન શહેરના રસ્તા તથા ગલીઓને લગતા મારા અંકુ-ચિત્ત જ્ઞાનને લીધે હું આગળ અમે કંઈ બાબતોએ વધીએ છીએ તે જાણી શક્યો નહિ. માત્ર મને એટલું લાગ્યું કે અમે ઘણું દૂર દૂર જઈએ છીએ. પરંતુ શેરલોક હોમ્સમાં જરી પણ બૂલ પડતી નહિ. જેમ જેમ ગાડી એક ગલીમાં યઈને બીજી ગલીમાં, તથા એક ચોક-માંથી બીજી ચોકમાં પસાર થતી, તેમ તેમ હોમ્સ એ ગલી, ચોક કે રસ્તાનું નામ આપે જતો હતો.

“ આ રેએસ્ટર-રે ” તે બોલ્યો: “ હવે વિન્સેન્ટ સ્કવેર આવ્યો. હવે આપણે વોક્સહોલ પ્રિન્સરોડ ઉપર આવ્યાં છીએ. આપણી ગાડી સરે તરફ આગળ વધે છે. હા, મેં એમ જ ધાર્યું હતું. આપણે પૂલ ઉપર આવ્યાં. જુઓ નદી જોઈ શકાય છે. ”

ધાત પણુ ખરી હતી. ટેમ્સ નદી અને તેના કિનારા ઉપરની ખત્તીઓ દેખાતી હતી. ખત્તીઓના પ્રકાશથી નદીનું પાણી શાંત અને સ્થિર લાગતું હતું. માત્ર અમારી ગાડી અસ્થિર હતી. તે આગળને આગળ વધતી હતી. થોડી વારમાં તો અમે પૂલને વટાવીને ટેમ્સને સામે કિનારે પુનઃ ગલીકુચીઓમાં દાખલ થયાં.

“વોન્ડ્રવર્થરોડ,” મારો મિત્ર જેમ જેમ રસ્તો બદલાતો તેમ તેમ બોલવા લાગ્યો: “પ્રાયોરી રોડ, લાર્કહોલ લેઇન, સ્ટોકવેલ પ્લેઇસ, રોયર્ટ સ્ટ્રીટ, કોલ્ડકારગર લેઇન. આપણો ગાડીવાન આપણને ભપકાદાર મહોલ્લામાં લઈ જતો હોય એમ લાગતું નથી.”

શેરલોક હોમ્સે સત્ય જ કહ્યું હતું. જે સ્થળે અજાણ્યા મનુષ્યે દિવસે જવામાં પણુ ભય હતો એવા સ્થળે અમે જઈ પહોંચ્યાં હતાં. ઇંટોનાં અંધારીયાં મકાનોની હાથેમાં વચ્ચે વચ્ચે દીપકના પ્રકાશથી સાધારણ ઉજ્જવલતાને ધારણ કરતાં દારનાં પીકાં દેખાતાં હતાં. એ દેખાવ અંધ થઈ ગયો અને એ મળતા અંગલાઓ નજરે પડ્યા. દરેક અંગલાની આગળ ન્હાનો ન્હાનો ખગીચો આવી રહ્યો હતો. વળી પાછાં ઇંટોનાં ઊંચાં મકાનો આવ્યાં. જાણે લાંડન શહેરની રાક્ષસે પોતાનો ભાર ઓછો કરવાને આ ઊંચાં મકાનોને ગામડાંમાં ફેંક્યાં હોય એમ લાગતું હતું. હવટે એક નવા રસ્તા ઉપર ત્રીજા મકાન પાસે ગાડી ઊભી રહી ગઈ. આસપાસનાં ઘરોમાં ખિન્નકુલ વસતિ નહિ હોવાથી તેમાં કેવળ અંધકાર પ્રસરી રહ્યો હતો. જે ઘર પાસે અમારી ગાડી ઊભી રહી હતી તે પણુ અંધકારની સત્તાને તાબે થયેલું જણાતું હતું. પરંતુ દબાયેલો અંપાચેલો મનુષ્ય પણુ માથું ઉંચું કરી હૃદયનું સ્વાતંત્ર્ય જાહેર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, એવી કલ્પના અંધકારની સત્તા નીચે દબાયેલા આ ઘરના રાંધણીયાત્તી

ખારીમાંથી આવતો દીપકનો પ્રકાશ મારા મનમાં સ્ફુરાવતો હતો. અમે આરણ્ય દોકડું એટલે એક નોકર જેવા માણસે અગ્નીને આરણ્ય ઉઘાડ્યું. તેના દેખાવપરથી તે હિંદુસ્તાનનો વતની હોય એમ લાગતું હતું. તેણે માથા ઉપર પીળા પાઘડી ખાંધી હતી. અંગપર ધારણ કરેલાં કપડાં ખૂલતાં હતાં અને ફેડે પીળા પટ્ટો લગાવેલો હતો. લંડન શહેરના તદ્દન કનિષ્ઠ પ્રકારના પરામાં આવેલા આ મકાનના દારની વચ્ચે ઊભેલી આ પૌર્વાત્ય મૂર્તિનો દેખાવ વિચિત્ર અને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનારો લાગતો હતો.

“સારેખ ક્યારના આપની રાહ જૂએ છે.” તે બોલ્યો. તેના અવાજની સાથે જ અંદરના ઓરડામાંથી તીણો પરંતુ ઉંચો સાદા અવાજો.

“એમને અહીં લાવ, ખીદમદગાર !” અંદરથી કાઠ બોલ્યું :
“તેમને અહીં મારી પાસે જ સીધો લઈ આવ !”

પ્રકરણ ૮ મું.

પત્ર લખનારની મુલાકાત.

અમે પેલા હિંદીની પાછળ એક ચાલીમાં ચાલ્યા. એ ચાલીમાં માત્ર ઝાંખો પ્રકાશ હતો. છેવટે જમણી બાજુએ એક આરણ્ય દેખાયું. એ આરણ્ય પાસે પહોંચતાં હિંદીવાને આરણ્ય ખોલી નાખ્યું, એટલે અંદરથી પીળી બત્તીનો પ્રકાશ અમારા ઉપર પડ્યો. એ પ્રકાશની મધ્યમાં એક નીચા કદનો માણસ ઊભો

હતો. તેનું કપાળ ઉંચું હતું. માથાપર આગળપાછળ ઉગેલા વાળ લાલ રંગના દેખાતા હતા. વચ્ચેના ભાગમાં તાલ પડેલી હતી. જાણે ન્હાનાં ન્હાનાં વાળરૂપી વૃક્ષની વચ્ચે પથરનો વૃક્ષવિહિન ટેકરો ઊભો હોય એવો દેખાવ તાલવાળો ભાગ આપતો હતો. તે પોતાના એ હાથ એકઠા કરીને ઊભો હતો. અને તેનાં અવયવો અસ્થિર જણાતાં હતાં. ક્ષણભર પણ તે શાંત રહી શકતો નહિ. ઘડીમાં હસતો તો ઘડીમાં ચિડહતો હતો. કુદરતે તેને જાડા હોઠ અને પીળા તથા વાંકાચુંકા દાંત આપ્યા હતા. જાણે કુદરતની એ અક્ષિસથી તે શરમાતો હોય એવી રીતે, પોતાનો હસ્ત મોઢાના નીચલા ભાગ ઉપર ફેરવીને, તેને છૂપાવવાનો નિષ્કળ યત્ન કરતો હતો. તેને માથે તાલ પડેલી હોવા છતાં તેના દેખાવપરથી તે જુવાન હોય એમ લાગતું હતું. ૬૭ હમણાં જ તે ત્રીશ વર્ષ પૂરાં કરીને એકત્રીશમા વર્ષમાં દાખલ થયો હતો.

“આપનો તાબેદાર, મીસ મોર્ટન!” તીણા પરંતુ ઉંચા સ્વરે તે બોલ્યો: “આપનો તાબેદાર, ગૃહસ્થો! મારી ન્હાનકડી પર્ણકુટીનાં પધારો. ઓરડો જરી સાંકડો છે ખરો, મીસ મોર્ટન! પરંતુ તેને મારી પાંદડી પ્રમાણે મેં શણગાર્યો છે. લાંડન શહેરના દક્ષિણ વિભાગના લિખારડા પ્રદેશમાં આવું રમ્ય અને સુશોભિત સ્થાન જોઈને તમને કદાચ આશ્ચર્ય પણ થશે.”

અમે તેના આમંત્રણનો સ્વીકાર કરીને ઓરડામાં દાખલ થયાં તો એ ઓરડાને નિહાળીને અમને તેના કહેવા મુજબ જ આશ્ચર્ય થયું. પીતળના દાગીનામાં એક મૂલ્યવાન હીરો જડ્યો હોય, તે પ્રમાણે આ અંધારારમય ગંદા પ્રદેશમાં આ ઓરડાનો દેખાવ લાગતો હતો. મોંઘા મૂલ્યના રેશમના સુશોભિત પડદાથી લિંતને ઢાંકી દેવામાં આવી હતી. કીમતી ઓર્કિડ-પેન્ટનાં મનોરમ્ય ચિત્રો તથા વચ્ચે વચ્ચે

પૂર્વ પ્રદેશના સુવર્ણકુંભ ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં. જર્મન ઉપર બિછાવેલો કાળા રંગનો ગલીચો પણ કીમતી હતો. તે એટલો જડો અને સુંવાળો હતો કે તેમાં પગ ઘુટણ સુધી ખુંચી જતા હતા. તેના ઉપર બે મોટાં વ્યાધ્યર્મ બિછાવવામાં આવ્યાં હતાં. એ પાંચાંત્ય શૃંગારનો આ માણસને શોખ હોવા જોઈએ એવો ભાસ કરાવતાં હતાં. તે જ પ્રમાણે એક ખૂણામાં બિભો કરેલો મોટો હોદ્દા પણ પૂર્વ દેશના રીતરીવાજ પ્રત્યેની તેની ચાહના પ્રકટ કરતો હતો. ઓરડાની મધ્યમાં કમ્બુતરના જેવા આકારનો રૂપાનો દીપક સુવર્ણની આરિક સાંકળીને આધારે ટીંગાતો હતો અને પોતાનો સુગંધરિત્રિ તપ્રકાશ ચોતરફ ફેલાવતો હતો.

“ થેડસ શોલ્ટો ! ” પેલો ડિગ્ગણ માણસ બોલ્યો : “ એ માઈ નામ છે. અલખત આપનું નામ તો મીસ મોર્સ્ટન; અને આ બે ગૃહસ્થો—”

“ આમનું નામ મી. શેરલોક હોમ્સ અને આ ડો. વોટસન. ” મીસ મોર્સ્ટને અમારી પિછાન કરાવી.

“ ડોક્ટર ! આહ ! ” તે ઉશ્કેરાઈ જઈને બોલ્યો : “ તમારી પાસે છાતી તપાસવાનું સ્ટેથોસ્કોપ છે ? મારી માગણી ગેરવાજબી તો નહિ લાગે—આપ મારા ઉપર એટલી મહેરબાની કરશો ? મારા હૃદય પાસેનું ફેફસું બગડ્યું હોય એવી મને શંકા રહે છે. કદાચ ફેફસું ન બગડ્યું હોય અને ધોરી નસને ઈર્ષા પહોંચી હોય. પરંતુ મહેરબાની કરીને તમે મારી છાતી તપાસી માઈ ફેફસું કેટલું બગડેલું છે તે જણાવશો ? હું આપનો આભાર કદી પણ વિસરીશ નહિ. ”

તેના કહેવા મુજબ મેં તેનું હૃદય અને આસપાસનો ભાગ તપાસી જોયું. પરંતુ મને તો એમાં કંઈ પણ પ્રકારની ખામી

માલુમ પડી નહિ. માત્ર તેના મનને કોઈ પણ પ્રકારની ભીતિ લાગતી હતી. કેમકે નખથી તે શિખ સુત્રી તેનું આખું શરીર ઘુન્નતું હતું.

“ તમારું ફેફસું સાફ છે. ” મેં કહ્યું: “ એના સંબંધમાં ચિંતા કરવાની લેશ પણ જરૂર નથી. ”

“ મીસ મોર્સ્ટન ! આપના તરફ દુર્લક્ષ્ય કરીને આપની હાજરીમાં મેં મારા ફેફસાને માટે દર્શાવેલી કાળજી બાબત મને માફ કરશો. ” તે નમ્રતાપૂર્વક બોલ્યો: “ પરંતુ મેં ઘણું દુઃખ સહન કર્યું છે, અને ઘણા દિવસોથી મારા ફેફસાના સંબંધમાં મને શંકા રહ્યા કરતી હતી. જો કે અત્યારે ડોક્ટર સાહેબે દર્શાવેલો અભિપ્રાય શ્રવણ કરવાથી મને અત્યંત આનંદ થયો છે—મારી ચિંતા સમુજાગી ટળા ગઈ છે. મીસ મોર્સ્ટન ! જો તમારા પિતાએ પોતાના હૃદયને વિશેષ શ્રમ આપ્યા ન હોત તો તેઓ અત્યારે આપણી નજર સમક્ષ હોત—જીવતા હોત ! ”

મીસ મોર્સ્ટનને પોતાનો પિતા મૃત્યુ પામ્યો છે કે ગૂમ થયો છે એ બાબતની ચોક્કસ ખાત્રી મળી ન હતી. તેની સન્મુખ તેનો પિતા અત્યારે જીવતો નથી એવી ખાત એકાએક કરી દેવાથી તેને કેટલો બધો આઘાત થાય એની કલ્પના વાચકોને આવી શકશે. એવો આઘાત કરનાર આ ઠિંગણા માણસને એક તમાચો જડાવી કાઢવાનું મને મન થયું. એનું અસહ્ય વર્તન જોઈને મને અત્યંત ગુસ્સો થઈ ગયો હતો. મીસ મોર્સ્ટન ખૂંસીપર બેસી ગઈ. તેનો ચહેરો એકદમ ઉજળો બની ગયો હતો.

“ મારા મનમાં મને એમ જ થયા કરતું હતું કે તે મૃત્યુ પામેલા હોવા બન્યો, ” તે બોલી.

“હું તમને એ મંથધી તમામ હકીકતથી વાકેફ કરીશ.”
 ડસ શોલ્ટો બોલ્યો: “માત્ર એટલું જ નહિ પરંતુ હું તમને ન્યાય
 શુ અપાવીશ. મારો ભાઈ આર્થોલોમ્યુ ગમે તેમ કહે પણ હું તેના
 નની તલભાર દરકાર કંનાર નથી. તમારા મિત્રોને અહીં તમારી
 થે આવેલા જોઈને મને અતિ આનંદ થયો છે. એ તમારું રક્ષણ કરી
 કે એટલા માટે નહિ પરંતુ તેઓ અત્ર લાગ્નર હોવાથી હું જે કાંઈ
 શોશ તથા કરીશ તેના સાક્ષીભૂત તેઓ રહી શકશે. અમે ત્રણ જણ
 રા ભાઈ આર્થોલોમ્યુની સામે મક્કમપણે ટકી શકીશું. મારી
 ત્ર એટલી ઈચ્છા છે કે આપણા કાર્યમાં કોઈ પરાયો આદમી,
 લિસ કિંવા ડિટેક્ટિવ હોવો ન જોઈએ. આપણે કોઈને પણ વચ્ચે
 આ સિવાય આપણી મેળે જ દરેક બાબતનો અંતોષકારક અંત-
 માધાનીપૂર્વક લાવી શકીશું. મારા ભાઈ આર્થોલોમ્યુનો સ્વભાવ
 વો છે કે જો આ વાત જાહેરમાં આવવા પામે તો તેને માફ
 આ સિવાય રહે નહિ; અને જ્યાંસુધી સાકરથી કામ પતતું હોય
 સુધી વિષનો ઉપયોગ આપણે શા માટે કરવો ?”

તે એક નીચા મંચક ઉપર બેસી ગયો અને તેની નમળી ભૂરી
 બો વડે અમારી દરેકની તરફ પ્રજ્ઞાત્મક દષ્ટિએ આતુરતાપૂર્વક
 વા લાગ્યો.

“મારા તરફથી હું તમને વચન આપું છું કે તમે જે કાંઈ
 શો તે મારા અંતરના ઊંડા ભાગમાં સદૈવને માટે દટાઈ રહેશે.”
 લોક હોમ્સે ખાત્રી આપી.

મેં પણ શેરલોક હોમ્સના કથનને અનુમોદન આપવાને માફ
 તક હલાવ્યું.

“ બહુ સાઈ ! થયું જ ઉત્તમ ! ” તે બોલ્યો : “ મીસ મોસ્ટન ! આપને ‘ શીઆન્ડી ’ જાતના મઘનો ગ્લાસ આપું ? કે પછી ‘ ટોકે ’ જાતનો મઘ લેશો ? ખીજી જાતના દારૂ હું નથી રાખતો. કેમ, ખાટલી તોફાનું ? નહિ ? વારૂ, ત્યારે હું હુકો પિઉં તો એમાં તમને કાંઈ વાંધા નથી ને ? હું જરીક નબળી પ્રકૃતિનો માણસ છું અને હુકો પિવાથી મારા શરીરમાં ડીક સ્પૃતિ આવે છે. ”

તેણે હુકાની રચરની નળી મ્હોંમાં લઈને ગુડગુડાટ કરવા માંડ્યો. પૌર્વાત્ય તંબાકુની ગંધ સાથે હુકામાં ભરેલા ગુલાબજળનો સુવાસ પણ આવતો હતો. આ ચળકતા અને ઉંચા મસ્તકવાળે ડિંગણો માણસ આતુરતાપૂર્વક ધૂમ્રપાન કરતો હતો તે વખતે અમે ત્રણ જણાં તેની આસપાસ અર્ધચંદ્રાકારે બેઠાં બેઠાં તેની ધૂમ્રપાનની ક્રિયા શાંતપણે નિહાળતાં હતાં.

થોડી વારે ઘેડસ શોલ્ટો બોલ્યો : “ જ્યારે આ પત્ર તમારા ઉપર લખવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો ત્યારે તેની અંદર માઈ કેટલાક જણાવવાનો પણ મેં વિચાર રાખ્યો હતો. પરંતુ મને ડર લાગ્યો કે તમે મારી વિનંતિ તરફ લક્ષ નહિ આપતાં તમારી સાથે કદાચ નહિ પસંદ કરવા યોગ્ય માણસોને લેતાં આવશે. એથી જ મેં તમને લીસીયમ થીએટરના ત્રીજા થાંભલા પાસે આવવાનું જણાવ્યું હતું અને એવી ગોડવણ રાખી હતી કે મારો માણસ વિલિયમ તમને પ્રથમ મળે અને તેને સંતોષ થાય તો જ તમને અહીં તેડી લાવે. એ મારો ખાસ વિશ્વાસુ માણસ છે, અને એ જો નિર્ણયપર આવે તે વાજખી જ હોવો જોઈતો એવો મને લરેસો છે. વળી એને મેં એમ સૂચવી રાખ્યું હતું કે જો એને રહેજ પણ શંકા આવે તો તેણે એકલું જ અહીં આવવું. આટલી સાવચેતી મેં લીધી અને તમારા

ઉપર હું શંકા લઈ ગયો તે માટે મને માફ કરશો. પરંતુ ઐકાંતિક જીવન ગાળવાનું મને પસંદ છે, અને વળી હું કાંઈક મોજીલો માણસ છું. એટલે પોલિસ આવીને મારી શાંતિ અને આનંદમાં ભંગ પાડે એ મને પસંદ નથી. મને દરેક પ્રકારના ઘોંઠાળા તરફ કુદરતી રીતે જ તિરસ્કાર છે. હું સામાન્ય પ્રતિના મનુષ્યના સહવાસમાં કદાચિત જ આવું છું. તમે જૂઓ છો, તે પ્રમાણે આવા વિચિત્ર સ્થળે હું એશઆરામવાળું જીવન ગુમારું છું. હું એમ પણ કહી શકું કે સ્થાપત્ય કળાઓનો હું આશ્રયદાતા છું. જૂઓ પેલું ચિત્ર કુશળ ચિત્રકાર ^૧કોરોટનું છે. પેલું રથું તે ઈટાલીના ચિત્રકાર ^૨સાલ્વાટોર રોઝાએ આલેખેલું છે. કદાચ કોઈ ચિત્રકળાના જ્ઞાન વગરનો મનુષ્ય તેની કુશળતાના અંખંધમાં ટીકા કરવા મંડી પડે ખરો, પરંતુ આ ઓગેરીયોના ચિત્રને માટે તો જરી પણ કહેવાપણું હોય એમ મને લાગતું નથી. મને અર્વાચીન ફ્રેન્ચ ચિત્રકારોના ઉપર ખડુ ભાવ છે—”

“મી. શોર્ટો ! વચ્ચે બોલવા માટે તમે મને માફ કરશો. ”
મીસ મોર્સ્ટને કહ્યું: “પણ તમે જે હકીકત કહેવાની મને ઈચ્છા રાખો છો તે સાંભળવાને માટે હું તમારી વિનંતિથી અત્ર આવેલી છું. અત્યારે મોહું પણ ઘણું થયું છે. એટલે હું આશા રાખું છું કે

૧. કોરોટ ફ્રાન્સનો મહાન ચિત્રકાર હતો. તે ઈ. સ. ૧૭૬૬ માં જન્મ્યો હતો. તેણે પોતાનું પહેલું ચિત્ર સેલોના પ્રદર્શનમાં મૂક્યું હતું ઈ. સ. ૧૮૨૭. તેનું મૃત્યુ ઈ. સ. ૧૮૭૫ માં થયું. પ્રકાશ અને સૃષ્ટિ સૌંદર્યનાં ચિત્રો દોરીને તેણે આખા જગતમાં નામના મેળવેલી છે.

૨. સાલ્વાટોર રોઝા ઈ. સ. ૧૬૪૪ માં જન્મ્યો હતો. તે એક ચિત્રકાર હોવાની સાથે કવિ પણ હતો. તેની કવિતાઓ મોટે ભાગે કદાક્ષમય ભાષામાં લખાયેલી છે. તેનાં જ ચિત્રો વખણાયાં છે તે મોટો ભાગે સૃષ્ટિસૌંદર્યનાં જ છે.

જેમ બને તેમ આપણી મુલાકાતનો અંત જલ્દી આવે તો સારું. ”

“ એ વાત ખરી, પણ એમાં જરા વખત તો જશે જ. ”
તેણે જવાબ આપ્યો: “ કારણ કે આપણે નોરવૂડ જઈને ત્યાં મારા ભાઈ આર્થોલોમ્યુને મળ્યા સિવાય ચાલે તેમ નથી. આપણે બધાય ત્યાં જઈશું અને આર્થોલોમ્યુને બેરોબર કેકાણે લાવીશું. જે માર્ગ મને વાળખી લાગ્યો તે મેં લીધો. પરંતુ એથી તેને મારા ઉપર ઘણું જ માફું લાગ્યું છે. તે ગુસ્સે પણ થઈ ગયો હતો. ગઈ કાલે રાત્રે તો મારે તેની સાથે કેટલીક બોલાચાલી પણ થઈ હતી. જ્યારે તેને ક્રોધ ચડે છે ત્યારે તે કેટલો બધો ભયંકર દેખાય છે એની તમને કદપના નહિ જ હોય. ”

“ જો આપણે નોરવૂડ જવું જ પડે તેમ હોય, તો પછી જરી પણ ઢીલ શા માટે કરવી જોઈએ ? ચાલો અત્યારે જ નિકળીએ. ”
મેં સૂચના કરવાનું સાહસ કર્યું.

તે હસ્યો. એટલો બધો હસ્યો કે તેની આંખોમાં પાણી અમવી ગયાં. તે બોલ્યો: “ એમ કરવું તે મને યોગ્ય લાગતું નથી. ના, પ્રથમ આપણો એક બીજા વચ્ચેનો અંબંધ કેવા પ્રકારનો છે એ જણાવીને મારે તમને તૈયાર કરવાં પડશે. સહુથી પહેલાં મારે કહેવું જોઈએ કે આ ઘટનામાં કેટલીક એવી પણ હકીકત છે કે જેમાંથી હું જાણું છું તેટલું લેશ પણ છૂપાવ્યા સિવાય તમારી કંને રજુ કરીશ. પછી એ વિષયમાં તમે વિચાર કરજો અને તમારો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરજો. ”

પ્રકરણ ૯ મું.

થેડસ શોલ્ટોનું કથાનક.

પ્રમાણે કહીને થોડી વાર સુધી તેણે મૌન્ય ધારણ કર્યું. અને ત્રણે પણ શાંત હતાં. આ માણસ શી વાત કહેવા માગે છે એ વિષે મારા મનમાં અનેક વિચારો થયા કરતા હતા. તે મેજર શોલ્ટોને દીકરો હતો એમાં તો કશો શક ન હતો. મેજર શોલ્ટો અને કેપ્ટન મોર્સ્ટનને સંબંધ હતો એ પણ અમારા જાણવામાં હતું. વળી કેપ્ટન મોર્સ્ટનના મૃત્યુ વિષે આ મનુષ્ય ખાત્રીબંધ હતો. ત્યારે શું મેજર શોલ્ટોએ તો પોતાના મિત્રનું ખૂન નહિ કર્યું હોય, એવી કલ્પના મારા મનમાં ઉદ્ભવી. થેડસ શોલ્ટોના અત્યારસુધીના વર્તનપરથી તથા વચ્ચે વચ્ચે પોતાના બાઈને ક્રોધ અજ્ઞાનું, માકું લાગ્યાનું, તથા તેની પાસેથી મીસ મોર્સ્ટનને યોગ્ય ન્યાય અપાવવાનું તે બ્રાહ્મી ગયો હતો એ ઉપરથી પણ એવી શંકા ઉદ્ભવે એ સ્વાભાવિક હતું. મારી માફક શરલોક હોમ્સના મનમાં શંકા થઈ હશે કે કેમ તે હું કહી શકતો નથી. પરંતુ તેના મુખમુદ્રા ઉપરથી તો તે કેવળ શાંત હોય અને આ પ્રસંગની સાથે જાણે તેને કાંઈ લાગતું વળગતું જ ન હોય એમ દેખાતું હતું. ઓરડામાં તદ્દન શાંતિ પથરાઈ ગઈ હતી. માત્ર થેડસ શોલ્ટોના હુકાનો ગુડગુઝડ એ શાંતિનો અમુક અંશે ભંગ કરતો હતો.

હવે આ તાલુકાનો માણસ જરીક ઉત્તેજિત લાગીને મૌન્યનો ભંગ કરતો પોતાના કથાનકનું વર્ણન કરવા લાગ્યો. તે બોલ્યોઃ “મેજર જહોન શોલ્ટો મારા પિતા થાય એવી તો તમે કલ્પના કરી જ શક્યા હશે. તે પહેલાં હિંદુસ્તાનમાં લશ્કરી ખાતામાં અમલદાર હતા. લગભગ અગીયારેક વર્ષ પહેલાં તે પેન્શન લઈને નોકરીમાંથી રિટાયર થયા હતા. ત્યારપછી ઈંગ્લાંડમાં આવીને નોરવુડમાં પૌંડીચેરી લોજમાં રહેવા લાગ્યા. હિંદુસ્તાનમાં તેમની આર્થિક સ્થિતિ સારી થઈ હતી. એટલે તે પોતાની સાથે પુષ્કળ દોસ્ત, પૂર્વ દેશની કીમતી અજાયબીની વસ્તુઓ અને ત્યાંના દેશી માણસોને અહીં લેતા આવ્યા હતા. એટલે તેમણે જે મકાનમાં તે રહેતા હતા તે ખરીદી લીધું અને એશિયાતિકામાં જાહેરી ગુજારવા માંડી. તેમને સંતાનમાં માત્ર હું અને મારો ભાઈ આર્થોલોમ્યુ હતા. એટલો ખુલાસો કરવાની જરૂર છે કે મારો અને મારા ભાઈનો જન્મ એકી સાથે થયો હતો.

“કેપ્ટન મોર્સ્ટનના ગૂમ થવાથી જે આશ્ચર્ય ફેલાયું હતું અને વર્તમાનપત્રોમાં જે ઉદાપોહ થયો હતો એ મને યરોબર યાદ છે. અમે વર્તમાનપત્રોમાં એ બાબતને લગતી પ્રકટ થયેલી હકીકત વાંચતા અને તે મારા પિતાના મિત્ર હોવાથી મારા પિતાની રૂબરૂમાં પણ એ સંબંધમાં ચર્ચાવતા. તે પોતે પણ કેપ્ટન મોર્સ્ટનનું શું થયું હશે અને કેવી રીતે ગૂમ થઈ ગયા હશે, એ બાબતની કલ્પના ઉઠાવવામાં અમારી સાથે ભાગ લેતા હતા. અમારા મનમાં એવી તો તલ માત્ર પણ શંકા ઉદ્ભવી ન હતી કે કેપ્ટન આર્થર મોર્સ્ટન ગૂમ થયાનું રહસ્ય-તેમનું આવેલું અંતિમ પરિણામ મારા પિતાના બાણમાં છે.

“ પરંતુ એટલું તો અમારા બાળકોમાં હતું કે અમુક ચોક્કસ પ્રકારની ભીતિ અમારા પિતાના મનમાં રહ્યા કરે છે. અર્થાત્ તેમના જીવનમાં કાંઈક રહસ્ય સમાયેલું હોવું જોઈએ, એવી મારા અને આર્યોલોમ્યુના મનમાં શંકા દઢ થઈ હતી. તેમને એકલા બહાર જતાં બહુ જ ડર લાગતો હતો. વળી તેમણે પોન્ડીચેરી લોન્ ઉપર ચોક્કસ તરીકે એ પહેલવાનને રાખ્યા હતા, જેઓ દિવસ અને રાત્રી મકાનની ચોકી કર્યા કરતા હતા. તેમને આજે ગાડીમાં બેસારીને અહીં લાવનાર વીલીયમ્સ પણ એ ચોક્કસ માર્ગે એક હતો. એક વખત આ વીલીયમ્સ ઇંગ્લાંડના તમામ પહેલવાનોને પરાજીત કરીને સર્વોપરિતા પ્રાપ્ત કરી હતી. પોતાને કોનો ડર લાગતો હતો તે અમારા પિતાએ અમને કદી પણ જણાવ્યું ન હતું. પરંતુ એટલું ખરું કે લાકડાના પગવાળા માણસ પ્રત્યે તેમને સખ્ત નિરસ્કાર હતો. એક વખત તો એક લાકડાના પગવાળા માણસ ઉપર તેમણે પોતાની રિવોલ્વર પણ ફેડી હતી. પરંતુ પાછળથી માલૂમ પડ્યું કે એ બિચારો કોઈ ગુન્હેગાર નહિ પણ સાધારણ વેપારી હતો અને ઓર્ડર લેવાને માટે આવ્યો હતો. એ બાબતને આગળ વધતી અટકાવવાને માટે મારા પિતાની રિવોલ્વરની ગોળીથી ધાયલ થયેલા લાકડાના પગવાળા વેપારીને બદલા તરીકે મોટી રકમ અમારે આપવી પડી હતી. હું અને મારો ભાઈ તો એમ જ ધારતા હતા કે અમારા બાપને આ પણ એક જાતની ધૂન જ લાગી છે. પરંતુ ત્યારપછી જે બનાવો બન્યા તે ઉપરથી અમને અમારી ધારણા ખોટી હતી એમ કમૂલ કરવાની જરૂર પડી.

“ ઈ. સ. ૧૮૮૨ ના પ્રારંભમાં હિંદુસ્તાનથી એક પત્ર મારા પિતા ઉપર આવ્યો. એ પત્રથી તેમના મન ઉપર સખ્ત આઘાત થયો. એ વખતે અમે સહવારે નાસ્તો કરતા હતા, તે દરમિયાન પત્ર

વાંચવાથી મારા પિતા નાસ્તો કરતા કરતા જ પોતાની ખૂસીપર ઢળી પડ્યા અને મૂર્છિત બની ગયા. એ આઘાતને પરિણામે તે પથારીવશ થયા અને એમાં ને એમાં જ તેમનું મૃત્યુ થયું. પત્રમાં શું લખ્યું હતું તે અમારા જાણવામાં આવી શક્યું નહિ. પરંતુ તેમના લાથમાં એ પત્ર હતો તે વખતે એટલું હું જોઈ શક્યો હતો કે તેની અંદરનું લખાણ હુંકું હતું અને અક્ષરો અવડઅવડીયા હતા. ઘણાં વર્ષો થયાં તેમને ગુદમનું દરદ તો હતું જ. પરંતુ અત્યારે તો તેમની સ્થિતિ ઘણી જ ખરાબ થઈ ગઈ. એપ્રિલ માસમાં તો ડોક્ટરે પણ તેમના જીવનની આશા છોડી દેવાનું અમને જણાવ્યું. મારા પિતાએ પણ અમને પોતાના અંત પહેલાં એક અગત્યની હકીકત કહેવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી.

“ જ્યારે અમે તેમના ઓરડામાં દાખલ થયા ત્યારે તે ઓશીકાંને ઉંચાં કરીને અંદેલાઈને બેઠા હતા અને મહા મુશ્કેલીએ શ્વાસ લઈ શકતા હતા. તેમણે અમને દાર બંધ કરીને અંદરથી ચાવી દેવાનું કહ્યું તથા અમને દરેકને પોતાના બિછાનાની દરેક બાબતોએ બેસવાનું જણાવ્યું. એ પ્રમાણે તેમને વચ્ચે રાખીને અમે બેઠા એટલે અમારા હસ્ત પોતાના હસ્તમાં લઈને તેમણે દરદની પીડા તથા તેમના મનમાં ઉત્પન્ન થયેલી લાગણીને લીધે તૂટેલા અવાજે એક અગત્યની હકીકત અમને જણાવી. હું તે તેમના જ શબ્દોમાં તમને અક્ષરશઃ જણાવવાનો યત્ન કરીશ.

“ તે બોલ્યા: ‘આ મારી છેવટની ઘડીએ માત્ર એક જ બાબતનું મારા મન ઉપર દબાણ થયા કરે છે. એ મેં બિચારા મોસ્ટનની દીકરી પ્રત્યે જે નિષ્ઠુરતા ભર્યું વર્તન ચલાવ્યું છે તે છે. મારા આખા જીવનમાં જો કાંઈ પણ પાપ મેં કર્યું હોય તો લોભના દુર્ગુણને મેં

મારા હૃદયમાં સ્થાન આપ્યું તે છે. એ દુર્ગુણને લઇને જ જે ખળળના ઓછામાં ઓછા અર્ધ ભાગ ઉપર મીસ મોર્સ્ટનનો હક્ક છે તે ખળળો મેં તેનાથી છૂપાવી રાખ્યો છે. એટલું જ નહિ પરંતુ એ ખળળનાનો મેં પણ હજી સુધી દર્શો પણ ઉપયોગ કર્યો નથી. ખરેખર લોભ એવો છે કે તે મનુષ્યને મૂર્ખ અને અંધ બનાવી મેલે છે. માત્ર આ ખળળનાનો હું માલિક છું એટલા જ મોહને લીધે હું બીજાને તેનો હિસ્સો પણ આપી શક્યો નહિ. જૂઓ પેલી કવીનાર્ઠનની શીશી પાસે મોતીની નાળુક માળા છે. જે કે એ માળા મેં મીસ મોર્સ્ટનને મોકલવાના ધરાદાયી જ બહાર કાઢી હતી, તો પણ હું તેનો મોહ ત્યજી શક્યો નહિ. એ માળા તેના તરફ મોકલી શક્યો નહિ. મારા બેટાઓ ! તમે આગ્રાના ખળળનાનો વાજખી હિસ્સો તેના ઉપર મોકલી આપજો પણ જ્યાંસુધી મારું મૃત્યુ ન થાય ત્યાં સુધી કંઈ પણ મોકલશો નહિ. આ મોતીની માળા પણ નહિ. એક મનુષ્ય ગમે તેટલી નીચતાની હદે પહોંચે તો પણ તેને છેવટે પશ્ચાત્તાપ થાય છે અને તે સુધરી શકે છે ખરે.

“ થોડી વાર વિશ્રાંતિ લીધા બાદ પુનઃ ને બોલ્યા : ‘ મોર્સ્ટનનું મૃત્યુ કેવી રીતે થયું એ હું તમને જણાવીશ. ધણાં વર્ષો થયાં તે હૃદયરોગથી પિડાતા હતા. પરંતુ પોતાની એ બથા તેમણે બીજા માણસોથી છૂપાવી હતી. માત્ર હું એક જ જાણુતો હતો. બ્યારે અમે હિંદુસ્તાનમાં હતા ત્યારે વિવલક્ષણ સંયોગો ઉપસ્થિત થવાથી એક કીમતી ખળળો અમારા હસ્તક આવ્યો હતો. હું તે ખળળો મારી સાથે ઇંગ્લાંડમાં લેતો આવ્યો હતો. મોર્સ્ટન પોતાના વતનમાં પગ મૂક્યો કે તે જ રાત્રીએ ને પોતાના ભાગની માગણી કરવાને માટે સીધો અહીં આવ્યો હતો. ને સ્ટેશનથી સીધો અહીં આવ્યો અને

મારો વફાદાર વૃદ્ધ તોફર હાલ ચોપદાર જે હાલમાં મૃત્યુ પામ્યો છે, તેણે તેને મકાનમાં દાખલ કર્યો. એ ખજાનાનો ભાગ પાડવાના સંબંધમાં મારી અને મોર્ટનની વચ્ચે મતભેદ પડ્યો. એથી અમારી વચ્ચે સંપત્તિ શબ્દોમાં બોલાચાલી પણ થઈ. મોર્ટન ગુસ્સાના આવેશમાં ખૂંસીપરથી ઊભો થઈ ગયો. પરંતુ તત્કાલે તેણે પોતાની છાતી ઉપર હાથ મૂક્યો. તેનો રહેરો કાળો શાહી જેવો બની ગયો. તેણે પછાડ ખાધી અને તેનું માથું ખજાનાની પેટીના ખૂણા સાથે અડ્ડળાયું. તે જમીન ઉપર પડી ગયો. તેને શું થયું છે એ જોવાને હું તેના ઉપર વોકો વળ્યો તો મને માલૂમ પડ્યું કે તે મરી ગયો છે. એ જાણીને હું અત્યંત લયભીત બની ગયો.

“કેટલોક વખત તો હું શ્વેતમૂતની પેઠે બેસી રહ્યો. શું કરવું એ મને સ્પષ્ટ ન હતું. અલગત પ્રથમ તો મને એવો વિચાર આવ્યો કે આ હકીકત મારે વિનાવિલગ્ન બે પોલિસમાં જાહેર કરવી જોઈએ. પરંતુ મને એમ લાગ્યું કે એ પ્રમાણે કરવાથી મારા પોતાના ઉપર જ મોર્ટનના ખૂનનો આરોપ આવશે. અમારી વચ્ચે થયેલી બોલાચાલી વખતે જ નિપજેલું તેનું મૃત્યુ અને તેના મસ્તકમાં ખજાનાની પેટી સાથે અડ્ડળાવાથી થયેલો આઘાત, એ બે બાબતો જ મારા ઉપરનો આરોપ સિદ્ધ કરવાને માટે પૂરતી હતી. વળી ન્યારે પોલિસતપાસ ચાલે ત્યારે તે તપાસમાં આ ખજાનાને લગતી હકીકત પણ ઉઘાડી થાય તેમ હતું; અને એ હકીકત તો ગુપ્ત જ રહેવી જોઈએ એવી મારી ઈચ્છા હતી. મોર્ટનને વાતવાતમાં મને એમ પણ કહ્યું હતું કે તે હાંડનથી નિકળીને અહીં આવેલો છે એવું કાંઈના પણ જાણવામાં નથી. તો પછી ભવિષ્યમાં પણ તેના અત્રાગમનની હકીકત કાંઈને જણાવવાની જરૂર મને લાગી નહિ.

“ ‘તોપણ આ બાબતમાં હવે મારે શું કરવું એ વિચારમાં હું લીન બની ગયો હતો. એવામાં મેં માથું ઉંચું કરીને જોયું તો મારા નોકર લાલ ચોપદારને બારણામાં ઊભો રહેલો જોયો. તેણે અવાજ ન થાય એવી રીતે અંદર આગળે બારણું બંધ કરી દીધું હતું. “ સાહેબ ! જરી પણ ડરશો નહિ. ” લાલ ચોપદાર બોલ્યો : “ આનું ખૂન આપે કર્યું છે એમ કોઈ પણ જાણનાર નથી. આપણે એના મુઠ્ઠાને છૂપાવી દઇએ. પછી કોણ જાણનાર છે ? ” “ પણ મેં એનું ખૂન નથી કર્યું. ” મેં ખૂલાસો કર્યો. લાલ ચોપદારને મારા કથનની પ્રતીતિ પડી નહિ. તેણે માથું ધૂણાવીને હાસ્ય કરતાં કહ્યું : “ સાહેબ ! મેં બધું સાંભળ્યું છે. આપના વચ્ચે થયેલી બોલચાલી તથા તે પછી થયેલો ધબકાડો પણ મારા સાંભળવામાં આવેલ છે. પરંતુ આ બાબતમાં મારા હોડ સદાને માટે શીવેલા જ સમજાશે. નિમકહલાલ લાલ ચોપદાર કદી પણ નિમકહરામ નહિ બને. ઘરમાં બધા સૂઇ ગયા છે. કોઈ પણ આ વાત જાણતું નથી. માટે ચાલો આપણે બે જણા જ આ મુઠ્ઠાને ક્યાંક છૂપાવી દઇએ. ” લાલ ચોપદારના શબ્દોથી હું છેવટના નિર્ણય ઉપર આવી ગયો. બ્યારે માગે પોતાનો નોકર જ મારા કથન ઉપર વિશ્વાસ મુકતો નથી, તો પછી જ્યુરીમાં બેઠેલા બાર બિનઅનુભવી વેપારીઓની સન્મુખ હું મારા કથનની સત્યતા-માફ નિર્દોષપણું કેવી રીતે સાબિત કરી શકીશ ? એટલે લાલ ચોપદારની સલાહને માન્ય કરીને તેણે તથા મેં મળીને મોર્ટનના શબને ગુપ્તપણે ઠેકાણે પાડી દીધું. થોડા દિવસોમાં જ ઈપ્સ્ટન મોર્ટન અચાનક ગૂમ થઇ જવાના સંબંધમાં લંડનનાં વર્તમાન-પત્રોમાં ચર્ચા શરૂ થઇ. આ હકીકત જણાવવાનું કારણ એ છે કે તે ઉપરથી મોર્ટનના મૃત્યુને માટે હું દોષિત નથી એ તમે જોઇ

શક્યા હશે, મારી જૂન માત્ર એટલી થઇ કે એના શખને છૂપાવવાની સાથે ખળતો પણ મેં છૂપાવી રાખ્યો; અને મોર્ટનના લાગતી મીઠકત પણ હું જ પચાવી પડ્યો. એટલા માટે મારી છેવટની એવી ઇચ્છા છે કે મારી જૂન તમે મારી પાછળ સુધારશો. હવે તમારા દાન માન મુખ પાસે લાવો. એ ખળતો મેં જે સ્થળે છૂપાવ્યો છે તે હું જણાવું. જૂઓ આ—

“તે જ પછે તેમના ઢહેરા ઉપર એક વિવક્ષણ પ્રકારનો ફેંકાર થઇ ગયો. તેમની આંખો ફાટી રહી, તેમના જડમાં અંધાર્મ ગયાં, અને તેમણે એવી જૂમ પાડી કે એવી જૂમ કદી પણ મારા સાંભળવામાં આવી નહતી. ‘એને દૂર રાખો, પ્રભુને ખાતર, એને દૂર રાખો !’ એટલા શબ્દો તે બોલ્યા. એમની નજર અમારી પાછળ યારી તરફ લાગી રહી હતી. અમે પણ મુખ ફેરવીને યારી તરફ જોયું, તો એક મનુષ્યનો ઢહેરો બહાર અંધકારમાં અમારા જોવામાં આવ્યો. તે માણસ અમારી તરફ દૃષ્ટિ કરી રહ્યો હતો. અમે તેનું મુખ સ્પષ્ટપણે જોઈ શકતા હતા. તેના દાઢી મૂછના વાળ વધેલા હતા. તેની આંખો અને તેની મુખમુદ્રા એક ઠર ધાતકી પ્રાણીના જેવાં લાગતાં હતાં. હું તથા મારો ભાઈ યારી તરફ દોડ્યા. પરંતુ એ વખતે તો તે માણસ પસાર થઈ ગયો હતો. ત્યારે અમે પુનઃ મારા પિતા પાસે આવ્યા ત્યારે તેમણે માથું નાખી દીધું હતું અને તેમની નાડી અંધ પડી ગઈ હતી.

“અમે તે જ રાત્રીએ આખા બગીચામાં તપાસ કરી, પરંતુ કંઈ પણ માણસ ત્યાં આવ્યું હોય એવું ચિહ્ન માલૂમ પડ્યું નહિ. માત્ર પેલી યારીની નીચે પુષ્પક્ષના ક્યારામાં એક પગલાનું ચિહ્ન પડી રહેલું જોવામાં આવ્યું. જો અમે એ પગલું જોયું ન હોત તો

અમારા મનમાં એમ જ થાત કે જે મનુષ્યનું મુખ અમે જોયું હતું તે અમારી મિથ્યા કલ્પનાને જ આભારી હતું. પરંતુ અમને થોડા વખતમાં જ માલૂમ પડી આવ્યું કે અમારી આસપાસ કોઈ ગુપ્ત મંડળી પોતાનાં કર્તુક ચલાવી રહી છે. ખીજે દિવસે મારા પિતાના ઓરડાની બારી કોઈએ ખોલેલી હોય એમ જણાયું. એમના કબાટ અને પેટીઓનાં તાળાં તોડેલાં હતાં અને તેમાંની ચીજો ફેંદાયેલી હતી. તેમની એક પેટી ઉપર એક કાગળનો કકડો પહેળો કરી પેટીની તડમાં ખોસી રાખવામાં આવ્યો હતો. તેમાં ‘ચાર જણાની સહી’ એટલા શબ્દો માત્ર લખેલા હતા. એ શબ્દોનો શો અર્થ હતો તેમ જ કોણ મનુષ્ય ગુપ્ત રીતે મારા પિતાના ઓરડામાં આવ્યો હતો તે અમારા જણવામાં આવી શક્યું નહિ. ઓરડામાં તમામ ઉચ્ચપાચક્ષ કરી નાખવામાં આવ્યું હતું, પરંતુ બધી ચીજોની તપાસ કરતાં કાંઈ પણ વસ્તુ ચોરાયેલી હોય એવું અમને લાગ્યું નહિ. કુદરતી રીતે જ, જે બીતિને લીધે મારા પિતાનું જીવન રસહિન બની ગયું હતું તે બીતિને આ બનાવની સાથે સંબંધ હોવો જોઈએ એવી મેં તથા મારા ભાઈએ કલ્પના કરી. તોપણ એ બીતિ કોની અને શા કારણથી લાગતી હતી, રાત્રે ત્યાં આવેલો મનુષ્ય કોણ હતો, તેને ઓરડામાં પેસીને બધું ઉચ્ચપાચક્ષ કરી નાખવાની શી જરૂર તથા ‘ચાર જણાની સહી’ એવા શબ્દોવાળો કાગળ એ શા માટે મૂકી ગયો હશે, એ વિષયમાં અમે કશું પણ સમજી શક્યા નહિ. ખરું કહું તો એ બધું તો અમને ચમત્કારપૂર્ણ જ લાગતું હતું.”

પ્રકરણ ૧૦ મું.

થેડસ શોલ્ટોનું કથાનક-ચાલુ.

એ ડિંગણો માણસ વાત કહેતાં કહેતાં અટકી ગયો. તેણે પુનઃ પોતાનો હુકો સળગાવ્યો. થોડીક પળો સુધી વિચારગ્રસ્ત બનીને તે મૈન પછે ધૂમ્રપાન કરવા લાગ્યો. તેના વચિત્ર કથાનકને રસપૂર્વક શ્રવણ કરતાં અમે શાંતિપૂર્વક બેઠાં હતાં. ત્યારે કેપ્ટન મોર્સ્ટનના મૃત્યુની હકીકત આવી ત્યારે તે સાંભળીને મીસ મોર્સ્ટન એકદમ શીકી પડી ગઇ, તેના ચહેરા લેવાઈ ગયો. મેં ધાર્યું કે કદાચ મૂઝાં આવી જશે. પરંતુ બાબુએ પડેલા ટેબલ પર પાણીનો કુંબો પકવો હતો. તેમાંથી એક ગ્લાસ ભરીને પાણી મેં મીસ મોર્સ્ટનને આપ્યું. જળપાન કરવાથી તેને શાંતિ મળી હોય એમ જાગ્યું. શેરલોક હોમ્સ તેની ખૂરસી પર અટલીને બેઠો હતો. તેનું લક્ષ કથાનકમાં જ લાગેલું હતું. તેણે તેની ચમકારા ભારતી આંખો પર પોપચાં ઢાળી દીધેલાં હતાં. તેની સામે નજર જતાં મને લાગ્યું કે આજે રહવારે તો હમણું ગુંચવણી ભર્યા કેસ આવતા નથી એવી તે ફરિયાદ કરતો હતો; પરંતુ આ રહસ્યપૂર્ણ કેસનો ભેદ ઉકેલવાના કપરા કામમાં યોગ્યવાથી તેના મનને શાંતિ મળશે ખરી-હવે તેનું મન પ્રકુલ બનશે ખરું. થેડસ શોલ્ટોના કથાનકે અમારા મન ઉપર જે અસર નિપજવી હતી એથી ગર્વાનંદપૂર્વક થોડી વાર અમારી સામે તે જોઇ રહ્યો. પછી મ્હોંમાંથી ધૂમાડાના ગોટા કાઢતો અને હુકાના ગુડગુડાટનો ધ્વની કરતો તે પોતાનું અધૂરું રહેલું કથાનક પૂરું કરવા લાગ્યો.

તે બોલ્યો: “ તમને કદાચ કલ્પના થઇ શકશે કે મારાં પિતાએ કહેલી ખજનાની હકીકત સાબળીને મારો ભાઈ આર્થોલોમ્યુ અત્યંત ઉશ્કેરાઈ ગયેલો હોવો જોઈએ. હતું પણ તેમ જ. માત્ર અડવાડિયાં જ નહિ પરંતુ મહિનાઓ પર્યંત અમે આખા ખગીચામાં એ તરફ ખોદી જોયું. પરંતુ ક્યાંય પણ એ ખજનાનો પતો લાગ્યો નહિ. જે સ્થળે પોતે ખજનો સંતાડેલો હતો તે મારા પિતા અમને જણાવતા હતા એ જ વખતે તેમનું મૃત્યુ થયું ! જે તે થોડો વધુ સમય જીવતા રહ્યા હોત તો કેવું સારું હતું, એમ અમારા મનમાં થતું હતું. જે મોતીની માળા તે અમને આપી ગયા હતા એ ઉપરથી ખજનો કેટલો ખવો મૂલ્યવાન હોવો જોઈએ એની કલ્પના અમે કરી શકતા હતા. એ મોતીની માળાના સંબંધમાં અમારી બેતી વચ્ચે ચર્ચા થઈ હતી. તેમાંનાં મોતી અત્યંત મૂલ્યવાન હોવાથી મારા ભાઈને તે આપી દેવાનું ગમતું નહિ. આપને મારા મિત્રો માનીને હું એટલું કહું છું કે મારો ભાઈ પણ મારા પિતાના જેવો લોભી સ્વભાવનો છે. તેણે એવો પણ વિચાર કર્યો કે જે અમે મોતીની માળા મીસ મોર્સ્ટનને આપી દઈશું તો એ વિષે ચકચાર થશે અને તેને પરિણામે અમારે મુશ્કેલી માં ઉતરવું પડશે. તો પણ છેવટે મેં તેને સમજાવ્યો અને એક યુક્તિ ખતાવી. મેં તેને કહ્યું કે હું મીસ મોર્સ્ટનનું શરનામું મેળવીશ અને પછી આપણે અમુક સમયને અંતરે અફેકું મોતી તેના ઉપર મોકલશું. એથી બીજું કંઈ નહિ તોયે તેને આર્થિક મુશ્કેલી ભોગવવી પડશે નહિ. ”

“ ખરેખર, એ તમે મારી પ્રત્યે માયા દર્શાવી. ” મીસ મોર્સ્ટન બોલી: “ તમારી એ ભલ્લમનસાઈને માટે હું તમારો અત્યંત આભાર માનું છું. ”

કિંગણા માણસે તેને આગળ બોલતી અટકાવવાને પોતાનો હાથ ઉઘેા કર્યો.

તે બોલ્યો: “ એમાં મેં કાંઈ તમારા ઉપર ઉપકાર કર્યો નથી. હું કબૂલ કરૂં છું કે મારો ભાઈ બાર્થોલોમ્યુ લોભને વશ થયેલો હતો, પરંતુ મારા પિતાએ અમને કરેલી આજ્ઞાનો મેં તો એવો જ અર્થ કર્યો હતો કે તેમણે અમને તમારા ટ્રસ્ટી તરીકે નિમ્ત્રા હતા. અમારી પાસે પુબ્કળ ફોલત હતી. વધુને માટે મારી ઇચ્છા ન હતી. વળી તમારા જેવી સુખમાં ઉછરેલી યુવતીને રખડતી સ્થિતિમાં મૂકી દઇને અન્યાય આપવો એના જેવો મહાન દોષ ખીન્ને કર્યો હોઈ શકે ! પરંતુ આ બાબતમાં અમારી વચ્ચે વધી પડેલા મતભેદને ધીધે મને મારા ભાઈ સાથે રહેવાનું ડીક લાગ્યું નહિ. એટલે હું પોન્ડીચેરી લોજનો ત્યાગ કરીને અહીં આવીને રહ્યો. મેં મારી સાથે માત્ર છુદ્ધ ખીદમદગાર અને વીલીયમ્સને રાખ્યા છે. પરંતુ ગઈ કાલે જ મારા જાણવામાં આવ્યું કે એક ખાસ અગત્યનો બનાવ બનેલો છે. બનતો જડયો છે ! એ સાંભળતાં મેં એક પળનો પણ વિચાર નહિ કરતાં મીસ મોર્સ્ટનને પત્ર લખીને અહીં બોલાવ્યાં. હવે આપણે માટે માત્ર નોરવૂડ પહોંચી જઈને આપણા ભાગની માગણી કરવાનું બાકી છે. મેં ગઈ કાલે રાત્રીએ મારા ભાઈ બાર્થોલોમ્યુને મારો વિચાર સ્પષ્ટ-પણે જણાવી દીધો છે. એટલે કદાચ તે આપણા ત્યાં જવાથી ખુશ તો નહિ થાય પરંતુ આપણા આગમનની પ્રતિક્ષા કરી રહેલો હોવો જોઈએ જ. ”

થેડસ શોલ્ટો બોલતો બંધ થઈ ગયો. તે મંચક ઉપર આડે પડખે થયો. અમે પણ થોડીવાર શાંત રહ્યા અને આ બેઠી ધરનાએ

જે નવીન સ્વરૂપ પકડ્યું હતું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા. થોડી વારે હોમ્સ ખૂરસીપરથી ઉભો થઈ ગયો.

“ સાહેબ ! તમે પહેલેથી તે છેવટ સુધી હિતમ વર્તાવ ચલાવેલો છે. ” તે બોલ્યો : “ તમારી સેવાને લીધે વિશેષ નહિ તોયે જે હકીકત હજી સુધી અંધકારમાં જ રહેલી છે તેને પ્રકાશમાં આણવાને અમે શક્તિમાન થઈશું, પરંતુ થોડી વાર પહેલાં મીસ મોર્સ્ટને જણાવ્યું હતું તે પ્રમાણે મોડું બહુ થઈ ગયું છે. માટે જરી પણ દીલ કર્યા સિવાય આ બાબતનો આપણે નિકાલ લાવવો જોઈએ. ”

થેડસ શોલ્ટોએ હુકાની રખરની નળી સંભાળપૂર્વક વિંટાળી દીધી અને પાછળથી એક મોટો ગરમ કોટ લઈને અંગ ઉપર ધારણ કરી લીધો. કોટનાં તમામ બટન ભીડી લીધાં અને અસહનના આમ-કાની વાળ વાળી ટોપી પહેરી લીધી. એ ટોપીની બે બાજુએ ઝાલર જેવું હતું. તેનાથી કાન ઢંકાઈ ગયા હતા. આ પ્રમાણે ધારણ કરેલા પોપાકથી માત્ર તેના મુખ સિવાય તેના શરીરનો બીજો એક પણ ભાગ દૃષ્ટિએ પડતો ન હતો. અમે ઓરડામાંથી બહાર નિકળીને આગળ ચાલ્યાં એટલે તે બોલ્યો : “ મારી શરીરપ્રકૃતિ બહુ નાજુક હોવાથી મારે તેનું ધણું જ જતન કરવું પડે છે. ”

જે ગાડીમાં અમે આવ્યા હતા તે ગાડી બહાર તૈયાર ઊભી જ હતી. થેડસ શોલ્ટોએ બધો પ્રોગ્રામ આગળથી નક્કી કરી રાખ્યો હોય એમ લાગતું હતું. કેમકે અમે ગાડીમાં ચડી બેઠાં કે ગાડીને ક્યાં લઈ જવાની છે એ માટેના હુકમની દરકાર કર્યા વિના ગાડીવાને ધોડાને ઝડપથી દોડાવી મૂક્યા. ગાડી દોડવા લાગી. તેનાં પૈડાંનો અવાજ સંભળાતો હતો. પરંતુ થેડસ શોલ્ટો અમારી સાથે વાતો કર્યા કરતો હતો, તેનો અવાજ પૈડાંના ધરેરાટથીએ ચડી જતો હતો.

“આર્થોલોભ્યુ કાંઈ કાચો પોચો નથી.” તે બોલવા લાગ્યોઃ
 “ખજનો જે સ્થળે છૂપાવેલો હતો એ સ્થળનો પતો તેણે કેવી રીતે
 મેળવ્યો એની તમને કલ્પના નહિ હોય. બહાર બગીચામાં તપાસ
 કરતાં ક્યાંય પણ પતો ન આધો એટલે તે છેવટે એવા નિશ્ચય ઉપર
 આગ્યો કે ખજનો મકાનની અંદર દાર્ઝ સ્થળે છૂપાવેલો હોવો જોઈએ.
 એટલે તેણે આખા મકાનનું ઘનફળ કાઢ્યું અને દરેકદરેક ભાગનું
 માપ લીધું; એવી રીતે કે તેમાંની એક ઈંચ જેટલી જગ્યા પણ રહી
 જતી જોઈએ નહિ. મકાનની ઉંચાઈનું બહારથી માપ કરતાં તે ચુમે-
 તેર ટુટ ઉંચું જણાયું. પરંતુ તે જ પ્રમાણે તેણે અંદરના ભાગમાંથી
 ઉંચાઈ માપવા માંડી. એ માળ વચ્ચેનાં પીઢીયાંમાં કાણાં પાડીને
 તેમાંથી શીટપટી લીધી. એ પ્રમાણે માપ કરી જોયું તો તે ચુમેતેર
 ફુટ થયું નહિ. અંદરની ઉંચાઈ સીતેર ફુટની થઈ. ત્યારે ચાર શીટ
 ક્યાં ગયા? એ ઉપરથી તેણે કલ્પના કરી કે મકાનને મથાળે ચાર
 ફુટ જેટલી જગ્યા ગુપ્ત રીતે રાખેલી હોવી જોઈએ. એટલે ઉપલા
 માળમાં ઉંચે જતમાં તેણે એક માણસ દાખલ થઈ શકે એવડું કાણું
 પાડ્યું. તેની અંદર થઈને ઉપર જતાં ત્યાં એક ન્હાનકડા કાતરીયા
 જેવું દેખાયું. જે એ કાણું તેણે પાડ્યું ન હોત તો બીજી રીતે ત્યાં
 કાતરીયું હોવાની કાઢીને શંકા જન્ય તેમ ન હતું. તે કાતરીયાની
 મધ્યમાં કાકડાનાં બે પીઢીયાં ઉપર ખજનાનાં પેટી પડેલી જોવામાં
 આવી. તે પેટીને ખેલા કાણામાંથી નીચે લાવીને ઉપલા માળના ઓર-
 ડામાં તેણે મૂકી છે. તે જણાવે છે કે ખજનાનું મૂલ્ય ઓછામાં ઓછું
 પાંચ લાખ પાઉંડનું હોવું જોઈએ.”

પાંચ લાખ પાઉંડનું—મોટી રકમનું નામ સાંભળીને અમે તો
 હેબતાઈ જ ગયાં અને એક બીજાની સામે આંખો ફાડીને જોઈ રહ્યાં.

લેવાની લજામણ કરવાનો હતો. અમ થવાનું કારણ એ હતું કે મીસ મોર્સ્ટન અદ્ય સમયમાં જ ધનવાન બની જશે અને પછી મારાથી તેના હસ્તની માગણી થઈ શકશે હિ એ વિચારથી મારું ચિત્ત અતિ ઉદ્વિગ્ન અને અસ્વસ્થ બની ગયું હતું. પરંતુ છેવટે અમે ઈષ્ટ સ્થળે આવી પહોંચ્યાં. ગાડી ચાલતી અટકી ગઈ અને ગાડીવાને નીચે ઉતરીને બારણું ખોલ્યું.

“ મીસ મોર્સ્ટન ! આ પોન્ડીચેરી લોજ ! ” થેડસ શોલ્ટોએ પ્રથમ નીચે ઉતરીને મીસ મોર્સ્ટનને નીચે ઉતારવાને માટે પોતાના હાથ આપતાં કહ્યું.

પ્રકરણ ૧૧ બું.

પોન્ડીચેરી લોજમાં.

અમે આ સ્થળે પહોંચ્યા ત્યારે લગભગ અગીયાર વાગવા આવ્યા હતા. જે ધૂમસે લંડનને ઘેરી લીધું હતું તેનું અત્ર દર્શન થતું ન હતું. રાત્રી નિર્મળ અને મનોરમ્ય લાગતી હતી. પશ્ચિમ બાજુએથી ગરમ હવા આવતી હતી અને આકાશમાં ધડ વાદળાં પસાર થતાં હતાં, જેમાંથી ક્વચિત્ ચંદ્રદેવ ડોકીયાં કરતા દૃશ્યમાન થતા હતા. થોડેક દૂર સુગંધી દીપકની સહાય વિના પણ જોઈ શકાતું હતું. તો પણ થેડસ શોલ્ટોએ ગાડીના બે દીવામાંનો એક દીવો લીધો અને તેના પ્રકાશમાં અમે આગળ ચાલવા શક્યાં.

પોન્ડીચેરી લોજની આસપાસ પથરની ઉંચી દિવાલ કરી લેવામાં

આવી હતી. એ દિવાલ ઉપર ભાંગેલા કાચના ટુકડા ખોડવામાં આવ્યા હતા. તેની અંદર દાખલ થવાને માટે માત્ર એક જ દ્વાર હતું. તે દ્વાર સ્થેજ સાંકડું હતું અને તેને એક લોહાનું બારણું હતું. તે બારણા પાસે અમે પહોંચ્યા એટલે થેડસ શોલ્ટોએ પોસ્ટમેન જેમ બંધ બારણાને ટકાર મારે છે, તેવી રીતે એ લોહદ્વાર ઉપર ટકારા લગાવ્યા.

“કાણુ છે એ ?” અંદરથી કાઠ કડોર અવાજે બોલ્યું.

“એ તો હું છું, મેકમર્ડો ! તમે મારા ટકારાનો અવાજ ઓળખ્યો તો હશે જ.”

અંદરથી કાઠ ખરખડતું હોય એવો અવાજ આવ્યો, અને કુંચીઓનો ખખડાટ તથા બારણામાં કુંચી ફરવાનો અવાજ મંભળાયો. લોહદ્વાર ખૂલ્યું થયું અને દ્વારની પાસે એક પહોળી છાતીનો પથુ કદમાં સ્થેજ નીચો મનુષ્ય બિભો રહ્યો. તેના હાથમાં ફાનસ હતું. તેમાંથી પિજો પ્રકાશ પડતો હતો. એ પ્રકાશથી અમે બેઠે શક્યા કે તેનો બાંધો કદાવર હતો અને તે અમારી સામે શંકિત દૃષ્ટિએ બેઠે રહ્યો હતો.

“મી. થેડસ ! આપને તો મેં ઓળખ્યા પરંતુ આપની સાથે આ બીજા કાણુ છે ! શેઠે આ લોકોને અંદર દાખલ કરવાના સંબંધમાં મને કશી આજ્ઞા કરી નથી.”

“નથી કરી ? મેકમર્ડો ! આ તારા શબ્દો સાંભળીને મને અત્યંત આશ્ચર્ય થાય છે. મેં મારા માઇને ગઇ રાત્રે જ કહ્યું હતું કે હું મારી સાથે કેટલાક મિત્રોને કાવનાર છું.”

“આજે એ પોતાના ઓરડામાંથી બહાર જ નથી નિકળ્યા, મી. થેડસ ! અને તેમણે મને કશો હુકમ નથી આપ્યો. તમે જાણો

છા કે હું તો ચીડીતો ચાકર. મારે મારા શેઠના નિયમને અનુસરીને વર્તવું જ જોઈએ. તમને હું અંદર દાખલ કરી શકીશ, પરંતુ તમારા મિત્રોએ તો તેઓ જ્યાં છે ત્યાં બહાર જ ઊભા રહેવું પડશે.”

આ એક નહિ ધારેલી અડચણ ઉપસ્થિત થઈ. થેડસ શેઠોને હવે શું કરવું એ કાંઈ સૂઝતું નહિ. તે ચિંતાતુર વદને અમારી સામે જોઈ રહ્યો. પોતે હવે કાંઈ પણ કરી શકે એમ ન હોય એવું તેની મુખમુદ્રાપરથી જણાઈ આવતું હતું.

“ મેકમર્ડો ! આ તો ઘણું જ ખરાબ કહેવાય. ” તે બોલ્યો : “ તેમના માટે જ્યારે હું તને ખાત્રી આપું છું, ત્યારે પછી તને શો વાંધો છે ? તેમાં એક યુવાન જાનુ પણ છે. આટલી રાત્રીના સમયે તેમને જાહેર રસ્તાપર ઊભાં રાખવાં એ ઠીક દેખાય ખરું ? ”

“ હું પણ ધણો જ દિલગીર છું, મી. થેડસ ! ” દરવાને દિલ-સોજના ભાવપૂર્વક કહ્યું : “ આ લોકો તમારા મિત્રો હશે, પરંતુ એથી તેઓ શેઠના પણ મિત્રો હોવા જ જોઈએ એમ ઠરતું નથી. મારો શેઠ મારી ફરજ બજાવવાને માટે મને પૂરતો પગાર આપે છે, એટલે મારે મારી ફરજ વફાદારીપૂર્વક બજાવવી જ જોઈએ. હું તમારા આ મિત્રોમાંથી કાઢીને પણ ઓળખતો નથી. ”

“ નહિ નહિ, મેકમર્ડો ! તમે ઓળખો છો, ” શેરલોક હોમ્સ સત્તાત્મક સ્વરે બોલ્યો : “ હું નથી ધારતો કે તું મને ભૂલી ગયો હો. ચાર વર્ષ પહેલાં જે રાત્રીએ તમારા લાલ અર્થ એક્ઝિસનના અષ્ટાદશાં કુસ્તી કરાવવામાં આવી હતી એ વખતે તમારી સાથે ત્રણ વખત કુસ્તીમાં ઉતરનાર પહેલવાનને તમે ભૂલી ગયા કે શું ? ”

“ કાણ ? શેરલોક હોમ્સ તો નહિ ? ” પહેલવાન આશ્ચર્યચકિત વદને બોલ્યો : “ અરે, તમને તો હું કેમ ભૂલી શકું ? જો અત્રે એક

ખાળુએ શાંતપણે જિભા રહેવાના બદલે તે દિવસની માફક તમે મને જડ્યાની નીચે ઠાંસો લગાવ્યો હોત તો મેં તમને તુરત જ ઓળખી કાઢ્યા હોત. મી. હોમ્સ ! તમે મલકુસ્તીનું કામ છોડી દીધું એ ઠીક ન કર્યું. જો તમે એ ધંધામાં પડ્યા હોત તો મારી ખાત્રી છે કે તમે તેમાં સારી નામના મેળવી હોત. કદાચ ઇંગ્લાંડના પહેલા નંબરના પહેલવાન ગણાયા હોત.”

“ કેમ વોટસન ! જોયું ને ! જો ખીજ બધા ધંધામાં હું નિષ્ફળ જાઉં તો પણ આ મલકુસ્તીનો ધંધો તો મારે માટે ખૂલ્યો છે જ.” હોમ્સ હસતો હસતો બોલ્યો : “ મારી ખાત્રી છે કે હવે આપણો દોસ્ત આપણને રાત્રીની ઠંડીમાં થરથરતાં બહાર જિભાં નહિ રાખે.”

“ તમે અંદર આવો, સાહેબ ! તમે ઘણી ખુશીથી અંદર આવો—તમે ને તમારા મિત્રો પણ સાથે જ. ” પહેલવાને કહ્યું : “ ઘણો જ દિલગીર છું, મી. થેડસ ! પરંતુ શેડની સખ્ત તાકીદ છે કે કોઈને પણ અંદર દાખલ કરતાં પહેલાં તેના અંધમાં પાકી તપાસ કરી લેવી. એથી મેં પ્રથમ તમારા મિત્રોને અંદર દાખલ કરવાની ના કહી હતી; પરંતુ હવે મારી ખાત્રી થઈ ગઈ છે કે આ ગૃહસ્થ મી. શેરલોક હોમ્સ અને તેમની સાથેનાં તેમનાં મિત્રોને માટે શંકા લાવવાનું કારણ હોય જ નહિ. ”

અમે અંદર દાખલ થયાં. અંદરનો ભાગ તદ્દન ઉજ્જડ હતો. એ દાર પાસેથી સામે જિભેલા મકાન સુધી નહાનો રસ્તો ખનાવવામાં આવ્યો હતો. સર્વત્ર અંધકાર છવાઈ રહ્યો હતો. માત્ર ઉપરના માળની એક ખાત્રીમાં ચંદ્રનો પ્રકાશ પડતો હતો. આ મોટા ભવ્ય મકાનમાં પથરાયેલ અંધકાર અને નિઃસ્તબ્ધતાની અમારાં તમામનાં હૃદય ઉપર અસર થતી હતી. થેડસ શેલ્ડોના મનમાં પણ આ દેખાવથી

ડર ઉપજ્યો હતો અને તેના હાથમાંની ગાડીની બત્તી ધૂંજતી હતી.

“ હું કાંઈ સમજી શકતો નથી. ” તે બોલ્યો: “ કાંઈક સમજ-
ફેર થયેલી હોવી જોઈએ. મેં આર્થોલોમ્યુને સ્પષ્ટપણે આજે રાત્રે
હું અહીં આવનાર છું, એમ જણાવ્યું હતું. તેમ છતાં તેના ઓરડાની
બારીમાંથી પણ દીવાનો પ્રકાશ નથી દેખાતો. આનો કશો પણ અર્થ
હું કરી શકતો નથી. ”

“ હમેશાં તે આ પ્રમાણે મકાનમાં બપોતો રાખે છે ? ” શેરલોક
હોમ્સે પ્રશ્ન કર્યો.

“ હા, એણે પણ મારા પિતાનો જ રીવાજ અપસાર કરેલો
છે. મારા પિતાનું એનાપર મારા કરતાં વિશેષ વહાણ હતું એ મારે
તમને જણાવવું જોઈએ. હું ધારૂં છું કે પોતાના ભેદી રહસ્યના સંબં-
ધમાં જોટલી વાત મારા પિતાએ મને કરી હતી તે કરતાં વિશેષ મારા
ભાઈને કરેલી હોવી જોઈએ. જે બારી ઉપર ચંદ્રનો પ્રકાશ પડતો
દેખાય છે એ આર્થોલોમ્યુના ઓરડાની બારી. ચંદ્રપ્રકાશને લીધે
બારીના કાચ ચળકતા દેખાય છે, પણ અંદરથી પ્રકાશ આવતો
જણાતો નથી. ”

“ હા, અંદર દીવો હોય એમ લાગતું નથી. ” શેરલોક હોમ્સે
પણ તેના કથનને અનુમોદન આપ્યું અને ઉમેર્યું: “ પણ પેલા
બારણા પાસેની બારીમાં પ્રકાશ જણાય છે ખરો. ”

“ હા, એ તો ગૃહરક્ષિકાનો ઓરડો છે. એ ઓરડામાં વૃદ્ધા
મીસીસ ઝર્નસ્ટોન બેસે ઉઠે છે. એની પાસેથી આપણે કાંઈક જણી
શકીશું ખરા. પણ હું ધારૂં છું કે તમને અહીં રાખીને હું પ્રથમ
એકલો જ તેની પાસે જઈ તો સારું. કેમકે જે આપણે બધાં તેને
અગાઉથી જણાવ્યા સિવાય અચાનક તેના ઓરડામાં જઈશું તો તે

આપણને જોઈને ભયભીત બની જશે. પણ, ઊભા રહો ? આ શું સંભળાય છે ? ”

તેણે પોતાના હાથમાંની બત્તી ઉંચી કરી. તેનો હાથ વિશેષ ધ્રુજતો હતો અને તે કારણથી અમારી આસપાસ પડતો એ બત્તીનો પ્રકાશ પણ ધ્રુજતો માલૂમ પડતો હતો. અમે બધાં ઉછળતાં હૃદયે કર્ણને તીવ્ર બનાવીને ઊભાં રહ્યાં. મીસ મોર્સ્ટને મારે ડાંડું પકડેલું હતું. અમારી સામે દેખાતા ઉંચા અને કાળા મકાનમાંથી આ નિઃસ્તબ્ધ રાત્રીની શાંતિને ભંગ કરતો ચિત્કાર સંભળાયો. એ અવાજ ઉપરથી અમે એટલું સમજી શક્યાં કે એ કાઈ સ્ત્રીનો અવાજ હોવો જોઈએ; અને એ સ્ત્રી અત્યંત ભયભીત થયેલી હોવી જોઈએ.

“ આ મીસીસ બર્નસ્ટોનનો જ અવાજ ! ” થેડસ શેાલ્ટોએ કહ્યું : “ આ ઘરમાં માત્ર તે એક જ સ્ત્રી હતી. તમે અહીં જ રહો. હું એક મીનિટમાં જ પાછો આવું છું. ”

તે એ મકાનના બારણા તરફ ગયો. દ્વાર ઉપર તેણે જોરથી ટકારા લગાવ્યા. બારણું ખૂલ્યું અને એક ઉંચી વૃદ્ધ સ્ત્રી અમારી નજરે પડી. તેને થેડસ શેાલ્ટોને જોઈને રહેજ આનંદ થયો હોય એમ અમને લાગ્યું.

“ અરે ! મી. થેડસ ! સાહેબ ! તમારા અત્યારે આવી પહોંચવાથી મને ઘણી જ શાંતિ થઈ, મને ઘણી જ શાંતિ થઈ, મી. થેડસ ! સાહેબ ! ” તે વૃદ્ધાએ એકના એક વાક્યનો બે વખત ઉચ્ચાર કર્યો.

બારણું બંધ થયું અને તે તથા થેડસ શેાલ્ટો અંદર ચાલ્યાં ગયાં. થોડી વાર સુધી તેમનાં પગલાંનો અવાજ તથા પેલી વૃદ્ધાનો અવાજ સંભળાતો હતો. પરંતુ પછી તેઓ અંદર દૂર જવાને લીધે પાછી અમે જ્યાં ઊભાં હતાં ત્યાં શાંતિ પથરાઈ ગઈ.

થેડસ યત્તી મૂકતો ગયો હતો. હોમ્સે પોતાના હાથમાં લઇને તે યત્તીનો પ્રકાશ આસપાસ નાખ્યો અને મકાન તથા તેની આસપાસના ભાગમાં કરવામાં આવેલા માટીના મોટા મોટા ઢગલા સામે તિક્ષ્ણ દૃષ્ટિએ જોવા માંડ્યું. મીસ મોર્સ્ટન અને હું—અને જોડાજોડ ગિલાં હતાં. એનો હાથ મારા હાથમાં હતો. વાચક ! પ્રેમ એક અદ્ભુત વસ્તુ છે. અમારી સામે જૂઓ ! અમે ઉભયે આજે પહેલી વખત જ એક બીજાને નજરે જોયાં હતાં. અમારી વચ્ચે પ્રેમનો એક શબ્દોચ્ચાર પણ થયો ન હતો, તેમ જ નેત્રપ્રેક્ષકથી પણ અમારામાંથી એકએ બીજાની તરફનો પોતાનો પ્રેમ વ્યક્ત કર્યો ન હતો. તેમ છતાં અત્યારે મંકટને સમયે અમારા હસ્ત કુદરતી સ્પુરણાને વશ બનીને પરસ્પર સહાનુભૂતિ પ્રકટ કરતા હતા. એ વિચાર—તેનો હસ્ત મારા હસ્તમાં લેવાનો વિચાર એ વખતે મને શાથી સ્પુર્યો એ મંમંધી પાછળથી મેં ઘણી કલ્પનાઓ કરી, પરંતુ એ વિષે હું ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર આવી શક્યો નહિ. માત્ર મને એટલું જ લાગ્યું કે એવા ભયના પ્રમંગમાં મીસ મોર્સ્ટનને આશ્વાસન અને હિમ્મત આપવી એ મારી ફરજ હતી અને તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ બીજા કશા પણ વિચાર સિવાય મેં તેને મારો હસ્ત આપ્યો હતો. તેણે પણ મને પાછળથી ઘણી વાર જણાવ્યું હતું કે તેણે પણ અંરક્ષણ અને શાંતિ પ્રાપ્ત કરવાના ઉદ્દેશથી મારો હસ્ત પકડ્યો હતો. એ પ્રમાણે અમે નહાનાં બાળકોની માફક એક બીજાના હાથ પકડીને ગિલાં રહ્યાં. એ ઘડીએ આસપાસનો દેખાવ ગમે તેવો ભયાનક હોવા છતાં અમારાં મન તો તદ્દન શાંત હતાં.

“કેવી વિચિત્ર જગ્યા છે ?” તે પોતાની આસપાસ દૃષ્ટિ કરતી બોલી.

“ જાણે આખા ઇંગ્લાંડની કુસો અહીં છોડી મૂકી હોય અને તેમણે દર કરી મેલ્યાં હોય એવું લાગે છે. બેન્ડાર્ટ આગળ જે ડુંગર છે અને જ્યાં ખાણો ખોદનારાઓ કામતી ધાતુની શોધ માટે પ્રયાસ કરી રહ્યા છે, ત્યાં પણ મેં આના જેવું જ જોયું હતું.” મેં કહ્યું.

“ અહીં પણ એ જ કારણથી આ ખાડા ખોદવામાં આવ્યા છે. ” શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો: “ ખજાનાની શોધખોળનાં આ ચિહ્ન સ્પષ્ટ જણાય છે. તમે જાણો છો કે છ વર્ષ થયાં એ લોકો તેની તપાસ કરતા હતા. એથી આટલા બધા ખાડા પડી રહ્યા હોય એમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી. ”

તે પછે ધરનું ખારણું પુનઃ ઉઘડ્યું અને થેડસ શોલ્ટો બહાર ધસી આવ્યો. તેણે પોતાના હાથ પહોળા કર્યા હતા અને તેનાં મેત્રોમાં ભયત્રસ્તતા સ્પષ્ટપણે જણાતી હતી.

“ આર્થોલોમ્યુને કાંઈક થઈ ગયું હોય એમ જણાય છે. ”
“ તેણે આક્રંદ કરતાં કહ્યું: “ મને બહુ ભય લાગે છે—મારું ધૈર્ય નાશ પામી ગયું છે ! ”

ખરેખત, ભયથી તેનો ચહેરો ઉજળો પૂણી જેવો બની ગયો હતો. તેના અવાજમાં પણ ભયત્રસ્તતાનાં ચિહ્ન સ્પષ્ટ થતાં હતાં. તેની મુખમુદ્રા હિપર નિરાશા પણ છવાઈ રહી હતી.

“ ચાલો, આપણે ધરમાં જઈએ. ” હોમ્સ દઢતાપૂર્વક લાગણી વિનાના સ્વરે બોલ્યો.

“ હા, ચાલો, ચાલો ! ” થેડસ શોલ્ટો પણ આતુર સ્વરે બોલ્યો: “ મી. હોમ્સ ! હું બહુ જ ગભરાઈ ગયો છું. મને કશું પણ સૂઝતું નથી. તમે કહો તેમ કરવાને હું તૈયાર છું. ”

પ્રકરણ ૧૨ મું.

આર્થશિશ્યુનુ ખૂન. !

અમે તેની પાછળ પાછળ મીસીસ ઈર્નસ્ટોનના ઓરડામાં ગયા. તે મકાનની અંદર ડાબી બાજુએ હતો. એ ઓરડામાં એ વૃદ્ધ સ્ત્રી લેવાઈ ગયેલા ચહેરે અને અશાંતિપૂર્વક આમનેમ હરતી હતી. પણ મીસ ઈર્નસ્ટોનને જોતાં તેનું મન કાંઈક શાંત થયેલું લાગ્યું.

“ અહા ! કેવો મધુર અને શાંત ચહેરો છે ? ” મીસ ઈર્નસ્ટોન તરફ જોઈને ઈર્નસ્ટોન દિવાનાની માફક બોલી ઉઠી : “ તમને જોયાથી મારું મન કાંઈક હેલું બેલું. આજનો દિવસ મેં કેવી રીતે કાઢ્યો છે એ તો એમ મારું મન બાજુતું બાજુ ! ”

મીસ ઈર્નસ્ટોન તેની સાથે હસ્તધૂનન કર્યું અને સ્ત્રીજાતિમાં રહેલી સ્વાભાવિક મૃદુતાપૂર્વક એ વચ્ચે આશ્વાસનનાં કલાં. એથી મીસીસ ઈર્નસ્ટોનના રક્તવિહિન બની ગયેલા કપોલપ્રદેશ ઉપર સુરખી પુનઃ આવી અને તેનું ચિત્ત વિશેષ સ્વસ્થ બન્યું.

“ શેઠ પોતાના ઓરડાને અંદરથી અંધ કરીને બેઠેલા છે અને મેં એમને બે-ચાર વખત સાદ પાડ્યા હશે, પરંતુ બિલકુલ જવાબ આપતા નથી. ” તે બોલી : “ જુઓ વખત તે આ પ્રમાણે એકલા પોતાના ઓરડામાં બરાબ રહે છે. એટલે પહેલાં તો મને કાંઈ શંકા આવી નહિ. આ જ આખો દિવસ તે કપારે બહાર આવે તેની રાહ જોતી હું બેસી રહી. પણ એક કલાક પહેલાં મારા મનમાં એવું

‘કે શેઠને કાંઈક થયેલું હોવું જોઈએ, નહિ તો આખો દિવસ શનમૂન ખેસી રહે નહિ. એટલે ઉપર જઈને મેં ઉદ્ધાળાના ગુમાંથી જોયું તો—પણ એ હું તમને કહી શક્તી નથી. થેડસ ! જાતે જ ઉપર જાઓ. ઉપર જઈને ખાત્રી કરો. આજ દશ થી હું આ ઘરમાં છું. ધણી વાર મેં મી. આર્થોલોમ્યુ શોલ્ડોને નંદ અને શોકમાં દેખેલા છે. પરંતુ આજના જેવો ચહેરો તો ! પણ લાગ્યો નથી.”

થેડસ શોલ્ડોના કૂજતા દાંતનો થતો અવાજ સંભળાતો હતો. પડું પડું થઈ રહ્યો હતો. એથી શેરલોક હોમ્સ બત્તી લઈને આગળ ગયો, મેં થેડસ શોલ્ડોનો હાથ ઝાલ્યો અને અમે બે હોમ્સની પાછળ ટળ જવા લાગ્યા. અમે માળ ઉપર ચડ્યા. અમે સીડી ઉપર ચડતા હતા રમિયાન હોમ્સે સીડીનાં પગથીયાં ઉપર પાથરેલી કાથાની સાદડી રનાં ચિઠ્ઠો બે સ્થળે પોતાના સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રવડે તપાસી જોયાં. ઠી નરી આંખે તો ત્યાં કેવળ ધૂળ ઉડીને પડેલી હોય એવું મને લાગતું હતું. તે બત્તી નીચી રાખીને પોતાની જમણી તથા ડાબી બન્ને તિલ્કણ દર્શિ કરતો ધીમે ધીમે ઉપર ચડતો હતો. મીસ સ્ટર્ન લયથી ધૂજતી મીસીસ બર્નસ્ટોનની પાસે નીચે જ રહી હતી.

અમે ત્રીજે માળે આવી ગયા એટલે એક લાંબી ચાલી આવી. જમણી બાજુએ એક મોટું ચિત્ર ટાંગેલું હતું. ડાબી બાજુએ બારણું હતાં. હોમ્સ તે ચાલીમાં ધીમે ધીમે આગળ વધ્યો. એ તે પણ તેની તીવ્રદર્શિ તો આસપાસ લગ્યા જ કરતી હતી. અમે જણ્યું પણ તેની પાછળ પાછળ ચાલતા હતા અને અમારા લાંબા પડછાયા અમારી પાછળ ચાલીમાં પડતા હતા. જે ત્રીજું દાર એ ઓરડા આર્થોલોમ્યુનો હતો. હોમ્સે બારણા ઉપર ટકાર

માર્ગ, પરંતુ અંદરથી કશો પણ પ્રત્યુત્તર મળ્યો નહિ. પછી તેણે બહારનો આગળીયો ફેરવીને ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ ખારણું ખૂલ્યું નહિ. એ ઉપરથી અમને લાગ્યું કે અંદરનો ઉલાળો પાડીને દ્વાર બંધ કરેલું હોવું જોઈએ. પરંતુ ચાવીનું કાણું ખૂલ્યું હતું. શેરલોક હોમ્સે નીચા નમીને તે કાણાંમાંથી અંદર જોયું. એક પળગાં તો તે જિભો યધ ગયો. તેના શ્વાસોચ્છવાસ જોરથી ચાલતા જણાતા હતા.

“ આમાં કાંઈક ભયાનક ભેદ સમાયેલો લાગે છે, વોટ્સન ! ” તે બોલ્યો. તેના ચહેરા અને અવાજ ઉપરથી હું જાણી શક્યો કે અંદરના દશ્યની તેના મન ઉપર પણ અસર થવા પામી હતી. એવી અસર તેને લાગ્યે જ થતી હતી. તેણે કહ્યું : “ તમે જૂઓ જોઈ ! કાંઈ અટકળ કરી શકો છો ? ”

મેં પણ નીચા નમીને ખાંકામાંથી અંદર દ્રષ્ટિ કરી. અંદરનો દેખાવ જોઈને હું તો હેબતાઈ જ ગયો. ઓરડામાં અંદરનો પ્રકાશ પડતો હોવાથી ઉપરનો ભાગ જોઈ શકાતો હતો. મને એક મનુષ્યનું મસ્તક માત્ર જણાયું. તેનો નીચેનો ભાગ અધકારમાં દટાઈ ગયો હતો. તેણે મારી સામે મુખ કરેલું હતું. તેનો ચહેરો થોડસ શોલ્ડેના જેવો જ હતો—તેના જેવું જ ઉંચું મસ્તક, તેના જેવા જ રાતા વાળ, અને તેના જેવું જ રક્તવિહિન વદન હતું; પરંતુ તેના મુખ ઉપર ભયાનક હાસ્ય પથરાયેલું જણાતું હતું. એથી અંદરના ઝાંખા પ્રકાશમાં એ ચહેરો વધારે ભયાનક લાગતો હતો. એ ચહેરો થોડસ શોલ્ડેના ચહેરાને એટલો બધો મળતો આવતો હતો કે થોડસ અંદર ક્યાંથી, એવો વિચાર મને ક્ષણભર થયો, અને તુરત જ મેં પાછળ ફરીને મારી ખાત્રી કરવાને માટે અમારી પાસે જિભેલા થોડસની સામે જોયું. એ તો અમારી પાસે જ જિભો હતો. ત્યારે આ શું ?

પરંતુ તેજ વખતે થેડસે પોતે તથા આર્યોલોભ્ય એ જોડીયા બાદઓ છે એમ કહેલું તે મને યાદ આવ્યું; અને મારા મનની શંકા ટળી ગઈ. કેમકે ધણી વખત એકી સાથે જેમનો જન્મ થયેલો હોય એવા એ બાઈ કિંવા બહેનોના ચહેરા એકએકને મળતા હોય છે, એવું મારા જાણવામાં હતું.

“આ તો અત્યંત ભયપ્રદ છે!” મેં હોમ્સને કહ્યું: “હવે આપણે શું કરીશું?”

“આરણ્ય ખોલવું જ જોઈએ.” એમ કહેતાં તેણે પોતાના સંપૂર્ણ બળપૂર્વક આરણ્યને ધક્કો માર્યો.

એથી આરણ્ય રહેજ હચમચ્યું પણ ઉઘડ્યું નહિ; એટલે અમે ત્રણેએ એકઠા મળીને બળપૂર્વક ધક્કો માર્યો. અંદરનો આગળીઓ બાંગી ગયો અને આરણ્ય ઉઘડી ગયું. તેમાં થઈને અમે આર્યોલોભ્ય શોલ્ડના ઓરડામાં દાખલ થયા.

એ ઓરડો એક રાસાયનિક પ્રયોગશાળાના જેવો લાગતો હતો. આરણ્યની સામેની દિવાલ ઉપર એક અભેરાર્ધ હતી. તેનાપર કાચના ખૂચવાળી શીશીઓની એ હારો હતી. ટેબલ ઉપર બર્નર, કાચની નળીઓ અને કાચનાં પહોળાં વાસણો પડેલાં હતાં. એક ખૂણામાં તેજબની બરણીઓ ભરેલી હતી. તેમાંની એક ગળતી હોય કિંવા તૂટી ગયેલી હોય એમ લાગતું હતું. કેમકે તેમાંથી કાળા રંગનો પ્રવાહી પ્રદર્થ બહાર નિકળીને ઓરડામાં પથરાયો હતો. તેમાંથી તિક્ષુ કોલ-ટારના જેવી દુર્ગંધ છૂટતી હતી અને એથી ઓરડાની હવા પણ ભારે બની ગઈ હતી. અમારાથી છૂટથી દમ લઈ શકતો ન હતો. ઓરડાની અંદર એક બાજુએ જમીન ઉપર પગલાં પડેલાં દેખાતાં હતાં. એ પગલાંની ઉપર છતમાં એક માથુસ ખુશીથી પ્રવેશી શકે

એવડું બાકારું હતું. નીચે પગલાં પાસે કાંઈએ એક લાંબા દોરડાનો વીટા કરીને બેઠરકારીપૂર્વક ફેંકેલો હોય એવી રીતે પડેલો જણાતો હતો.

ટેબલ પાસે એક લાકડાની ખૂરસીપર ધરતો માલિક બેઠેલો હતો. તેનું માથું તેના ડાબા ખભા તરફ ઢળી પડેલું હતું; અને હું અગાઉ જણાવી ગયો તેવું લયાનક અને જેનું વર્ણન ન થઈ શકે એવા પ્રકારનું વિચિત્ર હાસ્ય તેના મુખ ઉપર પથરાયેલું હતું. એનાં અવમવો લાકડાના જેવાં કંકણ બની ગયેલાં અને મિલકુલ ઠંડાં પડી ગયેલાં હતાં. એ ઉપરથી સમજી શકાતું હતું કે તેનું મૃત્યુ ઘણા કલાક પહેલાં થયેલું હોવું જોઈએ. તેના અંગનો તમામ ભાગ ખેંચાઈ ગયેલો હોય એમ લાગતો હતો. ઘણાને આંચકી-તાણ આવે છે એ વખતે તેમનું શરીર જે પ્રમાણે ખેંચાઈ જાય છે તે પ્રમાણે આ માણસનું શરીર ખેંચાઈ ગયેલું હતું. તેનો એક હાથ ટેબલ ઉપર પડેલો હતો. તે હાથની પાસે ટેબલ ઉપર એક વિચિત્ર પ્રકારનું હથિયાર પડેલું હતું. તે એક ન્હાની પાતળી ભૂરા રંગની લાકડી જેવું હતું અને તેનું માથું લોઢાની હથોડી જેવું હતું. તેની પાસે એક નોટપેપરનો ફાડેલો ટુકડો હતો. તે કાગળના ટુકડા ઉપર કાંઈએ વાંકાચુંકા અક્ષરે થોડાક શબ્દો લખ્યા હતા. હોમ્સે તે વાંચીને એ કંકડો મને આપ્યો.

“ જૂઓ શું લખ્યું છે ? ” તે મારી સામે અર્થપૂર્ણ દષ્ટિ કરીને બોલ્યો.

બુર્જીના પ્રકાશની મદદથી મેં વાંચ્યું તો મારા મુખમાંથી પણ બળતો એક ચિત્કાર નિકળી ગયો. તેમાં ‘ ચાર જણાની સહી ’ એટલું ટુંકું પણ ભેદી વાક્ય લખેલું હતું. એ વાક્યનો હેતુ વાચકોના પણ થોડે ધણે અંશે જણવામાં છે જ.

“ પ્રભુને ખાતર મને કહો; આ બધાનો શો અર્થ ? ” મેં હોમ્સને પ્રશ્ન કર્યો.

“ એનો અર્થ ખૂન ! ” તે બોલ્યો અને મૃત મનુષ્યના પ્રેત ઉપર વાકો વળીને નિહાળતો પુનઃ બોલવા લાગ્યો : “ મેં એમ જ ધાર્યું હતું. અહીં જૂઓ. ”

તેણે પ્રેતના કાન તરફ આંગળી કરી તો એક લાંબો કાળો કાંટો તેના કાન પાસે માથાના પાછટા ભાગની ચામડીમાં ખુંચી ગયેલો હોય એમ લાગ્યું.

“ આ તો કાંટા જેવું દેખાય છે ! ” મેં કહ્યું.

“ હા, એ કાંટો જ છે. એને બહાર ખેંચી કાઢો. પણ સાચવજો હોં; એ ઝેર પાચેલો કાંટો છે. ” હોમ્સે સૂચના કરી.

મેં ચપડીમાં કાંટાનો ઉપલો ભાગ પકડીને ખેંચી કાઢ્યો. તે જરી પણ શ્રમ લીધા વિના ચામડીમાંથી બહાર નિકળી આવ્યો. તે જે જગ્યાએ ખૂંચી ગયો હતો તે સ્થળે માત્ર લોડીનું એક બિંદુ બહાર આવ્યું.

“ મારી દષ્ટિએ તો આ બધું મને અગમ્ય રહસ્યના જેવું જ લાગે છે. ” મેં કહ્યું : “ આ રહસ્યનો ભેદ ઉકલવાને બદલે ઉલટો વધુ ને વધુ ગુંચાતો જાય છે. ”

“ નહિ, એમ કહો કે દરેક પળે તે ભેદ ખૂલેલો થતો જાય છે. ” હોમ્સ બોલ્યો : “ આ કેસની કદપના કેટલેક અંશે મારા મનમાં ઉપસ્થિત થઈ ચૂકી છે. હવે માત્ર સાંકળમાં વચ્ચે વચ્ચે કેટલીક કડીઓ પૂરવાની બાકી રહી છે. તે મળી આવે એટલે બધો ભેદ પ્રકાશમાં આવી જશે. ”

પણ અમે આ ઓરડામાં દાખલ થયા બાદ અમારા સાર્થીને-થેડસને તો લગભગ વિસરી જ ગયા હતા. હજી પણ તે દારની વચ્ચે જ ઊભો હતો. તે લયત્રસ્તતાની મૂર્તિરૂપ લાગતા હતો. તે પોતાના એ હાથ મસળતો અને નિશ્વાસ મૂકતો હતો. પરંતુ તે એકાએક ધોર અવાજે બોલી ઉઠ્યો.

“ખળનો પસાર થઈ ગયો છે.” તેણે કહ્યું: “એ લોકો ખળનાની પેટી ઉઠાવી ગયા છે. જૂઓ પેલા બાંકામાંથી એ પેટી અમે નીચે આ ઓરડામાં લાવ્યા હતા, મેં જ પેટી નીચે ઉતારવામાં મારા બાઈને મદદ કરી હતી ! તેને ગઈ રાત્રીએ જોનાર છેલ્લો માણસ હું જ હતો ! ગઈ રાત્રે આ ઓરડામાં હું તેને મળ્યો હતો, તેની સાથે મેં વાત કરી હતી અને જ્યારે હું ઓરડામાંથી બહાર નિકળ્યો ત્યારે તેણે અંદરથી મકાન બંધ કરીને આગળીયો દેતાં થયેલો અવાજ મેં સાંભળ્યો હતો.”

“એ વખતે કેટલા વાગ્યા હતા ?” હોમ્સે પ્રશ્ન કર્યો.

“રાત્રીના દશ વાગ્યા હશે. હા, પણ અત્યારે તો એનું પ્રેત માત્ર અહીં પડેલું છે. પોલિસને આપણે બોલાવવી પડશે; અને તેઓ જરૂર મારો મારા બાઈના મૃત્યુમાં હાથ હોવો જોઈએ એવી શંકા લાવશે. હા હા, આસપાસના સંયોગો જોતાં મારી ખાત્રી છે કે તેઓ મારાપર શંકા લાવ્યા સિવાય કદી પણ નહિ રહે. પરંતુ ગૃહસ્થો ! હું આશા રાખું છું કે તમે તો એમ નહિ જ ધારો. મેં મારા બાઈનું ખૂન કર્યું છે અને ખળનો ગૂમ કરી દીધો છે એવી શંકા તમને તો નહિ જ આવે. જો મેં તેનું ખૂન કર્યું હોય તો હું તમને મારી સાથે અહીં ટંડી લાવું એ તમને સંભવત લાગે છે ખરું ? અરે પ્રભુ ! મને લાગે છે કે હું દિવાનો બની જઈશ !”

તે એક દિવાનાની માફક કિંવા દુઃખથી પીડાતા મનુષ્યની માફક પોતાના હાથપગ પછાડવા લાગ્યો.

“ તમારે ભય પામવાનું કશું પણ કારણ નથી, મી. શોલ્ટે ! ” શેરલોક હોમ્સે માયાળુતાપૂર્વક પોતાનો હસ્ત તેના ખભા ઉપર મૂકતાં કહ્યું: “ જો મારી સલાહ માનતા હો તો પોલિસ ચોક્કીપર જઈને વિનાવિલંબે આ બનાવના વર્તમાન પોલિસને જણાવો, પોલિસ અમલદારને દરેક રીતે મદદ કરવાનું વચન આપે. તમે પાછા આવશો ત્યાં સુધી અમે અહીં જ રોકાશું. ”

થેડસ શોલ્ટેને આ સલાહ રૂચી હોય કે નહિ તે હું કહી શકતો નથી. પરંતુ તેણે સલાહનો સ્વીકાર તો કર્યો જ; અને તે પોલિસને બોલાવવાને માટે આહ્વે. અંધારામાં લથડીયાં ખાતો મેડીની સીડીપરથી તે નીચે ઉતરતો હતો, તેનો અવાજ અમારા સાંભળવામાં આવતો હતો.

મકરણ ૧૩ મું.

અમારી તપાસ.

“ વોટ્સન ! ” શેરલોક હોમ્સે પોતાના હાથ મસળતો બોલ્યો: શોલ્ટેને પાછા ફરતાં લગભગ અર્ધો કલાક લાગશે. હું ધાડે છું એ અર્ધો કલાકને આપણે નકામો જવા દેવો જોઈએ નહિ. મેં તમને જણાવ્યું છે તેમ આ કેસનાં કારણો વગેરેની તમામ કલ્પના મારા મનમાં આવી ગઈ છે. તે

પણ તેના ઉપર અતિવિશ્વાસ મેલી દેવાની આપણે બૂલ કરવી નહિ. અત્યારે કેસ ઘણો સરલ દેખાય છે ખરો, પરંતુ એની અંદર ઊંડાણમાં કાંઈક ગુપ્ત રહસ્ય છૂપાઈ રહ્યું હોય તો તેની કાને ખબર છે ? ”

“ કેસ સરલ દેખાય છે ? ” મેં આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરતાં પૂછ્યું.

“ બેશક ! ” પ્રોફેસર કોલેજમાં વિદ્યાર્થીઓની સન્મુખ વ્યાખ્યાન આપતાં કોઈ બાબતની સમજણ પાડતો હોય એવા ભાવપૂર્વક તે બોલ્યો : “ હવે તમે પેલા ખૂણામાં બેસો. કેમકે નહિ તો જમીન ઉપર તમારાં પગલાંનાં પણ ચિહ્ન પડી રહેશે અને ગુંચવારો વધી પડશે. હવે તપાસ શરૂ કરીએ ! પહેલો મુદ્દો એ છે કે બદમાશો કેવી રીતે આ ઓરડામાં દાખલ થયા અને પાછા કેવી રીતે પસાર થઈ ગયા. ગઈ રાતનું દાર તો બંધ જ છે. પણ આ બારી એકે વાર ઉઘાડી છે કે નહિ ! ” તે બારી પાસે બત્તી લઈ ગયો. આ વખતે તે જે કાંઈ બોલતો હતો એ હું સાંભળી શકતો. પરંતુ એ કાંઈ મને ઉદ્દેશીને બોલતો ન હતો. પોતાના મન સાથે જ વાતો કરતો હતો. આવી વેળાએ એમ કરવાની તેને ટેવ જ હતી. બારી પાસે જઈને પુનઃ તે બોલવા લાગ્યો : “ બારી અંદરથી બરોબર વાસેલી જણાય છે. બારણું મજબૂત છે. બાજુનાં સ્ક્રુ કાઢ્યાથી તે ઉઘડે એમ લાગતું નથી. ચાલો આપણે તેને ઉઘાડીએ. બારીની બહાર નજીકમાં ખાણીની નળી પણ નથી. તેમ જ છાપરાપરથી પણ બારીમાં આવી શકાય તેમ નથી. તો પણ એક માણસ આ બારીમાંથી જ આવ્યો હોય એમ લાગે છે. ગઈ કાલે રાત્રે થોડોક વર્ષાદ પડ્યો હતો. એથી ભીની જમીન ઉપર ચાલવાને લીધે પગ બગડેલા હોવા જોઈએ. અહીં બારી ઉપર એક પગલાનું ચિહ્ન જણાય છે અને અહીં તેની પડખે કાઢવનું ગોળ નિશાન પડી રહ્યું છે. ઓરડાની અંદર જમીન ઉપર પણ

એ જ ગોળ નિશાન દેખાય છે. વળી આ ટેબલ પાસે પણ પડેલું છે. જૂઓ જૂઓ, વોટસન ! આપણે હીક આગળ વધીએ છીએ. ”

મેં એક ગોળ માટીના નિશાન સામે જોયું અને કહ્યું : ” પરંતુ એ કાંઈ માણસના પગલાનો આકાર નથી. ”

“ હા, પણ એ મનુષ્યના પગલાના આકાર કરતાં વિશેષ મૂલ્યવાન છે. એ લાકડાના પગનું નિશાન છે. આ ખારી ઉપર જૂઓ, તમને ખૂટનું નિશાન પણ જણાશે. એ ખૂટ મોટો અને વજનદાર છે અને તેને તળીએ નાળ પણ જડેલી છે. એ ખૂટના નિશાનની પાસે જ લાકડાના પગનું નિશાન છે. ”

“ ત્યારે તો એ લાકડાના પગવાળો માણસ જ હોવો જોઈએ. ? ”

“ હા એમ છે ખરું. પણ તેની સાથે કોઈ કુશળ અને બળવાન સાથીદાર પણ હોવો જોઈએ. ડોક્ટર ! આ ભીંતપર થઇને તમે ઉપર ચડી શકો ખરા ? ”

મેં ખૂલ્લી ખારીમાંથી બહાર નજર કરી. મકાનના એ બાજુના ભાગ તરફ હજી પણ ચંદ્રનો દેહીખમાન પ્રકાશ પડતો હતો. અમે જમીનથી લગભગ સાઠ ફુટ ઉંચે હતા. મેં દિવાલ ઉપર જોયું પરંતુ કોઈ પણ સ્થળે પગ કે હાથ ટેકાવી શકાય તેવું કે ઇંટાની વચ્ચે એક ન્હાની તડ જેવું પણ મને દેખાયું નહિ.

એટલે મેં જવાબ આપ્યો : “ ભીંતપર થઇને તેને આધારે ઉપર ચડવાનું તો કદી પણ બની શકે એવું નથી. ”

“ હા, જો બીજા કોઈની મદદ ન હોય તો બની શકે નહિ. પણ એમ ધારો કે તમારો મિત્ર આ ચોરડામાં હોય, અને પેલા ખૂણામાં પડેલું દોરકું તે નીચે લટકતું રાખે તથા તેનો એક છેડો અહીં છત પર પેલું મોટું કડું જણાય છે તેમાં બાંધી રાખે. તો પછી હું ધાઈ

હું કે જે તમે આજ્ઞાક હો તો લાકડાના પગ હોવા છતાંયે ઉપર આવતાં તમને હરકત પડે નહિ. વળી તે જ પ્રમાણે તમે જે રસ્તે આવ્યા હો તે જ રસ્તે થઇને પાછા નીચે ઉતરી જાઓ, તમારો મિત્ર દોરડું ખેંચી લે, તેનો કડા જેડે બાંધેલો છેડા છોડી નાખે, ખારીને બંધ કરી દે અને અંદરથી તેની ઇસ્ટાપડી વાસી દે તથા જે રસ્તે પ્રથમ તે પોતે આ ઓરડામાં આવ્યો હોય તે જ રસ્તે થઇને પસાર થઇ જાય. એક ગૌણ મુદ્દા તરીકે એ પણ યાદ રાખવું જોઇએ કે” તે દોરડા તરફ આંગળી કરતો બોલ્યો: “આપણે લાકડાના પગવાળા મનુષ્ય ઉપર ચરમમાં કુશળ છે ખરો, પરંતુ તેણે ખજાસી તરીકેનો ધંધો કર્યો હોય એવું લાગતું નથી. તેને ખરોખર સરતાં આવડતું હોય એમ લાગતું નથી. જૂઓ, આ દોરડાના બીજા છેડા નજીક હું મારા સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રની મદદથી બોલીના ગ્રંથિ જોઇ શકું છું. એ ઉપરથી એવું અનુમાન કરી શકાય છે કે નીચે પહોંચતાં તે એકદમ સરકી પડ્યો હશે અને તેથી તેના હાથ ધસારાને લીધે છોલાયેલા હોવા જોઇએ.”

“એ બધું તો હીક છે,” હું બોલ્યો: “પરંતુ આ તો કોકકુ ઉલટું વધારે ગુચ્છવાતું જાય છે. લાકડાના પગવાળા માણસનો ભેદી મદદગાર વળી ક્યાંથી કુટી નિકળ્યો? એ આ ઓરડામાં કેવી રીતે આવી શક્યો?”

“હા, મદદગાર વિષેનો તમારો પ્રશ્ન વાજબી છે.” હોમ્સ આવેશપૂર્વક બોલ્યો. “એ મદદગારનો ભેદ જરા કઠણ છે ખરો. તેના આગમનથી કેસની સરલતા કેટલેક અંશે ઓછી થાય છે. તેના એ મદદગારે જ આ આર્યોલોમ્યુનું ખૂન કરેલું છે. હા, આ દેશમાં આવે રીતે ખૂનો થયાનું મારા જાણવામાં નથી. પરંતુ આના જેવા જ

કેસ હિંદુસ્તાનમાં બનેલા છે; અને હું જૂલો ન હોઉં તો *સેની ગેઝેટીયામાં પણ આવા કેસ બનેલા છે.”

“વાર, પણ એ અંદર કેવી રીતે દાખલ થયો હશે?” મેં પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો: “બારણું બંધ હતું, બારીમાં થઈને બીજી કશી વસ્તુના આધાર સિવાય આવી શકાય તેમ હતું નહિ. ત્યારે શું તે ધૂમાડીયા વાટે ઓરડામાં ઉપરથી નીચે આવ્યો હશે?”

“ના, એનો વિચાર મેં ક્યારનોયે કરી જોયો છે.” તે બોલ્યો: “ધૂમાડીયામાં થઈને તો નહિ જ. કેમકે એ તો ઘણું જ સાંકડું છે.”

“ત્યારે ક્યાં થઈને?” હું મારા પ્રશ્નને વળગી રહ્યો.

“તમે હજી મારી તર્કપદ્ધતિનો ઉપયોગ નથી કરતા.” તે નિરાશાદર્શક રીતે મસ્તક ધૂણાવતો બોલ્યો: “મેં તમને ઘણી વખત કહેલું છે કે જ્યારે બંધી અગ્રભવિતતાનો તમે વિચાર કરી જુઓ અને એ રીતે અમુક કાર્ય થયેલું નથી એવી તમારી ખાત્રી થાય ત્યારે હવે જે માર્ગ રહે તે ગમે તેવો અગ્રભવિત કાગનો હોય તો પણ એ જ માર્ગ અપત્યાર કરવામાં આવેલો હોવો જોઈએ એમ લેશ પણ શંકા સિવાય માની લેવું. જુઓ ત્યારે, આપણે જાણીએ છીએ કે એ ભેદી મદદગાર મુખ્ય દારમાંથી દાખલ થયો નથી. તેમ જ બારી વાટે કે ધૂમાડીયા વાટે પણ આવ્યો હોય એમ માની શકાતું નથી. વળી અહીં એકે દૂપાવવાનું સ્થળ પણ નથી કે

* સેનિગેઝેટીયાનો પ્રદેશ પશ્ચિમ આફ્રિકામાં સહરાના રણ અને અપર ગીની વચ્ચે આવેલો છે. ત્યાં સીધી લોકોનું રાજ્ય છે. તેમની વસ્તિ લગભગ ૧,૨૦,૦૦,૦૦૦ ની છે. સેનીગાલ, ગેરબીયા અને રીગેઆનહે નામની નદીઓ એ પ્રદેશમાં થઈને પસાર થાય છે. ભા. ૬.

આર્થોલોમ્યુની ગેરહાજરીમાં તે ઓરડામાં દાખલ થઈને એ સ્થળે ધૂપાર્ધ રહ્યા હોય. સારે પછી તે ક્યાંથી આવેલો હોવો જોઈએ ?”

“ તે છતમાં પાડેલા બાંકોરામાંથી આવ્યો હશે !” મેં કહ્યું.

“ હા તેમ જ. બાંકોરામાંથી જ તે આવેલો હોવો જોઈએ. હવે જો તમે આ બત્તી પકડી રાખો તો આ ઓરડાના ઉપરના ભાગના જે કાતરીયામાંથી બળ્લનાની પેટી હાથ લાગી હતી તેની આપણે તપાસ લઈએ. ”

હોમ્સ પગથીયાં ઉપર ચડ્યો. પછી બાંકોરાના બે બાજુના છેડાપર હાથ મૂકીને તે ઉંચો થઈને ઉપર ચડી ગયો. પછી તેણે નીચો સૂઈ જઈ લાંબો હાથ કરીને મેં ઉંચી કરેલી બત્તી લઈ લીધી. એટલે હું પણ તેની માફક જ કાતરીયાપર પહોંચી ગયો.

ઉપર કાતરીયું દશ ફુટ લાંબું અને છ ફુટ પહોળું હતું. તેની જમીન આડાં પીઠીઆં નાખી તેની વચ્ચે લાકડાની પાતળી ચીપો બેસારીને તે ચીપો ઉપર ચુના કામ કરીને કરવામાં આવી હતી. એથી ઉપર ચાલતાં એક પાટીયા ઉપરથી બીજા પાટીયાપર પગ મૂકવો પડતો હતો. ઉંચું છત જડવામાં આવી હતી. અને તેની ઉપર મકાનનું છાપરું હતું. ત્યાં કયું પણ ફરનિયર ન હતું; અને એ કાતરીયું કોઈ દિવસ સાફસુફ કરવામાં આવ્યું હોય એવું પણ લાગતું ન હતું. કેમકે તેના ઉપર સર્વત્ર ઘણાં વર્ષોની એકઠી થયેલી ધૂળ પડેલી હતી.

“ હવે અહીં આગળ આપણને કદાચ લાકડાના પગવાળા માણસનો બેઠો મદદગાર કયે રસ્તે થઈને આવ્યો હશે તે જાણવાનું સાધન મળી શકશે ખરું. ” એમ બોલતાં શેરલોક હોમ્સે ઉંચે છાપરા તરફ આંખળી કરી. છાપરું નીચું જ હતું. તે બોલ્યો: “ અહીં છાપ-

સમાં છૂપા દાર જેવું લાગે છે ખરું. જૂઓ આ રહ્યું. તે એક બાળુએ ખસેડવાથી માર્ગ થઈ જશે. જૂઓ આ માર્ગ ખૂલ્લો થયો. ત્યારે હવે નંબર એક આ રસ્તે થઈને જ ઓરડામાં આવેલો હોવો જોઈએ. પરંતુ એ બાબતની આપણે ખાતરી કરવી જોઈએ. એના પગલાનું નિશાન કે બીજું કંઈ જણાય તો જોઈએ.”

પ્રકરણ ૧૪ અં.

એક નવીન શોધ.

હોમ્સે નીચે જમીન ઉપર પ્રકાશ પડી શકે એવી રીતે બત્તી ધરી. ગમે તે તેના જોવામાં આવ્યું હોય પરંતુ તે જ સત્રે બીજી વખત મેં તેના ચહેરા ઉપર આશ્ચર્યનો ભાવ વ્યક્ત થતો જોયો. જ્યાં તે તપાસતો હતો એ તરફ મારી દૃષ્ટિ મેં ફેરવી તો મારા શરીરમાં પણ ઠંડીનાં લખલખાં આવવાં લાગ્યાં. જમીન ઉપર ધૂળમાં કોઈ માણસના ઉઘાડા પગનાં પગલાં પડેલાં હતાં. પગલાં સ્પષ્ટ અને માણસનાં જેવાં જ હતાં, પરંતુ સાધારણ રીતે મનુષ્યના પગલાની લંબાઈ હોવી જોઈએ તેના કરતાં આ પગલાની લંબાઈ લગભગ અર્ધી હતી.

“હોમ્સ!” હું ધીમા સ્વરે બોલ્યો: “આ પગલાં તો ન્હાના બાળકના જેવાં લાગે છે. ત્યારે શું આ ત્રાસજનક ખૂનમાં કોઈ બાળકનો હાથ દશે?”

પરંતુ અત્યારે તેની સ્થિતિ પૂર્વવત્ અને ગઈ હતી. તેને સ્નેહરે શાંત અને મક્કમ લાગતો હતો.

“ એક પળભર હું પણ વિચારમાં પડી ગયો હતો કે અખૂનમાં બાળકનો હાથ હશે !” તે બોલ્યો: “ ન્હાના બાળકના જેવે પગલાંનું નિશાન નજરે પડતાં એવી કલ્પના થાય એ સ્વાભાવિક જ હતું. પરંતુ હવે મારી યાદશક્તિએ મને ચારી આપી છે. એટલે અપગલાં કોનાં હોવાં જોઈએ તેની કલ્પના મને થઈ શકે છે, અસ્તુ અહીં હવે વિશેષ કાંઈ પણ જાણવાનું નથી, માટે ચાલો આપાં નીચે જોઈએ. ”

“ અમે પુનઃ નીચલા ઓરડામાં આવ્યા. પછી મેં રોરલો હોમ્સને પૂછ્યું: “ ત્યારે આ ન્હાના પગલાવાળા માણસના સંબંધ તમારી કલ્પના શી છે ? ”

“ અધુ, વોટ્સન ! તમે પણ જરીક પૃથક્કરણશાસ્ત્રની માલેતાં શીખો. ” તે સ્નેહ અંતરતાપૂર્વક બોલ્યો: “ તમે મારી તક પદ્ધતિ જાણો છો. એ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરો એટલે એ તમ પરિણામદર્શક થઈ પડશે. ”

“ પણ આ હકીકતને લગતું એક પણ કારણ મારી કલ્પના આવી શકતું નથી. ” મેં થોડીક વાર વિચાર કરીને નિરાશાપૂર્વક કહ્યું.

“ એ થોડા વખતમાં જ ખૂટતું થઈ જશે. ” તે બેદરકાર પૂર્વક બોલ્યો: “ હું ધારું છું કે અહીં વિશેષ અગત્યનું જાણવાનું તો નથી, તો પણ હું થોડીક તપાસ કરી લઉં. ”

તે પોતાનું સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર અત્રે ફૂટપટ્ટી લઈને નીચે જઈ પર બેસી ગયો. તે જમીન સુધી આંખ લઈ જઈને અમુક નિશાન એક પળ નિરીક્ષણ કરતો તો બીજી પળે તેનું ફૂટપટ્ટી વડે માપ લેતો.

એ પ્રમાણે આસપાસ ચાતરફ તે તપાસ કરતો હતો. તપાસ કરતી વખતે તેની ચૂપકાદી અને પોતાના શિકારની શોધમાં છૂટેલા શિકારી કૂતરાના જેવી ચંચળતા જોઈને મારા મનમાં એમ થઈ આવ્યું કે જો આ માણસ રાજ્યશાસનની અમલગળવણીની તરફેણમાં પ્રયત્ન કરવાને બદલે કાયદાનો વિરોધ કરવાને તત્પર થયો હોત તો એના જેવો અકાંગ ઉઠાડીગીર અથવા ચાલાક ગુન્હેગાર આખી દુનિયામાં ખીજો શોધ્યો જડત નહિ. જો શેરલોક હોમ્સે એકાદો ગુન્હો કર્યો હોત તો હું નથી ધારતો કે આખી દુનિયાનો કોઈ પણ ચાલાક અને ચતુર ડિક્ટેટર તેનો ગુન્હો પકડી શક્યો હોત ! તે જ્યારે તપાસ કરતો હતો ત્યારે પોતાના મન સાથે કાંઈક બબડા કરતો હતો, પરંતુ તે એટલા ધીમા સ્વરે ગણગણતો હતો કે તે શું બોલતો હતો એ હું સમજી શક્યો નહિ. છેવટે તે ખુશ થતો મોટે સ્વરે બોલી ઉઠ્યો.

“ વોટ્સન ! આપણે ભાગ્યશાળી તો ખરા ! ” તેણે કહ્યું :
 “ આપણને વધારે તરફી પડે એમ મને લાગતું નથી. નંખર એકનો પગ તેના દુર્ભાગ્યે ? ફીઓસોટમાં પડેલો જણાય છે. જૂઓ અહીં ફીઓસોટ ઢોળાયેલું છે. તેની કેટલી બધી બદબો આવે છે ? એની અંદર ન્હાનકડું પગલું સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકાય છે. મને લાગે છે કે પેલા પીપમાં તડ પડેલી હોવી જોઈએ અને તેમાંથી ફીઓસોટ ગળેલું હોવું જોઈએ.”

“ પણ એથી આપણો શ્રમ કેવી રીતે ઓછો થઈ શકશે ? ” મેં પૂછ્યું.

૧ એ એક જાતનું ચીકણું પ્રવાહી મિશ્રણ છે, તેની અદર તેલ આવે છે. માંસને સડી જતું અટકાવવામાં તેનો ઉપયોગ થાય છે.

બા. ૬૧.

“ કેવી રીતે ? અરે, ભલા માણસ ! હવે તો એ ન્હાના પગ વાળો માણસ આપણા પંજમાં સપડાયેલો જ સમજો. ” હોમ્સ બોલ્યો : “ એક દૂતરો મારા જાણવામાં છે. તે દૂતરાને આ ગંધ લેવા દઈએ, એટલે પછી તે માણસ ગમે ત્યાં સંતાયો હશે તોપણ તેને તે સ્થળે જઈને એ દૂતરો પકડી પાડશે. આવી અત્યંત વાસ મારતી વસ્તુની પાછળ ન પડી શકે ? જેમ ત્રણ ગુણ્યા ત્રણ બરોબર નવ થાય છે, તે આપણે ચોક્કસપણે વિનાશકે કહી શકીએ છીએ, તે જ પ્રમાણે મારી પિછાનવાળો એ શિકારી દૂતરો નંબર એકનો પત્તો મેળવી આપશે એવું હું ખાત્રીપૂર્વકે કહી શકું છું—પણ સાંભળો ! સરકારી ડિટેક્ટિવ સાહેબનાં પગલાંનો અવાજ સંભળાય છે ! ”

હા, ભારે પગલાંનો અને કાંઈ મોટેથી બોલતું હોય એવો અવાજ નીચેથી આવતો હતો. તેમ જ આ મકાનનું નીચેનું મુખ્ય દાર ઉધડી ને બંધ થયાનો મોટો અવાજ પણ સંભળાયો.

“ વાર, એ લોકો હમણાં જ આવી પહોંચશે. ” શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો : “ પણ તે પહેલાં આ મૃત મનુષ્યના હાથ અને પગ ઉપર તમારો હાથ મૂકી જૂઓ. તમને શું જણાય છે ? ”

“ સ્નાયુ લાકડાના જેવા સખ્ત થઈ ગયા છે. ” મેં તેની સૂચનાને અનુસરતાં જવાબ આપ્યો.

“ બરોબર છે—એમ જ છે. પણ એ પ્રમાણે સ્નાયુ શાથી સખ્ત બની જાય છે તથા મૃત્યુકાળે મનુષ્યના મુખપર આવું ભયાનક અને વિચિત્ર પ્રકારનું હાસ્ય શાથી પથરાય છે તે તમે જાણો છો ? એ પરથી તમે કાંઈ અનુમાન કરી શકો છો ? ”

મેં કહ્યું : “ વનસ્પતિમાંથી બનાવેલું ઝેર કિંવા સ્ટ્રીકનીઆ બ્લેડું ઝેર કાંઈ માણસને આપવામાં આવે તો તેનું પરિણામ તે

મનુષ્યના દેહ ઉપર આના જેવું થાય ખરું.”

“ મને પણ તેના ચહેરા ઉપરનું હાસ્ય અને ખેંચાઈ ગયેલાં અવયવો જોતાં એવી જ કલ્પના આવી હતી. જ્યારે હું આ ઓરડામાં દાખલ થયો ત્યારે આ માણસને કેવી રીતે ઝેર આપવામાં આવ્યું હશે એ બાબતની તપાસ કરવા તરફ મારું લક્ષ્ય પ્રેરાયું. તમે તે વખતે જોયું હતું કે મેં આ કાંટો તમને બતાવ્યો અને તેના શરીરમાંથી ખેંચી કાઢવાનું તમને કહ્યું. હવે જો આર્થોલોમ્યુ ખૂરસી પર સીધો બેઠો હોય તો જે ઠેકાણે તેને કાંટો વાગ્યો હતો તે જગ્યા છતના બાંકોરા તરફ હોવી જોઈએ. અર્થાત્ કાંઈએ છતના બાંકોરામાંથી આ કાંટો આર્થોલોમ્યુ તરફ ફેંકેલો. વાર, હવે આ કાંટો તપાસો.”

મેં એ કાંટો મારા હાથમાં લીધો અને બત્તી પાસે ધર્યો. તે લાંબો અને રંગે કાળો હતો. તેની અણી તિક્ષ્ણ હતી. તેમ જ અણી પાસેનો ભાગ ચળકતો હતો. એથી તેના ઉપર ગુંદર જેવો પદાર્થ લગાવેલો હોય અને તે સૂકાઈ ગયો હોય એવું લાગતું હતું. કાંટાનો બીજો છેડો ખુદો હતો. તેને ધરીને સાફ કરેલો હોય એમ દેખાતું હતું.

“ આવો કાંટો ઈંગ્લાંડમાં થતા કોઈ પણ જાડને હોય છે ખરો ? ”
 “ તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

“ ના ના. ઈંગ્લાંડમાં તો આવો કાંટો મારા જોવામાં આવ્યો નથી. ” મેં જવાબ આપ્યો.

“ વાર, આટલા પૂરાવા પછી તમે ક્રાંકિક ચોક્કસ અનુમાન કરી શકો ખરા. પણ હોય, આ પોલિસ અમલદાર પધાર્યા, એટલે હવે આપણા જેવા મફતીયાએ ખસી જવું જોઈએ. ”

એ પ્રમાણે હોમ્સ કહેતો હતો તે વખતે જે માળ ઉપર અમે

હતા તે માળપર બહાર ચાલીમાં માણસોના ચાલવાથી થતા ધમકા-
રાનો મોટો અવાજ સંભળાવા લાગ્યો અને એક જાડો માણસ દમા
મદાર રીતે ઓરડામાં દાખલ થયો. તેણે ઝાંખા ભૂરા રંગનો પોષાક
ધારણ કર્યો હતો. તેના ચહેરાનો દેખાવ સહેજ કડક લાગતો હતો,
તેમજ ચહેરો સહેજ રતાશ પડતો હતો. તેના ભરાવદાર ગાલ ઉપર
ઝીણી આંખો બિલાડીની આંખો માફક ચળકતી હતી. તેની પાછળ એક
પોલિસર્પન્ટ્સપેક્ટર હતો. તેણે યુનિફોર્મ? ધારણ કર્યો હતો; અને
એ બત્રેની પાછળ લથડીયાં ખાતો થેડસ શોલ્ટો અંદર આવ્યો હતો.
તેના મુખ ઉપરની ચિંતાતુરતા ઓછી થઈ ન હતી અને તે તદ્દન
શક્તિવિહિન બની ગયો હતો.

“ અહીંઆ કાંઈક નવીન પ્રકાર જણાય છે ખરો ! ” પ્રથમ
દાખલ થયેલો મનુષ્ય કડક અને ભારે અવાજે બોલ્યો: “ દેખાવ
પણ વિચિત્ર લાગે છે ! પણ આ લોકો કોણ છે ? આખા ઘરમાં
સસલાના દરની માફક જ્યાં જુઓ ત્યાં માણસો જ માણસો ઉભરાઈ
આયા છે. ”

“ મી. એથેલની જોન્સ ! હું ધારું છું કે તમે મને ભૂલી તો ગયા
નહિ જ હો ? ” હોમ્સે શાંતિપૂર્વક કહ્યું.

“ અહો ! કોણ મી. શેરલોક હોમ્સ તર્કશાસ્ત્રી ? ” તે
આશ્ચર્ય પામતો બોલી ઉઠ્યો: “ તમને હું ભૂલી જાઉં ?
અરે મારા સાહેબ ! બિશપગેટના હીરાની ચોરીના કેસના
અંખધમાં તમે કારણો, અનુમાનો અને તેનાં પરિણામો અમને
જે ઉપદેશ આપ્યો હતો તેનું મને કદી પણ વિસ્મરણ થાય
તેમ નથી. મારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે તે વખતે તમે અમને

ખોટે રસ્તે જતા અટકાવીને ખરા રાહ પર મૂક્યા હતા; પરંતુ તમે પણ એટલું તો અત્યારે કખૂલ કરશો કે એ તમારી કાર્યકુશળતાને બદલે તમારા સફલાચ્ચને જ આભારી હતું.”

“ એ કેસ ઘણો સાદો હતો. એમાં કાંઈ ઝાઝો વિચાર કરવા જેવું ન હતું, “ શેરલોક હોમ્સે પોતાની પ્રશંસા અને કટાક્ષ શ્રવણ કરીને રહેજ પણ ઉલ્કેરાયા સિવાય સરક્ષતાપૂર્વક કહ્યું.

“ હા હા, હું જાણતો જ હતો કે તમને મારું કહેવું નહિ રહે. ” એથેલની જોન્સ બોલ્યો: “ વાર વાર, જે વાત જવા દો, પણ આ બધું શું છે ? ખરાબ કામ ! પણ અહીંઆ તમારા તર્કશાસ્ત્રની જરૂર પડે એમ લાગતું નથી. પૂરાવો મોજુદ છે. એટલે કામ જ કરવાનું બાકી છે. કેવું સફળાચ્ચ કે એક કેસ બાબત હું પણ લડનથી અહીં નોરવૂડમાં આવ્યો હતો. ન્યારે તેકું આવ્યું ત્યારે હું પોલિસચોકી ઉપર હાજર જ હતો. આ માણસ શાથી મૃત્યુ પામ્યો હશે ? એનું કારણ તમારા જાણવામાં આવ્યું છે ? ”

હવે શેરલોક હોમ્સની વારી આવી. તે ટોણો મારતો બોલ્યો: “ હું નથી ધારતો કે આ કેસમાં કારણો શોધવાને માટે તર્ક કરવાને મારા જેવા તર્કશાસ્ત્રીની જરૂર હોય ? ”

એથેલની જોન્સ તેના કટાક્ષ સમજી ગયો. તે બોલ્યો: “ ના ના, એમ તો કાંઈ નહિ. અમે કખૂલ કરીએ છીએ કે કોઈકોઈ વાર તમારી ગોળી આબાદ લાગે છે. અહો ! અમને જણાવવામાં આવ્યું છે કે બારણાં બંધ હતાં, ચોરાઈ ગયેલા હીરાની કીમત પાંચ લાખ પાઉંડ જેટલી હતી, પણ બારી બંધ હતી કે ખૂલી ? ”

“ બારી બંધ તો હતી, પરંતુ તેના ઉપર પગલાંના જેવાં નિશાન હતાં. ” શેરલોક હોમ્સે જવાબ આપ્યો.

“ તેની કાંઈ ચિંતા નહિ. જો ખારી બંધ જ હોય તો પછી તેની ઉપરનાં પગલાંનાં ચિહ્નને આ બાબત સાથે કશું લાગતું વળગતું નથી, એ તો સાધારણ બુદ્ધિવાળો પણ સમજી શકે તેવું છે. કદાચ આ માણસને તાણુ આવી હોય અને એથી પણ તેનું મોત નિપજ્યું હોય; પરંતુ તો પછી હીરા કેવી રીતે ગૂંમ થયા ? હા, હા ! એક કલ્પના મારા મનમાં ઉદ્ભવી છે. કોઈ કોઈ વાર આવી રીતે જ મારા મનને સ્પુરણ થાય છે. ઈન્સ્પેક્ટર ! તમે થોડી વાર બહાર જાઓ; અને મી. શોલ્ટો ! તમે પણ હમણાં ઈન્સ્પેક્ટરની પાસે જ રહો. હોમ્સ ! તમારા મિત્ર અહીં બેસે રહ્યા. વાર, હોમ્સ ! આ બાબતમાં તમારું ધારવું શું છે ? શોલ્ટોએ પોતે જ અમને કહ્યું હતું કે ગઈ રાત્રે તે પોતાના ભાઈની સાથે હતો. એ વખતે તેના ભાઈને તાણુ આવી હોય, તે મરી ગયો હોય. એ જોઈને શોલ્ટો ખમ્ખમની પેટી સાથે પસાર થઈ ગયો હોય. કેમ ખરું કે નહિ ? ”

“ હા, અંતે શોલ્ટોના પસાર થવા બાદ મરણ પામેલો તેનો ભાઈ બેઠો થયો હોય, બારણાને ઉઘાડું જોઈને એ તેણે બંધ કર્યું હોય અને પુનઃ તે મરણ પામ્યો હોય ! એમ જ તમારું કહેવું છે ને ? ” હોમ્સ હસતો હસતો બોલ્યો.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

થેડસ શોલ્ટો ઉપર આરોપ.

“ એ વાત તો ખરી. એ સ્થળે મારી કલ્પના બગેબર બંધ બેસતી નથી.” સરકારી ડિટેક્ટિવ બોલ્યો: “વારૂ, ત્યારે હવે આપણે સાધારણ બુદ્ધિથી વિચાર કરીએ. એ વાત તો ચોક્કસ છે કે આ થેડસ શોલ્ટો ગઈ રાત્રીએ પોતાના ભાઈની સાથે હતો. એ બે જણા વચ્ચે ઝઘડો થયો હતો, એટલું આપણા જાણવામાં છે. તેનો ભાઈ મૃત્યુ પામ્યો અને હીરા ગૂમ થઈ ગયા, એ પણ આપણે જાણીએ છીએ. થેડસ એના ભાઈની પાસેથી ચાલ્યો ગયો ત્યાર બાદ એનો ભાઈ કાઢીની નજરે પડ્યો નથી. એના ભાઈનું ઓળખાણું પણ ચોળાયા વગરનું છે. એટલે તે સૂતો નથી એમ માની શકાય છે. થેડસ શોલ્ટોની ઢબછબ અને બોલચાલ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે તેના મનમાં તેને અમુક પ્રકારનો ભય છે. તેની મુખમુદ્રા આકર્ષક તો નથી જ. તમે જૂઓ છો કે હું થેડસ શોલ્ટોની આસપાસ જાળ ગુંથું છું અને એ જાળમાં તે આબાદ પકડાઈ ગયા સિવાય રહેશે નહિ.”

“પરંતુ હજી તમને બધી વિગતો મળી નથી.” શેરલોક હોમ્સે કહ્યું: “જૂઓ આ લાકડાનો કાંટો છે. મારું ચોક્કસ માનવું છે કે તે ઝેર પાયેલો છે. એ કાંટો આ મૃત મનુષ્યના માથાના પાછલા ભાગમાં ખૂંચેલો હતો. હજી પણ ત્યાં તેનું નિશાન પડી

રહેલું તમારા જોવામાં આવશે વળી આ નોટપેપરના કકડામાં કાંઈક લખેલું છે. એ કકડો પણ ટેબલ ઉપર પડેલો હતો અને તેની પાસે આ વિચિત્ર દેખાવનું હથોડીના જેવું હથિયાર પડેલું હતું. તમે તમારી કલ્પનાની સાથે આ બધી વિગતોનો સંબંધ કેવી રીતે સાંધો છો ?”

“હા, એ વિગતોથી તો મારી કલ્પનાને વિશેષ ટેકો મળે છે.” મેદથી વધી ગયેલા શરીરવાળા ડિટેક્ટિવે વિજયશ્રી ચમકાવતાં કહ્યું: “આ મકાનમાં સર્વત્ર હિંદુસ્તાન તરફની વિચિત્ર ચીજો જોવામાં આવે છે. એમાંથી થેડસ આ કાંટો લાવ્યો હશે. હવે જો તે ઝેર પાયેલો હોય તો એમ પણ માની શકાય કે તે કાંટાવડે પોતાના લાઈનું ખૂન કરવાનો થેડસનો ઇરાદો હશે, અને તે ઇરાદો તેણે ખર આપ્યો. આ કાગળનો કકડો અને તેના ઉપરનું લખાણ તો અમસ્તાં જ છે. કદાચ આપણને ખોટો રસ્તો દોરવાને માટે પણ ખૂનીએ એ બનાવટ કરી હોય એ બનવાનું છે. હવે માત્ર એક જ સવાલ રહે છે, અને તે એ કે થેડસ શોલ્ટો અહીંથી પસાર કેવી રીતે થયો ? અરે, આ છતમાં બાંકારા જેવું જણાય છે !”

તેનું કદ જરાવદાર હતું, પરંતુ એના પ્રમાણમાં તેનામાં ચાલાકી વિશેષ હતી. છેલ્લું વાક્ય પૂરું થયું એ પહેલાં તો તે પગથીયા ઉપર જઈને ખોટો અવાજ બોલ્યો: “અહીં છાપરાપર જવાનું ગુપ્તદ્વાર મેં શોધી કાઢ્યું છે.”

“કાંઈક તો તેણે શોધી કાઢ્યું જ જોઈએ.” હાસ્ય કરતો અને ખભા ઉઘાળતો હોમ્સ ધીમેથી બોલ્યો: “તે કહે છે કે અચાનક તેને કોઈ કોઈ વાર કલ્પનાનું સ્ફુરણ થઈ આવે છે. તેમ આ ગુપ્ત દ્વાર શોધવાનું સ્ફુરણ પણ તેને અચાનક થઈ આવ્યું !”

એથેલની જોન્સ પુનઃ નીચે ઉતરી આવ્યો અને બોલ્યો: “મી.

હોમ્સ ! કેટલીક વખત તમારાં અનુમાનો કરતાં અમારા પૂરાવા નજીવત અને અચૂક હોય છે. આ કેસના અંગ્રંથમાં જે અભિપ્રાય નોંધ્યો છે તે હવે મફત થયો છે. ઉપર કાતરીયામાં એક કુત્ર દાર છે. તેમાંથી બહાર મકાનના છાપરાપર જઈ શકાય છે. એ કુત્ર દાર થોડુંક ખૂલ્લું રહી ગયેલું છે. ”

“ પણ એ તો મેં હમણાં જ બોલ્યું હતું. ” શેરલોક હોમ્સ ડે પેટ બોલ્યો.

“ હેં ! તમે બોલ્યું હતું ? ત્યારે તો એ તમારા બેવામાં આવેલું હોવું જ જોઈએ. ” જે શોધ પોતે જ કરી છે એમ માનતો હતો તે શોધ પોતાની પહેલાં હોમ્સે કરેલી જાણીને પડી ગયેલે વહેરે તે બોલ્યો : “ મને તેણે એ ગુપ્ત દાર શોધી કાઢ્યું હોય પણ મેટલું તો ખરું જ કે મી. શોલ્ટો એ રસ્તે થઈને પસાર થઈ ગયેલો હોવો જોઈએ. ઇન્સ્પેક્ટર ! ”

“ સાહેબ ! ” ચાલીમાંથી ઇન્સ્પેક્ટરે જવાબ આપ્યો.

“ મી. શોલ્ટોને ઓરડામાં આવવાનું કહો. ”

મી. શોલ્ટો ઓરડામાં દાખલ થયો. ઇન્સ્પેક્ટર પણ તેની પાછળ પાછળ આવ્યો. એટલે એથેલની જોન્સ બોલ્યો : “ મી. શોલ્ટો ! હું મારી ફરજની રૂઠાંચે તમને જણાવું છે કે હવે તમારા હોંમાંથી જે કાંઈ શબ્દો નિકળશે તેનો તમારી વિરૂદ્ધ ઉપયોગ થશે. તમારા બાઈના ખૂનમાં તમારો હાથ છે, એવો હું તમારા ઉપર આરોપ મૂકું છું અને મને મળેલી સત્તાની રૂઠાંચે તમને તે માટે રહેજ કરું છું. ”

“ કેમ, સાહેબ ! હું તમને નહોતો કહેતો ? ” થેડસ શોલ્ટો બેંતા, બય અને નિરાશાના મિશ્રણપૂર્વક બોલ્યો. તેનો વહેરો નંખાઈ

ગયો હતો. જે લય તેના મનમાં હતો તેને ખરો પડેલાં જોઈને તેનું મન દ્રિધા બન્યું હતું.

“ મી. શોલ્ટો ! એ બાબત તમે જરીયે ચિંતા ન કરશો.” હોમ્સે તેને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું : “ હું ધારું છું કે તમારા ઉપર મૂકવામાં આવેલા આ આરોપમાંથી હું તમને મુક્ત કરી શકીશ. ”

“ એકદમ વચન ન આપી દો, મી. તર્કશાસ્ત્રી ! એકદમ વચન ન આપી દો ! ” સરદારી ડિટેક્ટિવે કટાક્ષ કર્યો : “ એને આરોપમાંથી મુક્ત કરવાનું કામ તમે ધારતા હશો તે કરતાં વિશેષ મુશ્કેલ છે. ”

હોમ્સ બોલ્યો : “ મી. જોન્સ ! હું ભારપૂર્વક જણાવું છું કે હું મી. શોલ્ટોને તેમના ઉપર તમે મૂકેલા આરોપમાંથી મુક્ત કરી દઈશ. માત્ર એટલું જ નહિ પરંતુ ગઈ રાત્રે જે બે માણસો આ આરોપમાં ધૂપી રીતે દાખલ થયા હતા તેમાંના એકનું નામ તથા તેના દેખાવ વીગેરેનું થોડુંક વર્ણન પણ હું તમારી પાસે કરવાની રજા લઉં છું. મને એમ માનવાને ખાસ કારણ છે કે તે માણસનું નામ જોનાથન સ્મોલ્ડ છે. તેણે ઘણી ઓછી કળવણી મેળવેલી છે. કદમાં તે નીચો અને ઘણો ચાલાક છે. તેનો જમણો પગ ભાંગી ગયેલો હોવાથી તેણે લાકડાનો પગ ત્યાં ચઢાવેલો છે. એ પગના તળીઆનો ભાગ ઘસારા ગયો છે. એના એક પગના ખૂટનું તળીયું મોંઘાં આગળથી વિશેષ પહોળું છે અને પાછળ એડી ઉપર લોદાની નાળ લગાવેલી છે. તે આઘેડ વયનો માણસ છે. તેના શરીરનો રંગ ખુબ ઉજળો કે ગૌર નથી. અગાઉ તે કેદી હોવો જોઈએ એવું મારું માનવું છે. હું ધારું છું કે આ વર્ણન પૂરતું નથી તો પણ તે કદાચ તમને ઉપયોગી થઈ પડશે. છેવટે એટલું જણાવીશ કે એના બે

હાથનાં તળીયાં ઉપરની ચામડી થોડીક છાલાણી છે. ખીજે માણસ—”

“હં હં ! અને ખીજે માણસ !” એથેલની જોન્સે મસ્કરી કરતો હોય એવી ઢબથી પ્રશ્ન કર્યો. પરંતુ તેના ઘેરો પરથી એટલું તો જોઈ શકાતું હતું કે જોનાથન સ્મોલનું શેરલોક હોમ્સે કરેલું વર્ણન સાંભળીને તે સ્તબ્ધ બની ગયો હતો, અને હોમ્સ ખરું બોલતો હશે કે ખોટું એ વિચાર તેના મનમાં ઘેળાતો હતો.

“ખીજે માણસ જરા વિચિત્ર પ્રકારનો છે.” શેરલોક હોમ્સે દાર તરફ જતાં જતાં કહ્યું: “પણ હું આશા રાખું છું કે થોડા દિવસની અંદર જ એ ઉભયની સાથે હું તમારી મુલાકાત કરાવવામાં શક્તિમાન થઈશ. ડો. વોટસન ! અહીં આવો.”

તે મને બહાર લઈ ગયો. અમે દાદર પાસે આવીને ઊભા રહ્યા.

“વોટસન !” તે બોલ્યો: “આ નહિ ધારેલો બનાવ બનવાથી જેનો હેતુ સિદ્ધ કરવાને માટે આપણે આ પ્રવાસમાં નિકળ્યા હતા તેને તો ખિલકુલ ભૂલી જ ગયા !”

“હમણાં મારા મનમાં પણ એ જ વિચાર થયો કરતો હતો.” મેં જવાબ આપ્યો: “આવા શોકગ્રસ્ત રથજે મીસ મોર્સ્ટનને વધુ ચાર રાખવી તે ઠીક નહિ.”

“નહિ જ. તમે તેને તેના મકાને પહોંચાડી આવો. તે લોઅર કેમ્પરવેલમાં સેસીલ ફ્રેન્સ્ટરને ત્યાં રહે છે. એટલે એ અહીંથી વિશેષ દૂર નથી. પછી જો તમે પાછા અહીં આવશો તો હું તમારી રાહ જોતો અહીં રોકાઈશ. પણ મને લાગે છે કે તમે કંટાળી ગયા હશો.”

“જરી પણ નહિ. આ બયાનક બનાવતો ભેદ ખૂલ્લો થાય ત્યાં સુધી મને શાંતિથી નિદ્રા આવી શકે, એમ હું ધારતો નથી.

મારા જીવનમાં ઘણા વિકટ પ્રસંગોનો મને અનુભવ મળી ચૂક્યો છે, પરંતુ હું તમને ખાત્રી આપું છું કે આજની એક જ રાત્રીમાં એક પછી એક બનેલા આ ચમત્કારપૂર્ણ બનાવોથી મારું મન અત્યંત અસ્થિર બની ગયું છે. એટલે જ્યારે મેં આ બાબતમાં આટલો રસ લીધો છે ત્યારે તેનો અંત આવે ત્યાં સુધી તેમાં તમારી સાથે સામેલ રહેવાનું હું વિશેષ પસંદ કરું છું. ”

“ મને પણ તમારી હાજરીથી ઘણી મદદ મળશે. ” તે બોલ્યો. “ આ સરકારી ડિટેક્ટિવ જોન્સ ભલે તેના મનમાં ઘોડા મંડ્યા કરે અને તેને કાંઈ તેવી આ કેસના સંબંધમાં કદપના કર્યા કરે, આપણને તેની સાથે સંબંધ નથી. આપણે આ કેસની તપાસ સ્વતંત્ર રીતે જ કરીશું. વાર જ્યારે તમે મીસ મોર્ટનને તેને ઘેર પહોંચાડી આવો, ત્યારપછી વળતાં નદીને કિનારે લેમ્બેથ પરામાં પીંચીન લેનમાં નંબર ૩ વાળા મકાને જજો. એ ત્રીજા ઘરમાં એક પક્ષીઓ વેચવાનો ધંધો કરનાર રહે છે. તેનું નામ શેરમાન છે. તેના ઘરની બારીમાં એક પાંજરું ટાંગેલું છે. તે પાંજરામાં નોળીયાનું ન્હાનું બચ્ચું તમારા જોક્ષમાં આવશે. એ નિશાની ઉપરથી તમે કાઢને પૂછ્યા સિવાય પણ તેનું મધન શોધી શકશો. ઘરડા શેરમાનને જગાડીને તેને મારી સલામ સાથે કહેજો કે તેનો ટોળી મારે જોઈએ છે. તમે ટોળીને તમારી સાથે અહીં લેતા આવજો. ”

“ હું ધારું છું કે તમે ટોળી નામના ફૂતરાને માટે કહો છો ? ”

“ હા, એનો દેખાવ જરી વિચિત્ર છે ખરો, પરંતુ તેની ઘાણુ નિદ્રા ઘણી જ તીવ્ર છે. લંડનના બધા ડિટેક્ટિવો કરતાં આવા કેસમાં હું ટોળીની ગુન્હેગારને શોધી કાઢવાની શક્તિને વધારે ચડીયાતી માનું છું. ” હોમ્સે કહ્યું.

“ વાર, હું તેને જરૂર લેતો આવીશ. ” મેં કહ્યું: “ અત્યારે એક થયો છે. જો ઘોડો સારો અને તે જ હશે તો હું ધાણું કરીને ત્રણ વાગ્યા પહેલાં તો અહીં પાછો આવી પહોંચીશ. ”

“ અને તમે અહીં આવી પહોંચશો તે દરમિયાન હું મીસીસ ઓર્નસ્ટોન તથા બીજા હિંદી નોકરોની મુલાકાત લઇને તેમની પાસેથી જાણવાનું લોકીકત કદાવી લઇશ. મી. થેડસ શોલ્ટો કહેતા હતા કે એ હિંદી નોકર પડખેના બીજા કાતરીયામાં સૂવે છે, એટલે ગર્ધ રાત્રીના બનાવના સંબંધમાં તે કદાચ થોડું ધણું જાણતો હોય એ બનવાનું છે. એ કાર્ય પૂરું થયા બાદ મહાન ડિટ્રિક્ટવ બહાદુર જોન્સ સાહેબની કદપનાઓ તથા તેમનાં કટાક્ષબાણો શ્રવણ કરવામાં મારો વખત પસાર કરીશ. એ બિચારો તો એમ જ માનતો જણાય છે કે તેણે ગુન્હેગારને શોધી કાઢ્યો છે ! પરંતુ આપણને તેની સાથે સંબંધ નથી. આપણે આપણી દરજ બજારીએ એટલે બસ. પછી ખરા ખૂનીને શોધવાનું માન મી. એથેનલી જોન્સને મળે તોયે તેમાં મને વાંધો નથી. ”

પ્રકરણ ૧૬ મું.

પક્ષીઓ વેચનારને ત્યાં.

ડેટ્રિક્ટવ જોન્સ જે ગાડીમાં બેસીને આવ્યો હતો તે જ ગાડીમાં મીસ મોર્ટન તથા હું બેઠાં. જ્યાં મુધી તે પોતાના કરતાં નબળા હૃદયની સ્ત્રી મીસ મ ઓર્નસ્ટોનની પાસે હતી ત્યાં મુધી

તો તે હિંમત રાખી રહી હતી. એ વખતે તેની મુખમુદ્રા શાંત અને તેજસ્વી લાગતી હતી. તે મોસીસ ખર્નસ્ટોનને આશ્વાસન તથા હિંમત આપતી હતી. પરંતુ તે મારી જોડે ગાડીમાં બેસી અને ગાડી ચાલુ થઈ એટલે ધ્રુસકા ભરતી રડી પડી. અત્યારે તેની હિંમત ખૂટી પડી. રાત્રીના ખનાવોની હારમાળાથી તેના મન ઉપર થયેલી અસર બહાર તરી આવી. તેણે ત્યારપછી ઘણી વાર મને જણાવ્યું છે કે 'તમે મારી એ સમયની સ્થિતિની ઉપેક્ષા જ કરી હતી. તમે મને આશ્વાસનના બે-ચાર શબ્દો પણ કહ્યા ન હતા.' પરંતુ તેને ક્યાં ખબર છે કે એ વખતે મારા મનમાં અનેક પ્રકારની ઉર્મિઓ ઉછળ્યા કરતી હતી અને તે ઉર્મિઓને દબાવવામાં મને અત્યંત શ્રમ પડતો હતો. પોન્ડીચેરી લોજના ખગીયામાં એ રાત્રીએ તે તથા હું પરસ્પર હસ્ત ઝાલીને બિલાં હતાં ત્યારથી જ મેં મારું હૃદય અને તેમાં નિવાસી રહેલો પ્રેમ તેને સમર્પી દીધાં હતાં. હું સત્ય જ કહું છું કે એ એક દિવસની વિચિત્ર ઘટના દરમિયાન તેના સ્વભાવનું માધુર્ય, તેની સહનશીલતા અને તેના બીજા સદૃશ્યોનું મને જે જ્ઞાન થયું હતું એટલું જ્ઞાન મને કદાચ વર્ષોનાં વર્ષો સુધી તેનો પરિચય રહ્યો હોત તો પણ થઈ શકત નહિ. એ પ્રગંઘ જ એવો હતો કે જેને લીધે મીસ મોર્સ્ટન તરફ મારું લક્ષ ઉત્તરોત્તર વિશેષ અને વિશેષ આકર્ષાયું હતું, પરંતુ બે કારણોને લઈને હું તેના પ્રત્યેનો મારો પ્રેમ તેની પાસે વ્યક્ત કરી શક્યો ન હતો. એ વખતે તે નિર્બળ અને અસહાય બની ગઈ હતી. તેના મન ઉપર આર્થોલોમ્યુના ખૂન તથા ખગ્ગનાની ચોરીના વર્તમાને માડી અસર નિષ્કળવી હતી. એવી અવસ્થામાં તેના પ્રત્યેનો મારો પ્રેમ વ્યક્ત કરવાથી, કદાચ હું તેની અસહાય સ્થિતિનો લાભ લેવા માગું છું એવી તેના મનમાં કદપના ઉદ્ભવવાનો અંભવ હતો; પરંતુ

એથી પણ વિશેષ મહત્વનું કારણ તો એ હતું કે તે શ્રીમંત પિતાની પુત્રી હતી. જે હોમ્સને તેની તપાસમાં સરળતા મળે તો તેને ઓછામાં ઓછા અઢી લાખ પાઉંડ મળે તેમ હતું. હવે જે એ પ્રમાણે બને, અને બનવાનો પૂરતો સંભવ હતો, તો પછી મારા જેવો સીક-લીવ ઉપર રહેલો એક સાધારણ ડોક્ટર, જે પોતાનું એકનું ગુજરાન પણ મહામુશ્કેલીએ નભાવી શકે છે, તેણે મીસ મોર્સ્ટન જેવી ધનવાન રમણી પ્રત્યે પોતાનો પ્રેમ પ્રકટ કરવાનું સાહસ કરવું, એ કદી પણ વાજબી અને માનપ્રદ લેખી શકાય નહિ. જે હું પ્રેમ વ્યક્ત કરું તો હું તેના પૈસાને ખાતર તેની સાથે લગ્ન કરવાને ઈચ્છું છું એવી કલ્પના તેના મનમાં ઉદ્ભવવાનો સંભવ હતો. એવી શંકા તેના મનમાં ઉદ્ભવે એ મારાથી સહન થઈ શકે તેમ ન હતું. અર્થાત્ બીજું કંઈ પણ નહિ તોયે આગ્રાનો ખજાનો અમારા બેના ઐક્યની વચ્ચે મજબૂત લોદાની દિવાલ જેવો ખડો હતો. તે દિવાલ કોઈ પણ રીતે તૂટી શકવાનો મને અત્યારે તો સંભવ લાગતો ન હતો. આ બધા વિચારોને લીધે મારા મનની સ્થિતિ કેવી થઈ પડી હશે તેની વાચકો કલ્પના કરી શકશે; અને એવી સ્થિતિમાં કદાચ મેં મીસ મોર્સ્ટનને આશ્વાસન આપ્યું ન હોય તોપણ તેમાં તેમને આશ્ચર્ય લાગશે નહિ. ખરેખર, અત્યારે અમારી બન્નેની અવસ્થા એક સરખી હતી. તેનું મન ચિંતા અને ભયથી નિર્બળ બની ગયું હતું. મારા મનની નિર્બળતાનું કારણ પ્રેમમાં ઉપજેલી નિરાશાનું હતું. અમને બન્નેને આશ્વાસનની અગત્ય હતી.

અમારી ગાડી મીસીસ સેરસીલ ફ્રેન્સ્ટરના મકાન પાસે પહોંચી ત્યારે લગભગ બે વાગ્યા હતા. તેના તમામ નોકરો સૂઈ ગયા હતા. પરંતુ મીસ મોર્સ્ટનને મળેલા પત્રને લગતી તથા તે એ પત્ર લખનારને

મળવા ગઈ છે, એ બધી હકીકત મીસીસ ફૌરેસ્ટર જાણતી હતી. એટલે તે મીસ મોર્ટનના પ્રત્યાગમનની પ્રતીક્ષા કરતી જાગતી બેઠી હતી. તેણે પોતે જ દાર ઉઘાડ્યું. તે આધેડ વયની અને નમ્ર દેખાવની સ્ત્રી હતી. મીસ મોર્ટનને જોતાં જ તેણે જ્ઞાણથી તેને પોતાના પડખામાં લીધી, તથા વાત્સલ્યભાવ પૂર્વક “તમે આવ્યાં!” એ શબ્દો તેના મુખમાંથી નિકળ્યા. એ જોઈને મારા મનને પણ આનંદ થયો. ખરી રીતે જોઈએ તો મીસ મોર્ટન એક પગારદાર ગર્વનેસ હતી, પરંતુ મીસીસ સેસીલ ફૌરેસ્ટર તેના તરફ તુચ્છ બુદ્ધિપૂર્વક નહિ જોતાં તેને પોતાની મૈત્રિણીવત્ આહતી હતી. મીસ મોર્ટનને મારું નામ જણાવ્યું એટલે મીસીસ ફૌરેસ્ટરે મને પણ અત્યંત ભાવપૂર્વક અંદર આવવાનું તથા રાત્રીની તમામ ઘટનાનું વર્ણન કરવાનું કહ્યું; પરંતુ મેં કહ્યું કે “અત્યારે મારે અત્યંત જરૂરનું કામ હોવાથી મારાથી રોકાઈ શકાય તેમ નથી. હું પુનઃ આપની પાસે આવીશ અને આ કેસના સંબંધમાં જે કોઈ શોધખોળ અમે કરી હશે તે ઘણી ખુશીથી જણાવીશ.” એમ કહીને હું પુનઃ ગાડીમાં બેસીને ત્યાંથી નિકળ્યો. ગાડી ચાલી એટલે મેં પાછળ મુખ ફેરવીને તે મકાન તરફ જોયું તો ઓરડાની અંદરથી પડતા પ્રકાશમાં મીસીસ સેસીલ ફૌરેસ્ટર અને મીસ મોર્ટન ઓટલા ઉપર બેઠેલાં જોવામાં આવતાં હતાં. અંદ્રના પ્રકાશથી એ ગૃહનો દેખાવ પણ રમણીય લાગતો હતો. જે ભયંકર અધકારમય રહસ્યના ભેદમાં હું ગુચ્ચવાઈ ગયો હતો, તેવા સમયમાં આ આનંદજન્ય અને રમણીય ગૃહનું દૃશ્ય તથા એના ઓટલા ઉપર ઉભેલી મારી પ્રેમમૂર્તિનો દેખાવ માનસિક વ્યથાને શમાવતો હતો. અત્યારે પ્રેમની અનનુભૂત ઉર્મિઓ મારા મનમાં ઉજાળ્યા કરતી હતી. પરંતુ તે શા કામની ?

ગાડી ગ્યાસની બત્તીઓના પ્રકાશમાં આગળ ચાલી અને મારા વિચારો પોન્ડીચેરી લોજની રહસ્યમય ઘટના તરફ વળ્યા. જેમજેમ તેના સંબંધમાં હું વધુ વિચાર કરવા લાગ્યો તેમ તેમ તે રહસ્ય વિશેષ લયાનક અને અંધકારમય ભાસવા લાગ્યું. હું મારા મનમાં આ બનાવનું આદિથી અંતપર્યંત પુનરાવલોકન કરી ગયો. એ ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ થયું કે આના જેવો કેસ કદી પણ મારા સાંભળવા કે જોવામાં આવ્યો ન હતો. કેપ્ટન મોર્સ્ટનનું મૃત્યુ, મીસ મોર્સ્ટનને મળેલો પત્ર-એ બંધી બાબતોને લગતી વિગતો અમારા બાણવામાં આવી હતી. પરંતુ એથી આ બેદ ખૂલેલો થવાને બદલે વિશેષ ઊંડો અને કરુણાન્ત રહસ્યમાં પરિવર્તન પામ્યો હતો. આગ્રાનો ખજાનો, કેપ્ટન મોર્સ્ટનના સામાનમાંથી મળી આવેલો નવાઈ ભરેલો નકશો, મેજર શોલ્ડોના મૃત્યુ સમયનું વિચિત્ર દ્રશ્ય, ખજાનાની પેટીની બાથોલોમ્યુએ કરેલી શોધ તથા તેની પાછળ તુરત જ તેનું થયેલું મૃત્યુ, ખૂનમાં ભાગ લેનારાઓનાં પગલાં; પેલું વિચિત્ર શ-ઝેર પાયેલો કાંટો, કેપ્ટન મોર્સ્ટન પાસેથી મળી આવેલા નકશા ઉપર 'ચાર જણાની સહી' એવું લખેલ છે, તેના જેવા જ એક નોટપેપર ઉપર જોવામાં આવેલા અક્ષરો-આ બધા બનાવો એટલી બધી ગુંચ-વાણી ભર્યા હતા કે શેરલોક હોમ્સને બદલે જે કોઈ બીજો માણસ હોત તો તેણે ક્યારનુંયે નિરાશ બનીને આગળ તપાસ કરવાનું માંડી જ વાળ્યું હોત. પરંતુ શેરલોક હોમ્સના શબ્દકોષમાં નિરાશા શબ્દ જ ક્યાં હતો ?

પીંચીન લેઈન લેમ્બેથપરાના હલકી વસતિવાળા લતામાં આવેલી હતી. તેમાં એ માળનાં ઈંટની બાંધણીનાં અને ગંદા દેખાવનાં મકાનો આવેલાં હતાં. નં. ૩ વાળા મકાન પાસે શેરલોક હોમ્સે આવેલાં

નિશાન મુજબ હું ગયો. કેટલીક વાર મેં તેનું આરણ્ય અખડાશ્યું પણ અંદરથી કોઈએ જવાબ આપ્યો નહિ. આખરે મેડી ઉપર કોઈએ દીવાસળી સળગાવેલી હોય એમ લાગ્યું અને ઉપરની ખારીમાં કોઈએ ખહાર ડોકું કાઢ્યું.

“કાણુ છે એ છાકટો-હરામખોર !” તે માણસ બોલ્યો: “જો તું વધારે ઘોંઘાટ કરીશ તો હું આરણ્ય ઉઘાડીને ૪૩ ફૂતર તારા ઉપર છોડી મેલીશ.”

“પણ મારે તો એક જ ફૂતરો જોઈએ છે, અને એટલા માટે જ હું આપ્યો છું.” મેં કહ્યું.

“જાત છે કે નહિ ?” તે ખૂમ પાડીને બોલ્યો: “જો તું જતો નહિ રહે તો આ કંડીયામાંથી સાપ કાઢીને તારા માથા ઉપર ફેંકીશ.”

“પણ મારે ફૂતરો જોઈએ છે.” મેં પણ સહેજ ઉંચે સ્વરે કહ્યું.

“હજી પણ નથી માનતો ?” શેરમાન પુનઃ અગાઉના જેટલાજ ગુસ્સાથી બોલ્યો; “હું તને છેલ્લી ચેતવણી આપું છું. તું મારા આરણ્ય પાસેથી ચાલ્યો જા, નહિ તો હું ત્રણ કહીશ ત્યાં આ સાપ તારા માથા ઉપર પડશે.”

“પણ મી. શેરલોક હોમ્સ—” મેં ખૂલાસો કરવા માંડ્યો, કેમકે સાપ પડ્યાની મને પણ બીતિ લાગી હતી. મારા મિત્રના નામે શેરમાન ઉપર જનદુર્ધ અસર નિપજવી હોય એમ લાગ્યું, કેમકે ખારી અંધ થઈ ગઈ અને તેણે એક મીનિટમાં નીચે આવીને આરણ્યની અંદર ભરાવેલા ઉલાળો કાઢીને આરણ્ય ઉઘાડ્યું. શેરમાન વયોષ્ટક હતો. તે શરીરે પાતળો હતો. ખલા પાસે લાડકાં દેખાતાં હતાં.

ગરદન પણ માંસ વિનાની હતી. તેણે વાદળી રંગની ઝાંઘવાળા ચશ્મા પહેર્યા હતાં.

“આપ મી. શેરલોક હોમ્સના મિત્ર છો ?” તેનો ગુસ્સો ક્યારનોએ દૂર થઈ ગયો હતો. તે સંખ્યતા અને નમ્રતાપૂર્વક બોલ્યો : “ત્યારે તો અંદર પધારો, સાહેબ ! પણ આ ઘોરખોદાથી અંભાળજો, એ વખતે કરડે છે. અરે લૂચ્ચા ! તું પણ આ ગૃહસ્થના ઉપર ટાંપી રહ્યું છે !” છેલ્લું વાક્ય તે એક નોળીયાની જતના જનાવરના ન્હાના બચ્ચાને ઉદ્દેશીને બોલ્યો હતો. તે પ્રાણી પોતાના પાંજરામાંથી તેનું ન્હાનકડું માથું કાઢીને તેની લાલ આંખો ફાડી મારી સામે જોઈ રહ્યું હતું. “સાહેબ ! એનાથી ડરવા જેવું નથી. એને નહોર નથી એટલે એને હું વખતે ઓરડામાં ખૂલ્લું પણ રાખું છું. કેમકે તે મચ્છર કે માકણને આવવા દેતું નથી. પણ, સાહેબ ! મેં આપના પ્રત્યે જે શબ્દો વાપર્યા હતા તે બાબત કાંઈ મનમાં ન લાવશો. કારણ કે છોકરાંઓ મને બહુ પજવે છે. તેઓ અવારનવાર ફહાડે કે રાતે આવીને મારું બારણું ઢબડબાવે છે અને મને કાયર કરી મૂકે છે. તમે અવાજ કર્યો ત્યારે પ્રથમ મને એમ જ લાગેલું કે કાંઈ છોકરું આપ્યું હશે; અને અંધારામાં હું તમને જોઈ શકેલો નહિ, તેમ જ તમારો અવાજ પણ ઓળખી શક્યો ન હતો. હં, પણ મી. શેરલોક હોમ્સને શું જોઈએ છે ?”

“એમને થોડા વખતને માટે તમારો ફૂતરો જોઈએ છે.” મેં કહ્યું.

“હા હા ! ત્યારે તો એ ટોળીને જ માગતા હશે ?” શેરમાને પૂછ્યું.

“હા, ટોળી નામનો ફૂતરો જોઈએ છે, એમ તેમણે મને કહ્યું હતું.” મેં જવાબ આપ્યો.

તેણે મીણબત્તી લાથમાં પકડી અને અમે બન્ને અંદરના ઓરડામાં

ગયા. ત્યાં જાત જાતનાં પ્રાણીઓ ઉપર, નીચે અને ચોતરફ હતાં. ફટલાંક પ્રાણીઓને પાંજરામાં રાખેલાં તો ફટલાંકને સાંકળવડે બાંધેલાં હતાં, જ્યારે પક્ષીઓને ઉંચે પાંજરામાં રાખેલાં હતાં. અમારા અવાજથી અને દીપકના પ્રકાશથી ઘણાંખરાં પ્રાણીઓની ઉંઘમાં ખલેલ પહોંચેલી જણાઈ. તેઓ પોતાની તિક્ષ્ણ આંખોવડે અમારી સામે જોઈ રહ્યાં.

ટોપીનો દેખાવ આકર્ષક ન હતો. તેના લાંબા વાળ અને લબડતા કાનથી તે વિચિત્ર લાગતો હતો. એ અર્ધ સ્પેનિયલ* જાતનો કૂતરો હતો. તેના રંગ સફેદ તથા ભૂરો હતો. શેરમાને સાકરનો ગાંગડો મારા હાથમાં આપીને તે ટોપીને આપવાનું કહ્યું. પ્રથમ તો ટોપીએ રહેજ આનાકાની કરી અને મારી દરકાર કરી નહિ, પરંતુ છેવટે તેના મ્હોંમાં પાણી છૂટ્યું અને તે મારા હાથમાંનો સાકરનો ગાંગડો ડગ દહને મ્હોંમાં ગળી ગયો. એ પ્રમાણે શેરમાને અમારા એ વચ્ચે પરસ્પર ઓળખાણ કરાવી. પછી તો તે કૂતરો મારી સાથે આવ્યો. મેં તેની સાંકળ મારા હાથમાં પકડી રાખી હતી. અમે ગાડી પાસે ગયા અને તે જરી પણ આનાકાની સિવાય ગાડીમાં મારી સાથે ચડી બેઠો.

જ્યારે હું પુનઃ પોન્ડીચેરી લોજમાં પહોંચ્યો ત્યારે બરોબર ત્રણુના ટંકારા થયા, તેના દરવાજા પાસે આવતાં ત્યાં પેલા પહેલવાન મેકમરડોને બદલે મેં એ પોલિસના માણસોને જોલેલા જોયા. તેમને પૂછવાથી મને માત્રમ પડ્યું કે મેકમરડોને પણ પરદેજ કર્યો છે અને તેને તથા રોાલ્ડોને ચોકી ઉપર લઈ જવામાં આવ્યા છે.

* એ યુરોપ માંહેના કૂતરાની એક જાત છે, સ્પેનીયલ જાતનો કૂતરો કદમાં નહોતો અને તેના વાળ જડા તથા કાન લાંબા હોય છે. એ કૂતરો શિકાર ઉપર ટોપીને બેસી રહે છે અને શિકાર નજીક આવતાં વાઘની માફક તેના ઉપર ફેરે છે.

પહેલાં તો પેલિસાએ મને અટકાવ્યો પરંતુ મેં શરલોક હોમ્સનું નામ આપ્યું એટલે તેમણે મને તથા ટોપીને વગર હરકતે અંદર દાખલ થવા દીધા.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

ટોપી શિકારની પાછળ.

અંદર મકાન પાસે ગયો ત્યારે શરલોક હોમ્સ નીચે પારણા પાસે પગથીયા ઉપર મારી રાહ જોતો ઊભો હતો. તેના બે હાથ પાટલૂનના ગળવામાં હતા અને મ્હોમાં હોકલીની નળા હતી.

“તમે એને લાવ્યા ખરા !” તે બોલ્યો, અને ટોપીની પીઠ ધાબડતાં તેને હિંદીને બે-ત્રણ માયાના શબ્દો કહ્યા બાદ તે બોલ્યો : “એથેલની જોન્સ વિદાય થઈ ગયો છે. તમારા ગયા પછી એણે અહીં પુષ્કળ ધમાકા મચાવી મેલી હતી. તેણે આપણા મિત્ર થેડસની સાથે મેકમર્ડો, મીસીસ બર્નસ્ટોન અને પેલા હિંદી નોકરને પણ પરહેજ કર્યા છે. હવે આ મકાનમાં આપણે બે અને ઓરડામાં પોલિસ ઈન્સ્પેક્ટર એટલા જણા છીએ. કૂતરાને અહીં નીચે રાખો અને તમે મારી સાથે ઉપર આવો.”

અમે ટોપીને નીચેના દિવાનખાનામાં પડેલા એક ટેબલ જોડે બાંધી દીધો અને પછી મેડી ઉપર ગયા. હું મીસ મોર્સ્ટનને મૂકવા ગયો ત્યારબાદ ઉપરના બારોલોમ્યુના ઓરડામાં કશો પણ ફેરફાર

કરવામાં આવ્યો ન હતો. માત્ર આર્યોલોમ્યુના પ્રેતને એક ચાદર વડે ઢાંકી દેવામાં આવ્યું હતું. એક બાજુએ ખૂરસી ઉપર પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર અટ્ટેલીને પડ્યો હતો. ઉબગરાએ તેના ઉપર અસર કરી હતી. તેની આંખો ઘેરાતી હતી.

“ ઇન્સ્પેક્ટર ! તમારી બત્તી મને આપો. ” શેરલોક હોમ્સે કહ્યું : “ હવે આ કાગળ મારા ગળાની વાસપાસ એવી રીતે બાંધી કે તે મારી છાતી પાસે લટકતો રહે. આભાર થયો. હવે હું મારા ખૂદ અને મોજાં કાઢી નાખું છું. વોટ્સન ! એ તમે તમારી સાથે નીચે લઈ જજો. હું મકાનના છાપરા ઉપર જવા ધારું છું. મારો રૂમાલ કીચેસોટમાં બોળી દ્યો. થયું થયું એટલું ચાલશે. હવે તમે પહેલાં મારી સાથે કાતરીયામાં આવો. ”

છતના બાકારામાંથી થઈને અમે પુનઃ કાતરીયા ઉપર ગયા. ત્યાં ગયા બાદ શેરલોક હોમ્સે પેલાં વિચિત્ર અને ન્હાનાં પગનાં ચિહ્ન ઉપર પ્રકાશ ફેંક્યો.

“ તમે બરોબર ધ્યાન આપીને આ પગલાંનું નિરીક્ષણ કરી જુઓ. ” તે બોલ્યો : “ તમને એમાં કાંઈ પણ અગત્યનું જણાય છે ખરું ? ”

“ હું ધારું છું કે ઠાં તો આ પગલાં છોકરાના કિંવા કોઈ નાજુક સ્ત્રીનાં હોવાં જોઈએ. ”

“ પગલાંના કદની વાત બાજુએ રાખો. એ સિવાય બીજું કશું માલૂમ નથી પડતું ? ”

“ બાકી તો બીજી બધી રીતે બીજા માણસનાં પગલાં જેવાં જ લાગે છે. ” મેં જવાબ આપ્યો.

“ એમાં તમારી ભૂલ થાય છે. સાધારણ મનુષ્યના પગલાંમાં

અને આ પગલાંમાં તકાવત છે. જૂઓ, અહીં જમણા પગનું નિશાન પડી રહ્યું છે. તેની પાસે જ હું મારા જમણા પગનું ચિહ્ન કરું છું. મારો પગ ઉઘાડો હોવાથી બન્નેની સરખામણી કરવાનું તમને કાવશે. આ બે પગલાં વચ્ચે મુખ્ય ભેદ તમને શો માલૂમ પડે છે ?”

“ તમારા પગનાં બધાં આંગળાં એક એકની નજીક નજીક પડેલાં છે, જ્યારે આ પગલાનાં આંગળા છૂટાં છૂટાં છે. ”

“ બરોબર બરોબર ! એજ મુદ્દાનું છે. હવે એ બરોબર યાદ રાખજો. હવે તમે પેલી ચોર બારી પાસે જઈને સૂંધી જૂઓ. મારી પાસે આ રૂમાલ છે એટલે હું અહીં જ ઉભો રહીશ. ”

તેની સૂચના પ્રમાણે ત્યાં જઈને સૂંધી જોતાં મને તિક્ષ્ણ વાસ આવવા લાગી. “ કીઓસોટની વાસ આવે છે. ” મેં કહ્યું.

“ એણે છાપરાપર ચડતી વખતે એ ટેકાણે પોતાનો પગ મૂક્યો હશે. તમને પણ જ્યારે ગંધ આવી તો પછી ટોપી જેવા કુશળ શિકારીને શો વાંધો આવે તેમ છે ? હવે નીચે જાઓ અને ટોપીને છોડીને મારી રાહ જોતા બિલા રહો. ”

હું નીચે ગયો તે વખતે શેરલોક હોમ્સ છાપરા ઉપર ચડ્યો હતો. હું તેને કંઠણ ઉપર બે હાથ મૂકીને ચાલતો જોતો હતો. થોડી વારમાં તે ધૂમાડીયાની પાછળ અદૃશ્ય થઈ ગયો. પરંતુ પુનઃ તે દેખાયો અને પુનઃ બીજી બાજુ તરફ ચાલ્યો જવાથી અદૃશ્ય થઈ ગયો. જ્યારે હું ફરીને એ બાજુ તરફ ગયો ત્યારે મેં તેને છાપરાની કોર પર બેઠેલો જોયો.

“ કોણ, વોટ્સન કે ? ” તેણે ખૂબ પાડી.

“ હા. ”

“ આ જગાએથી તે નીચે ઉતરેલો હોવો જોઈએ. પેલું નીચે

કાળું કાળું દેખાય છે તે શું છે ?”

“ પાણીનું પીપ છે. ” મે કહ્યું.

“ તે બધ છે કે ખૂદનું ?”

“ એને ઢાંકણું વાસેલું છે. ” મેં જવાબ આપ્યો.

“ એટલામાં ક્યાંય નિસરણી પડેલી કે ઊભી કરેલી જોવામાં આવે છે ?”

“ ના ના. ” હું બોલ્યો.

“ એ પણ સેતાનનો સાથી હોવો જોઈએ ! ફૂદકા મારતાં હાથ પગ ભાંગવાનો ડર નહિ લાગ્યો હોય ? પણ એણે ફૂદકા તો માર્યો નહિ જ હોય. જે સ્થળેથી તે ઉપર ચડેલો તે સ્થળેથી જ નીચે ઉતરેલો હોવો જોઈએ. હા, અહીંઆ પાણીનો નળ છે. ભાર ખમી શકે એવો લાગે છે તો ખરો. એ જ રસ્તે તે ઉપર આવ્યો હશે. હું પણ એ જ રસ્તે નીચે આવું છું. ”

હોમ્સ નીચે સરક્યો. ખત્તી ધીમે ધીમે દિવાલની બાજુએ નીચે ચાલવા લાગી. થોડુંકે છેટું રહ્યું એટલે તેણે પાણીના પીપ ઉપર ફૂદકા માર્યો અને ત્યાંથી તે જમીન ઉપર ફૂદ્યો.

“ છાપરા ઉપર એનું પગેરું કાઢવાનું રહેલું હતું. ” તે મોઝા અને ખૂટ પુનઃ પેરી લેતાં બોલ્યોઃ આખે રસ્તે નળીયાં તૂટેલાં કે ઉખડી ગયેલાં હતાં; અને ઉતાવળમાં તે આ ભૂલી ગયો હતો. આ ચીજ પ્રાપ્ત થવાથી તમારી ડાકટરી બાપામાં કહું તો મારું નિદાન તદ્દન ખરું ઠરે છે. ”

તેણે જે ચીજ મને ખતાવી તે રંગીન ધાસના ગુથેલા પાકીટ જેવી હતી. તે આકાર અને કદમાં સીગારેટના પાકીટ કરતાં રહેજ મોટી હતી. તેની અંદર આર્યોનોમ્યુના શરીરમાં ખૂંચી ગયેલા કાંટા ।

જેવા છ-સાત કાળા રંગના કાંટા હતા. તે એક બાબુએ અણીદાર અને બીજી બાબુએ યુકા અને ગોળ હતા.

“આ કાંટાને ઝેર પાચેલું છે.” તે બોલ્યો: “સાચવળે તમને એ કાંટાની અણી લાગી ન જાય આ કાંટાનું બાથું આપણને મળી ગયું તે સારું થયું. કદાચ આટલા જ કાંટા એ માણસ પાસે હશે. એટલે હવે જો કદાચ આપણે તેને મળીએ તો આમાંનો એકાદો કાંટો આપણા શરીરમાં ભોકાવાનો ભય ઓછો થઈ ગયો. આ કાંટા કરતાં ‘માર્ટીની’ જાતની બંધૂકની ગોળીનો ડર મને ઓછો લાગે ! વોટ્સન ! તમે છ એક માઈલ સુધી ચાલી શકશો ખરા ?”

“શા માટે નહિ ?” હું બોલ્યો.

“તમારા જખમાયેલા પગને એથી વિશેષ પીડા તો નહિ થાય ?”

“ના ના, જરીકે નહિ.” મેં જવાબ આપ્યો.

ટોપીને હું મારી સાથે જ લાગ્યો હતો. તેને જોઈને હોમ્સ બોલ્યો: “ટોપી ! અહીં આવ ! કેવો ચાલાક કૂતરો છે ? ટોપી ! લે, આ સુંઘ !” તેણે ફીઓસોટમાં બોળેલો રૂમાલ ટોપીના નાક પાસે ધર્યો. ટોપી પણ એ વખતે જાણે એક મોટો મહારાજા હોય તે પ્રમાણે માથું ઊંચું રાખી દમામદાર દેખાવે સુગંધી પુષ્પનો ગંજરો સુંઘતો હોય તે પ્રમાણે પેલો રૂમાલ સુંઘવા લાગ્યો. તેનો દેખાવ જોઈને હું મારું હસવું ખાળી શક્યો નહિ. પછી હોમ્સે એ રૂમાલ દૂર ફેંકી દીધો અને એક દોરકું ટોપીના પટ્ટાની કડી સાથે બાંધી દીધું. પછી તે તેને પેલા પાણીના પીપ પાસે લઈ ગયો. ટોપી પીપ પાસે જમીનપર સુંઘવા લાગ્યો અને જાણે તે હોમ્સનો હેતુ સમજી ગયો હોય એવો દેખાવ કરતો જોરથી ભસવા લાગ્યો. તે આગળ ને આગળ જમીનપર સુંઘતો સુંઘતો ચાલવા લાગ્યો. થોડી વારે તેની

ઝડપમાં વધારો થયો તે દોડવા લાગ્યો. તે એટલો ઝડપથી દોડતો હતો કે અમે પણ માંડમાંડ તેની સાથે રહી શકતા હતા. તેને બાંધેલું દોરડું હોમ્સે પોતાના હાથમાં મજબૂત રીતે પકડી રાખ્યું હતું.

અરણોદય થઈ ચૂક્યો હતો અને પૂર્વદિશા ગૌરવર્ણ ધારણ કરી ચૂકી હતી. ઉજ્જવળ લીધે અમે અમારી પાછળ પોન્ડીચેરી લોજ-બાળું મકાન સ્પષ્ટપણે જોઈ શકતા હતા. હજી અમે તેના બગીચાની અંદર જ ચોતરફ પડી રહેલા ખાડા અને માટીના કરવામાં આવેલા ઢગલાની વચ્ચે થઈને અમારો રસ્તો કાપતા હતા. મકાનની પાછળનો બગીચાનો ભાગ આગળના ભાગ જેવો સુંદર ન હતો. જાણે તે મકાનમાં બનેલા ભયાનક બનાવની અસર આ સ્થળ ઉપર થઈ હોય અને તેણે પણ પોતાના માલિકનું ખૂન થવાથી શોકમય દેખાવ ધારણ કર્યો હોય તેવું લાગતું હતું.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

થોડાક ખુલાસો.

બગીચાની દિવાલ પાસે પહોંચ્યા બાદ ટોળી એક પળભર અટકી ગયો. પુનઃ તે દિવાલની લગોલગ દોડવા લાગ્યો. એમ કરતાં અમે એક બાજુના ખૂણા પાસે આવી પહોંચ્યા. જે સ્થળે બે દિવાલો એકઠી થતી હતી ત્યાં આગળ કેટલીક ઇંટો ખસી જઈને નીચે પડી હતી. એ ઇંટોના ઢગલાપર થઈને સહેલાઈથી દિવાલપર

ચડી શકાય તેવું હતું. હોમ્સે, દિવાલપર ચઢ્યા બાદ મેં ધૂતરાને ઉઘો
કર્યો એટલે મારા હાથમાંથી લઈ લીધો અને તેને ખીજી બાજુએ નાખ્યો.

પછી હું પણ દિવાલ ઉપર ચડ્યો એટલે શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો:
“ અહીં પણ લાકડાના પગવાળા માણસના હાથનું નિશાન જણાય
છે. જૂઓ આ સ્થળે લોહીનો ડાઘ જણાય છે. સારું થયું કે ગર્થ
કાલનો સપ્ત વર્ષાદ પડ્યો નથી. નહિ તો કદાચ પાણીના ભેરથી
આ ડાઘ ધોવાઈ ગયો હોત અને આપણી દષ્ટિએ પડ્યો ન હોત.
જો કે તેમને અહીંથી પસાર થઈ ગયાને આડવીશ કલાક થઈ ગયા
છે. તો પણ રસ્તા ઉપરથી ફીઓસોટની તીવ્ર ગંધ ઉડી ગઈ
નહિ જ હોય.”

અમે ખીજી બાજુએ ઉતરી પડ્યા. ટોપીનું દોરકું શેરલોક
હોમ્સના હાથમાં જ હતું. એટલે તે નીચે શાંતપણે ઊભો હતો. હું
કબૂલ કરું છું કે ફીઓસોટની ગંધ બાળત મારા મનમાં એક શંકા
હતી. મને લાગતું હતું કે ખૂનીને પસાર થઈ ગયાને ઘણો વખત
થઈ ગયો છે. એટલે લાંડન જેવું શહેર કે જેના રસ્તા ઉપર થઈને
લાખો માણસો, હજારો ગાડીઓ અને સેંકડો ઓમનીબસો પસાર
થતી હોય ત્યાં ફીઓસોટની ગંધ રસ્તા ઉપર રહ્યા કરે એ સંભવિત
નથી. પરંતુ મારી એ શંકાનું તુરંત જ નિર્મૂલન થઈ ગયું. ટોપી
આગળ ને આગળ જરી પણ અચકાયા સિવાય જમીન સુંઘતો સુંઘતો
દોડ્યા કરતો હતો. ખરેખર, અનેક પ્રકારની વાસમાંથી તે ફીઓસોટની
વાસને પારખી શકતો હતો. કેમકે એક પળભર પણ તેના ચહેરા
ઉપર શંકાનું ચિહ્ન જણાતું ન હતું.

હોમ્સ બોલ્યો: “ આ બે જણામાંના એકનો પગ અચાનક
બૂલથી ફીઓસોટમાં પડી ગયો, એથી જ હું આ કેસમાં ગુન્હેગારોને

શ્રેષ્ઠી કાઢવામાં શક્તિમાન થઈ ચક્રીશ, એવું બિલકુલ ધારણ નહિ. કદાચ કીઓસોટમાં એનો પગ ન પડ્યો હોત તો પણ બીજા અનેક રીતે તેમનો પત્તો મેળવવામાં હું ફતેહમંદ થયો જ હોત. જે કે એટલું ખર્ચ કે આ રીતે પત્તો જલ્દીથી લાગી શકશે, અને જ્યારે ભાગ્યદેવીએ જ આ માર્ગ આપણને દર્શાવ્યો છે ત્યારે આપણે તેનો લાભ શા માટે ન લેવો? માત્ર એટલું છે કે જે કીઓસોટની ગંધનો પ્રસંગ ઉપરિચિત થયો ન હોત તો આ કેસમાં મારી બુદ્ધિમતાનો ઉપયોગ કરવાની મને ઉત્તમ તક મળત અને તેથી મને પૂરતો માનસિક ખોરાક મળત. બાકી હવે તો આ ગુન્હેગારોનો પત્તો આપણને ચાલાક ડ્રિક્ટિવ ટોબીએ જ આપેલો મળ્યો.”

“ મને તો એવું લાગતું નથી. ” હું બોલ્યો: “ હું કબૂત્ર કરું છું કે ટોબી તમને મદદગાર થઈ પડશે. પરંતુ આ કેસમાં તમારી મહેનત પણ કાંઈ ઓછી નથી. હોમ્સ ! હું ખર્ચ કહું છું કે જેફરસન હોપના કેસ કરતાં પણ આ કેસમાં તમે વિશેષ કુશળતા દાખવી છે. મને તો હજી સુધી આમાં કશી પણ સમજણ પડતી નથી. દાખલા તરીકે તમે ડ્રિક્ટિવ જોન્સ પાસે લાકડાના પગવાળા માણસનું જે વર્ણન કર્યું તે સાંભળીને હું તો અજાયબ જ થઈ ગયો હતો. જાણે તમે તેને નજરે જોયો હોય એવી રીતે તેનું વર્ણન કરતા હતા ! ”

“ અંહ ! ડોક્ટર ! એ તો બહુ જ સહેલું હતું. હું કાંઈ મારી દૃશ્યમારીનો ખોટો ડોળ કરવા નથી માગતો. પણ જોનાથન સ્મોલના સ્વેરાસ્રોરોને અને ગુણદોષને જાણી લેવામાં મને વિશેષ શ્રમ પડ્યો ન હતો. જૂઓ, આન્દામાન બેટના કેદીઓ ઉપર દેખરેખ રાખનારા લસકરના જે અમદારો-કેપ્ટન મોર્ટન અને મેજર શેપ્લોને એક જૂપા ખમ્મનાની માહિતી મળે છે. તેમને માટે જોનાથન સ્મોલ

નામનો એક અંગ્રેજ એ ખજાનો જે સ્થળે દાટવામાં આવ્યો છે તેનો નકશો ચિતરી આપે છે. તમને યાદ તે હશે જ કે મીસ મોર્સ્ટને જે નકશો આપણને બતાવ્યો હતો તેમાં જોનાથન સ્મોલની સહી હતી. વળી તેણે પોતાના બીજા સાથીઓની વતી પણ સહી કરેલી હતી. કુલે એ ચાર જણા હતા અને એથી જ બધાં હોય ત્યાં ‘ ચાર જણાની સહી ’ એવું લખેલા કાગળનો કકડો આપણા જોવામાં આવે છે. વાર, એ નકશાની મદદથી આ બન્ને લશ્કરી અમલદારો કિંવા એ જેમાંનો એક ખજાનો શોધી કાઢે છે અને પોતાની સાથે ઇંગ્લાંડ લાવે છે. આપણે એવી કલ્પના કરી લઇશું કે એ ખજાનો મેળવવામાં જે શરતો તેમણે એટલે જે અમલદારોએ જોનાથન સ્મોલ સાથે કરી હોય તે પૂરી કરવામાં આવતી નથી. હવે, તમે વિચાર કરો. જોનાથન સ્મોલ પોતે ખજાનો હાથ કરવા નહિ જતાં તે સારૂ બીજાની મદદ શા માટે લે ? એનો જવાબ સહેલાઇથી આપી શકાશે નહિ. વળી નકશા ઉપર જે તારીખ છે તે સમયે મોર્સ્ટને આન્દામાનમાં હતો. એ ઉપરથી અનુમાન થઈ શકે છે કે જોનાથન સ્મોલ જાતે ખજાનો લેવા જઇ ન શક્યો તેનું કારણ એટલું જ કે તે તથા તેના ત્રણ સાથીઓ આન્દામાનમાં કેદી હોવા બેઠાં. તેમાંથી તેઓ છૂટા થયા સિવાય આગ્રા જઇ શકે નહિ અને આગ્રામાં જાય નહિ ત્યાં સુધી ખજાનો મળે નહિ. ”

“ પરંતુ આ તો એક જાતનો માનસિક સટો જ કહેવાય ! ”
મેં કહ્યું.

“ ના, માનસિક સટો નહિ. આસપાસના સંયોગો તરફ દૃષ્ટિ કરતાં મારું કથન તે સંયોગોને અનુકુળ છે. તે કેવી રીતે અનુકુળ છે એ હું તમને બતાવું. મેજર શોલ્ડો એકલો ખજાનાનો માલિક બની

એસે છે. પાંચ ફેટલાંક વર્ષો સુધી તો તે સુખચંનમાં રહે છે. પરંતુ એવામાં એકાએક તેના પર હિંદુસ્તાનથી એક પત્ર આવે છે. એ પત્ર વાંચતાં તે લયભીત બની જાય છે. ત્યારે એ પત્રમાં શું લખેલું હોયું જોઈએ ? ”

“ એ પત્રમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું હોય કે જે માણસોને તેણે દગો કર્યો હતો તે લોકો કેદમાંથી મુક્ત થયા છે. ” મેં અનુમાન કર્યું.

“ અથવા એવું પણ લખેલું હોય કે નહાસી ગયા છે. એ જ બરોબર છે, કેમકે એ લોકોને થયેલી સજાની મુદત નો મેજર શોલ્ટોના જણવામાં હોય જ, એટલે જો તેમની મુદત પૂરી થયા બાદ તેઓ છૂટા થયા હોય તો એ જાણીને શોલ્ટોને આશ્ચર્ય ન થાય. પછી શોલ્ટો શું કરે છે ? એના મનમાં લાકડાના પગવાળા માણસની સદૈવ બીતિ રહ્યા કરે છે, એટલે તેનાથી સાવચેત રહેવાને દરેક ઉપાય તે કરે છે. વળી લાકડાના પગવાળા માણસ કોઈ હિંદીવાન નહિ પણ ગોરા જ છે; કેમકે જો તે ગોરા ન હોત તો મેજર શોલ્ટો એક લાકડાના પગવાળા અંગ્રેજ વેપારીને પોતાનો દુશ્મન સમજીને તેના ઉપર ગોળી છોડત નહિ. એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે લાકડાના પગવાળા માણસ ગોરા જ હોવો જોઈએ. હવે નકશામાં માત્ર એક જ ગોરા માણસનું નામ છે. બ્રાહ્મીના બીજા હિંદુ કે મુસલમાન છે. બીજા કોઈ ગોરાનું નામ તેમાં જોવામાં આવતું નથી. એપરથી આપણે લેશ પણ શંકા વિના કહી શકીએ કે લાકડાના પગવાળા માણસ જોનાથન સ્મોલ્ડ સિવાય બીજો કોઈ પણ હોવો જોઈએ નહિ. મારા અનુમાનમાં તમને કોઈ સ્થળે ભૂલ જેવું જણાય છે ખરું ? ”

“ના, તમે કહો છો તે તદ્દન સ્પષ્ટ અને અંધગ્રેસતું જ લાગે છે.”

“ વારૂ, હવે જો આપણે જોનાથન સ્મોલની જગ્યાએ હોઈએ તો શું કરીએ તેનો આપણે તેના જ દર્ષિર્બિદ્યથી વિચાર કરીશું. તેનો ઇંગ્લાંડ આવવામાં એવો હેતુ હોવો જોઈએ કે જે માણસે પોતાને દગો દીધો છે, તેના ઉપર પોતાનું વેર વાળી શકાય અને તે સાથે જે ખજાનાના અમુક ભાગને માટે તે પોતાને હક્કદાર સમજતો હતો તે પણ પ્રાપ્ત કરી શકાય. અહીં આવીને મેજર શોલ્ટો કયે સ્થળે રહે છે એ તેણે શોધી કાઢેલું હોવું જોઈએ, એટલું જ નહિ પરંતુ મેજર શોલ્ટોના નોકરોમાંના એકને પણ ઘણું કરીને ફેડોલો હોવો જોઈએ. શોલ્ટોનો ખટલર હિંદીવાન છે. તેનું નામ લાલરાવ છે. તેની મુલાકાત લેવાની તક મને મળી શકી નથી. પરંતુ મીસીસ બર્નસ્ટોનનો તેના ચારિત્ર્ય માટે હલકો અભિપ્રાય છે. કદાચ સ્મોલે તેને ફેડોલો હોય એ બનવાજોગ છે. તોપણ ખજાનો કયે સ્થળે સંતાડેલો છે એ સ્મોલના જાણવામાં આવી શક્યું નહિ. કેમકે એ છૂપું સ્થળ તો માત્ર મેજર શોલ્ટો તથા તેનો એક વફાદાર નોકર જે મરણ પામ્યો છે એ બે સિવાય બીજું કાંઈ પણ જાણતું ન હતું. એવામાં સ્મોલના જાણવામાં આવે છે કે મેજર મરણ પથારીપર છે. એથી તે એકદમ અહીં દોડી આવે છે, કેમકે તેના મનમાં એવું થાય છે કે કદાચ ખજાનાનું છૂપું સ્થળ પણ મેજરના મૃત્યુની સાથે ગૂમ થઈ જશે. તે ચોરી-છીનીથી બગીચામાં આવે છે અને મેજર શોલ્ટોના ઓરડાની બારી પાસે આવીને બેસી રહે છે. પરંતુ તેના બે દીકરાઓને બિચાના પાસે બેસેલા જોઈને તે અંદર દાખલ થવાનો વિચાર માંડી વાળી પાછો ચાલ્યો જાય છે. જો કે મેજર શોલ્ટો પ્રત્યેના તેના મનમાં ઉદ્ભવેલા અત્યંત તિરસ્કારને લીધે થેલો બનેલો તે એજ રાત્રીએ પુનઃ તેના ઓરડામાં દાખલ થાય છે. વખતે ખજાનાના છૂપા સ્થળની

નોંધ મેજર શોલ્ટોએ કાંઈ પત્રમાં કરી રાખી હોય એવા હેતુથી તેના ખાનગી ખતપત્રો તપાસે છે અને છેવટે એક કાગળના ટુકડા ઉપર ‘ ચાર જણાની સહી ’ એટલા ભેદી શબ્દો લખીને ચાલ્યો જાય છે. તેણે નિઃશંકપણે એવો વિચાર કરી રાખેલો હોવો જ જોઈએ કે ‘ જો કદાચ મારે મેજર શોલ્ટોનું ખૂન કરવું પડે તો ખૂન કરીને તેના પ્રેત પાસે ‘ ચાર જણાની સહી ’ એટલા શબ્દો લખીને મૂકતા જવું. કેમકે એથી ખીજાઓની ખાત્રી થાય કે આ કાંઈ મેં ખૂન કર્યું નથી પરંતુ મને તથા મારા ત્રણ સાથીઓને મેજર શોલ્ટોએ દગો દીધો છે તેની સજા છે ! ’ અર્થાત્ જોનાથન રમ્બોલ મેજર શોલ્ટોનું ખૂન કરવાના કાર્યને બિલકુલ અન્યાય સમજતો નહિ જ હોય. માર તેના એકના જ સંબંધમાં નહિ પણ ખીજા ઘણા ખૂનોના કેસના સંબંધમાં મેં જોયું છે કે ખૂની પોતાના કૃત્યને તદ્દન ન્યાયપુરઃસરનું અને વાજબી જ માને છે; અને પોતાની ન્યાયપ્રિયતાને સિદ્ધ કરવાને પોતાની પાછળ એકાદી એવી નિશાની મૂકતો જાય છે કે જેને પરિણામે તે છેવટે ફસાઈ જાય છે. અહીં સુધી તો સમજાય છે ને ? ”

“ બરોબર સમજાય છે. ” મેં કહ્યું. શેરલોક હોમ્સ જે સ્પષ્ટિકરણ કરતો હતો તેમાં મને અત્યંત રસ પડતો હતો અને આ કેસના સંબંધમાં જાણે નવીન પ્રકાશ મારા મગજમાં પડતો હોય એમ મને લાગતું હતું. પહેલાં જે ભેદ મને અતિગુહ્ય લાગતો હતો તે હવે ઉત્તરોત્તર એટલો જ સરસ થતો જતો હતો.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

ટાપીએ કરેલી ભૂલ.

શેરલોક હોમ્સે આગળ ચલાવ્યું: “મેજર શોલ્ટો મરણ પામ્યો,
ખજનાનો પતો ન લાગ્યો ! હવે જોનાથન સ્મોલે શું કરવું ?
તે સ્વાભાવિક રીતે જ કલ્પના કરે કે મેજર શોલ્ટોના દીકરા-
એ ખજનાની શોધ ચલાવ્યા સિવાય રહેવાના નથી. માટે તેમની
હીલચાલ ઉપર ધૂની રીતે દેખરેખ રાખ્યા કરવી. મકાનમાં એક
માણસ કુટેલો હતો જ. તેની તરફથી તેને ખબર મળ્યા કરતા હોવા
જોઈએ. કદાચ તે આખો વખત ઈંગ્લાંડમાં નહિ રહેતાં ઈંગ્લાંડની
બહાર ઉપડી જતો હશે અને અવારનવાર અહીં આવીને ખબર કાઢી
જતો હશે. કેમકે ઈંગ્લાંડમાં રહેવાથી પોતે વખતે પકડાઈ જશે એવી
પણ તેના મનમાં ભીતિ રહ્યા કરતી હોય. હવે કાતરીયામાં ખજનો
છૂપાવેલો હોવાનું આર્થોલોમ્યુના જાણવામાં આવ્યું કે તે જ દિવસે એ
વાત જોનાથન સ્મોલના પણ જાણવામાં આવી. જે મકાનની અંદ-
રનો કોઈ માણસ કુટેલો ન હોય તો એટલી ત્વરાથી એ જોનાથનના
જાણવામાં આવી શકત નહિ, અસ્તુ. પોતાનો એક પગ લાકડાનો
હોવાથી જોનાથન ત્રીજા માળ ઉપર આવેલા આર્થોલોમ્યુના ઓરડા
સુધી બહારથી ચડી શકે તેમ ન હતું અને બીજી રીતે મકાનની
અંદર દાખલ થઈ દાદર ઉપર થઈને ત્યાં જઈ શકાય તેમ ન હતું.
એટલે તે પોતાની સાથે એક વિચિત્ર બેડીદારને લાવે છે. તેની

મદદથી તે ઓરડામાં દાખલ થવાની મુશ્કેલીને તો ઓળંગી જાય છે. પરંતુ તેના જોડીદારનો ઉઘાડો પગ ફિઓસોટમાં પડી જાય છે, એટલે ગુન્હેગારને શોધી કાઢવાને આપણા ચાલાક ડિટેક્ટિવ ટોમ્મી સાહેબ આવી પહોંચે છે, અને એક પગે રહેજ ધાયલ થયેલા અર્ધા પગારે ‘ સીક-લીવ ’ ઉપર રહેલા લશ્કરી ડોક્ટરને કવિ હોમરકૃત ‘ ઇલીયડ ’ ના નાયક ‘ એક્રીલીસ ’ જેવા મશહૂર ડિટેક્ટિવ શેરલોક હોમ્સની સાથે છ માઈલ સુધી લંગડાતા પગે ચાલવું પડે છે ! ”

“ પરંતુ આર્થોલોમ્યુ શોલ્ટોનું ખૂન કરનાર જોનાથન સ્મોલ નહિ પણ તેના જોડીદાર જ હોવો જોઈએ. ”

“ હા, માત્ર એટલું જ નહિ પરંતુ એથી જોનાથન સ્મોલ કદાચ નારાજ થયેલો હોવો જોઈએ. કેમકે તે પેલી ખારીવાટે ઓરડા માં દાખલ થયો ત્યારબાદ ઓરડામાં તે રહેજ ગુસ્સાની લાગણી સાથે ચાલેલો હોવો જોઈએ એવું તેના પગલાના નિશાનપરથી હું જાણી શક્યો હતો. અને આર્થોલોમ્યુ શોલ્ટો સાથે કશું પણ વેર ન હતું. એટલે એણે તો કદાચ આર્થોલોમ્યુના હાથપગ બાંધીને તે ખૂમ ન પાડી શકે માટે તેના મોઢીએ ડુચો દેવાનું જ પસંદ કર્યું હોત. મેજર શોલ્ટો હોત તો જુદી વાત હતી. પરંતુ આ વખતે જોનાથનનો ખૂન કરવાનો ધરાદો ન હતો એટલું તો હું કહી શકું છું. જે કે હવે એનો ઉપાય ન હતો. તેના જોડીદારનો ફૂર સ્વભાવ ઉસ્કેરાઈ આવેલો, તેણે પેલો કાંટો આર્થોલોમ્યુ ઉપર ફેંકેલો અને કાંટાની અણીપર લગાવેલા વિષે તેનું કાર્ય એક પળ માત્રમાં કરી નાખેલું એટલે જોનાથન સ્મોલે બીજો-ત્રીજો વિચાર નહિ કરતાં ‘ ચાર જણાની સહી ’ વાળો કાગળ ટેબલ ઉપર મૂક્યો, પછી ખજનાની પેટીને ફોરડા વડે બાંધીને નીચે ઉતારી અને તેની પાછળ પોતે નીચે ઉતરી

પડ્યો. ભારી તપાસ ઉપરથી એટલું જાણી લેવામાં મને કશી પણ મુશ્કેલી પડે તેવું હતું. હવે તેના મ્હેરામ્હેરાના વર્ણનના સંબંધમાં ખુલાસો કરવાનો રહ્યો. તે આધેડ ઉમરનો તથા કદમાં નીચો છે એ તો મેં તેનાં બે પગલાં વચ્ચેના અંતર ઉપરથી શોધી કાઢ્યું હતું. વળી તે ઘણાં વર્ષો સુધી આન્દામનમાં રહ્યો હોય તો ત્યાંના સખ્ત તાપને લીધે તેનો મ્હેરો રહેજ કાળો પડી જાય એ બનવા જોગ છે. તેને દાઢી ઉગેલી છે એ તો આપણા જાણવામાં હતું જ. થેડસ શોશ્ટોએ પોતાના પિતાના મૃત્યુ સમયે તેને ખારી પાસે ઊભેલો જોયો હતો. એ વખતે તેના મુખ ઉપર વાળ જોવામાં આવ્યા હતા. તેના અક્ષરોપરથી તેણે ઓછી કેળવણી મેળવેલી હોવી જોઈએ એ જાણવાનું કામ મુશ્કેલ નથી. હું નથી ધારતો કે હવે કાંઈ વિશેષ ખુલાસો કરવાનો રહ્યો હોય.”

“ પણ જોનાથન સ્મોલના જોડીદારના સંબંધમાં તો કાંઈ જાણાવ્યું જ નહિ ! એ કાણ હતો ? ” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ ખરું ખરું, એમાં કાંઈ એટલો બડો મહત્વનો ભેદ નથી, પરંતુ હમણા નહિ. થોડા વખતમાં એ પણ તમારા જાણવામાં આવશે. પ્રભાતનો મંદ મંદ પવન કેવો મધુર લાગે છે ? પેલું ન્હાનું વાદળું જોયું ? જાણે મોટા રાજહંસની પાંખમાંથી એક પીંછું નિકળીને આકાશમાં એકલું ઉડતું હોય, એવું દૃશ્ય આપે છે ! સૂર્યદેવનાં રક્ત-કિરણો પણ લંડનના ગઢ ધૂમસના ઉપર પથરાવા લાગ્યાં છે. ઘણા મનુષ્યો તેના નિર્ભજ પ્રકાશમાં ફરવાને નિકળી પડ્યા હશે; પરંતુ હું નથી ધારતો કે તેમાંનો એક પણ માણસ આપણા જેવા વિચિત્ર કાર્ય ઉપર યોજાયેલો હોય. અહા આપણે-મનુષ્યો-આપણા મનમાં મોટી મોટી અભિલાષાઓ રાખીએ છીએ, આપણી મહત્વાકાંક્ષાઓને

પૂર્ણ કરવાને બીજા પ્રયત્નો કરીએ છીએ પરંતુ મહાન નિઃસર્ગદેવતાની અનુપમેય સત્તાની સાથે સરખાવતાં આપણે કેટલા બધા ક્ષુદ્ર લાગીએ છીએ ! તમે જીનપોલ^૧ની કૃતિનો અભ્યાસ કર્યો છે ?”

“હા, થોડો ઘણો કર્યો છે. મેં તેણે તેની માતૃભાષામાં લખેલાં પુસ્તકો વાંચ્યાં નથી. પરંતુ તેનાં પુસ્તકોનો કાર્લાઈલે^૨ કરેલો અનુવાદ મારા વાંચવામાં આવેલ છે.”

“બરોબર છે. પણ એ તો નાળામાં થઈને તેના જન્મદાતા સરોવરમાં જવા જેવું ગણાય. તેણે એક સ્થળે જરીક વિચિત્ર લાગે

૧ જીન પોલ રીસટર જર્મનીનો એક લેખક થઈ ગયો. તે ઈ. સ. ૧૭૫૩ માં જન્મ્યો હતો. ‘સેતાનના પત્રોનો સાર’ એ નામનું પુસ્તક તેણે ઈ. સ. ૧૭૮૯ માં લખ્યું હતું. તેનો વિશેષ વખણાયેલો ગ્રંથ ‘લાઈફ ઓફ ક્વીન્ટસ ફિક્સલેઈન’ ઈ. સ. ૧૭૯૬ માં પ્રકટ થયો હતો. તે ઈ. સ. ૧૮૨૫ માં મરણ પામ્યો હતો.

૨. થોમસ કાર્લાઈલનો જન્મ ઇંગ્લાંડના ડગ્લીશાયરના ઇકલેફેકન નામના ગામડામાં ઈ. સ. ૧૭૯૫ માં અને મૃત્યુ કેલસી ખાતે ઈ. સ. ૧૮૮૧ માં થયું હતું. ઓગણીશમી સદીમાં થઈ ગયેલા અંગ્રેજ સાહિત્યના મહાન લેખકોમાં તેની ગણના થાય છે, તેણે કેટલોક સમય એડિનબરોમાં ગાળ્યો હતો. ઈ. સ. ૧૮૩૪ માં તે લંડન ખાતે આવીને ત્યાં રહ્યો હતો, ત્યાં એ જમાનાના અંગ્રેજ સાક્ષરોમાં તેણે આગેવાની ભર્યો ભાગ લીધો હતો. તેણે પુષ્કળ શોધખોળ કરીને ઇંગ્લાંડમાં થોડીક મુદત સુધી પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સ્થાપના કરનાર ઓલિવર ક્રમવેલના પત્રો અને લખણો એકઠાં કરીને પુસ્તકાકારે જનસમાજ સન્મુખ રજુ કર્યા છે. તેમજ પૂરીયા (જર્મની) ના ફ્રેડરીક સ્જનનો ઇતિહાસ લખેલો છે, તેનું સ્વતંત્ર પુસ્તક ‘સાર્ટર રીસાર્સ’ વિદ્વદ્ગર્ભમાં સારી પ્રસિદ્ધિને પામેલું છે,

તેવી પરંતુ આપણા મન ઉપર એકદમ અસર કરી દે તેવી ટીકા કરી છે. તેણે લખ્યું છે કે જે મનુષ્ય પોતાની ક્ષુદ્રતાનો વિચાર કરે છે તે જ ખરો મહાપુરુષ છે. તેનું કથન સત્ય જ છે. એ કથન ખીજની સાથે આપણી સરખામણી કરવાનું અને ખીજનાં ઉત્તમ કાર્યોની પ્રશંસા કરવાનું આપણને સૂચવે છે; અને એ પ્રમાણે કરવાથી જ આપણે મહદ્ પદને પામી શકીએ. અહા ! તેનાં પુસ્તકોમાં ઘણું જાણવાનું અને વિચારવાનું મળી આવે તેમ છે. તમે તમારી સાથે તમારો તમચો લીધો છે કે નહિ ? ”

“ ના ના, મારી પાસે હથિયારમાં માત્ર આ એક લાકડી છે. ”

“ જો એ લોકોની રૂબરૂ આપણે થઈ જઈએ તો આપણી બન્નેની પાસે તમચા હોવાની જરૂર છે. પરંતુ કાંઈ ચિંતા નહિ. જોનાથન રમ્બોલ હું તમને સોંપી દઈશ, અને તેનો જોડીદાર જો આડો થશે તો એને તો હું કશો પણ વિચાર કર્યા સિવાય મારા તમચા વડે કાર કરીશ. ”

એમ બોલતાં તેણે પોતાના ગળવામાંથી તમચો કાઢ્યો અને તેમાં બે ગોળી ભરીને પુનઃ તે પોતાના ગળવામાં મૂકી દીધો.

આ પ્રમાણે અમારા બે વચ્ચે વાર્તાલાપ ચાલતો હતો. દરમિયાન અમારો ભોભીયો ટોખી અમને લાંડન તરફ જતા રસ્તાપર લઈ જતો હતો. રસ્તાની બન્ને બાજુએ થોડે થોડે અંતરે ન્હાના મોટા બંગલા આવી રહેલા હતા. હવે અમે શહેરની નજીકના પરામાં આવી પહોંચ્યા હતા. મીલમજુરો અને બંદર ઉપર કામ કરનારાઓ પોતપોતાને ધધે ચડી જવાને પોતાનાં મકાનોમાંથી બહાર પડતા હતા. તેમની સ્ત્રીઓ ધરના ઓટલા સાફસુફ કરતી દેખાતી હતી. દારૂનાં પીકાં થોડો સમય થયાં જ ખૂણાં થયાં હતાં અને ગંદા દેખાવાના

માણસો અંદરથી મદ્યપાન કરીને કોટની આંહવડે મ્હોં લુછતા બહાર નિકળતા નજરે પડતા હતા. શેરીઓમાં રખડતા કૂતરા અમારી સામે જોઈને ભસતા હતા, પરંતુ ટોપીને જાણે તેમની પરવા જ ન હોય તે પ્રમાણે તે પોતાની ડાબી કે જમણી બાજુ તરફ દષ્ટિ કર્યા સિવાય જમીન સુંઘતો સુંઘતો આગળ ને આગળ વધતો હતો. કવચિત્ કવચિત્ તે જોરથી ભસતો પણ ખરો. એપરથી સમજી શકાતું હતું કે તે જેની શોધમાં છે તેનું પગેફં હજી લુપ્ત થઈ ગયું નથી.

એમ કરતાં અમે સ્ટ્રીધામ, સ્વિક્ટરન અને કેમ્પરવેલ રસ્તાઓ પસાર કરીને ઓવલની પૂર્વ બાજુની ગલીઓમાં થઈને કેનિંગટન લેઈનમાં આવી પહોંચ્યા. અમે જે લોકોની પાછળ પડ્યા હતા, તેમણે પોતાના તરફ ફેરવવાનું ધ્યાન ન ખેંચાય એટલા માટે વાંકાચુકા રસ્તે ગલીઓમાં થઈને પસાર થવાનું વાજબી ધાર્યું હોય એમ લાગતું હતું. જે એકાદ રાજમાર્ગની પડખેની ગલીમાં થઈને પસાર થઈ શકાતું હોય તો તેઓ રાજમાર્ગ ઉપર ચાલતા ન હતા. કે કેનિંગટન લેઈનના છેડે તેઓ ડાબી બાજુએ બોન્ડસ્ટ્રીટ અને ત્યાંથી માર્કેસ સ્ટ્રીટ તરફ વળ્યા હતા. માર્કેસ સ્ટ્રીટ જે સ્થળે નાર્થસ પ્લેસ તરફ વળે છે ત્યાં અગાડી ટોપી આગળ વધતો અટકી ગયો અને એક કાન ઉઠ્યો. રાખીને આમતેમ દોડવા લાગ્યો. અહીંયા તેના મનમાં કાંઈક શંકા ઉદ્ભવેલી હોવી જોઈએ એમ અમને લાગ્યું. પછી તે અમારી આસપાસ ગોળ ફરવા લાગ્યો અને પોતાની શંકાનું નિમૂર્ણન થવાને માટે અમારા તરફથી અપેક્ષા કરતો આતુરતાપૂર્વક અમારી સામે જોવા લાગ્યો.

“આ કૂતરાને શું થયું છે એ કાંઈ સમજાતું નથી.” શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો: “ખૂનીઓ અહીંથી ગાડીમાં બેસીને કે બહારમાં

ઊડીને તો નહિ જ ગયા હોય.

“ કદાચ એ લોકો અહીં થોડોક સમય સુધી ઊભા પણ રહ્યા હોય. ” મેં સૂચ્યું.

“ ના ના, હવે ખરોખર છે. ટોળીને પગે ફાથ લાગ્યું જણાય છે. જૂઓ તે આગળ ચાલવા લાગ્યો. ” ચિંતાના બોજમાંથી મુક્ત થયો હોય એવા સ્વરે હોમ્સ બોલ્યો.

શેરલોક હોમ્સનું કથન ખરું હતું. આમતેમ જમીન સુધી જોયા બાદ ટોળી અમુક નિશ્ચયપર આવી ગયો. અને અત્યારસુધીમાં નહિ દર્શાવેલા ઉત્સાહ અને દ્રઢતાપૂર્વક તે પુનઃ દોડવા લાગ્યો. ફીઓસોટની મંધ વિશેષ તીવ્ર હોય એમ લાગતું હતું. કેમકે હવે તો તેને જમીન સુધી નાકને લઈ જવું પડતું ન હતું. પરંતુ તે આગળ રેવાલની ચાલથી ચાલતો હતો અને વચ્ચે વચ્ચે દોડતો પણ હતો. હોમ્સની ચમકતી આંખોપરથી હું જોઈ શકતો હતો કે હવે અમે ખૂતીઓના સ્થળની નજીકમાં આવી પહોંચ્યા છીએ એમ તેને લાગતું હતું. હવે અમે નાઈન એલ્ફસમાં થઈને બુલ્ડોઝર ઇંગલની બાજુમાં આવેલી ઓડરિક અને નેક્સનની મોટી લાતી પાસે આવી પહોંચ્યા. ટોળી તે લાતીના કમ્પાઉન્ડમાં દાખલ થયો. એ વખતે લાકડાં વહેરાનારાઓ પોતાના કામે લાગી ગયા હતા. ટોળી લાકડાના વહેરમાં તથા આસપાસ પડેલાં લાકડાંમાં આમતેમ દોડવા લાગ્યો અને છેવટે પોતે જાણે મોટો વિજય કર્યો હોય એવી રીતે ગર્વાનંદપૂર્વક ભસતો એક લારી ઉપર પડેલા મોટા પીપ ઉપર ફૂટીને ચડી બેઠો. તે અમારી પાસેથી પ્રશંસાત્મક શબ્દોની આશા રાખતો હોય, એવા દેખાવે આંખો મટમટાવતો જીભ ચાટતો હતો. તે પીપની બાજુઓ તથા લારીનાં પૈડાં કાળા

રંગના પ્રવાહીથી ચીકટાયેલાં દેખાતાં હતાં અને કીઓસોટની તીવ્ર વાસ આવ્યા કરતી હતી.

પ્રથમ તો ટોખીના વર્તનથી આશ્ચર્ય પામતા અમે એ જણા એક ખીજની સામે આંખો ફાડીને ઊભા રહ્યા. પરંતુ છેવટે અમે અન્ને જણા હસી પડ્યા—એટલા બધા હસ્યા કે કદાચ પેલા લોકડાં વહેરનારાઓએ અમને ગાંડાની ઇસ્પીતાલમાંથી નહાસી છૂટેલા દિવાના ધાર્યા હોય તો એમાં આશ્ચર્ય પામવા સરખું ન હતું.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

બૂલ સુધારી.

“આ જ તમારો લાંડનના તમામ ડિટેક્ટિવોને હંફાવનારો ટોખી કે ?” મેં કટાક્ષ કર્યો.

“એમાં એનો આપડનો વાંક નથી. એને જે દિશા તરફ કીઓસોટની ગંધ જતી માલૂમ પડી તે તરફ તે ગયો.” એમ કહીને તેણે ટોખીને પીપ ઉપરથી નીચે ઉતાર્યો અને અમે લાતીની બહાર નિકળ્યા. પછી તે પુનઃ બોલ્યો:—

“આખાં દિવસમાં લાંડનના રસ્તાઓપર થઇને ફેટલું કીઓસોટ પસાર થાય છે એનો જે તમે વિચાર કરશો તો તમને ટોખીએ કરેલી બૂલ વિશેષ મહત્વની લાગશે નહિ. વળી હમણાં લોકડાંની મોસમ હોવાથી સાધારણ વખત કરતાં તેનો વધારે ઉપયોગ થાય છે. પછી આપડા ટોખીનો શો વાંક ?”

“ ત્યારે હવે ભૂલ્યા ત્યાંથી ફરીથી ગણવાનું રહ્યું.” મેં કહ્યું.

“ હાસ્તો, પરંતુ એટલાં નસીંગ સારાં કે આપણે વધારે દૂર સુધી ચાલવું પડે તેમ નથી. નાઈટસ પ્લેસ આગળ ટોળી ગુંચવારામાં પડ્યો હતો એ તમે જોયું હતું. મને લાગે છે કે એ સ્થળે બે દિશા તરફ ફીઓસોટની ગંધ જતી હશે. એટલે એમાંથી કયો માર્ગ પકડવો એ તેને સજ્જતું નહિ હોય. આપણે જે રસ્તે આવ્યા તે ખોટો હતો એમ સાબિત થયું. ત્યારે હવે ખીજે રસ્તો રહ્યો તે માર્ગ થઇને ખૂનીઓ ગયેલા હોવા જોઇએ. માટે એ જ માર્ગ પકડવો.”

એ માર્ગ પકડવામાં અમને વિશેષ મુશ્કેલી પડી નહિ. જે સ્થળે ટોળીએ ભૂલ કરી તે સ્થળે અમે તેને લઈ ગયા, એટલે પ્રથમ તેણે ત્યાં ચોતરફ સુંઘવા માંડ્યું અને છેવટે તે ખીજા રસ્તા તરફ પોતાની મેળે જ વળ્યો.

“ પણ હવે ટોળી આપણને ફીઓસોટની વખાર તરફ લઈ ન જાય, તેની આપણે સંભાળ રાખવી જોઈશે.” મેં કહ્યું.

“ મને પણ એ જ વિચાર આવ્યો હતો. પરંતુ એમ બનવાનો સંભવ ઓછો છે. જૂઓ ટોળી ઝુટપાથ ઉપર ચાલે છે, ન્યારે ફીઓસોટનાં પીપનાં ગાડાં તો રસ્તાની મધ્યમાં ચાલતાં હોવાં જોઈએ. એટલે મને લાગે છે કે આ વખતે તો તે પોતાના શિકારની જ પાછળ છે.” હોમ્સે જણાવ્યું.

અમે બેલમોન્ટ પ્લેસ અને પ્રિન્સસ્ટ્રીટમાં થઇને નદી તરફ જવા લાગ્યા—ન્યારે અમે પ્રિન્સસ્ટ્રીટને છેડે આવી પહોંચ્યા ત્યારે તે સિંહો નદીના કિનારા તરફ દોડી ગયો. ત્યાં એક લાકડાનો બાંધેલો ન્હાનો ડકો હતો. ટોળી એ લાકડાના ડકાના ઠેઠ છેડા સુધી અમને લઈ ગયો અને ત્યાં જઈ પાણી તરફ જોઇને બસવા લાગ્યો.

“ કમનસીખ ! કમનસીખ ! ” શેરલોક હોમ્સ નદી તરફ જોઈને બોલી ઉઠ્યો : “ અહીંથી એ લોકો મજવામાં બેસીને ખસાર થઈ ગયા હોય એમ જણાય છે. ”

એ ડક્કા પાસે તથા નદીમાં આમ તેમ ફેટલીક ન્હાની ન્હાની હોડીઓ અને મજવા પડેલા હતા. અમે ટોળીને એક પછી એક દરેક મજવા અને હોડી પાસે દર્શિ ગયા. તેણે દરેક મજવા અને હોડીને સુંઘી જોયાં; પરંતુ તેના ચહેરા પર કોઈ પણ પ્રકારનો વિકાર જણાયો નહિ. ટોળીએ પોતાની શક્તિને બન્યું ત્યાં સુધી ઉપયોગ કર્યો, પણ જ્યાં એની શક્તિનો ઉપયોગ થઈ શકે તેમ ન હતું ત્યાં એ શું કરે ? અસ્તુ.

લાકડાના ડક્કાની જોડાળેડ ઘૂંટનું એક ન્હાનું મકાન હતું. એ મકાનની બીજી બારી પાસે એક લાકડાનું કાળું પાટીકું લટકાવેલું હતું. એ પાટીકા ઉપર મેટા અક્ષરે નીચે પ્રમાણે લખેલું હતું :—

“ મોરડેકાઈ સિમથ,

“ કલ્પાક અથવા રોજના ભાડાથી બેઠા વગરે મળી શકશે. ”

એ પાટીઆની પાસે બીજું પણ એક ન્હાનું પાટીકું હતું. તેમાં “ સ્ટ્રીમલેંચ લાડે મળી શકશે. ” એ પ્રમાણે લખેલું હતું. તે સાથે મકાનની બાજુમાં પડેલા કાલસાથી અમારી ખત્રી થઈકે આ માણસ સ્ટ્રીમલેંચ પણ નાખતો હોવો જોઈએ. એ જોઈને શેરલોક હોમ્સના ચહેરા પર નિરાશા છવાઈ રહી.

“ જ્યાં જઈએ ત્યાં સ્નાનના જ સમાચાર ! ” તે બોલ્યો : “ હું ધારતો હતો એ કરતાં ખૂનીઓ વધારે ચાલાક જણાય છે. તેમણે તેમના પગેરાને લુપ્તપ્રાય બનાવી દીધું છે. પણ બધાં ગોડવૃણ આ સ્થળે જ થયેલી જણાય છે. ”

તે પેલા મકાનના બારણા તરફ જતો હતો એવામાં બારણું ઉઘડ્યું અને અંદરથી છ એક વર્ષની ઉમરનો ગુંચળા વળી ગયેલા વળવાળો છોકરો ઉઘાડે માથે દોડતો બહાર આવ્યો અને તેની પાછળ દતાશ પડતા ચહેરાવાળી એક જાડી સ્ત્રી હાથમાં વદળીતો મોટે કકડો લઈને બહાર આવી.

“જેક ! અંદર આવ અને નહાઈ લે.” તેણે પેલા છોકરાને ખૂમ પાડી : “પાછો આવ, પાછો આવ, હરામખોર ! જે તારા બાપ પાછા આવશે ત્યારે તને આવો ગંદો જોશે તો મારી મારીને તારાં હાડકાં ભાંગી નાખશે !”

“કેવો સુંદર ને આલાક છોકરો છે ?” હોમ્સ પેલા ગંદા છોકરાના સૌંદર્યની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો : “ગાલ તો જાણે ગુલાબના ગેટા ! જેક ! અહીં આવ તારે શું જોઈએ છે વાર ?”

છોકરો થોડીક વાર તો પોતાને ખૂમ માનનાર અજબ્યા માણસ સામે તાકી જોઈને રહ્યો. પણ પછી હિમ્મતપૂર્વક બેલ્યો : “મને એક શીર્દીંગ આપો.”

“બસ, એક જ શીર્દીંગ !”

“જે શીર્દીંગ આપો તો બહુ મળ પડે.” છોકરાએ થોડી વાર વિચાર કરીને કહ્યું.

“અહીં આવ ત્યારે ! લે આ ! છોકરો બહુ મળતો છે, મીરીસ સિમથ !”

“ઈશ્વર આપને જીવતા રાખો ! સાહેબ ! આલાક તો છે પણ મસ્તીખોર બહુ છે. તેમાંયે જ્યારે એના બાપ ઘેર ન હોય ત્યારે તો મને એટલી બધી પજની મૂકે છે કે કહેવાની વાત જ નહિ !”

“શું મી. સિમથ બહાર ગયા છે ?” હોમ્સ જાણે સિમથને

મળવા જ આવ્યો હોય અને તે ઘેર હાજર નહિ હોવાથી નિરાશ બની ગયો હોય એવા ભાવપૂર્વક બોલ્યો: “ ત્યારે હવે હું શું કરીશ ? મારે મી. દિમથને ખાસ મળવું હતું. ”

“ એ તો ગઈ કાલ સહવારના બહાર ગયા છે, સાહેબ ! અને ખરૂં કહું તો મને એમને માટે ચિંતા પણ થાય છે. પણ જો આપને ખોટ જોઈતી હોય અને તે માટે આપ તેમને મળવા માગતા હો, તો એમની ગેરહાજરીમાં પણ હું આપને આપી શકીશ. ”

“ મારે ખોટ નહિ પણ એમની સ્ટીમલોંચ બાંહે કરવી ’ તી ! ” શેરલોક હોમ્સે કહ્યું.

“ સ્ટીમલોંચ ! સ્ટીમલોંચ તો અહીં નથી. એ તેમાં બેસીને જ ગયા છે; અને એથી જ મને ચિંતા થયા કરે છે. કારણ કે એ સ્ટીમલોંચ વૂલવીચ જઈને પાછી આવે ત્યાંસુધી ચાલે એટલા જ કાલસા તેમાં બરેલા હતા. જો એ મજબૂત કે ખતેલામાં ગયા હોત તો તો મને કશી પણ શંકા ન થાત. કારણ કે ઘણાં વાર તે મજબૂત લઈને એવર્સેન્ડ સુધી જાય છે અને ત્યાં જો વળા કામ આવી પડે તો બે-ચાર દહાડા રોકાય છે પણ ખરા. પણ આ તો સ્ટીમલોંચ અને વળા કાલસા નહિ ! રસ્તામાં કાલસા વગર અટકી પડશે તો એમનું શું થશે ? ” મીસીસ દિમથે પોતાના મનમાં થતી ચિંતા પ્રદર્શિત કરી.

“ કદાચ એમણે આગળ જતાં કચ્ચે કોઈ સ્થળેથી કાલસા ખરીદી લીધા હોય. ” હોમ્સે કાલસાની મુસ્કેલીનો ઉપાય સૂચવ્યો.

“ હા, ત્યાં કાલસા વેચાતા મળે છે ખરા. પરંતુ એ ત્યાંથી ખરીદવાનું ખસંદ કરતા નથી. કેમકે એ લોકો છૂટક કાલસાનો બાવ વધારે લે છે. એટલે એ તો કાલસાની વખારેથી સામટા જ વેચાતા લઈ આવે છે. પણ ચિંતા થવાનું એક ખીજું પણ કારણ છે. એમનો

સાથે એક લાકડાના પગવાળો અને કદરૂપા ચહેરાનો માણસ છે, એ મને દેખેડોળે ગમતો નથી. બોલે છે ત્યારે બજે નરો કોળી ! જ્યારે ને ત્યારે એ અહીં આવળ કર્યા કરતો હતો. કોણ બજે શું એ કામ હશે ? ”

“ લાકડાનો પગવાળો માણસ ? ” બજે દુનિયામાં કોઈ માણસને લાકડાનો પગ હોય જ નહિ અને આવા વિચિત્ર માણસ અંધી પહેલી વાર જ પોતાના સાંભળવામાં આવ્યું હોય, એવી અન્યથા દર્શાવતો હોમ્સ બોલ્યો.

“ હા, સાહેબ ! એનો એક પગ ભાંગી જવાથી ત્યાં લાકડાનો પગ બેસારેલો છે. તેનો ચહેરો નરો વાંદરાના જેવો છે. એ ધણીએ વાર એમની પાસે આવ્યો હશે. ગર્ભ કાલે પરોઢમાં આવીને એણે એમને જગાડ્યા હતા. વળી તે માણસ આવવાનો છે એમ એ બજતા પણ હતા. કેમકે તેમણે આગલી રાતથી જ લોંચનું બોઇલર ગરમ કરી રાખ્યું હતું. એ માણસ મને તો કોઈ બદમાશ જેવો લાગતો હતો. સાહેબ ! એ માણસનો મને વિચાર આવે છે ને મારા મનમાં ધ્રાસકો પડે છે ! ”

“ પણ મીસીસ સ્મિથ ! ” બેદરકારીના ભાવપૂર્વક હોમ્સ બોલ્યો : “ તમે નકામાં ચિતા કરો છો. પરોઢમાં લાકડાના પગવાળો જ માણસ આવ્યો હતો તેની ખાત્રી શી ? કદાચ કોઈ બીજો પણ હોય, અને તમે તો ધરતી અંદર હશો. તમે એ માણસને નજરે નેત્રો ’ તો ? ”

“ મેં એને નજરે નહોતો નેત્રો પરંતુ એનો અવાજ સાંભળ્યો હતો. એનો અવાજ હું સારી રીતે ઓળખું છું, એટલે એમાં બુદ્ધિ પડે તેમ નથી. એના જેવા ઘોઘરા ઘાંટાના માણસો થોડા જ

હોય છે. તમે એક વાર સાંભળો તો કદી પણ ભૂલો નહિ. જ્યારે તેણે ખારણું ખખડાવ્યું ત્યારે લગભગ ત્રણનો આશરો થયો હશે. પછી તે બોલ્યો: ‘ મી. સ્મિથ ! ઉઠો ! વખત થઈ ગયો છે. ’ એ ઉઠ્યા અને એમણે મારા મોટા દીકરા જીમને જગાડ્યો; અને તુરત કપડાં પહેરીને ચાલ્યા ગયા. ક્યાં જાય છે અને ક્યારે પાછા આવશે એ મને કાંઈ પણ નહિ. ત્યારપછી એ માણસના લાકડાના પગનો પથર સાથે અફળાવાથી થયેલો ધમકારો પણ મારા સાંભળવામાં આવ્યો હતો. ”

“ એ લાકડાના પગવાળો માણસ એકનો જ હશે ? ”

“ એ તો, સાહેબ ! હું ચોક્કસપણે કહી શકું તેમ નથી. પરંતુ ખીજ દાઢનો અવાજ મારા સાંભળવામાં આવ્યો ન હતો. ” મીસીસ સ્મિથે જવાબ આપ્યો.

“ મીસીસ સ્મિથ ! હું ઘણું જ દિલ્લગીર છું. મારે સ્ટીમલોન્ગની ખાસ જરૂર હતી અને મેં સાંભળ્યું હતું કે સહુથી વધારે અડપ્પી ચાલનારી માત્ર તમારી એક—હા, હા, પણ હું તમારી સ્ટીમલોન્ગનું નામ ભૂલી ગયો. ”

“ એરેરા, સાહેબ ! ”

“ ખરેખર, ખરેખર. એરેરાજ. એનો રંગ લીલો અને વચ્ચે પીળા પટ્ટા છે, અને એની બેડકનો ભગ પરેળો છે, ખરું ને ? ”

“ ના ના, ટેમ્સ નદીમાં ફરનારી સ્ટીમલોન્ગો કરતાં તે ન્હાની અને નાજુક છે, અને હમણાં જ તેને ફરીથી રંગાવી છે. એનો રંગ કાળો અને તેની વચ્ચે બે ઊભા લાલ પટ્ટા છે. ”

“ આભાર થયો. હું આશા રાખું છું કે તમને મી. સ્મિથના સમાચાર થોડાં વખતમાં જ મળશે. હું પણ સત્તે પાર જ જવાનો

હું. એટલે જો એશસ લોચ માસ જોવામાં આવશે તો હું મી
સ્મિથને જણાવીશ કે તમને એમને માટે બહુ જ શીકર થાય છે.
એના બૂંચળાનો રંગ તો તમે કાળો જણાવ્યો ને ?

“ના, સાહેબ ! તદ્દન કાળો નહિ. કાળા રંગની વચ્ચે ઘોળા
પડે છે.”

“હા હા, બરેબર. કાળો રંગ તો સ્ટીમલોચને જણાવ્યો.”
શેન્લોક હોમ્સ બે.લો: “સાહેબજી, મીસીસ સ્મિથ ! અમે હવે
જઈશું.” એમ કહીને તે તથા હું મેાર ડેકાર્ડ સ્મિથના મકાન પાસેથી
અગળ ચાલ્યા. મીસીસ સ્મિથ તેના દીકરા જેકને લઈને બારણું
બંધ કરીને ઘરમાં ચાલી ગઈ.

મકરણ ૨૧ મું.

બેકરસ્ટ્રીટના ડિટેક્ટિવો.

શેન્લોક હોમ્સ મારી સામે બેઠે બે.લો: “વોટ્સન ! પેલો
ખલાસી હોડી પાસે બેઠે જણાય છે. ચાલો તે હોડીમાં
બેસીને આપણે સામે પાર જઈએ.”

અમે તે હોડી પાસે આવ્યા અને ખલાસીને અમારા
ધરત્કો જ ચૂંકાવે હોડીમાં ચડી બેઠા. હોડી ચાલુ થઈ એટલે હોમ્સ
બે.લો: “ડેક્ટર ! મીસીસ સ્મિથ જેવા માણસો પાસેથી કાંઈ ખબર

વાત કઢાવવી હોય તો એ જે વાત કરે તે આપણને અગત્યની છે એવું કદી પણ દર્શાવવું નહિ. જે એવો જરીક પણ ભાવ બતાવ્યો તો એ લોકો એકદમ મૂંગામંતર બની જવાના. બાકી તમને તેમની વાત સાંભળ્યા સિવાય અંતે એ વાતમાં રસ લીધા સિવાય તમારો છૂટકો નથી, એવા પ્રકારના ભાવ સાથે તમે સાંભળો અને તેમની વાતમાં ધ્યાન આપો તો ધીમે ધીમે તમારે જે કંઈ જાણવાનું હોય તે તમે એ લોકો પાસેથી ખુશીથી મેળવી શકો. ”

“ તમારું કહેવું વાજબી છે. પણ હવે આપણો માર્ગ કાંઈક અંશે મોકળો થયો હોય એમ મને લાગે છે. ” મેં મારા મનમાં મીસીસ સ્મિથની હકીકત સાંભળ્યા પછી જે વિચાર ઘોળાયા કરતો હતો તે પ્રકટ કર્યો.

“ વાર, હવે તમે શું કરો ? ”

“ હું તો એક ખીજી લોચ લાડે કરું અને નદીના મુખ તરફ એરોરાની પાછળ પાછળ જઉં. ”

“ હું નથી ધારતો કે એ પ્રમાણે કરવાથી તમે તમારા ચત્નમાં ફતેહમંદ નિવડી શકો. તેનાં બે કારણો છે. એક તો એ કે અહીંથી ત્રીતાચ સુધીમાં નદીની બન્ને બાજુ પાંચના ડક્કામાંથી કોઈ પણ ડક્કા પર એ લોકો સ્ટીમલોચમાંથી ઉતરી પડ્યા હોય અને પસાર થઈ ગયા હોય. કદાચ ડક્કા ઉપર ન ઉતર્યા હોય તો એમ ને એમ ડક્કા વગર પણ લોચમાંથી ઉતરીને જમીનપર જઈ શકાય એવી જગ્યા લાંબે સુધી છે. અર્થાત્ જે તમે એકજા એ લોકોની પાછળ પડો તો તેમને પકડવામાં ઘણા દિવસ વિતી જાય. તેમ છતાંયે ફતેહ મળવાની આશા તો ઓછી જ. ”

“ ત્યારે પોલિસની મદદ લેવી. ”

“ ના, એમ પણ નહિ. એથંત્રની જોન્સને તો છેક છેલ્લી ધડીએ બોલાવવાનો મારો વિચાર છે, એ માણસ કાંઈ કાઢી નાખવા જેવો નથી, તેમજ એને આ લોકોને પકડવામાં યશ મળી શકતો હોય તો એમાં હું નારાજ પણ નથી. પણ જ્યારે આપણે અહીં સુધી પહોંચ્યા છીએ ત્યારે આ કેસનો અંત પણ મારે એકલાએ જ લાવવો એવો મારો વિચાર છે. ”

“ ત્યારે કાંઈ ડકા ઉપરના રમેવાળના જોવામાં એરેરા આવી હોય તો તેણે અમને તેનો પત્તો આપવો, એવી મતલબની આપણે પેપરમાં જોહેર ખચર આપીશું ? ” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ એ તો વળી સડુ કરતાં ખરાબ ! એવી જોહેર ખચર આપવાથી તો આપણે તેમની પુંઠ પકડી છે એવું એ લોકો જાણી ગયા સિવાય કદી પણ રહે નહિ. કેમકે એક અનન્ય માણસને એરેરાનો પત્તો મેળવવાની શી જરૂર હોય ? અર્થાત્ એ લોકોને આપણી હીલચાલની ગંધ પણ આવે તો આપણને એરેરાનો પત્તો મળે એ પહેલાં તો તેઓ ઇંગ્લાંડ છોડીને પસાર થઈ જાય. જો કે આમે તેઓ પસાર તો થઈ જવાના જ; પણ જ્યાં સુધી પોતાની પુંઠે કાંઈ લાગેલું છે એવી તેમને શંકા ન હોય ત્યાં સુધી તેઓ નહાસી જવાની ઉતાવળ ન કરે. વળી તેમને શંકા નહિ આવવાનું એક કારણ છે. ડિટ્રોઈટવ જોન્સ સાહેબે પોતાની ચપળતાનો ઉપયોગ કરીને આર્થોલોમ્યુના ખૂનની તથા તેના ખૂનમાં તેના ભાઈ થેડસનો હાથ હોવાની શંકા પરથી તેને અને મીસીસ બર્નસ્ટોન વગેરેને પરહેજ કર્યાના સમાચાર ક્યારનાયે રાજાંદાં પત્રોમાં પ્રકટ થવાને માટે મોકલી આપ્યા હશે. એ સમાચાર જોનાથન રમેક્સના વાંચવામાં પણ આવ્યા હશે. એટલે એ તો મનમાં એમ જ ધારતો હશે કે પોલિસ ઉધે માર્ગે દોરવાઈ ગઈ છે ! ”

બાત વાતમાં અમે સામે કિનારે પહોંચી ગયા અને મીલખેક પેનાટેન્શ્યરી પાસે ઉતરી પડ્યા. પછી મેં પૂછ્યું? “પણ ત્યારે હવે આપણે શું કરીશું?”

“ખીજું વળી શું? આ સ.મે જિભી તે ગાડી બાડે કરીને ઘેર પહોંચીશું અને પેટની પૂળ કરીને એકાદ બે કલાકની ઉંઘ બેચી કાઢીશું. કારણ કે આજે રાત્રે પણ પાછું આપણે બહાર નિકળવું પડશે. એટલે આજનો પણ ઉભગરો થવાનો.”

એક ભાડુતી ગાડી જિભી હતી. તેની પાસે અમે ગયા. શેરલોક હોમ્સે ગાડીવાનને અમરા મકાનનું ઠેકાણું જણાવ્યું અને વચ્ચમાં નજીકમાં તાર ઓફિસ આવેલાં ગાડી જિભી રાખવાનું કહ્યું. અમે ગાડીમાં ચડી બેઠા અને ગાડી ચાલુ થઈ. હોમ્સ વિચારગ્રસ્ત બની ગયો. થોડી વારે તે બોલ્યો: “ટોબીને હમણાં તો આપણે આપણી પાસે જ રાખીશું. વખતે તે આપણને ઉપયોગી થઈ પડે.”

એટલામાં ગ્રેઇટપીટર સ્ટ્રીટમાં આવેલી પોસ્ટ ઓફિસ પાસે ગાડી જિભી રહી એટલે હોમ્સ પોસ્ટ ઓફિસમાં જઈને તાર મૂકી આવ્યો.

પુનઃ ગાડી ચાલુ થયા બાદ તે બોલ્યો: “આ તાર મેં કાના ઉપર મૂક્યો હશે, એની અટકળ તમે કરી શકો છો?”

“ના ના.”

“મ.રા બેકર સ્ટ્રીટના ડિરેક્ટિવોને તમે બૂલી તો નહિ જ ગયા હો. જેકઃસન હોપના કેસમાં મેં તેમને રોક્યા હતા અને તેમની મદદ આપણને કીમતી થઈ પડી હતી.”

“વારૂ, તેવું શું?” બેકર સ્ટ્રીટના ડિરેક્ટિવોનું નામ સાંભળીને મને આવેલું ક્ષત્ય હું ખાળી શક્યો નહિ.

“ આ કેસમાં પણ એ લોકોની મદદ થઈ કીમતી થઈ પડે તેમ છે. જે એ લોકો નિર્મળ જશે તો મારી પાસે ખીજા ઉપાય પણ છે. પરંતુ પ્રથમ તેમનો ઉપયોગ કરી જોવાનો મારો ઈરાદો છે. આ તાર મેં મારી ડિટેક્ટિવ ટુકડીના લેફ્ટેનન્ટ વિગીન્સ ઉપર કર્યો છે અને હું ધારું છું કે આપણે ઘેર જઈને નાસ્તો કરી રહીશું એટલામાં તો તે પેનાની ટુકડી સાથે હાજર થઈ જશે. ”

અત્યારે હાલજા રહાડામાં વાગ્યાનો સમય થયો હતો. રાત્રીના ખૂબીયત અને રખડપટ્ટીની અસર મારા મન અને તન ઉપર થવા લાગી હતી. હું તદ્દન કંટાળી ગયો હતો. આંખો ઘેરાતી હતી અને મારું આખું શરીર દુઃખતું હતું. જે પગે હું ધવાયો હતો એ પગમાં પણ કળતર થતું હતું. આ કેસમાં એક ધંધાદારી તરીકે જે રસ મારા મિત્રને પડ્યો હતો એવો રસ મને ન પડે એ સ્વભાવિક જ હતું. શેરલોક હોમ્સનો તો આ ધંધો જ હતો. વળી એની કંપના-શક્તિ અને તર્કશક્તિની તીવ્રતાને લીધે તે કેસનું રહસ્ય મારા કરતાં વિશેષ સમજી શકે એ દેખીતું હતું. આર્થોલોગ્યુ શોલ્ટોના સંબંધ કાંઈ મારું સાંભળવામાં નહોતું આવ્યું. એટલે તેના ખૂન માટે મને દિગ્ગીર થવાનું ફિંવા તેના ખૂનીઓ ઉપર ક્રોધ ચડવાનું ખાસ કારણ ન હતું. ખજાનાની વાત જુદી હતી. એ ખજાના ઉપર ફિંવા તેના અમુક ભાગ ઉપર મીસ મોર્સ્ટનનો વાજખી રીતે હક હતો. એટલે તે ખજાનો પાછો મેળવવાના કાર્યમાં મદદ કરવાને હું મરી શક્તિનો સંપૂર્ણ ભોગ આપવાને તૈયાર હતો. એ વાત ખરી હતી કે જે ખજાનો મળી આવે તો પછી મીસ મોર્સ્ટન સાથે મારું લગ્ન થવાની સંભાવના જ ન હતી. પરંતુ જે હું એવા વિચારમાં દોરાર્ધ જાઉં અને આ ખજાનો ન જડે તો મારું, એવી ભાવના કરે તો મારો

તેના પ્રત્યેનો પ્રેમ સ્વાર્થી અને હલકા પ્રકારનો જ ગણાય. એટલે તે ખજાનાની પેટી પાછી મળી આવે એવી જ મારી ઈચ્છા હતી; અને તેથી શેરલોક હોમ્સને ખૂનીઓને પકડવાનો લોભ હતો ત્યારે મને મારા હૃદયની દેવી મીસ મોર્સ્ટનને માટે એ ખજાનાની પેટી પાછી મેળવવાનો હોમ્સ કરતાં દશપટ અધિક લોભ હતો.

એકરસ્ટ્રીટમાં આવેલા અમારા મકાનમાં પહોંચ્યા બાદ મેં સ્નાન કરી લીધું. સ્નાન કરવાથી માંડી શરીરમાં એકદમ સ્ફૂર્તિ આવી ગઈ. મારો થાક તદ્દન ઉતરી ગયો. ન્યારે હું કિવાનખાનામાં આવ્યો ત્યારે ટેબલ ઉપર નાસ્તો પિરસેલો હતો અને શેરલોક હોમ્સ પોતાને માટે કાશી ખનાવતો હતો.

“ જોન્સ પોતાની ચપળતાનો ઉપયોગ કર્યા સિવાય નથી રહ્યો. ” મને જોઈને શેરલોક હોમ્સ ટેબલ ઉપર પડેલા એક વર્તમાનપત્ર તરફ આંગળી કરતો બોલ્યો: “ એણે પોન્ડીચેરી લોજની બધી હકીકત પોતાની કલ્પના પ્રમાણે પેપરમાં છપાવી દીધી છે. પણ તમને જુઓ લાગી હશે, માટે પડેલાં નાસ્તો કરી લ્યો. પછી પોન્ડીચેરી લોજની વાત. ”

પરંતુ મને ધીરજ રહી નહિ. મેં વર્તમાનપત્ર હાથમાં લીધું અને તાજા સમાચારના કાલમમાં “ અપર નોરવૂડની રહસ્યમય ઘટના ” એ મથાળાવાળી હકીકત વાંચવા માંડી. આ પત્રનું નામ ‘ સ્ટાન્ડર્ડ ’ હતું. તેમાં એ ઘટનાના મંથનમાં નીચે મુજબ લખવામાં આવ્યું હતું:—

“ ગઈ કાલે રાત્રીએ લગભગ બાર વાગે અપર નોરવૂડમાં આવેલા પોન્ડીચેરી લોજનો માલિક મી. બાર્થોલોમ્યુ શોલ્ટો પોતાના ઓરડામાં મર્ત્ય અવસ્થામાં પડેલો મળ્યો પડી આવ્યો હતો.

આસપાસના ત્રયોગો ઉપરથી એવું અનુમાન થઈ શકે છે કે મી. શોલ્ટોનું કાંઈએ ખૂન કરેલું હોવું જોઈએ. અમને એમ જણાવવામાં આવે છે કે મી. શોલ્ટોના ઉપર હુમલો થયાની કે તેને કાંઈની સાથે ઝપાઝપી થયાની નિશાની તેના શરીર ઉપર જણાઈ નથી. પરંતુ હિંદુસ્તાનનું કીમતી ઝવેરાત જે તેને તેના પિતા મેજર હોલ્ટો તરફથી વારસામાં મળેલું હતું તે ગૂમ થઈ ગયું છે. મી. શેરલોક હોમ્સ અને ડૉ. વોટસન મહુમના ભાઈ મી. થેડસ શોલ્ટોની સાથે પોન્ડીચેરી લોજમાં ગઈ રાત્રીએ ગયા હતા. તેમણે પ્રથમ મી. આર્થોલોમ્યુ શોલ્ટોને મરણ પામેલો જોયો હતો. પરંતુ સફલાગ્ને સરકારી ડિટેક્ટિવ પોલિસવાળા સુપ્રસિદ્ધ ડિટેક્ટિવ મી. એથેલની જોન્સ એ વખતે કામ પ્રસંગે નોરવૂડની પોલિસ ચોકી ઉપર જઈ ચડ્યા હતા. એટલે મી. શોલ્ટોના ખૂનની જાણ થઈ તે પછી અર્ધા કલાકમાં જ તે પોન્ડીચેરી લોજમાં જઈ પહોંચ્યા. તેમના જેવા અનુભવી અને કેળવાયેલા ડિટેક્ટિવને મી. શોલ્ટોનું ખૂન કાણે કરેલું હોવું જોઈએ એ વિષે ચોક્કસ અનુમાન ઉપર આવતાં વાર લાગી નહિ; અરે તેને પરિણામે મરનારના ભાઈ થેડસ શોલ્ટોને તથા તેની સાથે ગૃહરક્ષિકા મોસીસ ઍર્નસ્ટોન, હિંદીવાન બટલર લાલરાવ અને મેકમર્ડો નામનો દરવાન, એટલાંને ગીરફતાર કરવામાં આવ્યાં છે. એટલું તો ચોક્કસ છે કે ખજનો ગૂમ કરનાર કે ગૂમ કરનારાઓ પોન્ડીચેરી લોજમાં તમામ ભાગથી પૂરતા પરિચિત હોવા જોઈએ. કેમકે ડિટેક્ટિવના ધંધામાં જે પ્રકારના જ્ઞાન અને શક્તિની આવશ્યકતા હોય છે, તેવા પ્રકારના જ્ઞાન અને શક્તિનો ઉપયોગ કરીને મી. જોન્સે પોતાની ખાત્રી કરી લીધી છે કે મી. આર્થોલોમ્યુ શોલ્ટોનો ખૂની કિંવા ખૂનીઓ ઓરડાનાં બારણાં કે બારી વાટે ઓરડામાં દાખલ થયેલા નથી. પરંતુ બાપરા

ઉપર ચડીને એક ગુપ્તદ્વાર મારફત મી. શોલ્ટોના ઓરડા ઉપર અ.વેશ કાતરીયામાં પ્રવેશ કરી, ત્યાં પાડવામાં આવેલા બાંકોના મારફત મી. શોલ્ટોના ઓરડામાં ઉતર્યા હતા. અર્થાત્ એપરથી સિદ્ધ થાય છે કે એ કોઈ સાધારણ ચેરનું કામ હેઈ શકે નહિ. કારણ કે તેને આ મકાનના અંદરના ભાગમાં આવી બરિક માંદિતી હોવાનો સંભવ નથી. મી. જોન્સે આ પ્રપંચે સમયસચક્તા દાખવીને અત્યંત ત્વરા અને આજ્ઞાકીયી કરેલી તપાસ તથા ઉપગમી કાદેલા ચોક્કસ અનુમાનને માટે અમે તેમનો ધન્યવાદ કરીએ છીએ. જો થેડસ શોલ્ટોએ ખરેખર પોતાના ભાઈનું ખૂન કરું જ હોય તો એવો બ્રાન્ટ્રોહી છટકી જવા પામ્યો નથી એ જોઈને અમને આનંદ થાય છે. હજી સુધી ઝવેરાતનો પત્તો લાગ્યો નથી. તથાપિ મી. જોન્સની ચ.જ્ઞાકીયી તેનો પત્તો પણ અદ્યપસમયમાં જ મળી આવવાનો પૂરતો સંભવ છે. જો મી. જોન્સ અપર નોરવૂડમાં આ વખતે હાજર ન હોત તો અમને લાગે છે કે ખૂની કે ખૂનીઓનો પત્તો એકદમ લાગી શકત નહિ અને થેડસ શોલ્ટો તથા તેના સાથીઓ ઉપર આરોપ મૂકવાની હિમ્મત અપર નોરવૂડનો સાધારણ પોલિસ ઈન્સ્પેક્ટર ચક્ષાવી શક્યો ન હોત. તેનું પરિણામ એ આવત કે સાધારણ પોલિસતપાસમાં ઘોંટાળો થઈ જવાને લીધે ખરા ખૂનીઓ અ.બાદ છટકી જવા પામ્યા હોત. અમે આશા રાખીએ છીએ કે ભવિષ્યમાં એવ બનવા ન પામે તે માટે દરેક પરગણામાં બંધકે ગામમાં અકેક હુશિયાર ડિટેક્ટિવને રોકવાની પોલિસ પોતાની ફરજ સમજશે.”

“કેમ ? શું ધારો છો ? કેવું લખાયું છે ? ” કોપીનું પાન દરતાં હોમ્સ બોલ્યો.

“હું ધારું છું કે આપણા સફલાગ્યે જ મી. જોન્સને આપણા

ઉપર આર્યોસોમ્યુના ખૂનમાં આપણો હાથ રોવાનો આપણ મુકવાનું ન. સૂઝ્યું. નહિ તો આપણી પણ આપણ થેડસના જેવી જ ગતિ થઈ હોત. ” મેં કહ્યું.

“ હું પણ એમ જ ધારું છું. હજી પણ મી. જોન્સને પોતાની અપળતાનો ઉપયોગ કરવાનું સૂઝ આવે તો તે આપણને પણ પરહેજ દર્શાવે સિવાય રહે નહિ ! ” હોમ્સ હસ્યો. હસ્યો બેઠો.

એ જ પળે નીચે બેઠેલી ઘંટડી ત્રાગતી સાંજળામાં આવી. અમારા ગૃહરક્ષકા મીસીસ હુડસન કોઈનાપર ગુસ્સે થઈ હોય એવી રીતે ઘાંટા કાઢીને બોલતી સંજળાતી હતી.

“ હોમ્સ ! હોમ્સ ! ” હું ખૂંસીપરથી અર્થો જામો થતો બોલ્યો : “ મી. જોન્સની પોત્તિસ આપણને પરહેજ કરવા આવી લાગી જણાય છે. ”

“ ના ના, એ એટલું બધું સાહસ કરે એમ નથી લાગતું. એ તો મારી બેઠેર રટીટના ડિરેક્ટિવે. તો ટુકડી આવી પહોંચી છે. ”

પ્રકરણ ૨૨ મું.

આનંદામાનનો જંગલી માણસ.

એ પ્રમાણે તે બોલ્યો હતો એ દરમિયાન ઉધાડા પગચાળા માણસો અમારા દાદર ઉપર ચડતા હોય અને અંદર અંદર વતો કરતા હોય એવો અલગ સંજળાતો હતો. ખીજી જ પળે ગંદા

દેખાવના ફાટેલાં કપડાંવાળા બાર છોકરા અમારા દિવાનખાનામાં ધસી આવ્યા. પરંતુ અંદર આવતાંની સાથે જ ફળવાયેલા સિપાહીઓની માફક તે લોકો હારઅંધ થઇને ગુપચૂપ ઉભા રહ્યા અને આતુર દષ્ટિએ અમારી સામે જોઈ રહ્યા. બારમાંનો એક જ બીજા બધા કરતાં કદમાં ઉંચો અને ઉંમરમાં મોટો હતો. તે જાણે એ દુકડીનો કમાન્ડર હોય એવી રીતે તેમની આગળ આવીને ઊભો હતો. ખરેખર એ દેખાવ અત્યંત રમુજી અને જોવા જેવો હતો.

“ સાહેબ ! આપનો તાર મળતાં જ આ લોકોને એકઠા કરી લાગ્યો છું. ” અગાડી ઊભેલો છોકરો બોલ્યો : “ અંડરગ્રાઉન્ડ રેલ્વેની ટીકીટનું અર્થ ત્રણ શીલ્ડીંગ અને એક પેન્સ થયું છે. ”

“ લે આ પૈસા. ” હોમ્સે થોડીક શીલ્ડીંગો કાઢીને આપતાં કહ્યું : “ પરંતુ વિગીન્સ ! હવેથી આ બધાએ અહીં આવવાની જરૂર નથી. તેમણે પોતાનો હેવાત તારી પાસે રજુ કરવો, અને તારે એકલાએ જ મારી પાસે આવીને બંધી હકીકત મને જણાવવી. જો કે આજે મેં તમને બધાને બોલાવ્યા એનું ખાસ કારણ હતું. મારે જાતે જ તમને બધાને કેટલીક સૂચના કરવાની હતી. જૂઓ, સાંભળો. મોરડેકોર્થ સ્મિથ નામના ખલાસીની માલિકીવાળી એરેરા નામની સ્ટીમલોંચ નદીમાં કોઈ સ્થળે પડેલી છે. તેનો રંગ કાળો અને બે લાલ પટ્ટા છે તથા તેના ભૂંગળાનો રંગ પણ કાળો છે. પરંતુ તેમાં વચ્ચે ઘોળો પટ્ટો છે. એ સ્ટીમલોંચ કયે સ્થળે પડેલી છે તે તમારે શોધી કાઢવાનું છે. એક જણાયે મીલબેંકની સામે કિનારે ન્હાનો ડક્કો છે ત્યાં રહેવું. કેમકે ત્યાં મોરડેકોર્થ સ્મિથનું મકાન છે. એટલે જો એરેરા લોંચ ત્યાં આવી પહોંચે તો તુરત મને ખબર આપવા. બાકીનું કામ તમે અંદર અંદર વહેંચી લેજો અને નદીના બન્ને કિનારા

ઉપર ઠેઠ સુધી ફરી વળજો. તમને એ સ્ટીમલોંચનો પત્તો મળે કે જરી પણ ઢીલ કર્યા સિવાય તુરત તમારે મને ખબર આપવા કેમ ? બધું બરોબર સમજાય છે ને ? ”

“ હા, મહેરબાન ! ” વિગીન્સ બોલ્યો.

“ વાર, ત્યારે પમાર અગાઉ માફક આપવામાં આવશે અને જે છોકરો એરોરાનો પત્તો મેળવશે તેને એક ગીની અક્સિસ મળશે. હ્યો, આ એક દિવસનો પમાર અગાઉથી. જાઓ કામ ઉપર લાગી જાઓ. ”

હોમ્સે દરેક છોકરાને વ્યક્તિ શીર્ષીંગ આપી, જે લઇને તેઓ આવ્યા હતા તેટલી જ ત્વરથી આપ્યા ગયા. એકાદ મીનિટમાં તો તેમનો ખવાજ બહાર રસ્તાપરથી સંભળાવા લાગ્યો.

“ જો સ્ટીમલોંચ પાણીની અંદર છૂપાઈ રહી નહિ હોય તો તેઓ જરૂર એને શોધી કાઢશે. ” હોમ્સે ખૂરસીપર ઉઠીને હોકલી સળગાવતાં કહ્યું : “ એ લોકો વગરશકે ગમે ત્યાં જઈ શકે છે, ગમે તે જોઈ શકે છે અને દરેકની વાત સાંભળી શકે છે. મને આશા છે કે બધું કરીને તો તેઓ સહાંજ પહેલાં જ લોંચનો પત્તો લગાડી દેશે. ત્યાંસુધી હવે આપણે તેમની રાહ જોયા સિવાય બીજું કંઈ કરવાનું બાકી રહેતું નથી. કેમકે જ્યાં સુધી એરોરા લોંચ કિંવા તેના માલિક મી. મોરડેકાઈ સ્થિત થતા પત્તો ન લાગે ત્યાં સુધી આપણું કામ થઈ મથેલું પગેઈ આગળ ચાલુ થઈ શકે તેમ નથી. ”

“ ટોપીને પણ બહુ જાપ લાગી જણાય છે. જૂઓ, આ ઇંડાંનાં કાચલાં પણ ખાઈ જાય છે. વાર, હોમ્સ ! હવે તમે થોડીક વાર સૂઈ જાઓ. ”

“ ના, મને થાક વરતાતો નથી. મારા શરીરનું બંધારણ

વિચિત્ર પ્રકારનું છે. ન્યારે હું આળસુપણે પડ્યો રહ્યો હોઉં ત્યારે કંટાળી જાઉં છું, પણ કાંઈ કામ આવી ચડે છે ત્યારે તો મારા શરીરમાં ઉલટી સ્ફુર્તિ આવે છે. હું ધૂમ્રપાન કરતો કરતો આ કેસના સંબંધમાં વિચાર કરવા માગું છું. એકંદર રીતે જોઈએ તો કેસ ઘણો જ સહેલો છે. આમાં આપણને વિશેષ ગુંચવણ પડે તેમ નથી. કેમકે એક તો ઈંગ્લાંડમાં લાકડાના પગવાળા માણસો ગણ્યાગાંડ્યા હશે, એટલે તેને શોધી કાઢવાની મુશ્કેલી નહિ; અને તેમાંથી તેના જોડીદાર જેવો માણસ આપણા દેશમાંથી મળી શકે તેમ નથી.”

“પાછો તેનો જોડીદાર? હોમ્સ! જોનાથન સ્મોલ્ડના મદદગારના સંબંધમાં તમે સ્પષ્ટિકરણ નહિ કરતાં ગોળ ગોળ કેમ બોલ્યા કરો છો?” મેં સહેજ ચીડાઇને કહ્યું.

“વોટ્સન! તમે ચીડાઈ ગયા હો એમ લાગે છે. પરંતુ એ માણસના સંબંધમાં વિશેષ ભેદ જોવું નથી. તમે તમારી મેજેજ એના વિષે કદપના કરી શકો, એટલા માટે જ અત્યારસુધી હું તેના સંબંધમાં મૌન રહ્યો હતો. હવે એ માણસના સંબંધમાં જે પૂરાવો આપણને મળ્યો છે તેને ધ્યાનમાં લ્યો. તેનાં અતિ ન્હાનાં અને ઉઘાડાં પગલાં, એકેકથી છૂટાં આંગળાં, લોહાની હથોડી જેવું હથિયાર, એકદમ ઉશ્કેરાઈ જવાનો સ્વભાવ અને ઝેર પાચેલા કાંટા. આ બધાં ઉપરથી તમને કશી પણ કદપના નથી આવી શકતી?”

“જંગલી માણસ!” હું બોલી ઉઠ્યો: “કદાચ જોનાથન સ્મોલ્ડના ત્રણ સાથીઓમાંનો એકાદો હિંદીવાન હોવો જોઈએ.”

“હિંદીવાન તો નહિ જ.” હોમ્સે કહ્યું: “પ્રથમ મેં વિચિત્ર પ્રકારનાં હથિયારો જોયાં એટલે મારા મનમાં પણ તમારા જેવી કદપના આવી હતી. પણ ન્યારે એનાં પગલાંનાં ચિહ્ન મારા જોવામાં

આખ્યાં ત્યારે મેં મારો વિચાર બદલી નાખ્યો. હિંદુસ્તાનના વતની
ઓમાંના કેટલાક કદમાં નીચા હોય છે ખરા પરંતુ તેમનાં પગલાં
આવાં ન હોય. હિંદુ લોકોના પગનાં તળીયાં પાતળાં અને લાંબાં હોય છે
જ્યારે ચંપલ પહેરનારા મુસલમાનોના પગના આંગળાં જડાં અને એક
એકથી ટૂંકાં હોય છે. કેમકે ચંપલની ચામડાની પટ્ટીઓ બે આંગળાંની
વચ્ચે રહે છે, એટલે તે એક બીજાથી જુદાં રહે છે. વળી પેલા ઝેર
પાયેલા કાંટા પણ એક જ રીતે ફેંકી શકાય છે. એ કાંટા ફેંકવાને
માટે ખાસ બૂંગળાઓ આવે છે. તેમાં કાંટા રાખીને જોરથી ફુંક
મારતાં કાંટો ઘણે દૂર સુધી જઈ શકે છે. કહો ત્યારે, આ જંગલી
માણસ કયા દેશનો હશે ?”

“ દક્ષિણ અમેરિકાનો !” મેં ઠોક્યું.

તેણે પોતાનો હાથ ઉંચો કર્યો અને પુસ્તકો મૂકવાના ચોક્ક
કામાં પડેલાં પુસ્તકોમાંથી એક મોટા કદનું પુસ્તક ખેંચી કાઢ્યું.

“દુનિયાના જુદા જુદા ખંડ અને તેના દેશો તથા તે દેશોનાં મનુષ્ય,
પ્રાણી, વનસ્પતિ આદિને લગતી માહિતી આપનારા ગ્રંથનું આ
પ્રથમ પુસ્તક છે. તેમાં આપવામાં આવેલી વિગત છેલ્લામાં છેલ્લી
શોધખોળને આધારે તૈયાર કરવામાં આવેલી હોઇને તેને નિઃશંકપણે
ભરેંસાપાત્ર માની શકાય. ” તેણે શરૂઆતનું ‘ A ’ વાળું પાનું
ખોલ્યું. થોડાંક પાનાં ફેરવ્યા બાદ તે પુનઃ ખોલ્યો: “ જૂઓ સાંભળો,
, ‘આન્દામાનના બેટો, બંગાલના અખાતામાં સુમાત્રાથી ૩૪૦ માઇલ
દૂર તેની ઉત્તરે છે. ’ હા પણ આ બધું શું છે ? ‘હવા ભેજવાળી છે.
પરવાળાના બેટ, શાર્ક માછલીઓ, પોર્ટુગેઝ, દેશનિકાલ થયેલાઓ
માટે કેદખાનું, રહેલેન્ડ બેટ, કપાસનું વાવેતર, ઠીક ઠીક, એનું આપણે
કાંઈ કામ નથી. પરંતુ હવે આગળ જૂઓ. ’ મનુષ્યોની શરીરરચ-

નાના કેટલાક અભ્યાસીઓ આફ્રિકાના ' બુશમેન ' જાતના જંગલીઓ અમેરિકાના ' ડિગર ઇન્ડિયન્સ ' અને ટેરાડેલ ફેયુલ્યાના વતનીઓ ન્હાના કદના હોવાનો મત ધરાવે છે, પરંતુ અમારા અભિપ્રાય મુજબ સહુથી વધારે કિંગલુ માણસો આન્દામાન બેટના મૂળ વતનીઓ છે. તેમના શરીરની ઉંચાઈની સરેરાશ ચાર ફુટ કરતાં ઓછી આવે છે. જો કે ઘણા ઉમરલાયક માણસો એથી પણ ન્હાના કદના જેવામાં આવ્યા છે. તેમનો સ્વભાવ ઘાતકી અને વિકરાળ હોય છે, અને તેઓ અન્ય જાતના માણસો સાથે એકદમ પળોટાઈ જતા નથી. માત્ર દાર્દના ઉપર તેમનો વિશ્વાસ બેસી જાય છે તો પછી તેની સાથે ગાઢ મૈત્રી કરી લે છે. ' વોટસન બરોબર યાદ રાખજો. હવે આગળ સાંભળો, ' તેમનાં બેરોળ અવયવો, વિકૃત ચહેરા અને ન્હાની પણ લયાનક આંખોને લીધે તે કદરૂપા દેખાય છે; પરંતુ તેમના હાથ અને પગનો ખડુ જ ન્હાના હોય છે. એ લોકો એટલા બધા દૂર અને અતડા સ્વભાવના છે કે બ્રિટિશ અમલદારોના અત્યંત પ્રયાસ છતાં પણ તેઓ એ જંગલીઓનાં હૃદયમાં પોતાને માટે સ્નેહભાવ ઉત્પન્ન કરી શક્યા નથી. એકાદ ભાંગેલા વડાણના ખલાસીઓ જો તેમના પ્રદેશમાં જઈ ચડે છે તો તે લોકો પત્થરનાં માથાંવાળી હથેલીઓ વડે તેમનાં માથાં તોડી નાખે છે કિંવા ઝેર પામેલાં ખાણુ ફેંકીને તેમનો નાશ કરે છે; અને પછી નાશ પામેલા ખલાસીઓનાં મુઝડાંપર ઉખાણી કરે છે. ' કેમ વોટસન ! કેવા સારા માણસો ? જો આ માણસ આર્થો લોમ્બુનું ખૂન કર્યા પછી એકલો જ તેના ઓરડામાં રહ્યો હોત તો કદાચ આર્થોલોમ્બુના શબનો થોડોક માંસાળ ભાગ તેની હોજરીમાં ચાલ્યો ગયો હોત. હું ધારું છું કે જોનાથન સ્મોલના મનમાં પણ આ માણસને મદદગાર તરીકે સાથે લેવા માટે અત્યારે પસ્તાવો થતો

હોવો જોઈએ !”

“ પણ આ આવા વિચિત્ર માણસ સાથે જોનાથનને કેવી રીતે સંબંધ થયો ?”

“ એ હું ચોક્કસપણે કહી શકું તેમ નથી, પરંતુ આપણે જાણી શક્યા છીએ કે જોનાથન આન્દામાનના ખેડેમાંથી આવે છે. એટલે આ માણસ પણ તેની સાથે જ આવેલો હોવો જોઈએ એટલું તો સહેલાઈથી સમજી શકાય છે. હવે થોડા સમયમાં જ એના વિશે વધારે વિગતો આપણે જાણી શકીશું. વોટસન ! તમારી આંખો ધેરાય છે, માટે આ સોફા ઉપર સૂઈ જાઓ. હું હમણાં મારો પ્રયોગ ચલાવીને તમને ગાઢ નિદ્રામાં નાખી દઉં છું.”

તેણે ખૂશ્ખામાં પડેલું તેનું વાયોલીન ઉપાડ્યું, અને હું સોફાપર આડે પડખે થયો એટલે તેણે વાયોલીન વગાડવાનું શરૂ કર્યું. મંગીત-શાસ્ત્રનો તે કુશળ અભ્યાસી હતો. તેણે પોતે પણ કેટલીક નવીન ગતો ઉપજાવી કાઢી હતી. તેમાંથી એક મધુર ગત તે વાયોલીનમાં ઉતારવા લાગ્યો. અહા ! કેવો મધુર નાદ ! થોડી વાર સુધી હું તેના અહેરા સામે જોઈ રહ્યો, પરંતુ જેમ જેમ વાયોલીનનો સુમધુર નાદ મારા કર્ણપટ ઉપર વિશેષને વિશેષ અથડાવા લાગ્યો તેમ તેમ મારી આંખો વધુ ને વધુ ધેરાઈ ગઈ. થોડીક મીનિટો પસાર થઈ હશે એટલામાં તો હું શાંતિના મહાસાગર ઉપર તરવા લાગ્યો—નિદ્રાધીન થઈ ગયો, નિદ્રામાં મધુર અને મનો રમ્યસ્વપ્નને અનુભવવા લાગ્યો. અહા ! કેવું આહ્લાદજન્ય સ્વપ્ન ! જાણે મીસ મેસ્ટર્સનનાં નેત્રોમાંથી માધુર્ય ઝરતું હોય અને હું તેનું પાન કરી રહ્યો હોઉં એવા પ્રકારની કલ્પના મારા સ્વતંત્ર મને કરી લીધી હતી, પરંતુ સ્વપ્નને તે સ્વપ્ન જ. સ્વપ્નું સત્ય હોય તો મનુષ્ય નિદ્રાનો ત્યાગ શા માટે ઇચ્છે ?

પ્રકરણ ૨૩ મું.

શેરલોક હોમ્સની નિરાશા.

હું જાગ્યો ત્યારે સહાંજ પડ્યા આવી હતી. મારો થાક ઉતરી
મયો હતો અને પુનઃ હું અગાઉના જેવો જ તાજો બની ગયો.
હતો. શેરલોક હોમ્સ હું સૂતો તે વખતે જેવી સ્થિતિમાં બેઠો
હતો તેવી જ સ્થિતિમાં અત્યારે પણ બેઠેલો જોવામાં આવતો હતો.
માત્ર અત્યારે તેણે વાગોલીન એક બાજુએ મૂકી દીધું હતું અને તે
એક પુસ્તક વાંચવામાં ગુંથાઈ ગયો હતો. જ્યારે હું જાગ્યો ત્યારે તેણે
મારી સામે જોયું. હું તેના ચહેરા પર ચિંતા અને નિરાશાની સ્પષ્ટ છાપ
જોઈ શકતો હતો.

“ તમને ઉઘ તો શાંતિથી આવી હતીને ? ” તેણે પ્રશ્ન કર્યોઃ
“ મને ભય હતો કે અમારી વાતચીતથી કદાચ તમારી નિદ્રામાં
ખલેલ પડશે. ”

“ મને તો કશી પણ ખબર રહી નથી. ” મેં જવાબ આપ્યોઃ
“ કાંઈ નવા આશાજનક સમાચાર સાંભળવામાં આવ્યા છે કે શું ? ”

“ ના ના, કશું પણ નહિ. હું કબૂલ કરું છું કે એથી મને
નિરાશા અને આશ્ચર્ય ઉપજ્યાં છે. અત્યારસુધીમાં તો કાંઈક ચોક્કસ
સમાચાર મળી જવાની હું આશા રાખતો હતો. પરંતુ વિગીન્સ
હમણા જ મારી પાસે આવ્યો હતો. તે જણાવે છે લોંચનો બિલકુલ
પત્તો લાગતો નથી. એ સાંભળીને મારું મન ધણું જ ખાટું બની ગયું

છે. કેમકે હવે જે કસાક પસાર થાય છે તે દરેક અતિ અગત્યનો છે. ”

“ મને કાંઈ કામ સોંપવું છે ? હવે મારો થાક તદ્દન ઉતરી ગયો છે અને આજની આખી રાત્રી બહાર ભટકવું પડે તો પણ મારા આરોગ્યને વાંધો આવે તેમ નથી. ”

“ ના, આપણે અત્યારે કશું પણ કરી શકીએ તેમ નથી. આપણે રાહ જોઈને બેસી રહ્યા સિવાય છૂટકો નથી. કેમકે જો આપણે બહાર નિકળી જઈએ અને કાંઈક સમાચાર આવે તો તે આપણને મળતાં ઢીલ થાય. તમારે બહાર જવું હોય તો ખુશીથી જાઓ. હું તો ઘેર જ રહીશ. ”

“ ત્યારે હું કેમ્પરવેલ જઈને મીસીસ સેરીસ ફોર્સ્ટરને મળી આવું ? ગઈ રાત્રે હું ગયો ત્યારે તેમણે મને પુનઃ આવવા કહ્યું હતું. ”

“ કોને ? મીસીસ સેરીસ ફોર્સ્ટરને મળવાને ? ” શેરલોક હોમ્સ આંખ મચકાવેલો અને સ્મિત કરતો બોલ્યો.

“ હા, અને તે સાથે મીસ મોર્સ્ટનને પણ. મળવાને તેઓ આ બધી હકીકત જાણવાને અત્યંત ઈન્તેજાર છે. ”

“ જો હું હોઉં તો એમને તમામ હકીકત કહી પણ જણાવું નહિ. ” શેરલોક હોમ્સે મને આડકતરી રીતે સૂચના કરી : “ ગમે તેવી સારામાં સારી સ્ત્રી હોય તો પણ તેના ઉપર સંપૂર્ણ વિ રાખવો નહિ. ”

આ વિષયમાં શેરલોક હોમ્સની સાથે કશી પણ દલીલ કરવાનું મેં વાજબી ધાર્યું નહિ. સ્ત્રીઓના સંબંધમાં તેના વિચારો કેટલેક અંશે મારા જાણવામાં હતા. એટલે મેં કહ્યું : “ હું એક કે વધુમાં વધુ એ કસાકમાં તો પાછો આવી જઈશ. ”

“ બહુ સાર ! હું તમને ફતેહ ઇચ્છું છું ? પણ હા, તમારે નદીની સામે પાર તો જવું જ પડશે. તો આ ટોખીને પણ તમારી સાથે લેતા જાઓ. એ શેરમાનને આપી આવો. કારણ કે હવે તેની આપણને જરૂર પડે એમ મને લાગતું નથી. ”

હું ટોખીને મારી સાથે લઈ ગયો, અને પ્રથમ પીંચીન લેઈનમાં જઈને તેના માલીકને સુપ્રત કરી દીધો. તે સાથે અર્ધો પાઉડ ટોખીની મહેનતનો પણ તેને આપ્યો. ત્યાંથી હું કેમ્બરવેલમાં મીસીસ ફ્રેન્સ્ટરના મકાને ગયો. રાત્રીનો શ્રમ, ઉજાગરો અને પી-ડીયેરી લોજમાં બનેલો બયાનક બનાવ, વગેરે કારણોને લઈને મીસ મોર્સ્ટનના ચહેરાપર કંટાળો તથા ચિંતા જણાતાં હતાં. તે નવીન સમાચાર જાણવાને ધણી આતુર હતી. મીસીસ ફ્રેન્સ્ટરની જાણસા પણ અત્યંત તીવ્ર દેખાતી હતી. મેં તેમને બધી હકીકત નિવેદન કરી. પરંતુ તેમાંનો કેટલોક કચ્છરસિક ભાગ તેમનાથી છૂપાવ્યો. અર્થાત્ મી. શોલ્ટોનું ખૂન થયું છે એમ મેં તેમને જણાવ્યું, પરંતુ તે ખૂન કરનાર કોણ અને તેણે કેવી રીતે ખૂન કર્યું હતું એ તે નાજુક હૃદયની અબજાઓ પાસે જણાવવાનું વાજબી ધાર્યું નહિ. એવી જ રીતે બીજી કેટલીક હકીકત પણ મેં તેમનાથી છૂપાવી હતી. પરંતુ મેં જોટલું તેમને જણાવ્યું એટલું પણ તેમને અગત્યખીમાં ગરકાવ કરી મેલવાને પૂરતું હતું.

“ આ પણ અદ્ભુત રસાત્મક નવલકથા જેવું છે ! ” મીસીસ ફ્રેન્સ્ટરે આશ્ચર્યોદ્ગાર કાઢ્યો : “ એક રમણીને કરવામાં આવેલો હતો, પાંચ લાખ પાઉન્ડની દોલત, બપોરે ખૂન, મી. થેડસ શોલ્ટો ઉપર આવેલો પોતાના જ ભાઈના ખૂનનો આરોપ અને લાકડાના પગવાળો બદમાશ ! ”

“ અને ખરા ખૂનીને શાધી કાઢવાને નિકળી પડેલા એ વીર પુરુષો ! ” મીસ મોર્સ્ટને મારી સામે સ્મિતપૂર્ણ દૃષ્ટિ કરીને ઉમેર્યું.

“ મેરી ! તારી આ ભાવિસ્થિતિ કેવું વક્ષણ લેશે તેનો આધાર આ તપાસના પરિણામ ઉપર રહેલો છે. એમ છતાં તને જાણે એ આગતનો કશો પણ વિચાર ન હોય, એ પ્રમાણે રમુજ કરવાનું સૂઝે છે. જરીક કદપના કરી જો. આ તપાસમાં ફતેહ મળે અને તારો અર્ધો ભાગ તને પ્રાપ્ત થાય તો સેંકડો જીવાનીયા તારા પગમાં પડતા આવે ! ”

પરંતુ પોતાનો અર્ધો હીસ્સો મળે અને તેની સહાયથી પોતે ધનવાન બની જવાને આતુર હોય એવા પ્રકારનો ભાવ મીસ મોર્સ્ટનના ઝહેરાપર જોવામાં આવ્યો નહિ. તેને બદલે જાણે તે લક્ષ્મીને તુચ્છ સમજતી હોય એવી રીતે મગફળીપૂર્વક મસ્તક ઉંચું કરીને તેણે મીસીસ ફ્રેડરેસ્ટરની સામે જોયું. ખરેખર, તેના એ વર્તનથી મારા મનને એક પ્રકારનો આશાજન્ય આનંદ ઉપજ્યો.

“ મને માત્ર મી. થેડસ શેલ્ટોના સંબંધમાં જ ચિંતા થાય છે. ” મીસ મોર્સ્ટન બોલી : “ બીજી આગતની મને કશી પણ કનવાર નથી. મી. થેડસ શેલ્ટો આદિથી તે અંત સુધી મારી સાથે પ્રામાણિક વૃત્તિથી માયાળુપણે વર્ત્યો હતો. એને આ બિન પાયાદાર અને ભયંકર આરોપમાંથી મુક્ત કરાવવો તે આપણી મુખ્ય ફરજ છે. ”

મારા હૃદયની દેવીના સહવાસમાં કેટલો સમય પસાર થઈ ગયો તેની મને ખબર પણ રહી નહિ. જ્યારે હું કેમ્બરવેલમાંથી નિકળ્યો ત્યારે સાલંગાળ થઈ ગયો હતો અને ઘેર પહોંચ્યો ત્યારે તો તદ્દન અંધારું થઈ ગયું હતું. મારા મિત્રનું પુસ્તક અને હોકલી તેની

ખૂરસી પાસે પડ્યાં હતાં. પરંતુ તે દિવાનખાનામાં જણાતો ન હતો. તે મારે માટે ચીકી મૂકતો ગયો છે કે કેમ એ જાણવાને મેં આસપાસ જોયું, પરંતુ ચીકી જોવામાં આવી નહિ. અમારી ગૃહરક્ષિકા મીસીસ હુડસન ખારીના પડદા બંધ કરવાને આવી ત્યારે મેં તેને પ્રશ્ન કર્યો: “મી. શેરવોડ હોમ્સ બહાર ગયા છે?”

“ના, સાહેબ! એ તો એમના ઓરડામાં છે, સાહેબ! તમને ખબર છે, સાહેબ!” તે પોતાના અવાજને એકદમ અત્યંત ધીમે કરી દેતાં બોલી: “મને લાય છે કે તેમની તખીયત આજ બરોબર સારી નથી.”

“એમ તમે શા ઉપરથી કહો છો, મીસીસ હુડસન?” મેં રહેજ ચિંતાતુરપણે પ્રશ્ન કર્યો.

“આજનું એમનું વર્તન ઘણુંજ હમેશના કરતાં જુદા પ્રકારનું લાગે છે, સાહેબ! તમે ગયા ત્યારબાદ તે દિવાનખાનામાં આમતેમ આંટાફેરા માર્યા કરતા હતા. તેમણે એટલા આંટા માર્યા કે તેમનાં પગલાંનો ધબકારો કાયમ થયા કરતો હતો, એથી મને પણ કંટાળો આવ્યો. ત્યારપછી એ જાણે પવન સાથે વાત કરતા હોય અને બડબડતા હોય એવો અવાજ સાંભળવામાં આવ્યો. વળી જેટલી વાર નીચેની ઘંટડી વાગતી એટલી વાર દાદરપર આવીને તે મને પ્રશ્ન કરતા: ‘એ કાણ આવ્યું, મીસીસ હુડસન?’ હમણાં થોડી વાર થયા એ પોતાના ઓરડામાં ગયા છે; અને ત્યાં પણ આમતેમ આંટાફેર મારતા હોય એવો અવાજ નીચે સુધી સંભળાય છે, સાહેબ! એમનું મગજ તો તપી ગયું નથીને? એમની તખીયત નાદુરસ્ત હશે એમ ધારીને હું તેમને દવાનું પૂછવાને મઠ હતી; પરંતુ તેમણે મારી સામે એવી

રીતે જોયું કે હું ખૂબી ગઈ, અને મને એમ થયું કે ક્યારે અગ્નીથી જતી રહું ! ”

“ મીસીસ હુડસન ! મી. શેરલોક હોમ્સની તખ્તીયતના સંબંધમાં ચિંતા કરવાનું કાંઈ પણ કારણ હોય એમ મને લાગતું નથી.” મેં કહ્યું : “ એમના વર્તનમાં આવા પ્રકારનો ફેરફાર મેં ધંગી વાર જોયેલ છે. અમુક બાબતના સંબંધમાં એમનું મગજ રોકાયેલું હોવાથી એ એમ કરતા હશે. કેમકે એવો એમનો સ્વભાવ જ છે.”

અલબત્ત મેં અમારી ગૃહરક્ષિકાનું સાંત્વન કરવાને તેને પ્રસ્તુત જવાબ આપ્યો હતો; પરંતુ રાત્રીએ હું મારા ઓરડામાં સૂતો હતો ત્યારે પણ હોમ્સનાં પગનાં ધબકારાનો અવાજ મારા સાંભળવામાં આવતો હતો. એથી મારા મનમાં પણ ચિંતા પેદા થઈ હતી કે રખેને હોમ્સને આમ ને આમ કરવાથી વિચારવાયુ ન થઈ જાય !

રહવારે નાસ્તા વખતે તે દિવાનખાનમાં આગ્યો. વખતે એ વખતે તેનો ઝહેરો ઉતરી ગયેલો અને તેની આંખોપર ઉજ્જગરાની અસર જણાતી હતી. વળી તેનું મગજ પણ તમ્મ હોય તથા શરીરમાં સાધારણ તાવ ભરાયેલો હોય એમ તેના દેખાવપરથી લાગતું હતું.

“ તમને આખી રાતનો ઉજ્જગરો થયો લાગે છે ? ” મેં કહ્યું : “ આખી રાત તમે ઓરડામાં આંટા માર્યા કરતા હો એવો અવાજ મારા સાંભળવામાં આવતો હતો. એમ કરતાં તખ્તીયત ન બગડે એ સંભાળજો ! ”

“ તખ્તીયતની તો ચિંતા નથી; પરંતુ આખી રાત મને ઉંઘ આવી નથી, એ વાત ખરી છે.” તે બોલ્યો : “ ખરેખર, આ કેસે માફ મગજ પકવી મેલ્યું છે. ઠંઠ સુધી આપણે પહોંચ્યા અને એક સાદા વિધેને દૂર કરી શકાતું નથી, એથી મને બહુ જ લાગી આવે

છે. હું ખૂનીઓને જાણું છું, લોચની હકીકત પણ મારા જાણવામાં આવી છે, અંધી હકીકત જાણવામાં આવી છે. હવે માત્ર લોચ કયે ઠેકાણે છે એટલો જ પત્તો મેળવવાનો છે. મેં વિગીન્સની ટુકડી સિવાય બીજા જાણુસોને પણ તપાસ ઉપર રોક્યા છે અને જેટલા ઉપાય મને સૂઝ્યા તેટલા અજમાવ્યા છે. ટેન્સ નદીના મુખથી તે મુળ સુધી બન્ને બાજુએ આરિક તપાસ કરાવી પણ લોચનો પત્તો ખાતો નથી. તેમ જ મીસીસ સ્મિથને પણ તેના ધણી તરફથી કશા પણ સમાચાર મળ્યા નથી. કદાચ ખૂનીઓ, ખજનો અને મોરડેકાઈ સ્મિથ તથા તેના છોકરા સાથે સ્ટીમલોચ નદીને તળીયે જઈને બેઠી હોય એવું અનુમાન પણ કરી શકાય. પરંતુ એ અનુમાન કરવામાં પણ કેટલોક પ્રત્યવાય નડે છે.”

“કદાચ એમ પણ હોય કે મીસીસ સ્મિથે ઇરાદાપૂર્વક આપણને ખોટું રસ્તું દોરવાને બનાવટી કથન કર્યું હોય.” મેં શંકા કરી.

“ના, મીસીસ સ્મિથના કથન ઉપર શંકા લઈ જવાનું કારણ જ નથી. મી. સ્મિથની માલિકાની તેની સ્ત્રીએ કરેલા વર્ણન પ્રમાણેની એક સ્ટીમલોચ છે અને તે અવારનવાર લાડે ફેરવે છે એ બાબત પણ મેં તપાસ કરાવી હતી, અને એ વાત ખરી છે એવી મારી ખાત્રી થઈ છે.”

“તે નદીના મૂળ તરફ તો નહિ ગઈ હોય ?” મેં બીજી શંકા રજુ કરી.

“મેં એ બાબતની સંભવિતતાનો પણ વિચાર કરી જોયો છે; અને રીચમંડ સુધી તપાસ કરવાને એક ટોળીને એ બાજુ તરફ મોકલી છે. જો આજે કાંઈ પણ આશાજનક સમાચાર નહિ મળે તો આવતી કાલે મારે જાને તપાસ કરવા ગયા સિવાય છૂટકા

નથી; અને હું હવે લોચને બદલે એ ખૂનીઓની જ તપાસ ચલાવીશ. પણ મને આશા છે કે આજ તો જરૂર સારા સમાચાર મળવા જ જોઈએ.”

પ્રકરણ ૨૪ મું.

થેડસ શોલ્ટો છૂટ્યો !

પરંતુ અમારી આશા સફળ થઈ નહિ. હોમ્સની ગુન્હાશોધક ટુકડીના લેફ્ટેનન્ટ વિગીન્સ કિંવા તેણે રોકેલા બીગ્ગ માણસો તરફથી કશા પણ જાણવાબેગ સમાચાર મળ્યા નહિ. ઘણાંખરાં વર્તમાનપત્રોમાં નોરવૂડ ખાતે બનેલા ભયાનક બનાવના સંબંધમાં ટીકા કરવામાં આવી હતી. એ બધાં પત્રો બિચારા થેડસ શોલ્ટો ઉપર ઉતરી પડ્યાં હતાં. પરંતુ તેમણે ખૂનને લગતા કશા નવીન સમાચાર ન હતા. માત્ર એટલું જાણવામાં આવ્યું કે બીજે દિવસે આ કેસના સંબંધમાં પ્રાથમિક તપાસ શરૂ થનાર હતી. આજે સ્થાંજે પણ હું કેમ્બરવેલ જઈને અમારી નિષ્ફળતાના સમાચાર મીસીસ ફ્રેરેસ્ટર અને મીસ મોર્સ્ટનને જણાવી આવ્યો. બ્યારે હું બેકરસ્ટ્રીટમાં પાછો ફર્યો ત્યારે પણ મેં હોમ્સને ચિંતાતુર અને નિરાશ સ્થિતિમાં જોયો. મેં તેને કેટલાક સવાલો કર્યા પરંતુ તેણે તેનો ખરોખર જવાબ આપ્યો નહિ. તે પોતાના ઓરડામાં સ્થાંજનો કાંઈક રસાયણિક પ્રયોગ કરવામાં ગુંચાઈ ગયો હતો. એક ગેસના ચૂલા ઉપર કાચની નળીમાં પ્રવાહી પદાર્થ ઉકળતો હતો.

અને તેની સાથે જોડેલી નળીમાંથી વરાળ પસાર થઇને બીજી બાજુએ કાચના વાસણ તરફ ઢળતી હતી છેવટે એ પ્રવાહીમાંથી એક પ્રકારની એવી ખરાબ વાસ આવવા લાગી કે હું ઓરડામાંથી બહાર નિકળી આવ્યો. બીજા દિવસના પેરોઢ સુધી નળીઓનો ખખડાદ અવારનવાર મારા સાંભળવામાં આવતો હતો. એથી મેં ધાર્યું કે આજની આખી રાતનો પણ તેણે ઉત્તર કરેલો હોવો જોઇએ અને તે રાસાયનિક પ્રયોગમાં ગુંથાયેલો હોવો જોઇએ.

રહવારે છ વાગે હું એકાએક જાગી ઉઠ્યો. હોમ્સને મેં મારા બિછાના પાસે બેસેલો જોયો. એ વખતે તેણે ધારણ કરેલો વિચિત્ર પોષાક જોઇને મને અત્યંત આશ્ચર્ય થયું. તેણે ખારવા લોકો પહેરે છે એવા પ્રકારનો પોષાક ચડાવ્યો હતો અને ગળાની આસપાસ એક લાલ રૂમાલ બાંધી દીધો હતો.

“વોટ્સન ! હું જાતે જ નદીના મુખ તરફ જઈ છું.” તે બોલ્યો : “મેં એ સંબંધમાં બધો વિચાર કરી જોયો છે અને તેમાંથી એક જ માર્ગ હવે મારે માટે બાકી રહ્યો છે. એ માર્ગ પણ અજમાવવો તો ખરો જ. મને તો લાગે છે કે આ છેવટની કલ્પનામાં હું નિરાશ નહિ જ થાઉં.”

“ત્યારે તો હું પણ તમારી સાથે આવીશ.” મેં કહ્યું.

“બિલકુલ નહિ. તમે મારી સાથે આવવા કરતાં અહીં મારા પ્રતિનિધિ તરીકે રહેશો તો જ મને વધારે મહત્ત્વાર્થ થઈ પડશે. જો કે ગઈ કાલે રાત્રે તો વિગીન્સ તરફના સમાચાર નિશાંશજનક હતા, પરંતુ આજે વખતે કાંઈક જાણવાબેગ મળી આવે ખરું. મારે ગયા વગર થાલે તેવું નથી, એટલે જો તમે અહીં હો તો ઠીક. જે કાગળ, તાર કે ચીટી મારા નામનાં આવે તે બધાં તમારે બોલવાં; અ

એમાંથી કાંઈ જાણવાનું અગત્યના ખર્ચ મળી આવે તો તમને યોગ્ય લાગે તે પ્રમાણે કરવું. કેમ ? એમાં તમને કાંઈ વાંધો છે ? ”

“ તકભાર પણ નહિ.”

“ હું અહીંથી નિકળીને ક્યાં ક્યાં જઈશ એ હું તમને અત્યારે અગાઉથી કહી શકું તેમ નથી. એટલે તમે જાણવાનું સમાચાર આવે તો મને તારફારા ખર્ચ આપી શકો તેમ તો નથી જ. પણ હું ધારું છું કે જો નરીખ પાધર હશે તો મારે ઝાડું ખોટી થવું નહિ પડે. એટલું ચોક્કસ કે ગમે તેવી પણ ખાતમો મેળવ્યા સિવાય હું પાછો ફરનાર નથી જ.”

એટલું કહીને શેરલોક હોમ્સ આવ્યો ગયો. લગભગ નવ વાગવાનો સમય થયો ત્યાં સુધીમાં તેના તરફથી કશા પણ સમાચાર મળ્યા નહિ. પછી તે વખતે આવેલું આજનું ‘ સ્ટાન્ડર્ડ ’ પત્ર મેં ખોલ્યું. તે વાંચતાં તેમાં “ અપર નોર્વૂડ ખાતે બનેલા બયાનક બનાવના સંબંધમાં નવીન સમાચાર ” એ મથાળા નીચે કેટલીક તાજી હકીકત મારા વાંચવામાં આવી. તેમાં નીચે મુજબ લખવામાં આવ્યું હતું:—

“ અમને એમ માનવાને કારણ છે કે આ બયાનક બેઠ અગાઉ ધારવામાં આવતું હતું તે કરતાં વિશેષ ગુચ્ચવણી ભરેલો અને રહસ્યમય બનતો જાય છે. નવીન મળી આવેલા પૂરાવા ઉપરથી જણાય છે કે મી. થેડસ શોલ્ટોનો તેના ભાઈના ખૂનમાં હાથ હોય એવું કાંઈ પણ રીતે સાબિત થઈ શકતું નથી. એથી તેને તથા ગૃહરક્ષિકા મીસીસ બર્નસ્ટોનને ગઈ કાલે સ્કાંજે અટકમાંથી મુક્ત કરવામાં આવ્યાં છે, પરંતુ એમ માનવામાં આવે છે કે પોલિસને ખરા ખૂનીઓની ગંધ આવી છે અને સ્કોટલેન્ડના ડાકાવાળા મી. એ-

બેલની જોન્સ ઉત્સાહ અને અપળતાથી તેમની તપાસમાં રોકાઈ ગયા છે. હરપળે નવીન ધરપકડ થવાની આશા રાખવામાં આવે છે.”

“આ સમાચાર ઉપરથી એક બાબતની શાંતિ થઈ.” મેં સ્વગત વિચાર કર્યો: “હવે થેડસ શોલ્ટોના સંબંધમાં ચિંતા કરવાનું કારણ ન રહ્યું. પણ પોલિસને ખરા ખૂનીઓની ગંધ આવી છે, એ શું ! અંહ ! એ તો વર્તમાન પત્રોનો ધારો જ છે કે જ્યારે પોલિસ કાંઈ ભૂલ કરી એસે ત્યારે એવું તેવું આશાજનક લખવું !”

એમ વિચાર કરતાં મેં વર્તમાન પત્ર ટેબલ ઉપર નાખ્યું, પરંતુ એવામાં ટુંકી જાહેરખબરોવાળા કાલમમાંની એક જાહેરખબર તરફ મારું ધ્યાન ખેંચાયું. એટલે પુનઃ તે હું વાંચવા લાગ્યો. એ જાહેર ખબર નીચે મુજબ હતી:—

“પાંચ પાઉંડનું ઇનામ !

“ગયા મંગળવારે પરાઈમાં ત્રણ વાગે સ્મિથના ડકાપરથી હોંડીઓ લાડે ફેરવનાર મોરડેકાઈ સ્મિથ અને તેનો દીકરો જીમ બે જણા સ્ટીમલોંચ એરોરામાં નિકળ્યા છે. સ્ટીમલોંચનો રંગ કાળો અને તેમાં બે લાલ પટ્ટા છે અને તેના જૂંગળાનો રંગ પણ કાળો છે. પરંતુ તેમાં વચ્ચે એક ઘોળો પટ્ટો છે. જે કોઈ માણસ મોરડેકાઈ સ્મિથ અને સ્ટીમલોંચ એરોરા હાલ કયે સ્થળે છે એનો ચોક્કસ પત્તો મેળવીને સ્મિથના ડકા ઉપર મીસીસ સ્મિથને અથવા બેકરસ્ટ્રીટમાં નં. ૨૨૧ ખી.વાળા મકાનમાં જણાવશે તેને ૫ પાઉંડનું ઇનામ આપવામાં આવશે.”

આ તો શેરબોક્ક હોમ્સનું જ કામ. બેકરસ્ટ્રીટનું શરનાયું જ એ વાતની ગવાહી આપતું હતું. પરંતુ એમાં પણ તેનું ચાતુર્ય

જાણીએ આવી સિવાય રહું નહિ. કારણ કે જે કદાચ જોનાથન સ્મૈલના વાંચવામાં આ જાહેરખબર આવે તો પણ તેને શંકા આવવાનું કારણ ન હતું. કેમકે તે તો એમ જ ધારે કે મીસીસ સ્મિથે ખે-ત્રણ દિવસથી પોતાના ઘણીના સમાચાર નહિ મળવાને લીધે ચિતાતુર થઇને આ જાહેરખબર છપાવેલી હોવી જોઈએ. ખરેખર હોમ્સની કુદ્ધિ અગાધ હતી. તેની દીર્ઘદર્પિતા અપ્રતિહત હતી.

એ આખો દિવસ મને એક વર્ષ જેવડો થઈ પડ્યો. નીચેનું ખાગણું ખખડતું કે રસ્તાપર કાઈ ઉતાવળે પગલે ચાલતું હોય એવો અવાજ આવતો એટલે મારા મનમાં થતું કે કાં તો હોમ્સ પાછો આવ્યો અથવા તો તેણે આપેલી જાહેરખબરનો જવાબ આપવાને કાઈ આવ્યું. મેં એક પુસ્તક લઈને વાંચવા માંડ્યું. પરંતુ એમાં મારું ધ્યાન ચોટ્યું નહિ. મારા મનમાં આ કેસને લગતા તથા જેમની અમે પુઠ પકડી હતી તે બદમાશ ખૂની જોડાને લગતા વિચારો ઉછળ્યા કરતા હતા. હું વિચાર કરવા લાગ્યો: “મારા મિત્રે ઉતાવળે પોતાનો મત પ્રસ્થાપિત કરવામાં કાંઈ ભૂલ તો કરી નથી? તેને પોતાની હુશિયારી અને ચાલાકી માટે કાંકો છે, એને લીધે તો તે કદાચ ખોટાં અનુમાન ઉપર નહિ ચડી ગયો હોય? એના ચંચળ અને સહાસિક મને ખોટા પાયા ઉપર તો આ બધું ચલુતર જીભું નહિ કર્યું હોય? કાઈ દિવસ તેણે ભૂલ કરેલી હોય એવું મારા જાણવામાં તો આવ્યું નથી, પરંતુ તીવ્ર વિચારક પણ વખતે ભૂલ કરી જાય એ અસંભવિત નથી. મનુષ્ય માત્ર ભૂલને પાત્ર છે. કદાચ આ ગુન્હો પણ બીજા ગુન્હાઓના જેવો સાધારણ પ્રકારનો જ હોય તેમ છતાં તેણે તેને વિશેષ મહત્ત્વ આપ્યું હોય અને તેમાં જોડો બે સમાયેલો છે એમ માન્યો હોય. એથી પણ ભૂલ થવાનો સંભવ ખરો

પરંતુ બીજી બાબુએ મેં ખેતે કેટલાક પૂરાવા મારી નજરે જોયા હતા તથા તેણે કરેલાં અનુમાનોનાં કારણો તેણે મને સ્પષ્ટિકરણ સાથે જણાવ્યાં હતાં. મેં મારા મનમાં પુનઃ આ કેસને લગતી તમામ વિગતો પહેલેથી હૃદયે સુધી વિચારી જોઈ. જો કે એની અંદર કેટલીક બાબતો સામાન્ય પ્રકારની લાગતી હતી, તો પણ તેનો અંત તે એક જ દિશામાં આવતો હતો. છેવટે હું એવા નિશ્ચયપર આવ્યો કે હોમ્સે કરેલા ખુલાસામાં કદાચ ભૂત કે અપૂર્ણતા રહી ગઈ હોય તો હાલે, પરંતુ આ કેસનો ભેદ તે અત્યંત રહસ્યમય અને અમરકાર-પૂર્ણ જ છે.

બપોરના ત્રણ વાગે નીચે ઘંટડીનો મોટેથી અવાજ થતો સંભળાયો, હોલમાં કોઈ સત્તાત્મક સ્વરે બોલતું હોય એવું સાંભળવામાં આવ્યું અને મારી અજાયબી વચ્ચે ડિટેક્ટિવ સાહેબ એથેલની જોન્સે અમારા દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યો; પરંતુ તેને અપર નોટવૂડ ખાતે મેં જોયો હતો એ વખતના તેના દેખાવમાં અને અભ્યાસના દેખાવમાં મોટો તફાવત લાગતો હતો. એ સમયનો તેનો દેખાવ દમા-મદાર અને દંબી હતો. અત્યાં તે સાદો અને નિરભિમાની જણાતો હતો. પોતે થેડસ શેલ્ટોને પકડવામાં-શેરલોક હોમ્સે થેડસ નિર્દોષ છે એમ જણાવ્યા છતાં પણ—કરેલી ભૂલથી જાણે તે શરમાતો હોય એમ તેના ચહેરાનું નિરીક્ષણ કરતાં જણાઈ આવતું હતું.

“ સાહેબજી. ડોક્ટર-સાહેબજી ! ” તે અંદર પ્રવેશ કરતો બોલ્યો: “ હું ધાંરું છું કે મી. શેરલોક હોમ્સ બહાર ગયા છે.”

“ હાજી, અને તે પાછા ક્યારે આવશે એ પણ કહી શકાય તેમ નથી. પણ મને લાગે છે કે તમને થોડી વાર રોકાવામાં વાંધો નહિ હોય. પેલી ખૂરસીપર બેસો અને આ સીગારને ઈન્સાફ આપો.”

“આભાર થયો, સીમાર ઉંચા પ્રકારની જાણાય છે.” ગજવા-
માંથી લાલ રૂમાલ કાઢીને મ્હોં લૂછતો તે બોલ્યો.

“બ્હીસ્ક્રાસોડ પણ લેશોને ? મંગાવું ?”

“હા, પણ અર્ધો ગ્લાસ-વધારે નહિ. અત્યારે ધણો જ ઉક-
ળાદ છે, તેમ જ કેસની ચિંતાને લીધે મારું મગજ પણ ઉઠ્ઠી રહ્યું
છે. નોરવૂડ કેસના સંબંધમાં જે નિર્ણય ઉપર હું આવ્યો હતો તે
તમારો જાણવામાં તો હશે જ ?”

“હા, તમે તમારો નિર્ણય જાણ્યો હતો ખરો.” મેં કહ્યું.

“પરંતુ એ નિર્ણયપર આવતાં પહેલાં પુનઃ વિચાર કરવાની
મને ફરજ પડી છે. મેં મી. થેડસ શોલ્ટોની આસપાસ મારી જળી
મજબૂત ગુથી હતી, પરંતુ એમાંથી તે આખાદ રીતે છટકી ગયો.
તેણે એવા સાક્ષી પૂરાવા આપ્યા કે જેની સામે કશી પણ દલીલ
કરી શકાય એવું રહ્યું નહિ. તે પોતાના બાઇની સાથે તકરાર કરીને
તેના આરડામાંથી બહાર નિકળ્યો. ત્યારપછી એક નહિ ને બીજા
માણસની સાથે તે હતો એવી ધણા જણાએ આવીને સાક્ષી આપી.
અર્થાત્ તે પછી તે કાતરીયામાં થઇને છાપરાપર પસાર થઈ ગયેલો
હોઇ શકે નહિ. એટલે અમારે તેને છોડી દેવો પડ્યો. આ કેસ
અત્યંત ગૂઢ થઈ પડ્યો છે, અને મેં તેને હાથમાં લીધા પછી હવે
જો તેમાં મને સફળતા ન મળે અથવા હું તેને કંટાળીને છોડી દઉં તો
મારી ડિટેક્ટિવ તરીકેની પ્રતિષ્ઠાને મોટો ધોંસ પડે એવો તેમ છે. જે
મી. શેરલોક હોમ્સ આમાં મને થોડીક પણ મદદ કરી શકે તો પછી
માંધા આવે નહિ.”

“આપણને દરેકને કેટલીક વાર મદદની જરૂર પડે છે.” હું
બોલ્યો.

“ તો પણ, સાહેબ ! એટલું તો કહેવું જ નોંધ્યો કે તમારા મિત્ર મી. રોસલોક હોમ્સ એક આશ્ચર્યજનક વ્યક્તિ છે.” તેણે પોતાના હૃદયનો ઉદ્ગાર કાઢ્યો : “ એ કદી પણ પોતાના કામમાં પછાત પડે તેવા નથી. મેં ઘણા કેસોમાં એમની સાથે કામ કરેલ છે, પરંતુ એવો એક પણ કેસ મારા જોવામાં નથી આવ્યો કે જેની ગુંચવણ તે ઉકેલી શક્યા ન હોય. તેમની કાર્યપદ્ધતિ જરીક અગ્યવસ્થિત ખરી, અને અમુક પ્રકારનાં અનુમાનો બાંધવામાં એકદમ ઉતાવળ કરી નાખવાનો તેમનો સ્વભાવ છે ખરો, પરંતુ એકંદર રીતે જેતાં જે તે અમારા ખાતામાં જોડાયા હોત તો ધણી દુનુંક મુદતમાં આગળ વધી ગયા હોત. અદ્યત્ત આમ કહેવામાં હું મારી ગૌણતા કબૂલ કરી દઉં છું; પરંતુ એક મનુષ્યની કદર કરવામાં પોતાની ગૌણતા જણાઇ આવતી હોય તો એની હું દરકાર કરું એવો નથી. આજે મને તેમના તરફથી એક તાર મળ્યો હતો. એ ઉપરથી એમ લાગે છે કે શોલ્ટો કેસના સંબંધમાં એમને કાંઈક ચેક્કસ પૂરાવો મળેલો હોવો જોઈએ. આ રહ્યો તાર. ”

તેણે પોતાના ગળ્યામાંથી તાર કાઢીને મને આપ્યો. એ પોપલરથી બનેલો તાર વાગે મૂકેલો હતો. તેમાં જણાવ્યું હતું કે “ એકદમ બેકરસ્ટ્રીકમાં જાઓ. જે હું આવી પહોંચ્યો ન હોઈ તો રોકાજો. મેં ‘ શોલ્ટો ટોળી ’ ની બરોબર પુક પકડી છે. જે કાર્યની પૂર્ણાવસ્થિત વેળાએ તમારી હાજર રહેવાની ઇચ્છા હોય તો આજે રાત્રે તમે અમારી સાથે આવજો. ”

“ તાર તો આશ્ચર્ય આપનારો છે. ” મેં કહ્યું : “ તાર ઉપરથી એમ લાગે છે કે એણે પુનઃ ખૂનીઓનો પત્તો મેળવેલો હોવો જોઈએ. ”

“ ઓહો ! ત્યારે તો એમણે પણ વચ્ચે થાપ બાધી લાગે છે. ”

જોન્સ ખોલ્યો. આ કેસમાં પોતાની એકલાની જ ભૂલ થઇ નથી પરંતુ શેરલોક હોમ્સે પણ ભૂલ કરી છે, એ વિચારથી તેના મનને કાંઇક સંતોષ થયો હોય એમ લાગતું હતું. એ તો જગતનો નિયમ જ છે કે જ્યારે આપણે કોઇ બાબતમાં ભૂલ કરીએ છીએ ત્યારે આપણા જેવી ભૂલ બીજાએ પણ કરી છે કે કેમ એ સોધી કાઢવા તરફ સ્વાભાવિક રીતે જ આપણું લક્ષ જાય છે; અને કોઇએ ભૂલ કરી હોય એવું માલુમ પડી આવે છે ત્યારે આપણા મનને કુદરતી રીતે જ એક પ્રકારનું સાંત્વન મળે છે. એથી એથેલની જોન્સના મનમાં પણ જો એવા પ્રકારની લાગણી ઉભત્ત થઇ હોય તો તેમાં કાંઇ આશ્ચર્ય જોવું ન હતું.

તેણે કહ્યું: “ખરે છે; ઘણી વાર સમર્થ મનુષ્યો પણ ચાપ ખાઈ જાય છે. વળી આ વખતે પણ એમણે ખરા ખૂનીઓને બદલે કોઇ બીજાની જ પુંડ પકડી હોય એ બનવા જોગ છે. પરંતુ એક સરકારી પોલીસ ખાતાના ઓફિસર તરીકે મારી ફરજ છે કે મી. શેરલોક હોમ્સને મારાથી બનતી તમામ પ્રકારની મદદ આપવી અને તેમને બોક્ષવાપણું રહેવા દેવું નહિ. પણ નીચે હોલમાં કોઈ દાખલ થયું હોય એમ લાગે છે. કદાચ એ જ આવ્યા હોય.”

પ્રકરણ ૨૫ મું.

અભણ્યો માણસ.

દા દરા ઉપર કાંઈ માણસ ચડતો હોય એવો અવાજ સંભળાયો.
 તેના પગલાના ધબકારા અને ધસારાપરથી એમ લાગતું હતું
 કે એ માણસ વૃદ્ધ હોવો જોઈએ અને તેને ચડતાં ચડતાં
 થાક લાગતો હોવો જોઈએ. એક બે વાર તો તે દાદરપર ચડતો
 ચડતો ઊભો થઈ રહ્યો હોય એમ પણ લાગ્યું. પણ છેવટે તે અમારા
 દિવાનખાનાના બારણા પાસે આવી પહોંચ્યો અને બારણું હળવેથી
 ઉઘાડીને અંદર દાખલ થયો. તેને જોતાં જ અમારી કદપના ખરી
 લાગી. તે મનુષ્ય વૃદ્ધાવસ્થામાં પ્રવેશી ચૂક્યો હતો. તે કમ્બરેથી
 વળી ગયેલો હતો. તેના પગ ધ્રુજતા હતા અને જાણે તેને દમનો
 મરજ હોય એ પ્રમાણે તે ખાંસતો હતો. તે જ્યારે શ્વાસોચ્છવાસ
 લેતો હતો ત્યારે શ્વાસ લેવામાં પડતા શ્રમથી તેના ખભા ઉંચા
 નીચા થતા દેખાતા હતા. તેના હાથમાં એક જાતના લાકડાની જાડી
 લાકડી હતી. તેણે પોતાના ગળાની આસપાસ હડપચીનો ભાગ ઢંકાઈ
 જાય તે પ્રમાણે રંગીત ગળપટ્ટો વીંટાળ્યો હતો. એથી માત્ર તેની
 કાળી તિફલુ આંખો, જમરના ઘટ્ટ અને સફેદ વાળ અને મોટા
 સફેદ થોળીયા સિવાય તેના ચહેરાનો બીજો ભાગ જોઈ શકતો ન
 હતો. એકંદરે તેના પહેરવેશ તથા દેખાવ ઉપરથી હું જોઈ શક્યો કે
 આ ખલાસી પહેલાં કાંઈ વહાણપર હોદ્દદાર હોવો જોઈએ, પગલું

અત્યારે વૃદ્ધાવસ્થા અને ગરીબાઈના પંજમાં સપડાઈને તે લાચાર બની ગયો જણાય છે.

“કેમ, ભાઈ! શા માટે આવવું થયું છે?” મેં એ માણસને પ્રશ્ન કર્યો.

તેણે, વૃદ્ધ માણસના દરેક બાળતની ખાસ ચોકસાઈ કરવાના સ્વભાવને અનુસરીને ધીમે ધીમે ઓરડામાં ચોતરફ નજર ફેરવી.

“મી. શેરલોક હોમ્સ અહીં છે?” છેવટે મારા પ્રશ્નનો જવાબ આપવાને બદલે તેણે જ મને પ્રશ્ન કર્યો.

“ના; એ તો બહાર ગયા છે. પરંતુ તેમના વતી બધું કામ હું કરું છું; માટે તમારે જે કાંઈ કહેવું હોય તે મને જણાવો.” મેં તેને સૂચવ્યું.

“પણ મારે તો તેમને પોતાને રૂબરૂમાં જ કહેવાનું છે.” તેણે કહ્યું.

“મેં તમને કહ્યું ને કે તેમના વતી બધું કામ હું કરું છું! પછી શું છે? શું મોરડેકાઈ સ્મિથની સ્ટીમલોન્ગના સંબંધમાં કાંઈ બબર આપવાની છે?”

“હા, એ લોન્ગ અત્યારે ક્યાં છે એ હું ચોક્કસપણે જાણું છું; અને જે માણસોને મી. શેરલોક હોમ્સ પકડવા માગે છે એ લોકો જ્યાં મંતાઈ રહ્યા છે તે પણ મારા જાણવામાં છે. વળી તેમણે ખજાનો કયે ઠેકાણે મંતાડ્યો છે એ પણ મારી જાણ બહાર નથી. અરે! બધુંય મારા જાણવામાં છે.”

“ત્યારે એ તમે મને જણાવો એટલે હું મી. શેરલોક હોમ્સને તમારો સંદેશ પહોંચાડીશ.” મેં કહ્યું.

“પરંતુ મારે તો એ બધું મી. શેરલોક હોમ્સને રૂબરૂમાં જ

કહેવાનું છે.” તેણે પોતાની વધાવસ્થાને અનુસરતી હકિકતપૂર્વક કહ્યું.

“ત્યારે એ પાંછા આવે ત્યાંસુધી તમે રોકાઓ.” હું રહેજ નિરાશાના ભાવપૂર્વક બોલ્યો.

“ના ના, હું એવો ક્યાં નવરો છું કે એમને ખાતર મારો આવો દહાડો ભાંગું ? જો મી. હોમ્સ અહીં હોત તો હું એમને જણાવત. પરંતુ જ્યારે તે અહીં નથી, ત્યારે તે બંને પોતાની મેજેજ એ બધું શોધી કાઢે. મને તમારા બે જણાનો દેખાવ ગમતો નથી, અને તમને તો હું એક શબ્દ પણ કહીશ નહિ.”

એટલું કહીને તે આરણ તરફ જવા લાગ્યો, પરંતુ એથેક્સની જોન્સ તેની આડો જમને ડાબો રહ્યો.

“ખિરાદર ! થોડી વાર રોકાઓ.” ડિરેક્ટિવ બોલ્યો : “તમે અગત્યની ખબર લાગ્યા છો, અને એ જણાવ્યા સિવાય તમારે ચાલ્યા જવું નહિ જોઈએ. તમારી મરજી હોય કે ન હોય, તોપણ તમારા મિત્ર મી. હોમ્સ અહીં આવશે ત્યાં સુધી અમે તમને જવા દઈશું નહિ.”

“વાહ ! માણસ તો ફીક જણાઓ છો.” વૃદ્ધ ખજાસી જમીન પર લાકડી ફોકતો બોલ્યો : “હું અહીં એક ગૃહસ્થને મળવા આવ્યો હતો, અને તમે બે જણા કે જેમને મેં કદી નજરે પણ લાગ્યા નથી, તે મને આવી રીતે અટકાવી રાખવા માગો છો ? આ કાંઈ ગૃહસ્થાઈનું સ્વભાવ કહેવાય નહિ.”

“એથી તમને કાંઈ નુકસાન નહિ થાય.” હું બોલ્યો : “તમારે તમારા જે સમયનો ભોગ આપવો પડશે એનો તમને સારો અહેલો મળશે, પછી કાંઈ છે ? તમે આ સોફા ઉપર બેસો. તમારે વધુ વખત રોકાઈ રહેવું પડશે નહિ. હમણાં જ મારા મિત્ર આવી પહોંચશે.”

એણે જાણ્યું કે હવે બીજો ઉપાય નથી, એટલે તે પાછો ફર્યો અને પોતાના બે હાથપર લમણા ટેકાવીને સોફા ઉપર બેઠો. જોન્સે અને મેં આ માણસના આગમનથી અધૂરી રહેલી અમારી વાત શરૂ કરી અને ધૂમ્રપાન કરવા માંડ્યું. એવામાં એકાએક હોમ્સનો અવાજ અમારા સાંભળવામાં આવ્યો.

“ ડોક્ટર ! હું ધાંડું છું કે મી. જોન્સની માફક તમે મને પણ એક સીગાર આપશો ? ” હોમ્સ બોલ્યો.

અચાનક તેનો અવાજ સાંભળીને અમે બંને જણા ચમકી ગયા. ખરેખર, જે સોફા ઉપર પેલો વૃદ્ધ માણસ બેઠો હતો ત્યાં તે માણસને બદલે શેરલોક હોમ્સને બેઠેલો અમે જોયો. ત્યારે પેલો વૃદ્ધ ખત્તારી ક્યાં ગયો.

એક પળ વાર તો હું આશ્ચર્યમાં ગરકાવ બની ગયો, પરંતુ પછી બોલ્યો : “ હોમ્સ ! તમે અહીં ક્યાંથી ? પણ પેલો વૃદ્ધ ખત્તારી ક્યાં ગયો ? ”

“ તે અહીંઆ જ છે ! ” હોમ્સ પોતાની બાજુએ પડેલા સફેદ વાળતો જથ્થો હાથમાં લઈને અમને બતાવતો બોલ્યો : “ જૂઓ આ વૃદ્ધ ખત્તારી—આ વાળની ટોપી, આ સફેદ થોભાયા અને આ સફેદ ભ્રમરો જે છન્નવેશ મેં ધારણ કર્યો હતો તેનાથી મને બીજું કંઈ ઓળખી નહિ શકે એમ તો હું ધારતો હતો, પરંતુ આ ઓરડામાં પણ મારો છન્નવેશ પોતાની કસોટીમાં પાર પડશે એવી મને કલ્પના પણ ન હતી.”

“ અહા ! કેટલી બધી ચાત્રાકી ! ” જોન્સ ખુશ ખુશ થતો બોલ્યો : “ જો તમે કંઈ નાટક કંપનીમાં એક્ટર તરીકે જોડાયા હોત તો કાંઈ પણ તમારી હરીફાઈ કરી શકત નહિ. તમે છન્નવેશ ધારણ

કરવામાં આવા કુશળ હશે, એ હું આજ સુધી જાણતો ન હતો, અને તેમાંયે તમારા વેશને અનુસરતા અભિનયને લીધે તો હું કહું છું કે કાંઈ પણ નાટક કંપનીનો માલિક તમને એક ખેતના દશ પાઉંડ ખૂશીની સાથે આપે. એમ છતાંયે તમારી આંખોના અળ-કાટ ઉપરથી મને સહેજ શંકા તો પડી જ હતી. ગમે તેમ પણ તમે અમારા કુળજમાંથી છટકી તો ન જ શક્યા !”

“આજ આખો દિવસ એજ વેશમાં હું બટક્યો છું.” શેરલોક હોમ્સે સીગાર સળગાવતાં કહ્યું: “ત્યારથી મારા મિત્ર ડૉ. વોટસને મારા હાથમાં આવતા દેસનો હેવાલ પ્રકટ કરવા માંડ્યો છે, ત્યારથી ઘણા ખરા ગુન્હેગાર વર્ગના માણસો મને ઓળખવા લાગ્યા છે. એટલે મારે ત્યારે એ વર્ગના માણસોમાં બેળાવું હોય ત્યારે છન્નવેશ ધારણ કરવાની મને જરૂર પડે છે. મારો તાર તમને મળ્યો લાગે છે ?”

“હા, અને એથીજ હું અહીં આવ્યો છું.” ડિટેક્ટિવ બોલ્યો.

“કેમ ? તમારા કેસમાં તમે ક્યાં સુધી આગળ વધ્યા ?”

“આગળ શાનું વધાય ? આગળ વધવાને બદલે તો ઉલટું પાછળ હઠવું પડ્યું છે. મારા કેદીઓમાંથી બે જણાને મારે છોડી દેવા પડ્યા છે; અને બીજાં બે જણાંનો ખૂનમાં હાથ હોય એવો પૂરાવો પણ મળતો નથી.”

“કાંઈ ચિંતા નહિ. અમે તમને બીજા બે જણા આપીને તમારી આરતી ઝંખ્યા પૂરી કરી આપીશું. પણ તો પછી હું કહું તે પ્રમાણે તમારે કરવું પડશે. અલબત્ત જાહેરમાં તો આ ખૂનીઓને તમે જ પકડ્યા છે એવું આવશે, પરંતુ જે માર્ગ હું સૂચવું તેને તમારે અનુસરવું પડશે. એ શરત કબૂલ છે ?”

“પૂર્ણપણે, જે તમે ખરા ખૂનીઓને પકડી આપવામાં મને

મદદ કરી શકા તેમ હોય તો ! ”

“ વારૂ, ત્યારે પહેલું તો એ કે ઝડપી ગાસ વાળી એક પોલિસ બોટ-સ્ટીમલોચની મારે જરૂર છે. તે આજે ખરેખર સહાનુતા સાત વાગે વેસ્ટમીનિસ્ટર સ્ટોર પાસે હાજર રહેવી જોઈએ. ”

“ એમાં કાંઈ મુશ્કેલી નથી. ત્યાં આગળ હુમેશાં અમારી એક સ્ટીમલોચ તો રહેજ છે, પરંતુ હું રસ્તામાં જતાં વિશેષ ખાતરીને માટે ટેલીફોન કરીને પૂછાવી જોઈશ, અને જો ત્યાં નહિ હોય તો હાજર રાખવાનું જણાવીશ. ”

“ બીજી શરત: કદાચ કપાઝપીનો પ્રમંગ આવે તો એ માટે એ મજબૂત માણસોની પણ જરૂર પડશે. ”

“ સ્ટીમલોચ ઉપર એ કે ત્રણ માણસો તો હોય છે જ. બીજું કાંઈ ? ”

“ ખૂનીઓ આપણા હાથમાં સપડાયા કે ખળતો પણ આપણા હાથમાં જ આવશે, પરંતુ હું ધારૂ છું કે એ ખળતાના અર્ધા ભાગ ઉપર જેનો વાજબી રીતે હક્ક છે, તેની પાસે ખળતાની પેટી લઈ જવામાં મારા મિત્રને ધણો જ આનંદ થશે. એ પેટી પહેલાં તે ખાનુને હાથે ખોલાવી જોઈએ. કેમ, વોટસન ! ”

“ ખરેખર, એથી એને ધણો જ આનંદ થશે. ” હું આનંદાવેશ પૂર્વક બોલ્યો.

“ એ કાંઈક ગેરકાયદેસર ખરૂં, ” એથેલની જોન્સ મસ્તક ધૂણાવતો બોલ્યો: “ પરંતુ જ્યારે આ બધું આપણે ગેરકાયદેસર જ કરીએ છીએ ત્યારે હું ધારૂ છું કે તમારી આ છેલ્લી શરત માટે પણ વાંધો લેવાની જરૂર નથી. પણ તે ખાનુએ ખળતાની પેટી ખોલીને જોયા પછી, તે જેવી ને તેવી સ્થિતિમાં અમને પાછી સોંપી દેવી

પડશે, એટલે ત્યાં સુધી આ કેસની તપાસ ચાલે ત્યાં સુધી એ પેટી અમારા કમળમાં રહેશે.”

“ બેશક, એમાં અમને કાંઈ વાંધો નથી. હવે એક છેવટની શરતઃ—આ કેસને લગતી ફેટલીક આગલી પાછલી હકીકત જોનાથન સ્મેલને મ્હોંપેથી સાંભળવાની મારી ઈચ્છા છે. તમે જાણો છો કે મારા કેસને લગતી આગલી પાછલી હકીકત જાણવાનો મને શોખ છે. એટલે અહીં મારા દિવાનખાનમાં અથવા બીજે કોઈ સ્થળે તેને મજબૂત ચોક્કીપહેરા નીચે રાખીને તેની પાસેથી તમામ હકીકત કઢાવવા સામે તમે વાંધો નહિ જ લ્યો. ” હોમ્સે કયું.

“ મી. હોમ્સ ! અત્યારે બધો તમારા ઉપર આધાર છે. જોનાથન સ્મેલ જેવી વ્યક્તિ દુનિયાપર અસ્તિત્વ ધરાવે છે એની પણ મારી પાસે સાબિતી નથી. એટલે જો તમે તેને પકડી આપો તો પછી તેની સાથે ખાનગીમાં વાત કરવાની મારાથી તમને કેવી રીતે ના પાડી શકાય ? ”

“ ત્યારે આ બધી શરતો કમ્બૂલ છે ? ”

“ દરેકે દરેક. વાર, હવે બીજું કાંઈ બાકી રહી જાય છે ? ”

“ બાકીમાં એટલું કે અત્યારે તમારે અમારી સાથે મારે ત્યાં જમવું એવું માંડે તમને આગ્રહપૂર્વક આમંત્રણ છે. અર્ધા કલાકમાં બોજન તૈયાર થઈ જશે. આજે મારી સૂચના અનુસાર ઉંચા પ્રકારની સ્વાદીષ્ટ વાનીઓ તૈયાર કરવામાં આવી છે, તેમ જ દ્રાક્ષાસવ પણ ઉંચા પ્રકારનો છે. વોટસન ! હું ધાંડે છું કે ખાણુપિણુનો મારો શોખ કેવા પ્રકારનો છે તેનો અનુભવ તો આજે તમને પહેલ-વહેલો જ થનાર છે. ”

પ્રકરણ ૨૬ મું.

પત્તા કેવી રીતે લાગ્યો ?

ભોજન સમયે અમારા આનંદનો પાર ન હતો. હોમ્સ સાધારણ રીતે એકાંતિક અને ઉદાસિન વૃત્તિનો હતો. પરંતુ જો તેના મનમાં આવતું તો તે ખુશ મીઠાણ પણ બની શકતો, અને આજે તેણે ખુશમીઠાણ બનવાની ધારણા રાખી હોય એમ લાગતું હતું. કેમકે ભોજન સમયે તે એક રમુજી અને કશી પણ બાબતની પરવા વગરના મનુષ્યની માફક વાતો કર્યા કરતો હતો. મેં તેનો આવા પ્રકારનો આનંદી સ્વભાવ કદી પણ જોયો ન હતો. તે જુદા જુદા વિષયોપર રમુજી ટીકા અને ચર્ચા કરતો હતો. આશ્ચર્ય-જનક નાટ્યપ્રયોગો, આગલા સમયના ચીનાઇ માટીનાં વાસણો, સ્ટ્રેન્ડીવેરિયસ જાતનાં વાયોલીનો, સીલોનનો ઔષ્ધ સંપ્રદાય અને ભવિષ્યની લગાયક મનવાગે વગેરે વિષયો એક પછી એક તેની ચર્ચાનું સ્થાન થઈ પડ્યા હતા. તેની ખૂબી તો એ હતી કે જ્યારે તે એ વિષયની ચર્ચા કરતો ત્યારે જાણે તેણે એ દરેક વિષયનો ઊંડો અભ્યાસ કરેલો હોય એમ લાગતું હતું. હજી એ દિવસોથી તેના મનમાં જે ચિંતા નિવાસ કરી રહી હતી તે અત્યારે બિલકુલ ગૂમ થઈ ગયેલી લાગતી હતી. એથેલની જોન્સ પણ અમારા ટેબલપર પિરસાયેલા ઉત્તમ અને સ્વાદીષ્ટ ભોજનને આનંદ તથા નિશ્ચિંતતાપૂર્વક ઈન્સાફ આપતો હતો. થોડા વખત પછી જે અગત્યની કામગીરી ઉપર પોતાને રોકાવાનું છે તેનું જાણે તેને બિલકુલ વિસ્મરણ જ થઈ ગયેલું હોય એમ જણાતું હતું. મારા મનમાં એમ થતું હતું કે હવે આ કેમના

અંધમાં અમારા શ્રમનો અંત નજીક આવેલો હોવો જોઈએ, અને એ બાબતની ખાતરી લીધે જ હોમ્સ અત્યંત આનંદી બનેલો હોવો જોઈએ. ભોજન દરમિયાન કેસના વિષયના અંધમાં અમારા ત્રણમાંથી કોઈ એ એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યો ન હતો.

ભોજનકાર્ય પૂર્ણ થયું એટલે ફોરલોક હોમ્સે પોતાની ધડિયાળમાં જોયું અને પોર્ટવાઇનના ત્રણ ગ્લાસ ભર્યા.

તે બોલ્યો: “લ્યો, આપણી આગલી સફરને ફતેહ ઈચ્છો. હં! હવે આપણે નિકળવાનો સમય થઈ ગયો છે. વોલસન! તમારી પાસે પિસ્તોલ છે?”

“મારા ડેસ્કમાં હું નોકરીપર હતો તે વખતે મારી પાસે તમંચો રાખતો એ પડેલો છે.” મેં કહ્યું.

“ત્યારે એ તમંચો તમે સાથે લઈ લ્યો તો સારું. કારણ કે પૂરતી તૈયારી કરીને નિકળવું તે સારું. ગાડી આવી પહોંચી જણાય છે. મેં સહાડાજ વાગે ગાડી લાવવાનું કહ્યું હતું.”

અમે ત્યારે બેસ્ટ મીનિસ્ટરના ડક્કા પાસે જઈ પહોંચ્યા ત્યારે સાત ઉપર થોડીક મીનિટો થઈ હતી. ત્યાં અમારી સ્ટીમલોંચ તૈયાર જ હતી. કહેવાની જરૂર નથી કે અમે એક્સપ્રેસમાંથી નિકળ્યા બાદ માર્ગમાં એથેલની જોન્સે એક સ્થળે ગાડી ઊભી રખાવીને આ ડક્કા ઉપરની પોલિસને સ્ટીમલોંચ તૈયાર રાખવાને ટેલીફોન કર્યો હતો. હોમ્સે તે સ્ટીમલોંચનું આરિક નિરીક્ષણ કરી જોયું.

“આ બોલ ઉપર એવું કંઈ નિશાન છે કે જેથી તે પોલિસ બોલ છે એમ જાણી શકાય?”

“હા, તેની એક બાજુએ લીલા કાચની બત્તી છે.” એથેલની જોન્સે ખુલાસો કર્યો.

“ ત્યારે એ બત્તી કાઢીને તેને બદલે બીજી સાધારણ સ્ટીમ-લોચીના જેવી બત્તી ચડાવો. ” શેરલોક હોમ્સે સચચું.

એ પ્રમાણે બત્તીમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યો, એટલે અમે સ્ટીમલોચીમાં દાખલ થયા અને કિનારે કડા સાથે બાધિલાં તેનાં દોરડાં છોડી નાખવામાં આવ્યાં. જોન્સ, શેરલોક હોમ્સ અને હું, અમે ત્રણ જણા લોચીના આગલા ભાગમાં બેઠા. એક મણુસે સુકાન પકડ્યું હતું. બીજો એંજીન ચલાવતો હતો અને બે કલાવર ટેબલ પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટરો અમારાથી થોડે દૂર બેઠા હતા.

“ કઈ બાબુએ જવું છે ? ” એથેલની જોન્સે પ્રશ્ન કર્યો.

“ ટાવર તરફ. ” શેરલોક હોમ્સે ઉત્તર આપ્યો: “ એ લોકોને કહો કે જેકબ્સનના યાર્ડની બરોબર સામે લોચીને ઊભી રાખવાની છે. ”

“ લોચી ચાલુ થઈ. તે ખરેખર ઝડપી ચાલતી સ્ટીમલોચી હતી. દેટલાક માલ ભરેલા બેતેલા અમારી આગળ ચાલતા હતા, પરંતુ અદ્ય સમયમાં જ અમે એ બેતેલાને ક્યાંના ક્યાં અમારી પાછળ મૂકી દીધા. એક ન્હાની સ્ટીમરને પણ અમે પાછળ મૂકી દીધી. પોલીસ બોટની આવી ઝડપ જોઈને હોમ્સ સંતુષ્ટ થયેલો જણાયો.

“ ટેમ્સ નદી ઉપર ચાલતી દરેકે દરેક સ્ટીમર, સ્ટીમલોચી અને બીજા મજવાઓને ઝડપમાં આપણે આપણી પાછળ પાડી દેવા જોઈશે. ” હોમ્સે કહ્યું.

“ એમ બની શકશે કે કેમ, એ તો હું કહી શકતો નથી, પરંતુ આ સ્ટીમલોચીની ઝડપનો મને જે અનુભવ છે તે ઉપરથી એટલું હું કહી શકું છું કે જો કોઈ બીજી લોચીની સાથે તે શરતમાં ઉતરી હોય તો ભાગ્યે જ કોઈ લોચી તેને પોતાની પાછળ રાખી શકે તેમ છે. ” એથેલની જોન્સે મગફરીપૂર્વક પોલીસ બોટના તીવ્ર વેગની પ્રશંસા કરી.

“ આપણે એરોરા લોચને પકડવાની છું. ” હોમ્સ બોલ્યોઃ
 “ હોમ્સ નદીપર ચાલતી સ્ટીમલોચમાં એરોરાનો વેગ સર્વથી વિશેષ
 તીવ્ર મનાય છે. હવે હું આપણી પરિસ્થિતિના સંબંધમાં કેટલોક
 ખુલાસો કરવાનું આવશ્યક ધારું છું. વોટ્સન! આપણે ખૂનીઓનું
 પગેરું શોધતા ઠેક સુધી જઈ પહોંચ્યા અને છેવટે સિમથના ડક્કા
 પરથી તેમનું પગેરું લુપ્ત થઈ જવાથી તથા બે દિવસ સુધી એ
 લોકોની કે એરોરા લોચની કશી પણ લાજ નહિ મળવાથી મને
 કેટલી બધી ચીડ ચડી હતી, એ તો તમારા જાણવામાં હશે જ ?”

“ હા ! ” મેં એકાક્ષરી હકારવાચક ઉત્તર આપ્યો.

“ વારૂ, મેં મારા મગજને સંપૂર્ણ આરામ આપવાનો વિચાર
 કર્યો અને હું મારા રાસાયનિક પ્રયોગમાં ગુંધાયો. આપણા એક મહાન
 રાજ્યદ્રારી પુરુષે જણાવ્યું છે કે ‘ એક કાર્ય પડતું મૂકીને બીજા
 કાર્યમાં લક્ષ આપવાથી મગજનો પરિશ્રમ દૂર થાય છે અને તેને
 સંપૂર્ણ આરામ મળે છે. ’ એ રાજ્યદ્રારી પુરુષનું કથન સત્ય જ છે. ઘણા
 માણસો અમુક કાર્ય કરતા થાકી જાય છે એટલે કાં તો પડ્યા રહે છે
 ડિંવા બીજી નિરર્થક બાબતોમાં પોતાના સમય અને શ્રમનો ઉપયોગ
 કરે છે. એ પ્રમાણે આરામ લેવાથી કદાચ આરામ મળી શકતો હશે,
 તો પણ સમયનો તો દુરુપયોગ જ થાય છે. મારો સ્વભાવ એવો નથી.
 મને જ્યારે એક કામ કરતાં શ્રમ જણાય છે ત્યારે હું બીજા
 કાર્યમાં મારું મન પરોવું છું. એથી મારા સમયનો દુરુપયોગ નહિ
 થતાં મારું મગજ પણ પ્રકુલ્લ રહ્યા કરે છે. વારૂ હું મારા રાસાયનિક
 પ્રયોગમાં સફળતા મેળવી શક્યો તે સાથે મારા મગજનો શ્રમ પણ
 લુપ્ત થઈ ગયો. એટલે પુનઃ આ શોલ્ટો કેસના તરફ મેં ધ્યાન આપ્યું
 અને એક વાર ફરીથી એ કેસની આદિથી અંત સુધીની તમામ વિગત-

તેનો મનમાં વિચાર કરી ગયો. મારા મદદનીશો ટેમ્સ નદીની પૂર્વ બંને પશ્ચિમ બંને બાજુ તરફ પૂરતી તપાસ કરી આગ્યા હતા. પરંતુ તેમને પોતાના ચત્નમાં સફળતા મળી ન હતી. અર્થાત્ એરારા લોચ એક પથુ ડક્કા ઉપર ન હતી, તેમ તે પોતાના સ્થળે પાછી પથુ ફરી ન હતી. વળી તેના જોવી સ્ટીમલોચ નહોતે તળાએ જઈને બેડી હોય એમ પથુ માની શકાતું નહિ. હા, જો બીજા બધાં અનુમાનોમાં મને નિષ્ફળતા મળત તો છેવટે હું એવા નિર્ણયપર આવત ખરો. વાર, જોનાથન સ્મોલ્ડ આજ્ઞાક હતો એમ તો હું જોઈ શક્યો હતો પરંતુ કોઈ પથુ કાર્મમાં સફળતા મેળવવાને માટે એકલી આજ્ઞાકી કે ચંચળાઈ કામ લાગતી નથી. આજ્ઞાકીની સાથે અતુરાઈની જરૂર છે. એ અતુરાઈ તેનામાં હોય એવું મને લાગ્યું ન હતું. વળી અતુરાઈનું ઉત્પાદક કારણ ઉંચા પ્રકારની કેળવણી છે. એ કેળવણીથી તે બેનસીજ રહ્યો હતો. એટલે મેં વિચાર કર્યો કે તે કંટાક સમયથી લાંડન ખાતે રહેતો હોવો જોઈએ. કેમકે નહિ તો તેનાથી પોન્ડીચેરી લોજ ઉપર સતત ધ્યાન આપી શકાય નહિ. જો તે અહીં રહેતો હોય તો એકદમ લાંડન છોડીને જઈ શકે નહિ. છેવટે બધારે નહિ તો એક દિવસ પથુ તેને પોતાનું આહીનું કાર્ય આટોપી લેતાં લાગવો જ જોઈએ. જો કે એ આક્રમણે કહી શકાય નહિ પરંતુ વિશેષ સંભવિત તો હતું જ. ”

“ પથુ તમારી એ દલીલ મને વિશેષ સખખ લાગતી નથી. ” મેં કહ્યું: “ કેમકે પોતાનું પોન્ડીચેરી લોજ માંહેનું અંતિમ કાર્ય પૂર્ણ કરવાને તે નિર્ણયો હોય તે પહેલાં જ તેણે લાંડન ખાતેનું પોતાનું તમામ કામકાજ આટોપી લીધું હોય એ બનવાજોમ છે. ”

“ ના, મને એમ નથી લાગતું. કારણ કે જ્યાં સુધી ખબરનાની

પેટી તેના હાથમાં ન આવે ત્યાં સુધી તે હાંડનું રહેકાણુ છાડી દેવાનું
 કદી પણ પસંદ કરે નહિ. એમ માનો કે તેણે બધી તૈયારી કરી
 રાખી હોય, પરદેશ ઉપડી જતી એકાદી સ્ટીમરને માટે ડીકીટો પણ
 મેળવી રાખી હોય, પોતાનો સામાન પણ સ્ટીમર પર ચડાવી દીધો હોય,
 અને છેવટે આ પહેલા પ્રયત્નમાં ખળતો હાથ ન લાગ્યો, તો પછી
 તેણે શું કરવું ? ડીકીટો રદ થાય, સ્ટીમર ઉપડી ગઈ હોય તો સામાન
 ચાલ્યો જાય, કદાચ સામાન પાછો લાવે તો પણ બીજું નવું સ્થળ
 રહેવાને માટે તેણે શોધવું જોઈએ. કેમકે જે ઠેકાણેથી તે પોતે બહાર
 ગામ જવાનો છે એમ કહીને નિકળી ગયો હોય તે જ સ્થળે પુનઃ જતાં
 તેને સંકાય થાય, વખતે સામા માણસને શંકા આવશે એવો ડર
 પણ રહે. વળી તે સાથે એક બીજો વિચાર પણ મારા મનમાં રકુયો
 હતો. જોનાથન સ્મોલે પોતાના સાથીને કાટ પાટલૂન આદિ ધાતુક
 કરાવ્યા હશે ખરાં, તોપણ તેના વિચિત્ર દેખાવથી લોકોમાં એ માણસ
 સંબંધી વાતચીત ચાલે અને એથી નોરવૂડ કેસમાં રસ લેનારાઓનું
 એ વિચિત્ર દેખાવના મનુષ્ય તરફ ધ્યાન જાય તો વખતે ઉપાધિ આવી
 પડે, એવો વિચાર પણ સ્મોલને આવ્યો હોય એ બનવજોઈ છે.
 કારણ કે બાર્થોલોમ્યુને વાગેલા કાંટા ઉપરથી એવો કાંટો મારનાર
 ઈજ્જાંડનો નહિ પણ કાંઈ અજાણ્ય પ્રદેશનો જ જંગલી મનુષ્ય
 હોવો જોઈએ, એવું અનુમાન ઈજ્જાંડની ચાલાક ડિટેક્ટિવ પોલિસ કરી
 શકશે, એવી કલ્પના જોનાથન સ્મોલ જેવા ચાલાક માણસને આવ્યા
 સિવાય રહે જ નહિ. એથી ધોળ દિવસે તેઓ જાહેરમાં તો હરીફરી
 શકે જ નહિ. હવે એ લોકો રાત્રીએ પોતાને મક્કનેથી નિકળ્યા હતા.
 ત્યાં તેમણે પુનઃ સહવાર થતાં પહેલાં પહોંચી જવું જોઈએ. પરંતુ
 મી. સ્મિથની સ્ત્રીએ કહ્યું હતું કે તેઓ ત્રણ વાગે તેના ડ્રાપરથી

નિકળ્યા હતા. અર્થાત્ એ વખતે ઝળઝળાણું થઈ ગયું હતું અને એકાદ કલાકમાં તો માણસોનો વ્યવહાર શરૂ થઈ જાય તેમ હતું એટલે તેઓ સ્ટીમલોન્ચને બહુ દૂર લઈ ગયા નહિ હોય, એવી મેં કલ્પના કરી. તેમણે મોરડોકાઈ રિમથને તેનું મુખ બંધ રાખવાને માટે સફરો બદલો આપ્યો હશે. તેઓ એકાદ ડક્રાપર ઉતરીને અંધારામાં ને અંધારામાં જ પોતાના રહેવાના સ્થળે જઈ પહોંચ્યા હશે. પછી એકાદ એ દિવસ રોકાઈ વર્તમાનપત્રોમાં આ કેસના સંબંધમાં શી ચર્ચા ચાલે છે તથા ખૂન અને ચોરીનો શક કેના ઉપર જાય છે એ જાણવાનો જોનાથન રેમ્બેલે વિચાર કર્યો હશે, અને રાત્રીના વખતે સ્ટીમલોન્ચમાં બેસીને એવસેન્ડ કિંવા ડાઉન્સ ખાતે જઈને લાંથી એકાદ વહાણમાં અમેરિકા કિંવા સંસ્થાનો તરફ પસાર થઈ જવાનો વિચાર રાખ્યો હશે. ”

“ પણ લોન્ચ તેમણે ક્યાં રાખી હશે ? ” મેં સવાલ કર્યો : “ એમ માનો કે એ લોકો પોતાના રહેવાના સ્થળમાં જઈને છૂપાઈ રહ્યા હોય, પરંતુ સ્ટીમલોન્ચને કાંઈ ત્યાં તેમનાથી છૂપાવી શકાય તેમ ન હતું. ”

“ હા, એ ખરું છે. મેં વિચાર કર્યો કે લોન્ચ નજરે પડતી નથી ખરી, પરંતુ તે દૂર ચાલી તો નહિજ ગઈ હોવી જોઈએ. એટલે મેં રેમ્બેલના દૃષ્ટિબિંદુથી વિચાર કરવા માંડ્યો, અને તેના જેટલી ચાલાકીવાળા માણસ શું કરે એ ખાખત કલ્પના કરી. તે એટલું તો સમજી શકે કે જો પોલિસને તેના ઉપર શક આવ્યો હોય અને તે એટલે પોલિસ તેની-રેમ્બેલની પાછળ પડી હોય, તો લોન્ચને પાછી મોકલી આપવાથી કિંવા કોઈ ડક્રાપર રાખવાથી તે પોલિસની નજરે પડે. એથી પોલિસ રિમથને પકડે અને દબાવે તો રિમથ કદાચ બંધું બસી વાળે. ત્યારે

સ્નેહાલ લોચનને, જરૂર પડે તે વખતે તેનો વિનાવિલંબે ઉપયોગ કરી શકાય, એવી રીતે ગુપ્તપણે ક્યાં રાખવાનું પસંદ કરે ? મેં વિચાર્યું કે જો સ્નેહાલની જગ્યાએ હું હોઉં તો લોચનને ક્યાં છૂપાવી રાખું ? માત્ર મને પોતાને તો એક જ માર્ગ દેખાયો. હું તો લોચનને કાઢી વડાણુ બાંધનાર કે રિપેર કરનારા યાર્ડમાં રાખીને તેમાં થોડો ફેરફાર કરવાની તેને સૂચના કરું. એટલે દેખીતી રીતે લોચન તો યાર્ડમાં રહેવાથી એકદમ કાઢવું તેના તરફ ધ્યાન જાય નહિ, તેમ જ જો મારે જરૂર પડે તો મારા છૂપાવાના સ્થળેથી લોચન ઉપર જતાં મને વધુ સમય પણ લાગે નહિ.”

“ આ યુક્તિ તો ઘણી જ સાદી ! ”

“ હા, ઘણી વાર એમ જને છે કે એવી સાદી યુક્તિ તરફ આપણું લક્ષ જતું નથી. પરંતુ એ કદપના મારા મનમાં આવતાં એ બાબત તપાસ કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો. મેં કાઢતે મારી હીલચાલના અંબધમાં થંકા આવી ન શકે એવા આ ખંડાસીનો પોપાક ધારણુ કર્યો, અને નદીના મુખ તરફનાં તમામ વડાણુ બાંધનારાનાં યાર્ડોમાં તપાસ કરી. પંદર યાર્ડોમાં તો કાંઈ પતો લાગ્યો નહિ, પરંતુ સોળમા-જેકપસનના યાર્ડમાં તપાસ કરતાં મને માલૂમ પડ્યું કે એક લાકડાના પગવાળા માણસે એરેરા નામની સ્ટીમલોચનને તેના સુકાનમાં થોડુંક રિપેર કામ કરવાને માટે બે દિવસથી રાખેલ છે; ‘ પણ એના સુકાનને કયુંબે નુકસાન પહોંચ્યું હોય એમ લાગતું નથી. ’ યાર્ડના ફેરમેને મને કયું: ‘ જૂએ પેલી લાલ પદ્માવાળી દેખાસ છે તે એ લોચન ! ’ તે જ પળે એ લોચનનો માલિક મોરડેકાઠિ સ્થિત્ય પોતે જ ફેરમેન ખસે આવ્યો. એ વખતે તેણે પુષ્કળ દારૂ પીધો હોય એમ લાગતું હતું. હું તેને ઓળખી શક્યો ન હતો, પરંતુ તેણે પોતાનું તથા પોતાની લોચનું નામ આપીને ફેરમેનને કયું: ‘ અજો અડ વાગે

મારે લોચ તૈયાર જોઈએ—અરોઅર આઠ વાગે હો કે; કારણ કે મારે એ ગૃહસ્થોને એ વખતે એમાં લઈ જવા છે. એમનાથી રોકાવાય તેમ નથી.’ એ લોકોએ સ્મિયને સારો બદલો આપેલો હોવો જોઈએ. કેમકે તે બોલતો હતો એ વેળાએ ગજવામાં હાથ નાંખીને તેણે એ શીર્ષાંગી કાઢીને ફેરમેનને આપી. હું થોડેક સુધી તેની પાછળ પાછળ ગયો, પરંતુ તે એક દાંડના પીકામાં દાખલ થયો, એટલે હું પુનઃ યાડ તરફ આવ્યો. એવામાં મેં જે છોકરાઓને આ આખર્તની તપાસ માટે રોક્યા હતા, તેમાંનો એક મને માર્ગમાં મળી ગયો. ‘મેં તને લોચ ખતાવી અને તેના ઉપર ચોક્કી રાખવાની સૂચના કરી. તેને નદીના કિનારા ઉપર જીભા રહેવાનું તથા ન્યારે એ લોચ યાડમાંથી નિકળે ત્યારે તેનો ઇમાલ હક્કાવીને નિશાન કરવાનું મેં સૂચવ્યું છે. આપણે તે વખતે એ યાડની નજીક જઈ પહોંચ્યા હઈશું, એટલે તે નિશાન આપણા જોવામાં આવ્યા સિવાય નહિ જ રહે. પછી તો એ બંને માણસો અને ખજનો આપણા હાથમાં જ આવેલો સમજો.”

“ એ લોકોએ ગુન્હો કર્યો હોય કે નહિ, તો પણ તમે તેમની પુંક પકડવામાં દાખલેલી કુશળતાની હું પ્રશંસા કર્યા વિના રહી શકતો નથી.” જોન્સ બોલ્યો: “ પરંતુ જો તમારી જગ્યાએ હું હોતો. હું તો એક પોલિસની ટુકડીને જેકબસનના યાડમાં લઈ જત અને ન્યારે એ ખૂનીઓ ત્યાં આવત ત્યારે ત્યાં જ તેમને ગીરફતાર બનાવી દેત.”

“ એમ કરવામાં તમને કદી પણ સફળતા મળી ન હોત.” શેરલોક હોમ્સે કહ્યું: “ મેં તમને પ્રથમથી જ કહ્યું છે કે જોનાથન સ્મોલ કાંઈ સાધરણ પ્રકારનો ગુન્હેગાર નથી. તે યાડમાં આવતાં પહેલાં કદાચ કાઢીને અગાઉથી તપાસ કરવાને મોકલે એ બનવા જોગ

છે. એટલે જો તેને રહેજ પશુ શંકા આવી જાય તો તે પુનઃ પોતાના છૂપાવાના સ્થળે જરાઇ રહે અને એક આડવાડિયા સુધી બહાર નિકળે નહિ. ”

“ પશુ તો પછી મારડેકાઈ સ્થિતિ થતે પકડીને તેનું છૂપાવાનું સ્થળ શોધી કઢાય. ” જોન્સે બીજો મુદ્દો રજુ કર્યો.

“ એમ બનવું પશુ મુશ્કેલ. હું ધારું છું કે સ્થિતિ થતે એ લોકોએ પોતાના ડેકાથ્યુનો પતો આપેલો નહિ જ હોય. તેમ સ્થિતિ થતે એ જાણવાની જરૂર પશુ શી ? બ્યાંસુધી તેને પીવાને દારૂ અને ખર્ચવાને પૈસા મળતા હોય ત્યાંસુધી તેને એ લોકોની ખાનગી બાબતમાં જોડા ઉતરવાની જરૂર પશુ શી ? જે કાંઈ કરવાનું હોય એ બાબતની સૂચના તેઓ સ્થિતિ થતે ટપાલ મારફત કરતા હોય એ પશુ બનવા જોગ છે. મેં બની શક્યું ત્યાં સુધી દરેક બાબતનો વિચાર કરી જોયો હતો અને તેમાં આ જ માર્ગ મને વિશેષ સરલ અને અસરકારક લાગ્યો હતો. ”

બ્યારે આ પ્રમાણે વાત અમારી વચ્ચે ચાલતી હતી ત્યારે અમે ટેમ્સ નદીના પૂલોને એક પછી એક પસાર કરીને આગળ વધતા હતા. બ્યારે હાઉન શહેરને પસાર કરીને અમે આગળ વધ્યા ત્યારે સૂર્ય અસ્ત પામવાની તૈયારીમાં હતો. ઢાવર પાસે પહોંચ્યા તે વખતે સૂર્ય અસ્ત પામી ગયો હતો, પરંતુ ખીલેલી ઝંખ્યાનો પ્રકાશ આસપાસના હસ્થને મનોરમ બનાવતો હતો.

“ પેલો સામે દેખાય તે જોઈએ નો યાર્ડ. ” શેરલોક હોમ્સ સ્ફેરની દિશા તરફ વહાણોના શક તરફ આંગળી કરતો બોલ્યો : “ આપણે આપણી લોન્ચને અહીં દીવા દાંડીના પડખામાં રાખીશું એટલે એકદમ દૂરથી કાંઈની દૃષ્ટિ આપણા ઉપર પડી શકે નહિ. ”

તેણે ગજવામાંથી રાત્રીએ પણ જોઈ શકાય એવા કાચવાળું દૂરબીન કાઢ્યું અને કિનારા તરફ જોયું. તે બોલ્યો: “મારો પરેહગીર તો કિનારાપર ઊભેલો દેખાય છે, પણ તેનો રૂમાલ હજી જોવામાં આવતો નથી.”

પ્રકરણ ૨૭ મું.

આન્દામાનવાસીનો અંત.

અમે અમારી લોંચને દીવાદાંડીના પડછાયા તરફ ચલાવી. એ વખતે જોન્સ બોલ્યો: “આપણે નદીમાં થોડેક આગળ વધીને ઊભા રહીએ તો સારું. કેમકે એરોરા સ્ટીમલોંચ ત્યાં આવી પહોંચે કે તુરત તેને અટકાવી શકાય.”

મને પણ જોન્સની એ સૂચના યોગ્ય લાગી. મેં કહ્યું: “હા, એ બરોબર છે. એથી આપણે સહેલાઈથી ખૂનીઓને પકડી શકીશું.”

પરંતુ હોમ્સને અમારી દલીલ પસંદ પડી હોય એવું લાગ્યું નહિ. તેણે કહ્યું: “એ લોકોની સ્ટીમલોંચ નદીના મુખ તરફ જ વળશે એમ માની લેવાનું આપણી પાસે મજબૂત કારણ નથી. હું માનું છું કે તેઓ મોટે ભાગે તો નદીના મુખ તરફ જ વળશે, પરંતુ એ બાબતમાં આપણે ચોક્કસપણે કહી શકીએ તેમ નથી. વળી અહીંથી આપણે ચાડનું પ્રવેશદ્વાર જોઈ શકીએ છીએ જ્યારે એ લોકો આપણને જોઈ શકે તેમ નથી. આકાશ નિરબ્ર હોવાથી ચંદ્રનો પ્રકાશ નિર્મળ છે અને કિનારાપર બત્તીઓનો અજવાલ પણ પુષ્કળ છે. એટલે અહીં ઊભા રહેવાથી જ આપણે બરોબર નજર રાખી શકીશું. જુઓ

સામે માણસોનાં ટાળાં ગાસના દીવાના પ્રકાશમાં પસાર થતાં દેખાય છે.”

“ એ લોકો યાદમાં કામ કરતા કામદારો હશે— પોતાના કામ પરથી છૂટ્યા હશે.” મેં કહ્યું.

“ હા, એમ જ હોવું જોઈએ. તેમનો દેખાવ કેવો ગદો છે ? પરંતુ એ દરેકે દરેક મનુષ્યમાં જેનો કદી પણ નાશ ન થઈ શકે એવો દિવ્ય પ્રકાશ—આત્મા રહેલો છે. અત્યંત જડ દષ્ટિએ એને તમે જોઈ શકો તેમ નથી જ. આવા મનુષ્યોમાં દિવ્યાત્મા વાસ કરી રહેલો હોય એમ કોઈને ભાગ્યે જ લાગે. ખરેખર મનુષ્ય—માનવપ્રાણી એક અનિર્વાચ્ય સમસ્યા છે.”

“ કેટલાક મનુષ્યોને પશુઓની સાથે સરખાવે છે અને જે પશુઓના દેહમાં આત્મા વાસ કરી રહ્યો છે તે મનુષ્યપ્રાણી, એવી વ્યાખ્યા કરે છે.” મેં કહ્યું.

“ હા, એ કથનમાં પણ કેટલોક સત્યાંશ સમાયેલો છે ખરો.” હોમ્સ બોલ્યો. “ પરંતુ સામે કમાલ દેખાય છે કે શું ? હા હા, તે જ, જુઓ પેલો છોકરો ધોળો કમાલ આમ તેમ હલાવે છે.”

“ હા. એ તમારો પહેરેગીર જ છે.” હું બોલી ઉઠ્યોઃ “ હું પણ તેનું નિશાન સ્પષ્ટપણે જોઈ શકું છું.”

“ અને પેલી બાબુએ દષ્ટિ કરો. જુઓ, એરોરા સ્ટીમલોંચ યાદમાંથી બહાર પડી. તેની ઝડપ કેટલી બધી છે ? એંજીનીયર ! ચલાવો, આપણી લોંચને પણ કુલસ્પીડમાં પેલી પીળી બત્તીવાળી લોંચની પાછળ મારી મૂકા. આહ ! જે આ વખતે એ લોકો આપણા હાથમાંથી છટકી જશે તો મને મારા પોતાના ઉપર અત્યંત તિરસ્કાર છૂટે.”

એ સ્ટીમલોંચ યાદમાંથી બહાર પડીને એ—ત્રણ બનેલાની

પાંછળ પસાર થઇને પૂર ઝડપે આગળ ધસતી હતી. તે નદીના મુખ તરફ જતી હતી. જોન્સે નિરાશાપૂર્ણ હૃદયે તેની સામે દૃષ્ટિ કરીને મસ્તક ધૂણાવતાં કહ્યું: “ એ લોચનો વેગ અત્યંત તીવ્ર છે. મને આશા નથી કે આપણે તેને પકડી શકીએ. ”

“ આપણે તેને પકડી પાડવી જ જોઈએ. ” હોમ્સ ‘ પાડવી જ જોઈએ ’ એ શબ્દોપર ભાર દઇને બોલ્યો અને કોલસા નાખનાર તરફ ફરીને તેને કહેવા લાગ્યો: “ કોલસા ભરો ! કોલસા ભરો ! કોલસાના સપ્ત તાપથી કદાચ બોટને નુકસાન થાય તોયે ચિંતા નથી. પણ એ લોકો હવે આપણા હાથમાંથી છટકી જવા નહિ જોઈએ. માટે ગમે તેમ કરીને પણ આપણી લોચની ઝડપ વધારો. ”

અમારી સ્ટીમલોચની ઝડપ પણ તીવ્રતર બનતી ગઈ. લોચના ધૂમાડીયામાંથી લખલખ કરતો ધૂમાડો નિકળવા લાગ્યો અને એંજીનો પણ જાણે આ વખતે પોતાની કસોટી છે એમ સમજી ગયાં હોય તે પ્રમાણે વેગપૂર્વક કામે લાગ્યાં. લોચના મોખરાના અણીવાળા ભાગના આધાતથી અમારી બન્ને બાજુએ નદીનું પાણી મોજાંની માફક ઉછળતું અમને માર્ગ આપવા લાગ્યું. સ્ટીમલોચ એટલી ઝડપથી ચાલતી હતી અને એંજીનો એટલા વેગથી કામ કરી રહ્યાં હતાં કે અમે પણ અમારી બેઠકપરથી ઉછળતા હતા. અમારી લોચના મોખરાના ભાગ ઉપર એક પીળું ફાનસ હતું. તેના પ્રકાશથી સામેનો ભાગ સ્પષ્ટપણે જોઈ શકાતો હતો. પાણીની સપાટી ઉપર એક કાળી વાદળીની માફક એરેરા સ્ટીમર પસાર થતી હતી. તેની પાંછળ દેખાતા ફીણના ગોટા ઉપરથી તેની તીવ્ર ઝડપનો ખ્યાલ આવી શકતો હતો. અમે એક પછી સ્ટીમરો, બેટલા અને મછવાની એક કિંવા બીજી બાજુએ થઇને આગળ ને આગળ ધસતા હતા. તે નૌકાઓ ઉપરના માણસો

અમને પૂરે ઝડપથી જતા જોઈને અમારી ઝડપને ધીમી કરવાને જૂઓ પાડતા હતા, પરંતુ એરોરા સ્ટીમર વેગપૂર્વક પલાયન થતી હતી, એટલે અમે પણ જૂઓ પાડનારાઓની દરકાર કર્યા સિવાય ઝડપને રહેજ પણ કમી કર્યા સિવાય આગળ ધસતા હતા.

“કાલસા ભરો ! ભાઈ ! કાલસા ભરો !” પુનઃ એંજીન પાસે જઈને શેરલોક હોમ્સ કાલસા નાખનારને સૂચના કરવા લાગ્યો : “સ્ટીમને બની શકે તેટલી હદ સુધી લઇ જાઓ.” અમિના પ્રકાશથી તેનો આતુર ચહેરો ભયાનક લાગતો હતો.

“હું ધાંડું છું કે એરોરા અને આપણી વચ્ચેનું થોડુંક અંતર આપણે કાપી શક્યા છીએ.” આગળ ખૂનીઓને લઇને જતી સ્ટીમલોંચ તરફ દૃષ્ટિ કરતો જોન્સ બોલ્યો.

“મદરી ખાત્રી છે કે આપણે થોડીક મીનિટોમાં જ તેની પાસે પહોંચી જઈશું.” મે કહ્યું.

પરંતુ એ જ વખતે જાણે અમારું દુર્ભાગ્ય અમારી સામે ફરી વળ્યું હોય તે પ્રમાણે ત્રણ બેતલા એકની સાથે બીજાને રસીથી બાંધેલા એવી રીતે અમારી વચ્ચે પડેલા જોવામાં આવ્યા. માત્ર સુક ન ફેરવનારની સમયસૂચકતાને લીધે જ અમે તે બેતલાની સાથે અથડાતા રહેજમાં બચી ગયા. એ વખતે અમારી સ્ટીમલોંચના વેગને રહેજ કમી કરીને તે બેતલાની બાજુએ લોંચને ફેરવવી પડી. કેગઠ તે સિવાય આગળ જઇ શકાય તેમ ન હતું, પરંતુ એટલા સમયમાં તો એરોરા લોંચે બસો વારનું અંતર કાપી નાખ્યું. અર્થાત્ તેની પાસે પહોંચવાને જેટલું અંતર અમારે કાપવાનું હતું તેમાં આ બીજા બસો વારનો વધારો થયો. જો કે એ એટલી દૂર હોવા છતાંયે અમે તેને જોઇ શકતા હતા. હવે અંધારો ઝાંખો પ્રકાશ પણ લુપ્ત થઈ ગયો હતો

અને તારા ચમકી રહ્યા હતા. અમારાં બોધકરો પૂરે જાંસથી ધમ-
ધમી રહ્યાં હતાં અને ચક્રો એક કવિની અતિશયોક્તિયુક્ત ભાષામાં
કહીએ તો વિજળીના વેગથી ચાલતાં હતાં. અમે પૂલની વચ્ચે થઇને
વેરટ ઈન્ડીયા ડોકસ અને ડેપ્ટફોર્ડરીય પાસેથી પસાર થઇ ડોગ્સના
બેટડાની આસપાસ ચક્રર લગાવી આગળ વધ્યા. પ્રથમ એરોરા
અમને કાળી વાદળી જેવી દેખાતી હતી. પરંતુ હવે તે અમારી
દૃષ્ટિએ વિશેષ સ્પષ્ટપણે દેખાવા લાગી. જો-સે અમારી સર્ચલાઈ-
ટનો પ્રકાશ તેના ઉપર ફેંક્યો, એટલે તેના તુતક છિન્નના મનુષ્યને
પણ અમે જોઈ શકવા લાગ્યા. એક માણસ મુકાન પાસે પોતાના બે
પગની વચ્ચે કાંધક કાળો પદાર્થ રાખીને બેઠો હતો. તેની પાસે ન્યુ-
ફાઉન્ડેન્ડ જાતનો કાળો કૂતરો નીચે બેઠેલો હતો. એક છોકરાએ
મુકાન પકડી રાખ્યું હતું. બહી પાસે મોરડોકાઈ સ્મિથ પાટલુન, ખમીસ
અને વાસકોટ પહેરીને બેઠો હતો. તે બહીમાં કોલસા ભરતો હોય એમ
લાગતું હતું. પ્રથમ તો એ લોકોને અમે તેમની પાછળ પડ્યા છીએ એ
ખાખતની માત્ર શંકા જ ઉપસ્થિત થઈ હતી. પરંતુ એ લોચ એક બાબુ-
એ વળાંક લેતી તો અમે પણ તેની પાછળ વળાંક લેતા, તે બીજી બાબુ-
એ જતી તો અમે પણ તે બાબુએ અમારી લોચને ચલાવતા. એ ઉપરથી
હવે તો અમે તેમની પાછળ જ પડ્યા છીએ, એવી તેમની ખાતરી
થઈ ચૂકેલી હોવી જ જોઈએ. ઝીનીય પાસે અમારી અને એ લોચની
વચ્ચે ત્રણસો કદમનું છેદું હતું. બ્લેકવોલ પાસે એ અંતરમાં અમે
પચાશ કદમનો ઘટાડો કરી શક્યા હતા. મેં અગાઉ ઘણી વાર ઘણા
પ્રદેશોમાં શિકાર કરવા જતાં અનેક પ્રાણીઓની પુંઠ પકડી હતી,
પરંતુ આજની રાત્રીએ ટેમ્સ નદી ઉપર મનુષ્યશિકારની પાછળ
પડવામાં મારા હૃદયમાં જે ધબકારા થતા હતા, તેના જેવી મારા હૃદયની

સ્થિતિ મેં આગળ કદી પણ અનુભવી ન હતી. અમે ધીમે ધીમે અમારી બે લોચિની વચ્ચેના અંતરમાં એક એક વારનો ઘટાટો કર્યો જતા હતા. રાત્રી નિઃસ્તબ્ધ હતી, એટલે એ સ્ટીમલોચિનાં પત્રો ચાલતાં થતો અવાજ પણ હવે તો અમારા કાને પડતો હતો. સુકાન પાસે બેઠેલો માણસ તુતકની ફરતી કિનારીને અટકી રહ્યો હતો અને જાણે તે કાંઈક કરતો હોય એવી રીતે તેના બે હાથ હાલતા દેખાતા હતા. તેમ જ અવારનવાર તે અમારી સ્ટીમલોચ સામે દૃષ્ટિ કરીને અમારી તથા તેની વચ્ચે કેટલું અંતર છે, એની અટકળ કરતો હોય એમ લાગતું હતું. અમે તે લોચિની નજીક ને નજીક જઈ પહોંચતા હતા. જોન્સ સત્તાદર્શક દમામ સાથે એરોરા સ્ટીમલોચને ઊભી રાખવાને ખૂબો પાડ્યા કરતો હતો. હવે અમારી વચ્ચેનું અંતર ચાર મજવા જેટલી લાંબાઈનું રહ્યું હશે. પરંતુ એરોરાએ પોતાની ઝડપ ઓછી કરી નહિ. બન્ને સ્ટીમલોચો પૂર ઝડપે દોડી જતી હતી. અમે હવે લગભગ નદીના મુખ પાસે આવી પહોંચ્યા હતા. એક બાજુએ આર્કિંગલેવલ અને બીજી બાજુએ ઉદાસિન દેખાવનું પ્લેમરેડ માર્શીઝ દેખાતું હતું. અમે એરોરાને ઊભી રાખવાને ખૂબો પાડ્યા લાગ્યા. એ સાંભળીને સુકાન પાસે બેઠેલો માણસ ઊભો થઈને અમારી સામે મૂઠીઓ ઊગામતો બિલ્સ શબ્દોથી અમને વધાવી લેવા લાગ્યો. તે કદમાં ઉંચો અને મજબૂત દેખાવતો માણસ હતો. તે ઊભો હતો એથી જોઈ શકાતું હતું કે તેની જમણી બાજુના પગનો નીચેનો ભાગ લાકડાનો હતો. તેની ખૂબો સાંભળીને તુતક ઉપર પડેલો પેલો કાળો ન્યુકાઉન્ડલેન્ડ ફૂતરો હાલવા લાગ્યો, પરંતુ તે મનુષ્યની માફક બે પગ ઉપર ઊભો રહેતાં તેને ફૂતરો માનવામાં મેં બૂલ કરી હતી એમ હું સમજી શક્યો. એ કાંઈ ફૂતરો ન હતો પરંતુ

જોનાથન સ્મોલનો સાથી-આન્દામાનનો જંગલી-આથોલોમ્યુનો પૂની હતો. એના જેવો ડિંગણો માણસ મેં મારી જાંઘીમાં કદી પણ જોયો ન હતો. તેનું માથું બેડોળ રૂંદમુંઢના જેવું હતું અને માથા ઉપર કાળાં બાળરાં હવામાં ફરકતાં હતાં. હોમ્સે તો ક્યારનીયે તેની રિવોલ્વર કાઢીને ઘોડો ચડાવીને તૈયાર રાખી હતી. મેં પણ આ જંગલી મનુષ્યને જોતાં મારી રિવોલ્વર બહાર કાઢી અને ઘોડો ચડાવ્યો. એ માણસે પોતાના શરીરની આસપાસ કાળો ધાબજો કે બ્લેન્કેટ જેવું કપડું વીંટાળેલું હતું, એટલે માત્ર તેના ધડની ઉપરનો ભાગ જ અમારી દષ્ટિએ પડતો હતો; પરંતુ એ ચહેરા એટલો ભયંકર લાગતો હતો કે રાત્રીએ નિદ્રામાં પણ તેનું જ સ્વપ્ન આપણને આત્ર્યા કરે. તેના ચહેરાપર વિકરાળપણ અને ફરતા જ વિદસી રહ્યાં હતાં. તેની ઝીણી આંખો તેમાંથી જાણે આગના તણખા નિકળતા હોય એ પ્રમાણે ચળકતી હતી. તેણે દાંતની વચ્ચે બીંસેલા હોઠથી તેના અંતરમાં પ્રકટી રહેલો ગુસ્સો પ્રકટ થતો હતો. તે અમારી સામે એક ધાતકી પશુની માફક ધુરકી રહ્યો હતો.

“ જો એ માણસ તેના હાથ ઉંચા કરે તો એક પળની પણ ઢીલ કર્યા સિવાય તેના ઉપર ફેર કરજો. ” હોમ્સે મને સૂચવ્યું.

હવે અમારી લોંચો વચ્ચે માત્ર એક જ મજવાની લાંબાઈ જેટલું છેડું હતું. એમ કહ્યો કે અમે જે હેતુને માટે નિકળ્યા હતા તે હેતુ સિદ્ધ થવાની અણી ઉપર હતો. હું એ લોંચ ઉપર ઊભેલા બન્ને માણસોને હવે તદ્દન સ્પષ્ટપણે જોઈ શકતો હતો. ગોરો માણસ એટલે જોનાથન સ્મોલ પોતાના બે પગ પહોળા રાખીને ઊભો હતો. તે અમારા ઉપર ગાળોતો વર્ષાદ વરસાવતો હતો. તેનો બેડોળ ડિંગણો સાથીદાર અમારી સામે અંગૂઠા ઝરતી આંખે જોઈ રહ્યો હતો. એ

મોકોને પણ અત્યારે પોતાની પરિસ્થિતિનો અંપૂર્ણ ખ્યાલ આવી ચૂક્યો હોય એમ લાગતું હતું.

અમારાં એટલાં સદ્ભાગ્ય કે અમે એ આનંદમાનના જંગલીને બરોજર રીતે જોઈ શકતા હતા અને તેની કશી પણ હીલચાલ અમારી દૃષ્ટિની બહાર રહી શકે તેમ ન હતું. કેમકે એ વખતે તેણે પોતે ધાખળાની અંદરથી એક ગોળ લાકડાના ભૂંગળા જેવી વસ્તુ કાઢી. તેનો દેખાવ ન્હાની આંકણીના જેવો હતો. એ આંકણીનો એક છેડો તે ચોતાના હોઠ પાસે લઈ ગયો, પરંતુ તે જ વખતે મેં અને શેરલોક હોમ્સે પિસ્તોલો ફેડી. તેણે ચક્કર ખાધું, પોતાના હાથ નીચા નાખી દીધા અને એક પળ માત્રમાં તો તે ખસીને નદીની અંદર જઈ પડ્યો. નદીના પાણીમાં તેનું પ્રેત ઇંધી વારનું મારા જેવામાં આવ્યું. તેણે જળસમાધી કરી લીધી. પરંતુ તે જ વખતે લાકડાના પગરાળા માણસે ત્વરાથી સુકાન ફેરવ્યું, એટલે એરોરા લોંચ દક્ષિણ દિશાના કિનારા તરફ જવા લાગી; જ્યારે અમે તેના પાછલા ભાગ પાસે પસાર થઈને થોડાક આગળ વધી ગયા. પરંતુ તેનું કિનારા તરફનું વલણ જોઈને અમે પણ અમારી લોંચને એ બાજુએ ફેરવી. એટલા સમયમાં પણ એરોરા લોંચ લગભગ કિનારા પાસે પહોંચી ગઈ હતી. જે તરફ એ લોંચ જતી હતી તે બાજુ જંગલ જેવું હતું. ચંદ્રના પ્રકાશથી અમે જોઈ શકતા હતા કે એ સ્થળે દૂર દૂર સુધી ન્હાનાં મોટાં વૃક્ષો ઊગેલાં હતાં. લોંચ મોટા અવાજ સાથે કાઢવવાળા કિનારા પર ધસી ગઈ. લોંચનો આગલો ભાગ ઉંચો થઈ ગયો હતો જ્યારે પાછલો ભાગ પાણીમાં ડૂબેલો દેખાતો હતો. જોનાથન સ્મોલ લોંચમાંથી ફૂટીને કિનારાપર જઈ પડ્યો, પરંતુ તેના દુર્ભાગ્યે તેનો લાકડાનો પગ કાઢવમાં ખુંચી ગયો. તેણે એ પગ કાઢવમાંથી બહાર કાઢવાને

ફાંશાં માયાં, પરંતુ તેમાં તેને નિષ્ફળતા જ મળી. તે એક પગલું પણ
 આગળ કે પાછળ જઈ શક્યો નહિ. તે ગભરાઈ ગયેલા મનુષ્યની માફક
 ઘાંટા પાડતો બીજા પગ ઉપર ભાર દબાવે લાકડવાળો પગ જમીન
 માંથી બહાર કાઢવા લાગ્યો; પરંતુ તેમ તેમ તો એ પગ વધારે ને વારે
 કાઢવામાં ખુંચતો ગયો. છેવટે અમે અમારી લોચ તેની લોચની બાજુમાં
 લઈ ગયા ત્યારે તે જમીનમાં એટલો બધો ઊંડો ઉતરી ગયો હતો
 અને ચીકણી માટી સાથે તેનો લાકડાનો પગ એટલા ભેરથી ચોટી રહ્યો
 હતો કે અમારે તેની છાતીની આસપાસ દોરડું બાંધીને તેને માછલાની
 માફક બહાર ખેંચી કાઢવો પડ્યો. મોરડેકાઈ સ્થિતિ અને તેનો છોકરો
 માર્ટર સ્થિતિ આ બધું જોઈને ગભરાઈ ગયા હતા. તે સ્ટીમલોચ-
 પર એક સ્થળે ભરાઈ રહ્યા હતા. પરંતુ એક પોલિસ ઈન્સ્પેક્ટર
 તેમને અમારી સ્ટીમલોચમાં લાવ્યો. એરેરા લોચને અમારી
 લોચના પાછલા ભાગ સાથે બાંધી દીધી. એ લોચના તુતક
 ઉપર હિંદી બનાવટની એક લોઢાની ન્હાની પેટી જેવું પડેલું હતું.
 આ લોઢાની પેટીમાં જ આગ્રાનો ખજાનો ભરેલો હોવો જોઈએ,
 એમાં તો કશો પણ શક ન હતો. તેની કુંચી અમારા જોવામાં
 આવી નહિ, પરંતુ પેટી વજનમાં ભારે હતી. એટલે અમે તેને
 સંભાળીને અમારી લોચપર લાવીને એક ઓરડીમાં મૂકી દીધી. હવે
 અમે અમારી લોચનું મુખ નદીના ઉપકા ભાગ તરફ ફેરવ્યું. લોચ
 સાધારણ અંતિએ પાછી ફરવા લાગી. તે વખતે સર્વસાધનનો પ્રકાશ
 ફેંકીને નદીમાં ચોતરફ જોયું પરંતુ આનંદામાનના જંગલીનું મુડકું
 ક્યાંય પણ જોવામાં આવ્યું નહિ. ઈંગ્લાંડને પહેલીવાર જ પોતાની
 મુલાકાતનું માન આપનાર એ આનંદામાનવાસીનું પ્રેત ટેમ્સ નદીના
 તળાવે કાઈ કેશ્વર પડ્યું હશે.

“જૂઓ આ.” એક લાકડાના કાળા કાંઠા જેવી ચીજ તરફ ધ્યાંગળી કરતો શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો: “સારૂ થયું કે આપણે એક ક્ષણની પછી ઠીલ કર્યા વિના આપણી પિસ્તોલો ફેડી. બાકી નહિ તો આપણું આવી જ બન્યું હતું.”

હોમ્સનું કહેવું ખરૂં હતું. અમે જે સ્થળે ઊભા હતા ત્યાં ધ્યાંગળ નજીકમાં જે કાંઠો અમે આર્થોલોમ્યુના શરીરપરથી ખેંચી કાઢ્યો હતો તેના જેવો કાંઠો ખૂંચી ગયેલો હતો. અમે જે વખતે પિસ્તોલ ફેડી તે જ વખતે પેલા જગલીએ તે કાંઠો ફેંકેલો હોવો જોઈએ એમ મને લાગ્યું. હોમ્સ એ કાંઠા તરફ જોઈને હસ્યો અને બેદરકારીના ભાવ પૂર્વક ખભા હલાવવા લાગ્યો પરંતુ હું ખરૂં કહું છું કે જો એ કાંઠો અમારામાંથી એકાદને વાગ્યો હોત તો તેનું કેવું પરિણામ આવત અને અમારામાંના એકાદનું કેવી ભયંકર રીતે મોત નિપજત, એ વિચાર મારા મનમાં ઉદ્ભવ્યો અને મારું આખું અંગ ધ્રુજી ઉઠ્યું. એ ભય હવે નિર્મૂળ થઈ ગયો હતો. આર્થોલોમ્યુનો ખૂની ટેમ્સ નદીને તળીયે જઈ બેઠો હતો. હવે તેના ઝેરી હથિયારનો ભય રાખવાનું કશું પણ કારણ ન હતું. એ પ્રમાણે આ બેમાંના એકનો અંત તો આવી ગયો હતો અને શેરલોક હોમ્સને તેના પ્રયાસમાં યશ મળ્યો હતો. એ વિચારની મારું મન શાંત બન્યું. શેરલોક હોમ્સનો ચહેરો પણ આનંદી અને શાંત હતો. જોન્સ સાહેબ ખુશ-મિઝજમાં આવી ગયા હતા અને એક પછી એક સીગારનો ઘાણ વાળતા હતા. અમારા ત્રણેના આનંદનો પાર ન હતો. માત્ર મારા આનંદમાં અમુક ટકા દિલ્લગીરીનું મિશ્રણ થયેલું હતું. મને વિશેષ આનંદ એટલા માટે થતો હતો કે હું મારા હૃદયની ફેવી પાસે આગ્રાના ખજાનાની પેટી લઈ જનાર હતો, અને તે ખજાનાનો અર્ધભાગ તેને

માતે થવામાં અમુક અંશે હું પણ કારણભૂત ગણાઉં તેમ હતું. દિલગીરી માત્ર એટલી જ હતી કે હવે તેની સાથે સમગ્રંથીથી જોડવાની આશાનો મારે કાયમને મારે સમુજાનો ત્યાગ કરી દેવો પડે તેમ હતું.

મકરણ ૨૮ મું.

જોનાથન રમેલ.

અ મારી સ્ટીમ લોન્ચની કેબિનમાં જે પેટીને મારે પોતે આટલો બધો શ્રમ વેઠ્યો હતો અને જે પેટીને કારણે જ પોતાની આવી પરિસ્થિતિ થઈ હતી, તે આમ્રાના ખજાનાની પેટીની પાસે જોનાથન રમેલ ખેઠો હતો. તેના મહેરો સૂર્યના તિલ્લુ તાપને ધીધે રહેજ કાળો પડી ગયો હોય એવો લાગતો હતો. તેનાં નેત્રો અત્યારે નિસ્તેજ બની ગયાં હતાં. તેના મ્હોં ઉપર કરચલી પડી મઈ હતી. ગાલમાં પડેલા ખાડા દેખાઈ આવના હતા. એપરથી આ માણસે દુઃખી જીવન માણ્યું હશે એમ સ્પષ્ટપણે જણાઈ આવતું હતું. તેની છાતીવાળો ભાગ રહેજ ઉપસેસો લાગતો હતો. એથી અનુમાન થઈ શકતું હતું કે જે કાર્ય કરવાનું આ મનુષ્યના મગજમાં ઉત્પન્ન થયું હોય તે કાર્યને અંત લાવ્યા સિવાય તે રહે તેમ ન હતો. તેની ઉમર લગભગ પચાસ કે તેની આસપાસમાં હશે. કેમકે તેના કાળા ધાળની વચ્ચે બધા સફેદ વાળ પણ નજરે પડતા હતા. જ્યારે તે શાંતપણે ખેઠો હોય ત્યારે તેના મહેરો અણગમો ઉત્પન્ન કરે

તેવો લાગતો ન હતો, પરંતુ જો તે ગુસ્સામાં આવેલો હોય તો તે વખતનો તેના ચહેરાનો દેખાવ ભયંકર થઈ પડતો હતો. અદ્ય સમય પહેલાં જ અમને એ બાબતનો અનુભવ થયો હતો. તે પોતાની સ્ટીમલોચ ઉપર ઊભો ઊભો અમને ખિલતો શબ્દોથી વધારી લેતો હતો એ સમયની તેના ચહેરાની ભયંકરતા જોવાનો પ્રસંગ અમને મળ્યો હતો. અત્યારે તે એક ખૂરસી ઉપર બેઠો હતો. તેના હાથમાં હાથકડી પહેરાવી દેવામાં આવી હતી. તે નીચું માથું રાખીને જે પેટી પોતાનો દુઃખદ અંત અણુવાનું કારણભૂત થઈ હતી તેની તરફ વેધક દૃષ્ટિએ જઈ રહ્યો હતો. તેની સામે નજર કરતાં હું જોઈ શક્યો કે અત્યારે તેના મનમાં ગુસ્સાનો લેશ પણ અંશ ન હતો. શોક અને ચિંતાથી તેનું વદન ઘેરાઈ ગયું હતું. એક વખત તેણે મારી સામે જોયું. તે સમયના તેના નેત્રના ભાવપરથી મને લાગ્યું કે આ મનુષ્ય અમારી સામે મસ્કરીની ઢબથી જોતો હોતો જોઈએ. કેમકે એ વખતે તેના મુખ પર એક પ્રકારનું હાસ્ય વિલસી રહ્યું હતું. જો કે એમ કરવાનું તેને શું કારણ હશે તે હું સમજી શક્યો નહિ. અમે તેને પકડ્યા હતા, આર્યોલોમ્યુનો ખૂની પણ અમારા હાથમાંથી છટકી જવા પામ્યો ન હતો, અને જે ખજાનાની પેટી તે ઉપાડી ગયો હતો, તેને પણ અમે કબજે કરી હતી; એટલે મને તો એવું કશું પણ કારણ જણાયું નહિ કે જેને લીધે આ માણસ અમારી મસ્કરી કરી શકે.

“ મી. જોનાથન સ્મોલ ! ” હોમ્સ સીંગાર સળગાવતો બોલ્યો : “ આખરે આવું પરિણામ આવેલું જોઈને મને અત્યંત દિવસગીરી થાય છે. ” “ અને મને પણ આપના જેટલી જ દીવસગીરી થાય છે, સાહેબ ! ” સ્મોલે પણ સરળતાપૂર્વક જ ઉત્તર આપ્યો : “ પરંતુ આ ગુન્હાને માટે મારે ફાંસીને લાકડે લટકવું પડશે એમ હું માનતો નથી હું આપણા ધર્મપુસ્તક આછળવના સોગંદપૂર્વક જણાવું

હું કે મી. આર્થોલોમ્યુ શોલ્ડોનું ખૂન મેં નથી કર્યું. પેલા ડિંગણા ઢોંગોએ ઝેરી કાંટો આર્થોલોમ્યુ ઉપર ફેંક્યો હતો. એ ખુનમાં મારો કશો પણ હાથ ન હતો—મેં ઢોંગોને મી. શોલ્ડોનું ખૂન કરવાની સૂચના પણ આપી ન હતી, બદલે જ્યારે મી. શોલ્ડોની એવી દશા જોઈ ત્યારે મારા પોતાના ભાઈના મૃત્યુથી મને જેટલું દુઃખ થાય તેટલું જ દુઃખ તેમના મૃત્યુથી થયું હતું. મેં ઢોંગોના એ દુષ્ટ દૃત્ય માટે તેને દોરડા વડે માર્યો હતો પણ ખરો, પરંતુ અત્યાચાર હતો તે ખતી ગયું હતું. મી. શોલ્ડોને પુનઃ સજીવન કરવાની મારામાં શક્તિ ન હતી.”

“લ્યો આ સીગાર સળગાવો અને પેલી શાશીમાંથી ઘોડાક મઘનું પાન કરો. કેમકે તમે અત્યંત શ્રમિત થઈ ગયેલા જાણીએ છો.” હોમ્સે તેને સૂચવ્યું: “પણ, સ્મોલ્ડ ! એક વિચાર મારા મનમાં ઘોળાયા કરે છે. તમે દોરડાવાટે ચડીને મી. શોલ્ડોના ઓરડામાં દાખલ થાઓ ત્યાંસુધી આ આન્દામાનના જંગલી જેવો ડિંગણો માણસ મી. શોલ્ડોને પોતાના કબજામાં રાખી શકશે, એમ તમે શા ઉપરથી ધાર્યું હતું ? જો મી. આર્થોલોમ્યુ શોલ્ડો જીવતો હોત તો હું નથી ધારતો કે આ તમારો ઢોંગો તેને ગીરફતાર બનાવી શક્યો હોત.”

“અહો ! સાહેબ ! તમે એ વખતે જાણે એ ઓરડામાં જ રહીને અમારી હીલચાલ ઉપર નજર રાખતા હો, એવી રીતે જ બોલો છે. ખરી વાત તો એ છે કે એ વખતે તે ઓરડામાં કાંઈ પણ નહિ હોય એમ જ મેં ધાર્યું હતું. હું એ ધરના રીતરીવાજથી સારી પેઠે વાકેફગાર હતો. એટલે મારા જાણવામાં હતું કે અમે જે વખતે તે ઓરડામાં પેદા તે સમયે હમેશાં મી. શોલ્ડો વાળુ કરવાને નીચે આવતો હતો. હવે આ બાબતમાં હું કશું પણ છૂપાવવા માગતો નથી. હું માનું છું કે મેં કશો પણ અન્યાય આ કેસમાં કરેલો નથી. એટલે તમામ હકીકત

સાચેસાચી જણાવી દેવામાં મને કશો પણ ભય નથી. હા જો મેંજર શોલ્ટો હોત તો જુદી વાત હતી. તેનું ખૂન કરતાં મને જરી પણ આંચકો લાગત નહિ, અને તેમ કરતાં જો હું કદાચ પકડાઈ જાત તો પણ તે ગુન્હાને માટે ફાંસીને લાકડે લટકતાં મને જરી પણ દુઃખ થાત નહિ. ઉત્તરું મારું હૃદય હલકું થાત. જેમ આ સીગારને સળગાવી નાખતાં મને જરી પણ વિચાર થતો નથી તે જ પ્રમાણે મેંજર શોલ્ટોની છાતીમાં છરી ઘોંચી ઘાલતાં પણ મને વિચાર થાત નહિ. બાકી આર્થોલોમ્યુ શોલ્ટોને માટે મારા મનમાં કશો પણ વેર-ભાવ ન હતો, એટલે તેનો નાશ કરવાની હું ઇચ્છા કરું જ નહિ.”

“વારૂ, અત્યારે તમે પોલિસ ખાતાના ડિટેક્ટિવ મી. એથેલની જોડસા તાબામાં છો. તે તમને મારા મકાનમાં લઈ આવશે. ત્યાં આ બાબતને લગતી આગલીપાછલી તમામ હકીકત હું તમારી પાસેથી જણાવવા માગું છું. હું ધારું છું કે તમે આ કેસને લગતી સંપૂર્ણ વિગત જરી પણ સંકાપ્ત રાખ્યા સિવાય નિષ્કપટપણે મને વિદિત કરજો. જો તમે મારાથી ભેદ નહિ રાખો તો હું તમને કદાચ ઉપયોગી થઈ પડીશ. હું ધારું છું કે મી. શોલ્ટોને વાગેલા કાંટાનું ઝેર એટલું બધું તીવ્ર હતું કે તમે ઓરડામાં દાખલ થયા તે પહેલાં જ તે મરણુ પામેલો હોવો જોઈએ. હું તે કોર્ટમાં સાબિત પણ કરી આપીશ.” હોમ્સે જોનાથન રેમોલ્ડ પાસેથી સત્ય હકીકત કલાવવાના ઉદ્દેશથી તેને ઉપર મુજબ આશ્વાસન આપતાં કહ્યું.

“ખરું છે, સાહેબ! તે જ પ્રમાણે બન્યું હતું. ઓરડામાં હું દાખલ થયો તે વખતે મી. શોલ્ટોનું માથું ઢળી પડ્યું હતું અને ડાબા ફાટી રહ્યા હતા. મેં તેને જોયો ત્યારે મને એટલો બધો ભય લાગ્યો હતો કે એવો પ્રાંચ મેં મારી જાંઘીમાં કદી પણ અનુભવ્યો નથી.

મી. શોલ્ટોની એવી દુરાવસ્થા જોઈને મારા મન ઉપર અત્યંત અસર થઈ હતી. સાંઈ થયું કે ટોંગો મારા હાથમાંથી છટકી ગયો. નહિ તો મને તેના ઉપર એટલો બધો ગુસ્સો ચડ્યો હતો કે મેં તેને ત્યાંને ત્યાં જ પૂરો કરી દીધો હોત. એથી જ તે પોતાની એક ભૂંગળી અને કાંટા એ આરડામાં ભૂલી ગયો હતો; અને મને લાગે છે કે એ કાંટાને લીધે જ તમને અમારા ઉપર શંકા આવેલી હોવી જોઈએ. તો પણ તમે અમારૂં પગેરૂં કેવી રીતે શોધી કાઢ્યું અને અહીં સુધી અમારી પાછળ પાછળ કેવી રીતે આવી શક્યા, એ તો હું હજી પણ સમજી શકતો નથી. જો કે એથી મને તમારા ઉપર ગુસ્સો ચડ્યો નથી. તમે તો તમારી ફરજ બજાવી છે.” તે પોતાના વદન ઉપર કટુતામિશ્રિત હાસ્ય આણીને બોલ્યો: “મારો આ બખનાના ઓછામાં ઓછા અર્ધ ભાગ ઉપર હક્ક હતો, પરંતુ દેવની ગતિ વિચિત્ર છે. બખનાના ખરા હકદારને પોતાની અર્ધી ઉમર આન્દામાનમાં પથ્થર ફોડવામાં વિતાવવી પડી અને હવે બાકીની ઉમર ડાર્ટમુર ખાતે ખાણ ખોદવામાં વિતાવવી પડશે! હાય! જે દિવસે મેં અશ્મત વેપારીના ખૂનમાં હાથ બોળીને આ આત્રાના બખના તરફ મારી ઝૂલિ દોડાવી, એ મારા દુર્ભાગ્યનો દિવસ હતો! આ બખનો પણ કાણ જાણે કેવોયે છે કે તે જે જે માણસના હાથમાં ગયો તે દરેકને દુઃખ દુઃખ અને દુઃખ સિવાય બીજું કંઈ પણ પ્રાપ્ત થયું નહિ. અશ્મત પ્રિચારો વગર મોતે માર્યો ગયો, મેજર શોલ્ટો પણ ભવતસ્તતામાં જ મરણ પામ્યો અને મારે માટે જીવનપર્યંત જેલખાનાનો પ્રસંગ આવ્યો!”

એ વખતે એથેલની જોન્સ જે ન્હાની કેમિનમાં અમે બેઠા હતા ત્યાં આવ્યો અને બોલ્યો: “શી ગુફતેગો ચાલી રહી છે? મી.

હોમ્સ ! હું પણ થોડોક ધાન્ડી લઉં છું. હું ધારું છું કે આપણે બધાએ પરસ્પર મુખારકબાદી આપવી જોઈએ. બીજા માણસને આપણે જીવતો પકડી શક્યા નહિ એથી મને સહેજ દિલગીરી થાય છે, પરંતુ તેમાં બીજો ઉપાય જ ન હતો. મી. હોમ્સ ! એટલું તો તમારે કબૂલ કરવું જ પડશે કે જો આપણી લોચે એરારાને પકડી પાડી ન હોત તો તમારો શિકાર છટકી જત અને તમારે નિરાશ થવું પડત. ”

“સહુ સારું જેનું છેવટ સારું !” હોમ્સે કહ્યું : “ પણ એરારાનો વેગ આટલો બધો તીવ્ર હશે એવી તો મને કલ્પના પણ ન હતી. ”

જોન્સે કહ્યું : “ મોરડેકાર્પ સ્મિથ જણાવે છે કે ટેમ્સ નદી ઉપર ચાલતી લોચોમાં એરારા જેવી વેગવાળી લોચ બીજી એક પણ નથી. જો એંજીન ચલાવવામાં એક વધુ મદદગાર તેને મળ્યો હોત તો આપણે કદી પણ તેને પકડી શક્યા ન હોત. એ સોમન ઉપર કહે છે કે એને નોરવૂડ કેસના મંજૂરમાં કરી પણ માહિતી નહોતી. ”

“વાત સાચી છે. ” અમારો કેદી બોલી ઉઠ્યો : “ એ બાબતમાં તો મેં તેને એક પણ શબ્દ કહ્યો નથી. એની લોચના તીવ્ર વેગની હકીકત મારા સાંભળવામાં આવી હતી, એટલે મેં તે લોચને પગેંડ કરી હતી. બાકી અમારો છૂપો બેદ અમે તેને બિલકુલ જણાવ્યો ન હતો. અદ્યત્ત અમે તેને લોચનું બાકું બીજા કરતાં વધારે આપ્યું હતું અને એવેન્સ બંદરથી આગ્રીવ ખાતે જવાને ઉપાડનારા એરમે રાહડા વહાણમાં અમે વખતસર પહોંચી જઈએ તો તેને સારી બક્ષિસ આપવાનું પણ મેં જણાવ્યું હતું ”

“વારૂ, જો એનો આ ગુન્હામાં કરો હાથ નહિ હોય તો અમે તેને બિલકુલ ઈજા આવવા દઈશું નહિ. ગુન્હેગારોને છટકવા નહિ દેવામાં અમે કુશળ છીએ, અને તેની ધરપકડ કરવામાં અમે અમારી

ચાલાકી વાપરીએ છીએ. પરંતુ એક વાર ગુન્હેગારને પકડ્યા ગાદ તેને સખ સગ જ થવી જાંતએ એવી ઇચ્છા અમે રાખતા નથી. ” ડિટેક્ટિવ જોન્સ જાણે પોતાની જ ચાલાકી અને કુશળતાથી જોનાથન સ્મોલ પકડાયો હોય એવા ડોળપૂર્વક કહ્યું. તેના એ દંભી ભાવજીથી મને રમુજ ઉપજી અને શેરલોક હોમ્સના વદન ઉપર તે સમયે જવાઈ રહેલા સ્મિત ઉપરથી હું સમજી શક્યો કે તેના મન ઉપર પણ જોન્સ સાહેબના કથનની અસર થઈ હતી.

અમે મૌન જ રહ્યા એટલે પુનઃ જોન્સ સાહેબ બોલવા લાગ્યાઃ “ આપણે થોડા સમયમાં જ વોકસ હોલ બીજા પાસે પહોંચી જઈશું. પછી, ડો વોટ્સન ! તમને આ ખજાનાની પેટી સુપ્રત કરવામાં આવશે. મારે તમને જણાવવાની જરૂર નથી કે એમ કરવામાં હું એક ગંભીર પ્રકારની જોખમદારી મારે માથે લઉં છું. કેમકે આની કીમતી ચીજ તમારા કળ્પનામાં અમુક સમય રાખવાનું કામ ગેરકાયદેસર છે, પરંતુ મેં મી. શેરલોક હોમ્સ સાથે શરત કરી છે ત્યારે એ શરત મારે પાળવી જ જોઈએ. તેમ છતાંયે તમારી સાથે આ કીમતી ઝવેરાત હોવાથી મારી કુજ્જની રૂઢએ મારે એક પોલિસઈન્સ્પેક્ટરને તમારી સાથે મોકલવો પડશે. તમે ગાડીમાં જ બેસીને જશે, ખરે ને ? ”

“ હાસ્તો, નહિતર આ વજનદાર પેટી કેણુ ઉપાડે ? ” મેં કહ્યું.

“ પણ આ પેટીની ચાવી નથી એટલી દિલ્હીરી. નહિ તો આપણે અત્યારે ઉઘાડીને શું શું ઝવેરાત ભરેલું છે તે જોઈ શકત. તમારે ત્યાં જઈને તાળું તોડી નાખવું પડશે. મી. સ્મોલ ! આ પેટીની ચાવી ક્યાં છે ? ”

“ટેન્સ નદીને તળીએ.” જોનાથન સ્મોલે હુંકેથી પતન્યું.

“ અહ ! મી. સ્મોલ ! એ તમે ઠીક ન કર્યું. અમને નકામી મહેનત પડશે. તમને પકડવામાં પણ અમારે કાંઈ ઓછી મહેનત નથી લેવી પડી. ખેર ! ડોક્ટર ! તમે સંભાળીને જજો. વળી બીજો કોઈ ખજાનો ઉઘાડત કરી જાય નહિ. પછી આ પેટી તેની અંદરના અવેરાતની સાથે જ લઇને એકરસ્ટ્રીટમાં આવજો. અમે પોલિસકોર્ટ તરફ જતાં પહેલાં તમારી રાહ જોઇને ત્યાં રોકાઈશું.”

પ્રકરણ ૨૯ મું.

અવેરાત, ગૂમ !

વોક્સહોલ્સ બ્રીજ આવ્યો એટલે હું પેલી લોદાની પેટી સાથે સ્ટીમ-લોન્ચમાંથી ઉતરી પડ્યો. મારી સાથે એક હૃષ્ટપુષ્ટ અને આનંદી સ્વભાવનો ઇન્સ્પેક્ટર પણ જોન્સની આજ્ઞાથી ઉતર્યો. અમે એક ગાડી ભાડે કરી, તેમાં એસીને આશરે પાંચેક કલાકમાં મીસીસ સેસીલ ફૌરેસ્ટરના મકાને જઈ પહોંચ્યા. આટલી મોડી રાત્રીએ મને આવેલો જોઇને મીસીસ ફૌરેસ્ટરની કામ કરનારીને આશ્ચર્ય થયું. તેણે કહ્યું કે તેની શેકાણી સ્થાંજનાં બહાર ગયેલાં છે, તે કદાચ મોડાં આવશે. પરંતુ મીસ મૉર્સ્ટન દિવાનખાનામાં નગતી બેઠી હતી, એટલે મારી સાથેના ઇન્સ્પેક્ટરને ગાડીમાં જ રાખીને હું મીસ મૉર્સ્ટન પાસે દિવાનખાનામાં ગયો. કેમકે મારે ખાસ કામ તો મૉર્સ્ટનનું જ હતું.

તે દિવાન ખાનામાં એક ખારી પાસે પડેલી ખૂરસીઉપર બેઠી હતી. તેણે અત્યારે સફેદ પોપાક ધારણ કર્યો હતો. દીવાની વાટ સહેજ નીચી કરી હતી. તેનો ઝાંખો પ્રકાશ તેના ઉપર પડતો હતો. તે નેતરની ભરેલી ખૂરસીપર અટકીને બેઠી હતી. તેણે પોતાનો એક હસ્ત ખૂરસીના હાથા ઉપર ટેકાવેલો હતો, જ્યારે બીજા હસ્તે તે પોતાના સુંવાળા અને કાળા વાળ સાથે રમતી હતી. તેના શીક્ષા અને ઉદ્ધાસિન ચહેરાપરથી જોઈ શકાતું હતું કે છેલ્લા દુઃખદાયક બનાવોની તેના મન ઉપર ઓછી અસર થઈ ન હતી. મારા પગલાંનો અવાજ સાંભળીને તે ટટાર થઈને સ્વરથ બની ગઈ અને મને જોતાં જ તેના નિસ્તેજ કપોતપ્રદેશ ઉપર આનંદ અને આશ્ચર્યનો ભાવ સ્ફુરી આવ્યો.

“ મેં ગાડીનાં પૈડાંનો ખડખડાટ સાંભળ્યો હતો. ” તેણે કહ્યું; “ પરંતુ મેં જાણ્યું કે મીસીસ ફ્રેન્સિસ વહેલાં પાછાં ફર્યા હશે. તમારા આગમનની તો મને કલ્પના પણ ન હતી. શા સમાચાર હાવ્યા છે ? ” “ સમાચાર તો સારા અને આનંદદાયક છે. ” લોહાની પેટીને એક ટેબલ ઉપર મૂકતાં, મેં મારા મુખ ઉપર હાસ્ય અને ખુશમિજાજનો ભાવ આણીને કહ્યું. જો કે એ વખતે માઈ હૃદય તો મીસ મોર્સ્ટન સાથે માઈ લગ્ન થવામાં નડેલા ખળનારૂં પી વિધથી શોકપૂર્ણ બની ગયું હતું. મેં જણાવ્યું “ તમારાં નસીબ ખૂલી ગયાં છે, મીસ મોર્સ્ટન ! જેની આપણે પ્રતીક્ષા કરતાં હતાં તે મળી આવ્યું છે. ” તેણે લોહાની પેટી તરફ દૃષ્ટિ કરીને કહ્યું; “ આ ખળનાની પેટી છે ? ”

“ હા, આ આપ્રાના ખળનાની પેટી છે. તેમાંનું અર્ધું ઝવેરાત તમારું અને અર્ધું થોડા શોહટોનું છે. તમને દરેકને લગભગ અઢી

અઠી લાખ પાઉંડ મળશે. અહા ! કેટલી મોટી રકમ ? દર વર્ષે લગભગ દશ-બાર હજાર પાઉંડની આવક થાય ! હું ધારું છું કે દંડિલાંડમાં તમારા જેટલી આવક વાળી શ્રીમંત આનુઓ થોડી જ હશે. આ સમાચાર આનંદપ્રદાયક ન ગણાય ?”

હું ધારું છું કે એ શબ્દો ઉચ્ચારતી વખતે મેં મારા ચહેરાપર જે દૃઢિમ આનંદનો ભાવ ધારણ કર્યો હતો, તે મીસ મોર્ટન સમજી ગઈ હતી. કેમકે તેણે મસ્તક ઉંચું કરીને મારી સામે વેધક દષ્ટિએ રહેજ અભયપ્રીના ભાવપૂર્વક જોયું.

તે બોલી : “ પરંતુ એ બધું તમને જ આભારી છે. તમારી મહેનતથી જ આ ગૂમ થયેલો ખજાનો પુનઃ પ્રાપ્ત થયો છે.”

“ ના ના, ” મેં જણાવ્યું : “ મને નહિ પરંતુ મારા મિત્ર શેરલોક હોમ્સને આભારી છે. તમને આ ખજાનાનો તમારો ભાગ પ્રાપ્ત થાય એ જોવાને હું અત્યંત આતુર હતો ખરો, તોપણ તેને મેળવવાના જે કાર્યમાં મારા મિત્ર જેવા સમર્થ ડિટેક્ટિવને પણ અત્યંત શ્રમ પડ્યો હતો, તે કાર્ય મારાથી તો કદી પણ બની શક્યું ન હોત. મારું કહેવાનું તાર્પણ એ છે કે શેરલોક હોમ્સની મદદ સિવાય આપણે કદી પણ એ ખજાનો મેળવી શક્યા ન હોત.”

“ પણ તમે જિલા કેમ રહ્યા છો ? અહીં ખેસો અને એ બંધી હકીકત મને જણાવો. ” તે બોલી.

હું તેને છેલ્લો મળ્યો હતો ત્યારપછી બનેલા બનાવની સંપૂર્ણ વિગત મેં તેને હુંકામાં જણાવી. હોમ્સે પુનઃ કરેલી તપાસ, એસારાનો લાગેલો પતો. એથેલની જોન્સનું આગમન, અમારું રાત્રીનું સાહસ અને બે સ્ટીમલોંગો વચ્ચે થયેલી શરત, વગેરે તમામ હકીકત જણાવી. તે પણ અમારાં પરાક્રમની હકીકત રસપૂર્વક સાંભળતી

હતી. જ્યારે પેલા ઝેર પાયેલા કાંટાના ભોગ થતા અમે રહેજમાં
છટકી ગયા એ મેં તેને જણાવ્યું ત્યારે તો બચને લીધે તે એટલી
બધી શીકી પડી ગઈ કે કદાચ તેને મર્યાદા આવી જશે એવો મને
ડર લાગ્યો.

હું તેના મુખ ઉપર ઠંડું પાણી છાંટવાના ઈરાદાથી ઉઠ્યો, એ
જોઈને તે બોલી: “ કાંઈ નથી, કાંઈ નથી, હું પુનઃ સ્વસ્થ બની ગઈ
છું. મારા એ માયાળુ અને હિતચિંતક મિત્રોને મારે લીધે પોતાનો
જન જોખમમાં નાખવો પડ્યો હતો, એ જાણીને મારા મન ઉપર
આઘાત થયો હતો. ”

“ પણ હવે તો એ બચ ટળી ગયો છે. ” મેં જણાવ્યું: “ એમાં
કાંઈ વિશેષ જોખમ જેવું ન હતું. હવે હું તમને એવી શોકપ્રદ
હકીકત નહિ સંભળાવું. હવે આગણે આનંદપ્રદ સમાચાર તરફ
વળીએ. જૂઓ આ ખજાનો. એના કરતાં વિશેષ હર્ષ ઉપજાવનાર
ખીજું શું હોઈ શકે? તમે સહુથી પહેલાં આ પેટીને બોલીને જોઈ
શકો એ હેતુથી હું તેને અહીં તમારી પાસે લાગ્યો છું. ”

“ એ તમે મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો. ” તે બોલી. પરંતુ
એ વખતે તેના મનમાં ખજાનાની પ્રાપ્તિ માટે અત્યંત આતુરતા હોય
એવું તેના દેખાવ ઉપરથી જણાયું નહિ. એમ છતાં તેને લાગ્યું હશે
કે જે ખજાનાને પ્રાપ્ત કરવાને આટલાટલો શ્રમ લેવો પડ્યો હતો,
તે પોતાની સન્મુખ હાજર થતાં પોતે લેશ પણ ઉત્સાહ ન દર્શાવે
તો એ સભ્યતાના તરીકાથી વિરુદ્ધ ગણાય; એથી જ તેણે પ્રસ્તુત
શબ્દો ઉચ્ચારેલા હોવા જોઈએ.

“ પેટી કેવી નાબુક છે ? ” તે પેટીની સામે દૃષ્ટિ કરીને બોલી:
“ આ હિંદુસ્તાનની બનાવટ જણાય છે. ”

“હા, ખનારસની યનાવટ જેવી લાગે છે.” મેં મારો અભિ-
પ્રાય જણાવ્યો.

“અને વજનમાં પણ ભારે છે.” પેટીને ઉચકવાનો યત્ન
કરતી તે બોલી: “એકલી આ પેટી પણ બહુ કીમતી લાગે છે; પણ
એની ચાવી ક્યાં?”

“સ્મોલે ટેમ્સ નદીમાં ફેંકી દીધી છે.” મેં કહ્યું: “મીસીસ
ફારેસ્ટરનો ચાવીઓનો ઝુમખો મંગાવો.”

મીસ મોર્સ્ટને ઘંટડી વગાડી એટલે એક દાસી આવી. તે
મીસ મોર્સ્ટનની આજ્ઞાથી ચાવીઓનો મોટો ઝુમખો લઈ આવી.
ફેટલીક ચાવીઓ તાળામાં બેસારી એટલે છેવટે એક ચાવી લાગી.
તાળું જોર કરતું ખૂલી ગયું. પરંતુ એટલેથી પતે એમ ન હતું. પેટીને
ખીજ કળ પણ હતી. તે સ્થળે યુદ્ધેવની ન્હાની મૂર્તિ કોતરેલી હતી,
અને એના મુખમાં ચાવી બેસારીને ફેરવવાની હતી. તેના મુખમાં પેસી
શકે એવી અમારી પાસે એક પણ ચાવી ન હતી. એટલે એક લોહાનો
સળીઓ લાવીને મૂર્તિના મુખમાં નાખીને આમ તેમ ફેરવ્યો. થોડીક
મહેનત બાદ એમાં પણ મને સફળતા મળી અને કળ ખૂલી ગઈ.
હવે મેં ધ્રુજતી આંગળીએ પેટીનું ઉપકું ઢાંકણું ખોલી નાખ્યું, પરંતુ
પેટીની અંદર દષ્ટિ કરતાં અમે બંને જણાં આશ્ચર્યમાં ગરકાવ બનીને
એક ખીજની મામે જોઈ રહ્યાં! પેટી તદ્દન ખાલી હતી—અંદરનું
ઝવેરત ગૂમ થઈ ગયું હતું!

તેમ છતાં પણ પેટી વજનદાર લાગતી હતી, એમાં કાંઈ
‘આશ્ચર્ય’ પામવા સરખું ન હતું. પેટીની તમામ બાજુઓની જાડાઈ
લગભગ બે-અઢી ઈંચ જેટલી હતી. તેનું આંધકામ પણ મજબૂત
હતું. ખરેખર તે કીમતી ચીજો મૂકવાની ન્હાનકડી તીજેરી જેવી

હતી. પરંતુ તેની અંદર એક ન્હાનો પોખરાળ કે હીરાની કણી કિંવા મોતી કે બીજું કશું પણ ઝવેરાત જેવામાં આવ્યું નહિ. ઝવેરાત સિવાય બીજું કશું પણ તેની અંદર ન હતું. તે બિઝકુલ ખાલી હતી.

“ ઝવેરાત ગૂમ થયેલું બાગે છે ! ” મીસ મોર્સ્ટને કહ્યું.

તેના એ શબ્દો શ્રવણ કરતાં, તે શબ્દોમાં રહેલો ભાવ અને તેના પરિણામનો વિચાર મારા મનમાં સ્ફુર્યો અને મારા મગજ ઉપરથી અંધકારનો પડદો ખસી ગયો. અમારા બેના ઐક્ય વચ્ચે આવી પડેલા આ આગ્રાના ખજાનારૂં અંતરાયથી મારા મનને અત્યંત કષ્ટ સહન કરવું પડતું હતું. એ કષ્ટ અત્યારે તદ્દન દૂર થઈ ગયું. હું કબૂલ કરું છું કે વાચકો મારા આ વિચારને સ્વાર્થપરાયણતા-યુક્ત માનશે. મીસ મોર્સ્ટને તેનો હિસ્સો પ્રાપ્ત ન થાય, એવી ભાવના મારા હૃદયમાં ધારણ કરવી અથવા ખજાનાનો ગૂમ થયેલો જેઠને આનંદિત થવું તે યોગ્ય ન હતું, બલકે એમ કરવામાં મીસ મોર્સ્ટનેના એક વફાદાર મિત્ર તરીકેની મારી ફરજથી હું વંચિત થતો હતો. તદ્દપિ અત્યારે તો મારા મનમાં એક જ વિચાર સ્ફુર્યો હતો કે હવે વિધન ટળી ગયું છે-હવે મીસ મોર્સ્ટને મારી અર્ધા-ગના તરીકે પ્રાપ્ત કરવામાં અંતરાય રહ્યો નથી. કેમકે અમારી બન્નેની સ્થિતિ લગભગ સરખી જ છે.

“ પ્રભુ ! તારો કેટલો બધો ઉપકાર ? ” મેં મારા હૃદયનો ભાવ વ્યક્ત કરી દીધો.

તે ક્ષણભર મારી સામે સ્મિતપૂર્ણ વદને પ્રજ્ઞાત્મક દષ્ટિએ જેઠ રહી. તેણે પ્રશ્ન કયો : “ પ્રભુનો ઉપકાર માનવાનું શું કારણ ? ”

“ કારણ માત્ર એટલું જ કે હવે હું તને પ્રાપ્ત કરી શકીશ. ” પ્રેમના આવેશપૂર્વક તેનો હસ્ત મારા હાથમાં બેતો હું બોલ્યો. તેણે

પણુ મારા એ કૃત્ય સામે વિરોધ દર્શાવ્યો નહિ—પોતાનો હસ્ત ખેંચી લીધો નહિ. મેં અત્યારે મારા અંતરનો પડકો ખોલ્યો—આજપર્યંત મારા હૃદયમાં ઉછળી રહેલી ઉર્મીઓને પ્રકટ કરતાં કહ્યું: “ મેરી ! હું તને ચાહું છું—મેં જે દિવસથી તને જોઈ છે તે દિવસથી જ મારા મનમાં એક વ્યસૌકિક પ્રકારની પ્રેમભાવના પ્રદાત થઈ રહી છે, પરંતુ તારી ભાવિ સ્થિતિના વિચારથી—તને ખજનો પ્રાપ્ત થવાની અભાવનાથી મારા હોક બિડાઈ ગયા હતા. જે આ ખજનાનો અર્ધો હીરસો તને મળ્યો હોત—તું ધનવાન બની ગઈ હોત તો હું તારા પ્રત્યેના મારા પ્રેમને હૃદયમાં જ રાખી રાખત. હવે એ ચિંતા નથી રહી. અત્યારે આપણી આર્થિક સ્થિતિમાં તફાવત નથી રહ્યો. એટલે મારો પ્રેમ તારી પાસે પ્રકટ કરવાની હું હિમ્મત કરી શકું છું. તને મારી વ્યર્થાગના ખનાવવાની આશા મારા મનમાં ઉદય પામી છે. આ કારણને લીધે જ ‘ પ્રભુ ! તારો કેટલો બધો ઉપકાર ! ’ એ ઉદ્ગાર મારા મુખમાંથી નિકળી પડ્યો. ”

એમ કહીને મેં તેને મારી છાતી સરસી દબાવી—ગાઠ આલિંગન આપ્યું. તે બોલી: “ ત્યારે હું પણ પ્રભુનો ઉપકાર માનું છું ! ”

અહા ! તે ધડીયે મારા મનમાં ઉદ્ભવેલા આનંદનું શું વર્ણન કરે ? અલબત્ત તેણે આપના ખજનાનો પોતાનો ભાગ ગૂમાવ્યો પરંતુ મને તો મારો મહત્વવાન ખજનો પ્રાપ્ત થયો. તેના મનમાં પણ મારી પ્રત્યેનો પ્રેમ ઉદય થઈ ચૂક્યો હતો, એ હું જોઈ શક્યો.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

લાકડાનો પગ.

મેરી સાથેના આનંદપ્રદ વાર્તાલાપમાં કેટલો સમય વિતી ગયો તેની મને ખબર પડી નહિ. એટલું ખરું કે વખત વધારે થઈ ગયો હતો, એથી બહાર ઇન્સ્પેક્ટર અધીરો બની રહ્યો હતો એથી કદપના કરતો હું ઉઠ્યો. બહાર આવીને મેં જોયું તો ઇન્સ્પેક્ટરસાહેબ નિર્ચિતપણે મારી રાહ જોતા ગાડીમાં બેઠા બેઠા ધૂમ્રપાન કરતા હતા. પેડીને ગાડીમાં મૂકતાં મેં કહ્યું: “ખબરો તો ગૂંમ થઈ ગયો !”

એ સાંભળીને તેનું મ્હોં લેવાઈ ગયું. તે નિરાશપણે બોલ્યો: “ત્યારે બક્ષિસની આશા ન રહી. જે કેસમાં પૈસાનો સવાલ ન હોય તેમાં ઇનામની પણ આશા નહિ. જે આ ઝવેરાત પ્રાપ્ત થયું હોત તો આજની રાત્રીની મહેનતના બદલામાં મને અને સામ આંતને ઓછામાં ઓછા દશ દશ પાઉંડની બક્ષિસ મળત.”

“એ માટે તમારે ચિંતા કરવાનું કારણ નથી.” મેં તેને આશ્વાસન આપ્યું: “મી. થેડસ શેપર્ડો શ્રીમંત છે, એટલે ખબરો ગૂંમ થવા છતાંયે એ તમને તમારા શ્રમનો બદલો આપ્યા સિવાય નહિ જ રહે.”

એમ છતાં ઇન્સ્પેક્ટરના મન ઉપર મારા આશ્વાસનની કશી પણ અસર થઈ નહિ. તેણે નિરાશમુદ્ધક રીતે મરતક હસાવ્યું, તે

બોમ્બો: “ એ બધા હવાઈ બિમારો. મી. એથેલની જોન્સ પણ મારા જ મતને મળતા થશે. ”

તેનું કથન ખરું હતું. કેમકે બેકરસ્ટ્રીટમાં અમારા મકાનમાં પહોંચીને મેં ખાલી પેટી બતાવી એટલે એથેલની જોન્સ પણ નિરાશ બની ગયો. શેરલોક હોમ્સ, એથેલની જોન્સ અને કેહીને આ સ્થળે આવ્યાને થોડીક વાર જ થઈ હતી. કેમકે પ્રથમ તેમણે લોંચમાંથી ઉતરીને સીધા અહીં આવવાનો વિચાર રાખેલો. પરંતુ પછી તે વિચાર ફેરવ્યો હતો. એટલે તેઓ માર્ગમાં પોલિસસ્ટેશનમાં જઈને આ કેસને લગતો રિપોર્ટ જાહેર કરી આવ્યા હતા. મારો મિત્ર પોતાની ખૂરસીપર શાંતપણે બેઠો હતો. તેનાં નેત્રો અગાઉની માંદક નિસ્તેજ અને ધેનયુક્ત બની ગયાં હતાં. સ્મોલ તેની સામેની ખૂરસીમાં પોતાનો પગ બીજા પગ ઉપર ચડાવીને સીંગાર પુકતો બેઠો હતો. બ્યારે મેં પેટી ઉઘાડીને બતાવી ત્યારે તે પેટી સામે જોઈને હસ્યો.

“ સ્મોલ ! આ કામ તારું જ હોવું જોઈએ ? ” એથેલની જોન્સ ગુસ્સાપૂર્વક બોલ્યો.

“ હા, એ કામ મારું જ છે, અને મેં તે એવે સ્થળે છૂપાવ્યું છે કે જ્યાં તમારો કંઈ પણ પતો આવે તેમ નથી. ” એ નકટપણે હસતો હસતો બોલ્યો: “ એ ઝવેરાત મારું હતું, એટલે જો હું પોતે તેનો ઉપભોગ કરી ન શકું તો બીજા કોઈને તેનો ઉપભોગ શા માટે કરવા દઉં ? હું તમને બારપૂર્વક જણાવું છું કે એ ઝવેરાત ઉપર મારે તથા આનંદામાનની જેલમાં સંબંધતા મારા પણ સાથીદારો સિવાય બીજા કોઈનો પણ હક્ક ન હતો. મેં જાણ્યું કે આ ઝવેરાતનો ઉપભોગ હું કરી શકું તેમ નથી, તેમ જ એ લોકો પણ તેને પુનઃ પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ નથી; એટલે મેં જે કંઈ કર્યું છે તે યોગ્ય જ

કર્તુ છે. જો આ ખજનાનું છેવટ કેવું આવ્યું તે મારા સાથીદારોના જાણવામાં આવે તો તેઓ પણ મારા કૃત્યને તદ્દન વાજબી જ લેખે; કેમકે અત્યારસુધી ખજનાને પ્રાપ્ત કરવાનો જે યત્ન મેં કર્યો હતો, તે અમારા ચારના પ્રતિનિધિ તરીકેનો જ હતો. એટલે મેં આ ખજનાનો ઉપયોગ મેજર શોલ્ટો કે કેપ્ટન મોર્ટનના વારસાને કરવા નહિ દેવાના હેતુથી તેને ટેમ્સ નદીને તળીયે ફેંકી દીધો છે. અમે કાંઈ આ લોકોને પૈસાદાર બનાવવાને અશ્મતનો જન લીધો ન હતો. જ્યાં પેટ્રીની ચાવી અને કિંગલો ટોંગો પડેલા છે, ત્યાં ખજનો પણ તેમની સોડમાં પડેલો છે. જ્યારે મને એમ લાગ્યું કે હવે છટકવાની યારી નથી રહી અને તમારી લોંચ અમને પકડી પાડશે ત્યારે મેં ખજનાને સક્ષાત્ સ્થળે નાખી દીધો. હું ધારું છું કે તમારી મહેનતના અદલામાં હવે તમને અક્ષિસ નહિ મળે એ વિચારથી દિલગીરી થતી હશે.”

“ સ્મોલ ! મને લાગે છે કે આ તું સાચું બોલતો નથી. ” એથેલની જોન્સ કડકાઈથી બોલ્યો : “ જો ખજનાને ટેમ્સ નદીમાં નાખી દેવાનો તારો વિચાર હોત તો તેં આખી પેટ્રી જ ઉપાડીને અંદર હોમાવી દીધી હોત. એથી તને મહેનત ઓછી પડત અને તારૂં કાર્ય જલ્દી પૂરું થઈ જત. ”

“ પરંતુ હું એવો મૂર્ખ નથી ! કદાચ એમ કરવાથી મારૂં કાર્ય સરલ થાત, પરંતુ પુનઃ તમે એટલી જ સરલતાપૂર્વક તે આખી પેટ્રી પાછી મેળવી શકત. ” તે પોતાનાં નેત્રો વિકસાવતો બોલ્યો : “ જો માણસ મને શોધી કાઢવામાં સફળ થઈ શક્યો તેને ટેમ્સ નદીને તળીયેથી વજનદાર લોઢાની પેટ્રી શોધી કાઢતાં કેટલી વાર લાગે ! પરંતુ અત્યારે તો એ ઝવેરાત લગલગ પાંચ માઇલના પરમં

વિખરાયેલું હોઇને તમે કદાચ તેને મેળવવા જાઓ તો તે તમારાથી બની શકે તેવું નથી. જો કે એમ કરવાનું મને ગમ્યું તો ન હતું જ, પરંતુ તમારી લોચને અમારી પાછળ પડેલી જોઇને હું અર્ધો થેલો બની ગયો હતો; એટલે બીજો ત્રીજો વિચાર નહિ કરતાં પેટી ખોલીને ઝવેરાત થોડું થોડું નદીમાં વેરતો ગયો. પરંતુ એ માટે હવે શોક કરવાનું કારણ નથી. મારી જીંદગીમાં મેં સારામાઠા અનેક પ્રસંગો જોયા છે, તથાપિ દોળાઇ ગયેલા દુધ માટે કદી પણ મને દિલ્લગીરી થઇ નથી.”

“ રમોદ ! એક વાર ફરીથી હું તને કહું છું કે આ તે એક મોટો ગંભીર ગુન્હો કર્યો છે. ” જો-સે કહ્યું : “ જો તે આ પ્રમાણે અન્યાયી કાર્ય કરવા કરતાં ન્યાયને જીજ્ઞાસામાં અમને સહાય કરી હોત તો તારો કેસ ચાલતાં કદાચ તારા ઉપર દયા દર્શાવવામાં આવી હોત અને તું સખ સજામાંથી છટકી જવા પામ્યો હોત. ”

“ ન્યાય ! ” રમોદ પણ ગુરસાપૂર્વક કટાક્ષ કરતો બોલ્યો : “ બહુ મજાનો ન્યાય ! જો આ ઝવેરાત અમારું નહિ તો બીજા કોનું હતું ? જેમને આ કીમતી ઝવેરાત પ્રાપ્ત કરવામાં જરી પણ શ્રમ લેવો પડ્યો નથી તેમને તેનો ઉપભોગ કરવા દઉં તેનું નામ ન્યાય ? આ ખજાનાને મેળવવામાં મારે કેટકેટલું દુઃખ વેઠવું પડ્યું છે તે તમે જાણો છો ? વીશ વીશ વર્ષ સુધી મારે આન્દામાનમાં કેદી તરીકે રહેવું પડ્યું હતું, દિવસે સખ તડકામાં મજુરી કરવી પડી હતી તથા રાત્રે ન્હાનકડી કોટડીમાં પૂરાઇ મચ્છર અને ડાંસના ડંખ સહન કરવા પડ્યા હતા, મલેરીયા તાવની હાડમારી વેઠવી પડી હતી, ત્યાંના દેશી પોલિસોના આજખાનો માર સહન કરવો પડ્યો હતો. એવી એવી હાડમારી અને હાદિસા આ ખજાનો પ્રાપ્ત કરવામાં મારે વેઠવા

પડ્યા હતા. જે વસ્તુ ગ્રામ કરવામાં આટઆટલું કષ્ટ મારે સહન કરવું પડ્યું હતું. તેનો ઉપભોગ હું ખીંખને કરવા ન દઉં એને તમે અન્યાય-યુક્ત કૃત્ય કહો છો ? મારા મહેરમાન ! મારે એક વાર નહિ પરંતુ વીશ વાર ફાંસીને લાકડે લટકવું પડે અથવા તો ટોંગાના ઝેરી કાંટાનો ભોગ થવું પડે તો પણ એથી મને દુઃખ ન થાય; પરંતુ હું આન્દામાનની જેલમાં સમડ્યા કરું અને ખીંખે માણસ મને વિશ્વાસઘાત કરીને મારી કમાઈની દોલતના પ્રતાપે સુખચેતનમાં રહે, એ મારાથી કેવી રીતે સહન થઈ શકે ? જે તમે મારી તમામ હકીકત જાણતા હોત તો મારા આ કૃત્યને કદી પણ અન્યાયી કહેત નહિ.”

આ શબ્દો ઉચ્ચારતી વેળાએ રમેલનો ચહેરા વિકરાળ બની ગયો હતો. ગુસ્સાથી તેના હોઠ ધૂળતા હતા, તેનાં નેત્રોમાંથી અમિ ઝરતો હતો અને તેના ધૂળતા હાથને લીધે હાથકડીનો ખણખણાટ થતો હતો. તેનું આ સમયનું રૂપ-કોધાવેશથી ભયંકર બની ગયેલો તેનો ચહેરો જોઈને મને લાગ્યું, કે આ માણસ કે જેનો પોતે વિશ્વાસઘાત કર્યો છે તે પોતાની પાછળ પડેલો છે એવું જાણવામાં આવતાં મેંજર શોલ્ટો ભયથી ધૂળ ચાલ્યો હોય અને એ ભયગ્રસ્તતાને પરિણામે જ તેનું મૃત્યુ નિપજ્યું હોય તો એમાં આશ્ચર્ય પામવા સરખું ન હતું.

“ રમેલ ! તમારું કહેવું સત્ય હોય તો પણ અમે તમારી હકીકત જાણતા નથી. ” શેરલોક હોમ્સ શાંતપણે બોલ્યો : “ એટલે ન્યાંસુધી તમે તમારી સાચેસાચી હકીકત અમને ન જણાવો ત્યાં-સુધી ખરો વાંક કાનો છે, એની તૂલના અમે કેવી રીતે કરી શકીએ ? ”

રમેલ બોલ્યો : “ સાહેબ ! તમારી દલીલ તદ્દન વાજબી છે. આ ગૃહસ્થની માફક તમે મારા કૃત્યને એકદમ અન્યાયયુક્ત માની

નથી લેતા એ માટે હું તમારા આભાર માનું છું; તદ્દપિ એટલું તો ખરું કે મારા હસ્તમાં જે કંકણ અત્યારે ગિરાજમાન થયેલાં દેખાય છે, એ કેવળ તમને જ આભારી છે. જે કે એથી મારા મનમાં તમારા ઉપર કાંઈ જતનો રાગરોષ નથી. તમે તમને વાળ્યી લાગ્યું તે પગલું ભર્યું, તમારી શક્તિનો ઉપયોગ કર્યો અને તેમાં તમને ફતેહ મળી. એટલે એ બાબતમાં મારે કશું પણ બોલવાપાત્રું રહેતું નથી. વારૂ, હવે જે મારી હકીકત જાણવાની તમારી ઇચ્છા હોય તો એ હું વધુ વખત છૂપાવી રાખવા માગતો નથી. હું ખીરિત છું. મને આપણને પેદા કરનાર ઇશ્વર ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે. એ ઇશ્વરના સોગનપૂર્વક હું કહું છું કે જે કાંઈ સત્ય હશે તે જ હું તમને જણાવીશ. મારા કથનમાં અસત્યનો અંશ પણ તમારા જોવામાં નહિ આવે.”

એ વખતે રોરલોક હોમ્સે એક દારૂનો ગ્લાસ ભરીને તેને આપ્યો. તેનું પાન કરતો તે બોલ્યો: “આપનો આભાર થયો. એક બીજો ગ્લાસ પણ ભરીને મારી પાસે મૂકા, એટલે જે મારા ગળે શોષ પડે તો હું કંકને ભીંજવી શકું. બસ, અત્યંત કૃપા થઈ. હવે હું મારા વૃત્તાન્તની શરૂઆત કરીશ. મારો જન્મ યુરસેસ્ટર પરગણામાં ખરશોર નામના ગામડામાં થયો હતો. અત્યારે પણ એ ગામમાં અમારા સ્નેહાલુ કુટુંબના ઘણા માણસો છે. મને ઘણીયે વાર મારા ગામમાં જઈને મારા કુટુંબીઓને મળવાનો વિચાર થયો હતો, પરંતુ ખરી વાત એ છે કે મારી યુવાવસ્થામાં મારી ઉચ્છૃંખલતાને લીધે મેં અમારા કુટુંબની આગરને હાની પહોંચાડેલી હોવાથી મારા કુટુંબીઓ મને જોઈને આનંદ પામે તેમ ન હતા. તેઓ ખેતી ઉપર ખોતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે. તેમનું ચારિત્ર્ય ઉંચું અને ધર્મચુસ્તતા

અત્યંત તીવ્ર છે. ગામમાં પણ તેમની પ્રતિષ્ઠા સારી છે; જ્યારે ન્હાનપણથી જ મારો સ્વભાવ ઉદ્ધત હતો અને હું કુછદે ચડી ગયો હતો. પરંતુ મારા અંબધમાં તેમને ઝાઝો વખત ચિંતામાં રહેવું પડ્યું નહિ. કેમકે હું અદ્ધારેક વર્ષની ઉમરનો થયો હોઈશ, એ વખતે એક છોકરીની સાથે મારો પ્રેમ અંધાયો. તેને પરિણામે મારે મારા વતનનો ત્યાગ કરી દેવો પડ્યો અને તે વખતે હિંદુસ્તાન ખાતે ઉપડી જતી એક લશ્કરી ટુકડીમાં હું સિપાઈ તરીકે દાખલ થઈ ગયો.

“ પરંતુ ત્યાં પણ સિપાઈ તરીકે ઝાઝો વખત કામ કરવાનું મારા નરીયમાં માંડેલું ન હતું. લગભગ એએક વર્ષની પ્રેક્ટિસ બાદ મને ખરેખર નિશાન ટાંકતાં આવડ્યું અને સિપાઈગીરીને અંગે ખીજી જે જે ચોખ્ખતા જોઈએ તે થોડે ઘણે અંશે મારામાં આવી. એવામાં એક વખતે મારા કમનસીમે મને ગંગા નદીમાં ન્હાવા જવાનું મન થયું. મારાં નરીય એટલાં પાધરાં કે અમારી જ ટુકડીનો એક ખીજો સોલજર હોદ્દર પણ તે વખતે નદીમાં ન્હાતો હતો. એ અમારી ટુકડીમાં સહુથી કુશળ તારો ગણાતો હતો. હું તરતો તરતો અર્ધી નદીએ પહોંચ્યો. હોઈશ એટલામાં એક મોટા કરચલાએ આવીને મારા જમણા પગને બચકું લઈું અને એક કુશળ સરજનની માફક ખરેખર ગોઠણ પાસેથી જ તે પગને તેણે કરડી ખાધો. તેમાંથી પુષ્કળ લોહી વડી ગયું તેથી, તેમ જ કરડની પીડાથી હું બેભાન બની ગયો. નદીની અધવચમાં થયેલી મારી એવી સ્થિતિથી હું ડૂબી જ ગયો હોત, પરંતુ હોદ્દરે આવીને મને પકડી લીધો અને તે સાવચેતીથી મને કિનારે લઈ આવ્યો. મારે લગભગ પાંચ મહિના સુધી ઈસ્પીતાલમાં રહેવું પડ્યું. જ્યારે મારો પગ રૂઝાઈ ગયો, ત્યારે ત્યાં લાકડાનો પગ લગાડવામાં આવ્યો. તેની મદદથી મને

ચાલવામાં હરકત પડતી નહિ. પરંતુ મારો પગ લાંગી જવાથી હું સીપાઈગીરીને માટે કામનો રહ્યો ન હતો.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

૧૮૫૭ નો અગવો.

“એ વખતે મારા મનની સ્થિતિ કેવી થઈ હશે, તેની તમે કહી શકશો. મારી ત્રીશ વર્ષની ઉંમરમાં જ સીપાઈગીરી અને તેના જેવાં બીજાં કામને માટે હું નાકાચક થઈ ગયો. તેમ જ મેં એવી કેળવણી પણ મેળવી ન હતી કે જેને લીધે કોઈ ઓફિસમાં મને નોકરી મળી શકે. એમ છતાં જેમ દરેક મનુષ્યને તેની આપત્તિના સમયમાં કોઈ ને કોઈ જાતની ઓછા વધતી પણ સગવડ મળી શકે છે, તેમ મારા સંબંધમાં પણ અન્યું. ત્યાં એમણે જહાઈટ નામનો એક ગોરો ગળીના વાવેતરનું કામ કરતો હતો. તેને પોતાના ખેતરોમાં કામ કરતા મજૂરો ઉપર દેખરેખ રાખવાને તથા તેમની પાસેથી બરોબર કામ લેવાને માટે એક મુકદ્દમ નોતો હતો. તે અમારી રેજીમેન્ટના કર્નલનો દોસ્ત થતો હતો, અને મને બચારથી આ અકસ્માત થયો ત્યારથી કર્નલનું લક્ષ મારી અસહાય અવસ્થા તરફ આકર્ષાયું હતું. તેમને મારી દયા પણ આવતી હતી. તેમણે મને મુકદ્દમ તરીકે નિમવાની એમણે જહાઈટને આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરી; અને મારે માટે ભાગે થોડા પર ખેસીને જ ફરવાનું લેવાથી મારા ભાગે । પગો લીધે નોકરી કરવામાં અડચણ

આવે તેમ ન હતી. કેમકે મારો અંત પગ સાબુત હતો. એટલે ઘોડા ઉપર બેસવામાં મને વાંધો આવે તેમ ન હતો. મારે ફક્ત અમારાં તમામ ખેતરોમાં ઘોડા ઉપર બેસીને ફરવાનું, બધા મજુરો બરોબર કામ કરે છે કે નહિ તે જોવાનું, અને જેઓ કામ ન કરતા હોય તેમના સંબંધમાં મારા શેડને રિપોર્ટ કરવાનું, એટલું કામ કરવાનું હતું. પગાર પણ સારો હતો, તેમ જ રહેવાને માટે સારું મકાન હતું. એટલે મેં પણ મારી જીંદગીનો બાકીનો ભાગ એ સ્થળે જ વિતાડવાનું પસંદ કર્યું. હું તોફારીમાં દાખલ થયો. મારો શેડ એક જ જુદાઈ પણ માયાળુ દિલ્લનો માણસ હતો. તે અવારનવાર મારા મકાન પર આવી ચડતો અને મારી સાથે મુઝપાન કરવામાં પણ સંકોચ રાખતો નહિ. અહીંયા આપણે એકબીજા ઉંચનીચનો બેદ રાખીએ છીએ અને પરસ્પર હળતામળતા નથી. પરંતુ હિંદુસ્તાનમાં અહીંથી જે અંગ્રેજ જાય છે, તે બધા એક બીજાની સાથે ભાઈચારા જેવો જ સંબંધ રાખે છે. એ તો નિયમ જ છે કે પરદેશમાં પોતાના સ્વદેશી બંધુને જોતાં દરેકને આનંદ થવો જ જોઈએ. તેમાં વળી કાંઈનો સ્વભાવ માયાળુ હોય તો તે અનડો નહિ રહેતાં એકદમ બેળાઈ જાય.

“પરંતુ જ્યાં મારું નરીખ જ ફરી વળ્યું હોય ત્યાં પછી એનો ઉપાય શો ? આ તોફારીપર મને દાખલ થવાને ઘોડાક માસ થયા હશે એવામાં એકદમ ત્યાંના લોકોમાં અપ્રતોષ પ્રવર્તી રહ્યો અને બળવો ફાટી નિકળ્યો. હાલમાં એકાદ માસ સુધી તો તેની ઝાઝી અસર માણસ પડી નહિ, પરંતુ પછી તો બે લાખ કાળા સેતાનો ચોતરફ ફરી વળ્યા અને તેમણે આખા દેશને નરકનું સ્વરૂપ આપી દીધું. ગ્રહસ્થો ! એ બળવાને લગતી તમામ લકીકત મારા

જાણુવામાં તો હશેજ-કદાચ મારા કરતાંયે તમે વિશેષ જાણુતા હશો. કેમકે વર્તમાનપત્રો અને પુસ્તકો વાંચવાનો મને શોખ નહિ હોવાથી હું તો માત્ર મેં જેટલું જોયું હોય તેટલું જ જાણી શકું, જ્યારે તમે તો રહેજી વિગત વર્તમાનપત્રો દ્વારા જાણી શક્યા હો. અમારાં ખેતરો વાયવ્ય પ્રાંતની સરહદ ઉપર મથુરા ગામની નજીકમાં હતાં. હમેશાં રાત્રીએ આસપાસના અંગણા અંગણા જોવામાં આવતા અને તેના ધમાડથી આખું આકાશ ભરાઈ જતું. દિવસે ગભરાઈ ગયેલા યુરોપીયન લોકો પોતાનાં ઘેરાં છોકરાંઓને લઈને અમારી હદમાંથી પસાર થઈને આગ્રા તરફ જતા હતા. કેમ કે ત્યાં આપણી મજબૂત છાવણી હોવાથી રક્ષણ મળી શકે તેવું હતું. મારા શેડ મી. એ.અન્ન વ્હાઈટનો સ્વભાવ રહેજી આગ્રહી હતો. તેના મનમાં એવું હતું કે જળવાની વાતોમાં અતિશયોક્તિ વિશેષ છે અને તે જેવી રીતે ઉછળી નિકળ્યો છે તેવી જ રીતે એકદમ ખેસી ગયા સિવાય રહેશે નહિ. એટલે આખા દેશમાં અગ્નિ સળગી રહ્યો હતો પરંતુ તે પોતે તો પોતાના અંગણાની પરશાળ ઉપર બેઠો બેઠો મજેથી વ્હીસ્કી ઉડાવતો અને વીંટો પૂકતો હતો. હું તથા ડાઉસન નામનો ખીજો માણસ જે તેના મેનેજર તરીકે તથા હીસાબકીતાબ રાખવાનું કામ કરતો હતો, તે પોતાની સ્ત્રી સાથે અમારા શેડની પાસે જ રહ્યા. એક વખતે હું દૂરના ખેતર તરફ ગયો હતો. ત્યાંથી જ્યારે મકાન તરફ પાછો ફરતો હતો ત્યારે માર્ગમાં એક નાળા આગળ કાંઈક કાળો અ.કાર પડેલો મારા જોવામાં આવ્યો. એ શું છે તે જાણવાને માટે એ વ્યાખ્યો મેં મારા ઘોડાને ચલાવ્યો. પરંતુ હું નજીક જઈને જોઉં છું તો મારું કાગળું થડકી ઉડ્યું અને મને અંધારાં આવવા લાગ્યાં. એ કાળો અ.કાર ડાઉસનની સ્ત્રીનો જ હતો. તેનાં કપડાં

ફાટી ગયાં હતાં અને તેના શરીરનો ફેટલોક લાગ શિયાળવાં અને દેશી ફૂતરા ખાઈ ગયા હતા. રસ્તા ઉપર થોડેક આગળ ચાલતાં ડાઉસનની પણ એ જ ગતિ થયેલી જોવામાં આવી. તેના હાથમાં ખાલી રિવોલ્વર હતી અને તેની આગળ ચાર દેશી સિપાઈઓ પણ હંગામો થઈને પડેલા હતા. એ સિપાઈઓ ડાઉસનની રિવોલ્વરના જ ભોગ થઈ પડેલા હોવા જોઈએ એવી મેં કલ્પના કરી લીધી. મેં મારા ઘોડાની લગામ ખેંચીને ડાઉસનના રાખ્યો અને હવે મારે શું કરવું-આગળ વધવું કે પાછા જવું, તેનો હું વિચાર કરવા લાગ્યો, પરંતુ એટલામાં તો એક જણ જણાઈ આવ્યો. અંગ્રજોમાંથી ધૂમડાના ગોટા નિકળતા દેખાયા અને થોડીક વારમાં તો અમિના લલુકા પણ જણાયા. એટલે મેં વિચાર્યું કે હવે હું કદાચ ત્યાં જઈશ તોયે મારા શેકને કશો લાભ તો કરી શકીશ નહિ, પણ ઉલ્ટો મારો જન પણ હાથે કરીને ખોઈ દઈશ. કેમકે હું ડાઉસન હતો તે સ્થળેથી લાલ ડગલાવાળા સેંકડો દેશી માણસોને સળગતા અંગ્રજોની આસપાસ નાચતા અને ફૂંટતા જોઈ શકતો હતો. એમાંના ફેટલાકની નજર મારા તરફ પણ ગઈ અને એક-બે ગોળીઓ મારા કાન પાસેથી પસાર થઈ ગઈ. એટલે હવે મારે વધુ વિચાર કરવાની જરૂર રહી જ નહિ. મેં મારો ઘોડો ડાઉસન પૂંછડીએ તળાવી મૂક્યો અને રાત્રીના લગભગ દશેક વાગે હું આગ્રાના કિલ્લામાં સહિસન્નામત આવી પહોંચ્યો.

“આગ્રામાં પણ તદ્દન સન્નામતી જેવું તો ન હતું જ. આખો દેશ મધમાખીના પુડાની માફક ખળભળી રહ્યો હતો. જ્યાં થોડાક અંગ્રેજો એકઠા થઈ જતા ત્યાં તેઓ પોતાની પાસે દારૂગોળો હોય ત્યાં સુધી પોતાનું રક્ષણ કરી શકતા હતા. તે સિવાય અન્ય સ્થળોના અંગ્રેજો આપારીઓ વગેરે કે જેમના પાસે હથિયારનાં સાધનો ન હતાં, તે

ખાપડા ન્હાસભાગમાં પડતા અને નિર્દય દેશીઓના હાથે કપાઈ જતા હતા. આ કાંઈ સરખેસરખાતી લડાઈ ન હતી, પરંતુ અમુક હજાર અંગ્રેજો સામે લાખો હિંદીવાનો થયા હતા. તેમાં પણ સહુથી વધારે દુઃખ તો એ થતું હતું કે આપણા જ લશ્કરમાં દાખલ થયેલા હિંદી સિપાઈઓ, ઘોડે સ્વારો અને તોપચીઓની સામે આપણને લડવાનું હતું. એ લોકો પાસે આપણાં જ હથિયારો અને આપણો જ દારૂગોળો હતા. તેમને તાલિમ પણ આપણે આપેલી હતી. અર્થાત્ દુધ પાછને આપણે જ ઉછેરેલા સર્પો આપણને જ ડસતા હતા. આઝામાં અત્યારે ૩૭ બંગાલ ફ્યુસીલીયર્સ, થોડાક શીખો, ઘોડેસ્વારોની બે ટુકડીઓ અને થોડીક તોપો હતી. સરકારી ઓફિસોના કલાર્કો અને વેપારીઓની એક વોલન્ટીયર ટુકડી પણ ઝિબી કરવામાં આવી હતી. એટલે મારો એક પગ ભાંગેલો હોવા છતાંયે એ નવી ટુકડીમાં મને દાખલ કરવામાં વાંધો લેવામાં આવ્યો નહિ. જુલાઈ માસના આરંભમાં અમે શાહગંજ પાસે બળવાખોરોની સામે થવાને ગયા. અમે અમુક સમય સુધી તો તેમને અટકાવી શક્યા, પરંતુ છેવટે અમારી પાસેનો દારૂ ગોળો ખૂટી પડ્યો એટલે અમારે પુનઃ આઝાના કિલ્લામાં આવીને ભરાઈ જવું પડ્યું.

“અમારી બાબુબાબુનાં તમામ સ્થળોએથી સ્નાનના જ સમાચાર આવવા લાગ્યા. પરંતુ એમાં આશ્ચર્ય પામવા સરખું કશું જ ન હતું. કેમકે બળવાખોરોનો સખ્ત મારો અમે જે પ્રદેશમાં હતા એટલામાં જ ન હતો. લખનૌ અમારી પૂર્વ દિશાએ લગભગ સો એક માઈલ પર આવેલું હતું ત્યારે દક્ષિણ દિશાએ કાનપુર પણ તેટલું જ દૂર હતું. તે દરેક સ્થળેથી અંગ્રેજોનાં ખૂન, તેમનાં રૂદ્ધ અને બળવાખોરોના તોફાનના સમાચાર મળતા હતા.

“આપ્રા એક મોટું અને વિશાળ શહેર છે. તેમાં મૂર્તિપૂજકો અને અન્ય ધર્મ પાળનારા તમામ જનના લોકો રહેતા હતા. એટલે જો અમે તે શહેરમાં રહ્યા હોત તો અમારા મૂઠીભર માણસોનો તે લોકોએ ક્યારનોયે ઘાણુ કાઢી નાખ્યો હોત. પરંતુ અમારા આગેવાનોએ દીર્ઘદર્ષિતાનો ઉપયોગ કરીને અગાઉથી જ નદીની સામી બાજુએ આપ્રાના જૂના કિલ્લામાં પોતાનું રહેઠાણ જમાવ્યું હતું. ગૃહસ્થો ! એ જૂના કિલ્લાના સંગ્રહમાં તમારામાંના કોઈના વાંચવા કે સાંભળવામાં કદાચ નહિ આવ્યું હોય. એ કિલ્લાનો દેખાવ અત્યંત વિચિત્ર હતો. તેના જેવા વિચિત્ર દેખાવનો કિલ્લો મારા જીવામાં તો કદી પણ આવ્યો નથી. વિશાળતામાં તે સાધારણ કિલ્લા કરતાં ઘણો જ મોટો હતો. મને લાગે છે કે તેમાં એકરોના એકર જમીન પેસી ગઈ હશે. એ કિલ્લાના એક ખૂણામાં થોડા વખત પહેલાં બંધાવેલા ભાગમાં અમારી લશ્કરી ટુકડીઓ, ઐરાં, છોકરાં અને અમારો તમામ ડાકાર સમાઈ ગયો. તેમ છતાં પણ તેમાં કેટલીક જગ્યા ખાલી રહી હતી. પરંતુ એ કિલ્લાનો જૂના વખતનો ભાગ તો આ નવીન ભાગ કરતાં પણ મોટો હતો. એ ભાગ તદ્દન ઉજ્જડ પડી રહ્યો હતો. તેના દેખાવ ખડિયેર જેવો લાગતો હતો અને સર્પ-વીંછી તથા કરોળાયા, એ તેમાં પોતાનાં ઘર કર્યા હતાં. તેની અંદર મોટા મોટા ઓરડા અને આડાઅવળા રસ્તા એટલા બધા ગુંચવણુ ભર્યા છે કે અંદર કોઈ માણસ જાય તો ભૂલો પડી જાય અને એકદમ પાછો બહાર નિકળી શકે નહિ. એ દારણુથી ભાગ્યે જ કોઈ માણસ તે ભાગમાં જવાનું પમંદ કરતો. માત્ર કોઈકોઈ વાર આપ્રાની મુક્તાકાને આવનારા પરદેશી મુસાફરો બળતી મસાલો લઈને એ ભાગની ખાંધણી, કારીગરી વગેરે નિહાળવાને અંદર પ્રવેશ કરતા ખરા.

“ આ જૂના કિલ્લાની આગળ નદી વહેતી હોવાથી, એ બાબુ-એથી બળવાખોરો એકદમ આવી શકે તેમ ન હતું. પરંતુ એ કિલ્લાની બાબુએ તથા પાછળ ધણાં દાર હોવાથી કિલ્લાના જૂના વિભાગમાં તેમ જ જે ઠેકાણે અમે મુકામ કર્યો હતો ત્યાં સખ્ત ચોકી પહેરો રાખવો પડતો હતો. અમારી પાસે માણસો થોડા હતા. એટલે દરેક દાર ઉપર જાજા માણસોને એકી સાથે પહેરા ઉપર રાખી શકાય તેમ ન હતું. એટલે દરેક દારપર એક ગોરો અને ત્રણ દેશી માણસોને પહેરો ભરવાને નિમવામાં આવ્યા હતા. રાત્રીના અમુક વખતે મારે કિલ્લાના અગ્નિ ફાણમાં આવેલા એક એકાંતિક દારપર પહેરો ભરવાનું આવ્યું હતું. મારા હાથ નીચે એ શીખ સિપાઈઓને નિમવામાં આવ્યા હતા, અને મને સૂચના કરવામાં આવી હતી કે જે મને બળવાખોરોની હિંસ્યાલની શંકા આવે તો મારે બંધૂકનો અવાજ કરવો. એટલે કિલ્લાની મધ્યમાં રાખવામાં આવેલી ટુકડીની મદદ મને જરૂરીથી મળી શકે. જે કે તે ટુકડી ને મારી પહેરાની જગ્યા વચ્ચે બસો કદમ જેટલું અંતર હતું, અને વળી તેની વચ્ચે આડીઅવળી ચાલો અને રસ્તાઓ આવેલા હતા. તેથી મારા મનમાં શંકા હતી કે કદાચ બળવાખોરો અચાનક આવી ચડે તો એવે સમયે મારી બંધૂકનો અવાજ સાંભળીને એ ટુકડી તાત્કાલિક મારી મદદે આવી પહોંચી શકશે નહિ.

“ હું પહેરા ઉપર નિભાયો તેની ત્રીજી રાત્રીએ વર્ષાદ વરસતો હતો, આકાશ વાદળોથી છવાઈ ગયું હતું, એટલે ઘોર અંધકાર ફેલાઈ રહ્યો હતો. આવા સમયે કલાકોના કલાક સુધી ચોકી પહેરા ઉપર રહેવાનું કામ અત્યંત કંટાળા ભરેલું હતું. હું તમને એક વાત કહેવાની બૂલી ગયો. જે દારો ઉપર અમે ચોકી કરતા હતા તેનાં આરણ્યો

તૂટી ગયેલાં હતાં. એટલે બહારથી કિલ્લાની અંદર પ્રવેશ કરનારાઓને અમે અટકાવી શકીએ તે સિવાય તેમને બહાર રોકી રાખવાનું બીજું સાધન અમારી પાસે ન હતું. મેં મારા હાથ નીચેના શીખ લોકો સાથે ગાંધાસાંધાં મારવામાં વખત વિતાડવા માંડ્યો. પરંતુ એ લોકોના ઉપર પણ આજની ઋતુની અસર થઇ હતી, એટલે તેમને પણ ઝોકાં આવતાં હતાં. લગભગ રાત્રીના એ વાગે રેનના માણસો ફરતા ફરતા અમારા દ્વાર પાસે આવ્યા અને થોડી વાર મારી સાથે વાતચીત કરતા ઊભા રહ્યા. એટલે વખત કંટાળા વગરનો પસાર થયો. રેનના માણસો દૂર ચાલ્યા ગયા બાદ મેં પુનઃ મારા શીખ સિપાઇઓ સાથે વાતો કરવા માંડી, પરંતુ એ લોકોને ઝોકાં ખાતાં બેઠેને મેં તેમની સાથે વાત કરવાનું બંધ કરી દીધું અને સમય પસાર કરવાને ગજવામાંથી હોકલી કાઢીને તંબાકુ ભરી. હોકલીને સળગાવવાને માટે મેં બંધૂક નીચે મૂકી દીધી પરંતુ એ જ પળે પેલા એ શીખ સિપાઇઓ મારા ઉપર ધરી આવ્યા. એક જણાએ મારી બંધૂક ઉપાડીને તેનો ઘોડો ચડાવી મારી સામે ધરી રાખી અને બીજો પોતાની જરી કાઢીને મારા ગળા પાસે ધરી રાખીને ઊભો રહ્યો. તે પોતાના ઇશ્તદેવના સોગનપૂર્વક બોલ્યો કે ‘સાહેબ ! જો તમે જરી પણ હીલચાલ કરી છે નો એક પળની પણ વાર કર્યા સિવાય આ જરી તમારા ગળામાં ઘેંચી ધાલીશ.”

પ્રકરણ ૩૨ મું.

ચંડાળ-ચોકડી.

“**પ** થમ તો મને એમ જ થયું કે આ લોકાંકાને બળવાખોરોએ ફેડેલા હોવા જોઈએ અને તેઓ મને અસહાય બનાવી આ માર્ગે કિલ્લામાં દાખલ થનાર હોવા જોઈએ. જો બળવાખોરો કિલ્લામાં દાખલ થાય તો અમારું આવી બન્યું જ સમજવું. જે સ્થિતિ કાનપુરમાં થઈ હતી તેવી જ સ્થિતિ અહીં પણ થાય અને તમામ પુરુષો, ઐરાં, છોકરાં, બકરાંની પેઠે રહેંસાઈ જાય. ગૃહસ્થો ! કદાચ તમને એમ લાગશે કે મારી થઈ પડેલી અસહાય અવસ્થાનું વર્ણન કરીને હું દોષિત ન હતો એવું તમારી પાસે સાબિત કરવા માગુ છું, પરંતુ એમ નથી. ગમે તેવી સ્થિતિમાં પણ કિલ્લાની મધ્યમાં રહેલી ટુકડીને ચેતવી દેવાની મારી ફરજ હતી, અને તે ફરજ અદા કરવા માટે મેં મ્હોં પોળું કરી ખૂમ પાડવાનો યત્ન પણ કર્યો. પરંતુ જે માણસે માફ ગળું દબાવ્યું હતું તે મારો વિચાર સમજી ગયો. એટલે હું ખૂમ પાડું તે પહેલાં ખોલી ઉઠ્યો : ‘ સાહેબ ! ખૂમ ન પાડશો. કિલ્લા માંહેના માણસોને કરી પણ ઇજા પહોંચવાની નથી. નદીની બાજુએ બળવાખોર ફૂતરાઓ આવી શકે તેમ નથી; અને અમે બળવાખોરોની સાથે મળેલા પણ નથી. ’ તેના કથનમાં સત્યાઈનો ધ્વની રહેલો હતો, અને જો હું ખૂમ પાડીશ તો નક્કી માફ મોત થશે એમ મને જણાઈ આવ્યું. એ શીખની આંખોપરથી હું જોઈ શક્યો કે જો મેં રહેજ પણ હીલચાલ કરી તો એ મને છોડવાનો નથી. એટલે હું શાંત રહ્યો અને હવે તેઓ શું કરવા માગે

હું એની પ્રતીક્ષા કરતો તમની સામે મૌનપણે જોઈ રહ્યો.

“અબ્બુલા ખાન નામનો એક ઉચ્ચ અને દૂર દેખાવનો શીખ મારી સામે જોઈને બોલ્યો; ‘સાહેબ! હું કહું તે સાંભળો. કાં તો તમારે અમારી ટોળીમાં સામેલ થવું પડશે, અથવા તો અમારે તમને કાયમને માટે બોલતા બંધ કરી દેવા પડશે. અત્યારે બીજો એક પણ માર્ગ રહ્યો નથી. તમે તમારા કોસના સોગન ખાઈને જણાવો કે તમે અમારી હીલચાલમાં સામેલ થશો. નહિ તો અમે તમને અહીં ને અહીં પૂરા કરીને બાબુની બારીમાં તમારા શરીરને ફેંકી દઈશું અને અમારા બળવા-ખોર ભાઈઓને મળી જઈશું. કેમ શો વિચાર છે ? મોત કે જીવન ! તમારે જે કાંઈ વિચાર કરવો હોય તેને માટે અમે તમને ત્રણ મીનિટ કરતાં વધારે વખત આપી શકીશું નહિ કેમકે વખત ભરાઈ ગયો છે. એટલે બીજી વારની રાત અહીં આવી પહોંચે તે પહેલાં બધું થઈ જવું જોઈએ.’

“ મેં કહ્યું: ‘ હું કેવી રીતે વિચાર કરી શકું ? તમે મને શા માટે તમારી સાથે બેળવવા માગો છો, એ તો મને કહ્યું નથી. પણ હું તમને એટલું કહું છું કે જો તમે બળવાખોરોને અંદર દાખલ કરવાં માગતા હો અને એથી કિલ્લા માંહેના ગોરાઓની સલામતી ભયમાં આવી પડે તેમ હોય તો હું તમારી સાથે સામેલ થઈ શકીશ નહિ—મારા જાતભાઈઓનો નાશ કરાવીને મારો જીવ બચાવવા નથી માગતો. ખુશીથી તમે તમારી છરી વડે મારો નાશ કરી નાખો. ’

“ તે બોલ્યો: ‘ કિલ્લા માંહેના ગોરા સાહેબો અને મડોની સલામતીને કશી પણ હરકત પહોંચાડવાનો અમારો ધરાદો નથી. જે હેતુથી તમારા ગોરા સાહેબો આ દેશમાં આવ્યા છે, તે જ હેતુને તમે પાર પાડી શકો એવી અમારી પણ ઇચ્છા છે. અમે તમને નુકસાન

કરવા નથી માગતા, પરંતુ તમને પૈસાદાર બનાવવા ઇચ્છીએ છીએ. તમે જાણો છો કે કાંઈ પણ શીખ પોતાના હથિયાર અને ગ્રંથ-સાહેબના જુદા સોગન નથી ખાતો. તેના સોગનપૂર્વક અમે તમને કહીએ છીએ કે જો તમે અમારી વાત કબૂલ રાખશો તો જે કાંઈ દોષ ત અમે મેળવીશું તેમાંથી તમને પણ ભાગ આપીશું. ખજનાનો ચોથો ભાગ તમને આપવામાં આવશે, અને એ રકમ પણ જેવી તેવી નથી જ.”

“ ‘ પરંતુ શેનો ખજનો ? ’ મેં પ્રશ્ન કરતાં કહ્યું : ‘ જો મને દોષ ત મળી શકતી હોય તો પૈસાદાર થવાની ઇચ્છા તો મને તમારા જેટલી જ છે. ’

“ તે બોલ્યો : ‘ ત્યારે તમે તમારા માખાપના અને તમારા ધર્મના સોગન ખાંધને કહો છો કે અત્યારે કિંવા ભવિષ્યમાં તમે અમારી સામે નહિ થતાં અમારા પક્ષમાં જ રહેશો અને જે કાંઈ તમારા જોવામાં આવે તે તમારા હૃદયના ઊંડાણમાં દાટી દેશો ? ’

“ ‘ હા, જો કિસ્સામાંહેના મારા જનભાઈઓને ઈન પહોંચે તેમ ન હોય તો એ પ્રમાણે સોગન ખાવામાં મને કશો પણ વાંધો નથી. ’ મેં મારો વિચાર જણાવ્યો.

“ ‘ ત્યારે હું અને મારો સાથી પણ સોગનપૂર્વક કહીએ છીએ કે જે ખજનો આપણને મળનાર છે તે આપણા ચાર જણા વચ્ચે સરખી રીતે વહેંચવામાં આવશે. એટલે તેનો ચોથો ભાગ તમને મળશે. ’

“ ‘ પણ અહીં તો આપણે ત્રણ જ છીએ. ’ હું બોલ્યો.

“ ‘ ના, દોસ્ત અકબરને પણ તેનો હિસ્સો મળવો જ જોઈએ. ત્યારે તમે સોગન ખાંધો છો, ત્યારે હવે તમને બધી હકીકત જણાવવામાં વાંધો નથી. મહમદસિંધ ! તમે દ્વાર પાસે ઊભા રહો અને

એ લોકો આવે તો અમને ખજર આપજો. સાહેબ ! હું જાણું છું કે તમે ફીરંગી લોકો સોગન લીધા પછી ફરી જાઓ તેવા નથી. માટે જ આ હકીકત તમને કહું છું. જો તમે ફીરંગીને બદલે મૂર્તિપૂજક હિંદુ હોત અને દેવદેવીઓના ગમે તેટલા સોગન ખાધા હોત તો પણ અમે એ સોગન ઉપર જરી પણ વિશ્વાસ રાખત નહિ અને અમારી જરીને તમારા લે.હીનું પાન કરવા દેત તથા તમારા મુઠ્ઠાને નદીમાં ફેંકી દેત. પરંતુ શીખ એક અંગ્રેજ બચ્ચાને તથા અંગ્રેજ એક શીખ બચ્ચાને સારી રીતે પિંજીને છે. એટલે તમારા સોગન ઉપર અણુવિશ્વાસ લાવવાનું મને કશું પણ કારણ નથી. ’

“ એ પ્રમાણે કહીને તે કહેવા લાગ્યો : ‘ સાંભળો, સાહેબ ! ઉત્તર પ્રાંતમાં એક રાજા છે. તેનું રાજ્ય કાંઈ મોટું નથી. એમ છતાં તેની પાસે દોલત પુષ્કળ છે. કેટલીક દોલત તેને તેના બાપ પાસેથી મળેલી છે. તેમ જ તેણે પોતે પણ પુષ્કળ દોલત એકઠી કરી છે. કેમકે તે અત્યંત લોભી સ્વભાવનો માણસ છે અને પૈસાને ખર્ચ નાખવા કરતાં તેને ભંડારમાં એકઠો કરી રાખવાનું વધારે પસંદ કરે છે. જેમ તે લોભી છે તેમ કાવતરાખાજ પણ છે. બ્યારે બળયો ફાટી નિકળ્યો ત્યારે તેણે દુધ અને દહીં બન્નેમાં પગ રાખ્યો—બળવાખોરોની સાથે પણ તે હળતોમળતો રહ્યો, તેમ જ કંપની સરકારને પણ પોતે વફાદાર છે એવો ડાળ રાખ્યો. પંતુ થોડા વખત પછી તેને એમ લાગ્યું કે ગોરા સાહેબોના દહાડા ભરાઈ ચૂક્યા છે. કેમકે તમામ સ્થળોએથી ગોરા સાહેબોની કાપા કાપી અને તેમની નહાસભાગ સિવાય બીજા સમાચાર તેને મળતા જ ન હતા. તો પણ તે લાંબી નજર પહોંચાડનારો અને ચતુર માણસ હોવાથી તેણે વિચાર કર્યો કે બે પક્ષમાંથી ગમે તે પક્ષનો વિજય થાય તોયે મારી દોલતને

ઈન્ન પહોંચ્યાં જાણ્યે નાહ. એથા પુષ્પ વિચાર કરીને જે સોનું
 રૂપું હતું તે તેણે પોતાના મહેલના ભોંયરામાં છૂપાવી રાખ્યું.
 પરંતુ મૂલ્યવાન હીરા અને કીમતી મોતી એક લોઢાની પેટીમાં ભરીને
 તે પેટી આગ્રાના આ જૂના કિલ્લાના આ તરફના ભાગમાં મંતાડી
 રાખવાનો વિચાર કર્યો છે. તેનો એક નોકર વેપારીના વેશમાં પેટી લઈ
 અહીં આવનાર છે. રાજાને વિચાર એવો છે કે જ્યાંસુધી સુલેહ-
 શાંતિ થાય ત્યાં સુધી પોતાના જાનનાને અહીં રહેવા દેવો. આ
 ભાગમાં વિશેષ માણસોનો અવરજવર નહિ હોવાથી તે પેટી કાઢી
 દૃષ્ટિએ પડે તેમ નહિ હોવાથી ગૂમાઈ જવાનો તેને ભય નથી. બળવો
 શમ્યા પછી પેટી અહીંથી લઈ જતી. અર્થાત્ જો કદાચ પોતે કંપની
 સરકારને વફાદાર છે એવી બળવાખોરોને ખબર પડે અને તેઓ
 તેનો મહેલ સળગાવી મૂકે તો પણ આ જાનનાને ઈન્ન પહોંચે નહિ.
 એ પ્રમાણે ગોઠવણ કરીને અત્યારે તે બળવાખોરોને મળી ગયો છે
 કેમકે તેના રાજ્યની સરહદ ઉપર બળવાખોરોનું જોર વધારે છે. તેના
 આવા ઇગાખોર વર્તનને લીધે જો આપણે તેની દોલત પચાવી પડીએ
 તો તેમાં આપણે કશું પણ ગેરવાજબી કીધેલું લેખાશે નહિ.

“તેનો જાનનાની પેટી લઈને આવનારો નોકર વેપારીના
 વેષમાં અશ્વમત નામ ધારણ કરીને આગ્રા શહેરમાં આવી પહોંચ્યો
 છે. તેની છૂપી રીતે આ કિલ્લામાં પ્રવેશ કરવાની ઈચ્છા હોય એ
 દેખીતું છે. તે પોતાની સાથે મારા દુધભાઈ દોસ્ત અકબરને લેતો
 આવ્યો છે. કારણ કે તે જો સાથે હોય તો ગુસાફરામાં વિધિ નડે
 નહિ અને જરૂરના પ્રસંગે તે ઉપયોગી થઈ પડે. વળી અશ્વમતે
 જાનનાની હકીકતથી પણ મારા ભાઈને વાકેફગાર કરેલો છે. દોસ્ત
 અકબરે આજ રાત્રીથી આ કિલ્લામાં ગુપ્ત રીતે દાખલ કરવાનું તેને

અન આપ્યું છે, અને દાખલ થવાને માટે જે દાર ઉપર આપણો
 હોરો છે તે જ પસંદ કર્યું છે. થોડા વખતમાં જ અશ્મત અહીં
 પાવી પહોંચશે અને તેનો સત્કાર કરવાને આપણને તૈયાર બિન્દા
 ખેશે. આ લાગ ઉભજડ જેવો હોવાથી તેના આગમનની કાંઈને
 ખબર પૂરી શકશે નહિ. તેમ જ અશ્મતના ગૂંમ થઈ જવાથી તેનો
 તાજ પણ વિશેષ કશી પણ હીલચાલ કરી શકશે નહિ. કેમકે એમ
 રે તો તેનું ભોપાળું ખૂલ્લું થાય અને વિદોહી તરીકે ગણાવાથી તેને
 પોતાનું રાજ્ય ખોવાતો પણ કદાચ પ્રમંગ આવે. એટલે અશ્મત
 વેપારી પોતાના કર્મનો જવાબ આપવાને ખુદના દરબારમાં પહોંચી
 જશે અને રાજ બહાદુરનો ખજાનો આપણા ચાર જણાના ગળવામાં
 ઈ પડશે. કેમ, સાહેબ ! શો જવાબ આપો છો ?

“ બુરસેસ્ટર પરગણામાં એક મનુષ્યનું જીવન કીમતી અને
 અવિત્ર મનાય છે. પરંતુ જ્યારે તમારી ચોતરફ અગ્નિ વરસી રહ્યો
 હોય, લોહીની નદીઓ ચાલતી હોય અને દરેક પળે તમે પોતે પણ
 મૃત્યુની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા હો એ વખતે અને એવા સ્થળે મનુષ્ય-
 જીવનની કીમત કશી પણ ન લાગે તો એમાં નવાઈ જેવું નથી.
 અશ્મત વેપારી જીવે કે મરે એની મને લેશ પણ પરવા ન હતી.
 પરંતુ ખજાનાની વાત સાંભળીને મારું મન પાણી પાણી થયું. અગ્નિલાખાને
 અને જણાવ્યું હતું કે ઝવેરાતની કીમત પંચોતેર લાખ રૂપિયાની છે.
 એ રકમ કાંઈ જેવી તેવી ન કહેવાય. મારા ચોથા ભાગના
 કાગલગ યોગણીશ લાખ રૂપિયા આવે ! એટલી મોટી રકમ સાથે હું
 મારા વતનમાં જઉં તો મારા કુટુંબીઓને છાક કરી દઉં, જેઓ મને
 પોતાના કુટુંબીજન તરીકે ઓળખાવવામાં પણ શરમાતા હતા તેઓ
 મારા ખંગલાપર ધક્કા ખાય, આખા ઈન્દ્રાંડમાં મોટા શ્રીમંતોમાં

મારી ગણના થાય અને પૈસા વેરીને એકાદો ખીતાળ પણુ હું મેળવી શકું. એ બધા વિચારો મારા મનમાં ઉપસ્થિત થઈ ગયા. એટલે મેં તો આ લોકોની સાથે મળી જવાનો જ નિશ્ચય કરી લીધો. પરંતુ હું તેના પ્રશ્નનો તુરત જવાબ નહિ આપતાં પ્રસ્તુત વિચારમાળામાં ગુંથાવાને લીધે થોડી વાર સુધી મૌન રહ્યો, એથી અમુદુલાખાને બહુ ટુંકે મારું મન હજી ડગમગે છે. એટલે તે પોતાના કાર્યના વાજખીપણના સંબંધમાં વિશેષ દલીલ કરવા લાગ્યો.

“ તેણે કહ્યું. ‘ સાહેબ ! વિચાર કરો. જે આપણા કમાન્ડર સાહેબ આ માણસને પકડી લે તો કશો પણુ વિચાર નહિ કરતાં તેને ગોળી વડે વિંધી નાખે અને તેની પાસેનો ખજાનો સરકારની તિજોરીમાં જઈ પડે. હવે કમાન્ડર સાહેબ જેમ સરકારની વતી અશ્મતને પરહેજ કરે, તેમ આપણે તેને આપણી વતી પકડીએ છીએ. કમાન્ડર સાહેબ તેને ગોળી વડે વિંધી નાખવાના છે. આપણે પણ તેને વિંધી નાખીએ છીએ. કમાન્ડર સાહેબ ખજાનો સરકારની તિજોરીમાં ભરવાના છે. આપણે આપણી તિજોરીમાં ભરવાના છીએ. અર્થાત્ કોઈ પણ રાતે આ ખજાનો રાજના હાથમાં તો રહે તેમ નથી જ, તેમ અશ્મત બચી શકે તેમ પણ નથી. જે તમે સરકારને વફાદાર રહો તો પણ તમારે અશ્મતને પકડીને કમાન્ડર સાહેબને સોંપવો જ પડે. એટલે ફરક માત્ર એટલો પડે કે કમાન્ડર સાહેબને સોંપવાથી અશ્મત કાલે આ દુનિયામાંથી વિદાય થાય, જ્યારે આપણે તેને અચારે વિદાય કરવો પડે. તેમ જ કંપની સરકાર કરતાં દોષતત્ત્વની જરૂર આપણને વધારે છે. એટલે કંપની સરકાર હજમ કરી દે તે કરતાં આપણે જ જે રાખી લઈએ તો એમાં કંપની સરકારને નુકસાન થવાનું નથી, જ્યારે આપણે શ્રીમંત બની જઈએ તેમ છે. વળી આ બાબત કોઈ બાણી

શકે તેમ પણ નથી. બોલો સાહેબ ! હવે વખત નહિ ગૂમાવતો જે વિચાર હોય તે જણાવી દો. તમે અમારી સાથે બેળાવાને કબૂલ થાઓ છો કે તમે પણ અશ્મતની સાથે જવાનું પસંદ કરો છો ?

“ ‘ કબૂલ ! કબૂલ ! હું તમારી સાથે છું અને સાથે જ રહીશ. ’
મેં સંમતિ દર્શાવી.

“ ‘ તમે કબૂલ થયા તે સારૂ કયું. ’ મને મારી બંધૂક પાછી આપતો તે બોલ્યો : “ અમારી ખાત્રી છે કે અમારા લોકોની માફક તમે એક વખત આપેલા વિશ્વાસનો ધાત કરતા નથી. એટલે તમારા વચન ઉપર અમે સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીએ છીએ. હવે આપણે મારા ભાઈ અને અશ્મતની રાહ જોવાની રહી. ’

“ ‘ તમારો ભાઈ પણ તમે જે કરવાના છો તે હકીકત જાણે છે ? ’ મેં સવાલ કર્યો.

“ ‘ હારતો. ’ તે બોલ્યો : ‘ આ બધી ગોકવણુ તેણે જ કરી છે. આજે રહાંજે તે મને મળ્યો હતો અને બધી ખાત કરી મયો હતો. વાર, ચાલો ત્યારે આપણે પણ દરવાજા ઉપર મહમદસિંહની પાસે જઈને બેસીએ. ’

“ વર્ષાદ હજી પણ એકધારે પડ્યા કરતો હતો. એ પ્રદેશમાં આ ચોમાસાની શરૂઆતનો વખત હતો અને એ વખતે વર્ષાદ વિશેષ જોસથી પડતો હતો. આકાશમાં કાળી વાદળીઓ પસાર થયા કરતી હતી. અંધારું એટલું બધું હતું કે અમારી સામે પચીસ-ત્રીસ ડગલાં દૂર પણ અમે જોઈ શકતા ન હતા. અમે જે દરવાજા આગળ બેલા હતા તેની સામે કિટ્ટાની બહારના ભાગમાં એક ન્હાનું તળાવ હતું. પરંતુ અત્યારે તેમાં પાણી ઘણું ઓછું હોવાથી તે પસાર કરીને આવી શકાય તેવું હતું. આવા સમયે હું જે પંજાબવાસી નરસાક્ષસોની

સાથે અશ્મતની સહ જોતો ઊભો હતો. હાય ! તે બિચારાને ક્યાં ખબર હતી કે થોડા સમયમાં જ તેનો કાળ આવી પહોંચવાનો છે ! એ વખતે મારા મનમાં અનેક પ્રકારના ચિત્રાવચિત્ર વિચારો પસાર થતા હતા.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

અશ્મતનું ખૂન.

“એ વામાં એકાએક તળાવની સામી બાબુએ દીવાનો પ્રકાશ મારા જોવામાં આવ્યો. થોડા વખતમાં તે મારીના ઢગલાની પાછળ અદૃશ્ય થઈ ગયો, પુનઃ દેખાયો અને અમારી તરફ નજીક ને નજીક આવતો હોય એમ લાગ્યું.

“ ‘ એ લોકો આવે છે ! ’ હું બોલી ઉઠ્યો.

“ ‘ સાહેબ ! એ લોકો અહીં નજીક આવે એટલે તમે નિયમ મુજબ તેમને ટપારજો. ’ અખંડુલાખાને ધીમેથી કહ્યું : ‘ એને જિલ્લકનું કશું પણ કારણ ન આપશો. અમને તેની સાથે અંદર જવાનો હુકમ ફરમાવજો અને પછી જે કરવાનું છે તે અમે કરી લઈશું. તમે અહીં જ બેસી રહેજો. તેઓ નજીક આવી પહોંચે એટલે તમારા ફાનસનો પ્રકાશ એ બાબુએ ફેંકા કે એ લોકો આપણે ધારીએ છીએ તે જ છે કે બીજા તે આપણે બરાબર જોઈ શકીએ. ’

“ પેલા દીવાનો પ્રકાશ નજીક ને નજીક આવતો દેખાતો હતો.

હવે તળાવના સામા કિનારાપર બે કાળી આકૃતિઓને પણ હું સ્પષ્ટ-પણે જોઈ શકતો હતો. એ લોકો ઢાળ પડતા કિનારાપરથી તળાવમાં ઉતર્યા અને તળાવને પસાર કરીને અમે જિલા હતા તે દરવાજા તરફ આવ્યા. તેઓ દરવાજાથી દશ-પંદર પગલાં દૂર રહ્યા હશે એટલે મેં તેમને ટપાર્યો.

“ ‘ કાણુ છે એ ? ’ હું ધીમા સ્વરે પરંતુ તેઓ સાંભળી શકે તે પ્રમાણે બોલ્યો.

“ ‘ મિત્રો ! ’ જવાબ મળ્યો. મેં મારા હાનસની બત્તી સ્ફોજ ઉઘાડી કરીને તેમના ઉપર પ્રકાશ ફેંક્યો. તેના તેજસ્વી પ્રકાશમાં બે માણસો આગળ પાછળ ચાલતા દેખાયા. આગળ ચાલતો હતો તે એક કદાવર શિષ્ય હતો. તેની દાઢીના વાળ તેણે બાંધેલા કમરપટા સુધી લપ્પડતા હતા. આ માણસની ઉંઘાઈ આશરે સાત ફુટ કરતાં પણ સ્ફોજ વિશેષ લાગતી હતી. તેની પાછળ ચાલતો માણસ કદમાં નીચો પણ શરીરે જાડુ જ જાડો હતો. તેના એક હાથમાં ન્હાનું હાનસ હતું અને બગલમાં શાલમાં વીંટાળેલું એક ન્હાનું પોટકું હતું. તેના દેખાવ પરથી તે ભયભીત થયેલો જણાતો હતો. જાણે તેને તાવ આવ્યો હોય, એ પ્રમાણે તેના હાથ ધ્રુજતા હતા. એથી હાથમાંના હાનસનો પ્રકાશ લાંબા કરતો હતો. જેમ એક ઉંદર પોતાના દરમાંથી બહાર નિકળતી વખતે પોતાની આંખાંખાં તીવ્ર દૃષ્ટિએ નજર કરતો દોડી જાય છે, તે પ્રમાણે આ માણસ પણ ઉતાવળી ગતિએ ચાલતો પોતાની જમણી અને ડાબી દિશાએ જોતો જોતો આવતો હતો. આ મનુષ્યનું અદ્ય સમયમાં જ ખૂન થશે એ વિચારથી મારા શરીરમાં ધ્રુજારી ફૂટી અને મારા તમામ વાળ જિલા થઈ ગયા. પરંતુ તે જ પળે ખમ્મનાતો વિચાર થયો અને મારું હૃદય નિષ્કર બની ગયું. તેણે

મને-એક ગોરા માણસને જોયો એટલે તે આનંદાવેશમાં આવી ગયો અને દોડતો મારી પાસે આવી પહોંચ્યો.

“ તે નજીક આવીને બોલ્યો: ‘ સાહેબ! અમારું રક્ષણ કરો. આ ગરીબ વેપારી અસ્મતનું રક્ષણ કરો! હું રાજપૂતનામાંથી અહીં આવું છું. મને આગ્રાના કિલ્લામાં આશ્રય અને રક્ષણ મળશે એવા ઇરાદાથી હું અહીં આવ્યો છું. હું કંપની સરકાર પ્રત્યે વફાદાર રહ્યો એટલા માટે બળવાખોરોએ મારું બધું લૂટી લીધું, મને પુષ્કળ માર માર્યો અને મારું મકાન પણ સળગાવી દીધું છે. પરંતુ હું ખુદાનો આભાર માનું છું કે તેણે મને અહીં સહિસંજામત પહોંચાડ્યો છે.’

“ તમારી પાસે પોટકામાં શું છે? ’ મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ ‘ કાંઈ નથી, સાહેબ! કાંઈ નથી. ’ એ પ્રશ્નથી તે રહેજ મલરાઈ ગયો હાથ તેવી રીતે બોલ્યો: ‘ એક લોઢાની પેટી છે. તેની અંદર અમારા જૂના ખતપત્રો છે. એ ખીજને ઉપયોગમાં આવી શકે તેવા નથી. પરંતુ મારે મન તે બહુ કીમતી છે. સાહેબ! હું કહી તદ્દન ભિખારી નથી. સાહેબ! મને જે તમે કિલ્લામાં આશ્રય આપશો તો હું તમને તેમ જ તમારા મોટા સાહેબને પણ તમારા ઉપકારનો સારો બદલો વાળી આપીશ. ’

“ આ માણસ સાથે વધારે વખત વાતચીત કરવાની હું હિંમત કરી શક્યો નહિ. તેનો દયા ઉપગ્રવે તેવો ભયસ્ત અહેસાસો જોઈને, થોડા વખતમાં જ આ નિર્દોષ મનુષ્યનું અમે ખૂન કરનાર છીએ એ વિચારથી મારા શરીરમાં કમ્પારી છૂટવા લાગી. મને લાગ્યું કે તેના વિશેષ શબ્દો સાંભળવાથી મારું મન ડગી જશે. એટલે તેનાથી જાદો છૂટા થવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો.

“ મેં મારા હાથ નીચેના પહેરેગારને કહ્યું: ‘ આમને કમાન્ડર

સાહેબ પાસે લઈ જાઓ. ' અને પંજાબીઓ અશ્મતને પોતાની વચ્ચે રાખીને ચાલવા લાગ્યા. અશ્મતની સાથેનો માણસ તેમની પાછળ ચાલતો હતો. અરેબર તે બિચારો મૃત્યુપાશમાં સળંગ ઘેરાઈ ગયો હતો. એ માણસ પાસેનું કાનસ મેં લઈ લીધું હતું. હું ફરવાળ ઉપર જ ઊભો રહ્યો.

“ એ લોકો કિલ્લાના ઉજાડ ભાગ તરફ જવા લાગ્યા. તેમના પગલાંનો અવાજ મારા સાંભળવામાં આવતો હતો. એકાએક તે અવાજ અંધ પડી ગયો અને મારામારી થતી હોય એવો અવાજ મારા સાંભળવામાં આવ્યો. એક ક્ષણ પછી હું જ્યાં ઊભો હતો એ ખાણ તરફ કોઈ માણસ દોડતો આવતો હોય અને તે જોરથી શ્વાસો-ચ્વાસ લેતો હોય એવો અવાજ મારા કાને પડ્યો. મેં એ ખાણએ મારી ખત્તીનો પ્રકાશ નાખ્યો તો અશ્મતને પવન વેગે મારી તરફ દોડતો આવતો જોયો. તેના ચહેરા લોહીથી ખરડાયેલો દેખાતો હતો. તેની પાછળ લાંબી દાઢીવાળો તેની સાથે આવેલો પંજાબી હાથમાં ખૂલ્લો છરો લઈને દોડતો હતો. એ વખતે અશ્મત જેટલી ઝડપથી દોડતો હતો તેટલી ઝડપથી દોડતો મેં કોઈ પણ માણસને જોયો નથી. તે દોડતો નહિ પણ પવનમાં ઊડતો હતો એમ કહીએ તો પણ ચાલે થોડીક પગમાં તો તેણે પેલા પંજાબીને પોતાની પાછળ મૂકી દીધો. મને લાગ્યું કે જો આ માણસ મારી પાસેથી પસાર થઈને કિલ્લાની બહાર ચાલ્યો જશે તો તેને પછી ઇળ આવશે નહિ. એક પણ માત્ર માઈ હદય નરમ બન્યું અને તેનું રક્ષણ કરવું એવો વિચાર મારા મનમાં ઉદ્ભવ્યો. પણ પુનઃ તેની પાસેના ખજાનાના વિચારથી માઈ અંતઃકરણ કંઠાર બની ગયું. તેના તરફની દયાની લાગણી દૂર થઈ ગઈ. તે મારી નજીક આવ્યો કે તે જ પળે મેં મારી અંધૂકને

તેના એ પગ વચ્ચે ભેરવી. એટલે તે પોતાનું સમતોલપણું ખોઈને ગડથોડું ખાઈને જમીન ઉપર ગરી પડ્યો. તે પુનઃ ઉભો થઈને ન્હાસી શકે એ પહેલાં તો પેલો પંખખી લગોલગ થઈ ગયો અને જરી પણ વિલંબ કર્યા સિવાય તેણે પોતાનો તીવ્ર ધારવાળો છરો એક-એ વાર અશ્મતની છાતીમાં ઘેંચી દીધો. અશ્મત ખૂબ પણ પાડી શક્યો નહિ. મને એમ લાગ્યું કે મારી ંધૂકની આંટી આવવાથી પડતાની સાથે જ તેની ગરદન ભાંગી ગઈ હશે અને તેનો પ્રાણ નિકળી ગયો હશે. ગૃહસ્થો ! મેં તમને સાચેસાચી હકીકત જણાવવાનું વચન આપ્યું છે. એટલે અમુક ખાખત મારી વિરૂદ્ધમાં જતી હશે તો પણ એ હું તમારાથી દૂરપાવવા માગતો નથી. હું ખરું જ કહું છું કે મારે હાથે તેનો ઘાત થયો હતો. કેમકે જ્યારે મેં એના ઉપર તીચો નખીને જોયું ત્યારે મને તેની ગરદન તૂટી ગયેલી માત્રમ પડી. એથી મેં ધાર્યું કે દોસ્ત અકબરે તેને છરાનો ઘા કર્યો તે પહેલાં જ તે મરણ પામ્યો હતો. ”

જોનાથન સ્મોલ્સ ખોલતો અટકી ગયો અને પોતાની પાસે પડેલો વીરકોનો ગ્લાસ લઈને પીવા લાગ્યો. આ વખતે આ માણસની નરાધમ અને ફૂરતાના અંખંધમાં મારી ખાત્રી થઈ ગઈ. તેણે એક નિર્દોષ મનુષ્યનો ઘાત કરવામાં ભાગ લીધો હતો એટલું જ નહિ, પણ જ્યારે તે વર્ણન કરતો હતો ત્યારે તેનો દેખાવ એવા પ્રકારનો થતો હતો કે જનણે પોતાના એ દૃત્યને માટે તેને કયું પણ લાગતું ન હોય, એમ જણાઈ આવતું હતું. તેને લેશ પણ પશ્ચાત્તાપ થતો ન હતો. મારા મનમાં એમ થતું હતું કે આ મનુષ્યને તેનાં દુષ્ટત્યોને માટે સહુથી વધારેમાં વધારે સખ મળ્ન થવી જોઈએ. શેરલોક હોમ્સ અને જોન્સ અત્યંત રસપૂર્વક

જોનાથન સ્મોલ્ડનું કથાનક શ્રવણ કરતાં બેઠા હતા. પરંતુ તેમના મનમાં પણ મારા જેટલો જ તિરસ્કાર આ ભયાનક મનુષ્ય પ્રત્યે ધૂટ્યો હતો એમ જોઈ શકાતું હતું. જોનાથન સ્મોલ્ડ પણ અમારાં હૃદયની લાગણી સમજી શક્યો હોય એમ લાગ્યું. કેમકે તે આગળ વર્ણન કરતાં પોતાના કૃત્યના ગેરવાજખીપણાનો સ્વીકાર કરવા છતાં પણ તેનો બચાવ કરવા લાગ્યો.

તે બોલ્યો: “ હું કમૂલ કંઈ છે માંડે એ કૃત્ય વાજખી ન હતું, એટલું જ નહિ પણ તે અત્યંત નીચતાભર્યું હતું. પરંતુ મારી ખાત્રી છે કે એ વખતે મારી જગ્યાએ બીજો દોષ માણસ હોત તો તે પણ અશ્મતને બચી જવા દેવાનું વાજખી ધારત નહિ. દોષત અને જાન બન્ને ગૂમાવવાનું દોષ લાગ્યે જ પસંદ કરે ! જો તે બચી જાય તો માંડે મોત નિશ્ચિત હતું. કેમકે જો તે નિર્વિદ્ધે પસાર થઈ ગયો હોત તો બીજો જ દિવસે બધી વાત ઉઘાડી પડી જત, એટલે મને પકડવામાં આવત, લશ્કરી કાયદા મારફત મારી તપાસ ચાલત અને મને ગોળીએ ઉડાની દેવામાં આવત. કેમકે હું એક અંગ્રેજ હોવાથી મારા ગુન્હાનું પ્રમાણ મારા માથીદારો કરતાં વિશેષ મોટું લેખવામાં આવત. ”

“ તમારે તમારા કૃત્યનો બચાવ કરવાની અત્યારે જરૂર નથી. તમારું કથાનક આગળ ચલાવો. ” હોમ્સે સૂચવ્યું.

“ વાર, મેં, દોસ્ત અકબર અને અમ્મદુલ્લાખાન-ત્રણ જણાએ મળીને અશ્મતના મુડદાને ઉંચક્યું. તેના કદના પ્રમાણમાં તેનું વજન બહુ જ ભારે હતું. અમે ત્રણ જણા પણ તેને માંડમાંડ ઉંચકી શકતા હતા. મહમદસિંહને દરવાજા ઉપર બિમો રાખ્યો. અમે કિલ્લાના જૂના ભાગવાળા મકાનમાં ફેટલીક આડી અવળી ચાલીઓમાં પસાર થઈને

એક મોટા હોત્તમાં આવી પહોંચ્યા. અહીં અબ્દુલ્લાખાન અને મહમદે અગાઉથી જ બધી તૈયારી કરી રાખી હતી. તેમણે ખોદી રાખેલા ખાડામાં અશ્મતની વિધિ કર્યા પછી અમે ખમ્મનો જ્યાં પડ્યો હતો ત્યાં ગયા.

“આ લોકોએ પ્રથમ અશ્મતના ઉપર હાથો કર્યો તે જગ્યાએ લોહાની પેટી અશ્મતની યગતમાંથી પડી ગઈ હતી. અત્યારે આપણી સામે ટેબલ ઉપર જે પેટી પડી છે તે જ એ પેટી. પેટીના ઢાંકણ ઉપર કડું છે તેની સાથે રેશમી દોરી વડે કુચી બાંધેલી હતી. અમે પેટી ખોલી અને અંદરના ઝવેરાત ઉપર દીવાનો પ્રકાશ પડ્યો. હા, જ્યારે હું મારા વતનમાં હતો અને ન્હાની ઉમરનો હતો ત્યારે કીમતી ઝવેરાતની વાતો મારા વાંચવામાં આવી હતી. પરંતુ મારી નજરે તો આવું કીમતી ઝવેરાત મેં આ પહેલવહેલું જ જોયું. એ ઝવેરાતનો ચમકાટ એટલો તીવ્ર હતો કે તેનાથી અમારી આંખો પણ અંજલિ મારી થોડી વાર સુધી તો એ ઝવેરાતના પ્રકાશનું અમારાં નેત્રોવડે પાન કરતા અમે ખેંચી રહ્યા. પરંતુ તે પછી બધું ઝવેરાત બહાર કાઢીને અમે તેની યાદી કરી. તેમાં કીમતી અને પાણીદાર એકમો આલીશ હીરા હતા. તેની અંદર એક સહુથી મોટો હીરા હતો. તેનું નામ એ લોકોએ ‘મહાન મોગજ’ જણાવ્યું હતું. એ લોકો કહેતા હતા કે આખી દુનિયામાં આ હીરાની સરખામણી કરી શકે એવો માત્ર એક જ બીજો હીરા છે. તે સિવાય સત્તાણું લીલમ, એકસોને શીતેર માણેક (તેમાંનાં ઘણાંખરાં ન્હાનાં કદનાં હતાં), ચાળીશ નિલમણી, ખસો ને દશ શની, એક સો માક અકીક અને તે ઉપરાંત પોખરાજ, રક્ષાટિક, પત્તા, પિરોજ્જ અને બીજાં પણ જાત જાતના કીમતી પથ્થરો હતા. એ વખતે તો આ બધાંનાં નામ પણ મને આવડતાં ન હતાં.

તે ઉપરાંત ત્રણસો મોટાં પાણીદર અને મૂલ્યવાન મોતી હતા. તેમાંનાં આર મોતીને સોનાના તારમાં પગેવવામાં આવ્યાં હતાં. ન્યારે આ પેટી મેં મેજર શોલ્ટોના મકાનમાંથી પુનઃ પ્રાપ્ત કરી ત્યારે તેની અંદરનું ખાજું બંધું ઝવેરાત તો આખાદ હતું પરંતુ માત્ર આ આર મોતીની માળા તેમાંથી ગૂમ થઈ હતી. ”

“ હા, યરોયર છે. એમાંનાં છ મોતી મેજર શોલ્ટોની સૂચના મુજબ તેના દીકરાઓએ કેપ્ટન મોર્સ્ટનની દીકરીને મોકલી આપ્યાં છે. બાકીનાં છ મોતી મી. થેડસ શોલ્ટો પાસે છે. ” શેરલોક હોમ્સે ખુલાસો કર્યો.

સ્મોલ્ડ બોલ્યો: “ એમ જ હોતું જોઈએ. વારૂ, એ પ્રમાણે તમામ ઝવેરાતની ગણતરી કરી લીધા બાદ તેને પેટીમાં મૂકી દીધાં અને તે ઝવેરાત મહમદસિંધને ખતાવવાને માટે તે ન્યાં પહેરે ભરતો હતો ત્યાં લઈ ગયા. તેને ખતાવ્યા બાદ અમે ચારે જુદાં પ્રતિજ્ઞા કરી ‘ આપણે ચારેએ આ ઝવેરાત સરખે ભાગે વહેંચી લેવું અને ચારમાંથી એકે ખીજને વિશ્વાધાત કરવો નહિ ’ અત્યારે અમારો ભાગ વહેંચી લેવાનો સમય ન હતો. એટલે હાલ તુરત પેટીને કોઈ સુરક્ષિત સ્થળે છૂપાવી દઈને ન્યારે પાછી શાંતિ થઈ જાય ત્યારે ભાગ પાડવા એવો વિચાર કર્યો. અમે તે ઝવેરાત જીદું જીદું કરીને અમારી પાસે રાખી શકીએ તેમ ન હતું. એટલે વખતે જો તે પકડાઈ જાય તો અમારા હાથમાંથી જાય અને વળી અમારા ઉપર ક્રોધ પણ આવે. કેમકે અમારા જેવા સામાન્ય માણસ પાસે એવું કીમતી ઝવેરાત હોય એમ કોણ માની શકે ? એ વિચારથી જે હોલમાં અમે અશ્મનના મુડકાને દાટ્યું હતું તે હોલમાં આ પેટી લઈ ગયા. ત્યાં એક બાજુ તરફ દિવાલમાંથી ઉખડી ગયેલી ઈંટાનો ઢગલો પડેલો

હતો. તે દગલા નીચે જગ્યાનું અમે યરોયર નિશાન રાખ્યું હતું. બીજે દિવસે તે સ્થળના ચાર નકશા બનાવ્યા અને તે દરેક ઉપર અમારી ચારેની સહીઓ કરી. અમે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે અમારામાંથી ગમે તે માણસ અહીં આવે તો પણ તેણે ચારેના પ્રતિનિધિ તરીકે કામ કરવાનું છે. અર્થાત્ અમારા ચારમાંથી કોઈ એક જણાએ ખળતો પચાવી પાડવો નહિ. હું સંતોષપૂર્વક અને સોગનપૂર્વક કહી શકું છું કે એ પ્રતિજ્ઞાનો મેં કદી પણ ભંગ કર્યો નથી.

“ ગૃહસ્થો ! બળવાનું શું પરિણામ કેવી રીતે આવ્યું તેની વિગતમાં ઉતરવાની મને જરૂર લાગતી નથી. હું કામાં માત્ર એટલુંજ કહીશ કે વિલસને દિલ્હી કબ્જે કર્યું, સર કોલિને લખનૌ લીધું અને બળવાખોરોનું જોર તૂટી ગયું. વળી અમારી મદદે નવું લશ્કર પણ અહીંથી આવી પહોંચ્યું. નાનાસાહેબ ક્યાંક પલાયન થઈ ગયો. કર્નલ ગ્રીથેડે આગ્રા આવી પહોંચીને ત્યાંથી પણ બળવાખોરોને હાંકી કાઢ્યા. આખા દેશમાં શાંતિ પથરાવા લાગી અને અમે ચાર જણા વિચાર કરવા લાગ્યા કે હવે આપણે પણ થોડા વખતમાં આપણો ભાગ લઈને, પારકી તાબેદારીમાંથી તથા જહેમતમાંથી છૂટા થઈને સુખચેનમાં રહી શકીશું. પરંતુ ‘ મનુષ્ય ધારે છે કાંઈ અને ઈશ્વર કરે છે કાંઈ, ’ એ કહેવત પ્રમાણે અમારા વિચારો અમારા મનમાં જ રહી ગયા, અને અમને ચારેને અસ્મતના ખૂનના ગુન્હાને માટે કદ કરવામાં આવ્યા !

પ્રકરણ ૩૪ મું.

દેશનિકાલની રાજા.

“એ કેવી રીતે બન્યું, તે હું તમને સમજાવું. પેલા રાજાએ ‘એ અશ્મતને કીમતી ઝવેરાત સોંપ્યું હતું એ તો મેં તમને જણાવ્યું છે. અશ્મત રાજાનો વિશ્વાસુ અને વફાદાર નોકર હતો. પણ પૂર્વના લોકો શંકાખોર બહુ હોય છે. એટલે રાજાના મનમાં શંકા થયેલી કે વખતે પોતાનો નોકર ઝવેરાત લઈને પસાર થઈ જાય તો ? એથી તેણે અશ્મતની પાછળ એક છૂપો જાસુસ રાખ્યો હતો અને તેને સૂચવ્યું હતું કે તેણે અશ્મતને પોતાની દૃષ્ટિ બહાર થવા દેવો નહિ. હવે અશ્મત દોસ્ત અકબર સાથે જે રાત્રીએ આગ્રાના કિલ્લા તરફ આવતો હતો તે રાત્રીએ પેલો જાસુસ પણ તેની હીલચાલ ઉપર દેખરેખ રાખતો તેની પાછળ પાછળ આવતો હતો. અમે કાંઈ તેને જોઈ શક્યા ન હતા. તેણે અશ્મતને કિલ્લાની અંદર દાખલ થતા જોયો એટલે તેના મનમાં એમ થયું કે અશ્મત કિલ્લામાં કંપની સરકારના આશ્રયે રહેશે. બીજે દિવસે તેણે પણ કિલ્લામાં દાખલ થવાનો વિચાર કર્યો. રાજાએ તેને પોતાનું પ્રમાણપત્ર આપેલું હતું. એટલે કિલ્લામાં દાખલ થતાં તેને મુશ્કેલી નડી નહિ. તેણે કિલ્લામાં ચોતરફ તપાસ કરી, પરંતુ અશ્મતનો પતો લાગ્યો નહિ. એથી તેના મનમાં શંકા આવી એટલે તેણે પહેરેગીરોનાં ઉપરિને પોતાની શંકા જણાવી. પહેરેગીરોના ઉપરિએ તે હકીકત

ક્રમાન્ડરને કહી. ક્રમાન્ડરે પણ છૂટી રીતે ખારિક તપાસ ચલાવી. એ તપાસમાં કેટલાક દિવસ ચાલ્યા ગયા. પરંતુ છેવટે અમે જે હોલમાં દાટયું હતું ત્યાંથી અશ્મતનું મુડદું મળી આવ્યું, અને જે દિવસે અશ્મત જે દરવાજામાં દાખલ થયો હતો, તે દિવસે તે દરવાજા ઉપર કાણુ પહેરા ઉપર હતો તેની તપાસ થઈ. અમારા હાજરીપત્રક ઉપરથી અમે પકડાઈ આવ્યા. એટલે તુરંત જ અમને ત્રણેને પરહેજ કરવામાં આવ્યા. તે સાથે દોસ્ત અકબર અશ્મતની સાથે હતો એમ પેલા જસુમે જણાવ્યાથી તેને પણ પકડવામાં આવ્યો. પરંતુ કેસ ચાલતી વખતે અવેરાત મંબંધી એક પણ શબ્દ બહાર આવ્યો નહિ. રાજાએ પેલા જસુસને પણ અવેરાત મંબંધી જણાવ્યું ન હતું. તેને તો માત્ર અશ્મત ઉપર જ દેખરેખ રાખવાનું સૂચવ્યું હતું; અને સરકારને રાજાની ખટખટની ખબર પડી ગઈ હતી, તેથી તેને પદબ્રજ કરીને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢવામાં આવ્યો હતો. એટલે તે અવેરાત મંબંધી શાક્ષિ આપવાને આવી શકે તેમ ન હતું. પરંતુ અશ્મતના ખૂતની તપાસ ચાલી અને અમે ચારે તેમાં દોષિત ઠર્યા. ત્રણ પંજાબીઓને જન્મ દેશનિકાલની સજા કરવામાં આવી. પરંતુ હું એક અંગ્રેજ હોવા છતાં આવા કરામીણુ કામમાં ભાગ લેવા માટે મને મોતની સજા ફરમાવવામાં આવી. જે કે પાછળથી મારા ઉપર દયા દર્શાવીને સરકારે મને પણ મોતને બદલે જન્મ-દેશનિકાલની સજા ફરમાવી.

“ અમારી સ્થિતિ તદ્દન વિચિત્ર થઈ પડી હતી. કેમકે અમને ચારે જણાને સજા થઈ હતી અને જીવનપર્યંત અમારે આન્દામાનના બેટામાં સખડવાનું હતું. જે અમારામાંથી એકાદ બે છૂટા રહ્યા હોત તો પણ પેલી દોલત ગ્રાસ કરીને તેની મદદથી બીજાને કેદમાંથી છોડાવવાનો કદાચ યત્ન કરી શકત. પરંતુ તે પણ અમારા નસીબમાં ન હતું. અમે

લક્ષાધિપતિ બનવાને બદલે કેદીની અવસ્થામાં જઈ પડ્યા. જે તે દોષત અમે મેળવી શક્યા હોત તો અમે મોટા મહેલોમાં રહી શકત અને ભાત-ભાતનાં ભોજન તથા ઉંચા પ્રકારના મધનું પાન કરી શકત. પરંતુ તેને બદલે અમારે વોર્ડરોનાં ટોણાં સહન કરવાનું અને ખાવાને ચોખ્ખા તથા પીવાને પાણી સિવાય બીજું કંઈ પણ ન હતું. જે મારી જગ્યાએ બીજાં માણસ હોત તો આવી અવસ્થામાં તે દિવાનો જ બની ગયો હોત. પરંતુ મારો સ્વભાવ મળથી જ આગ્રહી અને સહન-શક્તિવાળો હોવાથી એવી સ્થિતિમાં પણ હું શાંત ધારણ કરીને રહી શક્યો અને તે સ્થિતિમાંથી મુક્ત થવાના સમયની પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યો.

“ છેવટે તે સમય પણ મને પ્રાપ્ત થયો. આગ્રાથી મને મદ્રાસ લઈ જવામાં આવ્યો અને ત્યાંથી આન્દામાનના બ્લેર ટાપુમાં હું જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં જે કેદીઓ હતા તેમાં ગોરા માણસો માત્ર ગણ્યા-ગાંધ્યા જ હતા, અને મેં શરૂઆતથી સારું અને શાંત વર્તન રાખેલું હોવાને લીધે મારા ઉપરની સખાઈમાં ઘટાડો કરવામાં આવ્યો. તે ટાપુમાં હેરીએટના ડુંગરા પાસે હોપ નામનું ગામ છે. તેમાં એક ન્હાનું મકાન મને રહેવાને માટે આપવામાં આવ્યું. બીજા કેદીઓની માફક મારા ઉપર ચોકીપહેરો રાખવામાં આવતો નહિ. એ જગ્યા ભેજવાળી અને રોગથી ભરપૂર હતી. ત્યાં અવારનવાર ઝેરી તાવ ફાટી નિકળતો અને તે ઘણાના જન લેતો. વળી અમારા ગામની આસપાસ જંગલમાં ત્યાંના જંગલી લોકો રહેતા હતા. તેઓ તેમનો લાગ ફાવે તો તેમના ઝેરી કાંટાથી અમારો નાશ કરવાનું પણ ચૂકે તેવા ન હતા. આખો દિવસ અમારે ખેતરો ખેડવાનું અને રોપવાનું કામ કરવું પડતું હતું. માત્ર રહાંજે અમને વિશ્રાંતિ મળતી. થોડા દિવસ બાદ એક સર્જનને

ત્યાં મને કમ્પાઉન્ડર તરીકે નિમવામાં આવ્યો. એટલે દવાઓનાં સંબંધમાં ફેટલીક માહિતી હું મેળવી શક્યો. આ જગ્યાએથી કેવી રીતે નહાસી શકાય, એ વિચાર હમેશાં મને આવ્યા કરતો હતો. પરંતુ લાગ મળતો ન હતો. અમે દરિયાની મધ્યમાં હતા અને સેંકડો માછલને છોટે બીજી જમીન હતી. તેમ એ તરફના દરિયામાં પવન પણ મંદમંદ વાતો હતો. એટલે ત્યાંથી છૂપી રીતે પસાર થઈ જવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ-લગભગ અશક્યવત્ જ હતું.

“જે ડોક્ટરને ત્યાં હું કમ્પાઉન્ડર હતો તેનું નામ સૈમર્ટન હતું. તે ખુશમિજબજ અને પતાં વડે જુગાર ખેલવાનો શેખખીન હતો. બીજા જુવાન અમલદારો પણ સ્થાનજે તેના મકાનપર આવીને પતાં વડે જુગાર ખેલતા હતા. તેની બેકકનો ખંડ દવાખાનાની બેડાબેડ હતો. એ બે ખંડની વચ્ચે એક ન્હાનકડી બારી હતી. ઘણી વાર મને કંટાળો આવતો ત્યારે કામ કરતાં હું દીવો નીચો કરીને એ બારી પાસે બેસી રહેતો તથા એ લોકોને ખેલતા તથા વાતો કરતાં બેવામાં મારો સમય પસાર કરતો. મેજર શેપ્લટો, કેપ્ટન મોર્ટન અને લેફ્ટેનન્ટ ડ્રુમ્મલી આઉન, કે જેઓ દેશી લશ્કરની ટુકડીઓના અધિકારી હતા, તેઓ પણ ત્યાં આવતા હતા. તે સિવાય બે-ત્રણ જેલરો પણ આવતા હતા. તેઓ બધા પતાની રમતમાં કુશળ જણાતા હતા અને ખેલતા ખેલતા દોર પણ ખૂબ દીવતા હતા.

“રોજ તે રોજ તેમની રમતનું નિરીક્ષણ કરતાં એક વાત મારા ધ્યાનમાં આવી. મને જણાયું કે જુગાર ખેલવામાં મેજર શેપ્લટો વગેરે લશ્કરી અમલદારો પોતાના પૈસા ગૂમાવતા હતા, ન્યારે પેલા લૂચ્યા જેલરોનાં તરફ જીતનું પાસું ફરતું હતું. હું એમ કહેતા નથી માગતો કે જેલરો કોઈ ગતની યુક્તિ કરતા હતા. એવું કશું જ ન

હતું. પરંતુ નસીબદેવી જ તેમના ઉપર તૂટી હતી. જેતરે આન્દા-
માનમાં ધણી વખતથી હતા અને રોજ સ્થાંજે પતાં ખેલવા સિવાય
તેમને બીજો ધંધો જ નહિ હોવાથી પતાંની રમતનો તેમને વિશેષ
અનુભવ મળ્યો હતો. એ અનુભવના કેપ્ટન મોર્ટન વગેરેમાં ખામી
હતી અને તેથી તેઓ પોતાના પૈસા પ્રતિપક્ષીઓના હાથમાં જવા
દેતા હતા. એવી રમતને પરિણામે દરેક રાત્રીએ લશ્કરી અમલદારો
પોતાના પૈસા ગૂમાવવા લાગ્યા, અને તેથી ગૂમાવેલા પૈસા પુનઃ
પ્રાપ્ત કરવાને માટે વધારે ને વધારે જુગાર ખેલતા પરંતુ તેનું પરિ-
ણામ ત્રિપરિત જ આવતું. તેમાં પણ મેજર શોલ્ટોની હાલત બીજી
કરતાં વિશેષ તંગ બની મર્ધ. શરૂઆતમાં તો તે દાવમાં નોટો અને
ગીનીઓ મૂકતો હતો; પરંતુ તે ખૂટી પડી અને તેને કરજ કરવું
પડ્યું. તેમ છતાંયે તેનો દાવ નહાનોસૂનો ન હતો. એથી તે વધુ ને વધુ
કરજમાં દૂધતો ગયો. કોઈ કોઈ વાર તે જીતતો પણ ખરો. પરંતુ
એથી ઉત્તેજન પામીને મોટો દાવ મૂકતો કે પાછો હારી જતો. દિવસે
તમે તેને જોયો હોય તો તેના ચહેરા ઉપર ઉદાસિનતા છવાઈ ગયેલી
દેખાય; પરંતુ પુનઃ સ્થાંજ પડે કે ઉદાસિનતાને દૂર કરવાને તે પુબ્કળ
દાર હોય અને પાછો પોતાના સાથીઓનો કરજદાર બને. એ
પ્રમાણે ડો. સોમર્ટનના મકાનમાં જુગાર ખેલનારાઓમાં તેની સ્થિતિ
સહુ કરતાં વધારે દુર્દશાજનક મર્ધ પડી હતી.

“ એક રાત્રીએ તો તે રોજ કરતાં પણ વધારે હારી ગયો.
જ્યારે તે તથા કેપ્ટન મોર્ટન રસ્તાપર લથડીયાં ખાતા પસાર થતા
પોતાના મકાન તરફ જતા હતા તે વખતે હું મારા મકાનમાં બેઠો
હતો. એ બન્ને જણા જીવગ્ન દોસ્તો હતા. જ્યારે ને ત્યારે તેઓ
સાથે જ દેખાતા. મેજર શોલ્ટો પોતાને ગયેલા નુકસાનના સંબંધમાં

ક્રેટન મોર્સ્ટનને કાંઈક કહેતો હતો.

“ ‘ મોર્સ્ટન ? બધું ખલાસ થઈ ગયું ! ’ જ્યારે તેઓ મારા મકાન આગળ આવ્યા ત્યારે શોલ્ટોના મ્હોંમાંથી નિકળેલો ઉદ્ગાર મારે કાને પડ્યો : ‘ હું સર્વસ્વ ગૂમાવી બેઠો છું. હવે મારે મારે નોકરીનું રાજીનામું આપીને અહીંથી ચાલ્યા જવા સિવાય બીજો એક માર્ગ રહ્યો નથી. ’

“ મોર્સ્ટન તેનો વાંસો ઠબકારતો બોલ્યો : “ અરે દોસ્ત ! આટલો બધો ગભરાઈ શાનો જય છે ? મારી સ્થિતિ પણ તારા કરતાં કાંઈ વધારે સારી નથી.—’

“ બસ ! એટલા શબ્દો મારે કાને પડતાં જ હું વિચારમાં પડી ગયો. એક નવીન વિચાર મારા મનમાં ઉદ્ભવ્યો. એથી હું તેમની વિશેષ વાતચીત શ્રવણ કરી શક્યો નહિ, અને તેઓ મારા મકાન પાસેથી પસાર પણ થઈ ગયા.

“ બે દિવસ બાદ મેજર શોલ્ટો એટલે દરિયાકિનારા ઉપર ફરતો મને મળી ગયો. એટલે મેં તેની સાથે વાત કરવાની હિમ્મત કરી.

“ ‘ મેજર સાહેબ ! મારે એક બાબતમાં આપની સલાહ લેવી છે. ’ મેં શોલ્ટોને કહ્યું.

“ ‘ શું છે, સ્નેહાત્મક ! શી બાબતમાં તું મારી સલાહ માગે છે ? ’ પોતાના મુખમાંની ચીરોટ હાથમાં લેતો તે બોલ્યો.

“ મેં કહ્યું : ‘ સાહેબ ! એક સ્થળે ખજાનો દાટેલો છે. તે સ્થળ મારા જાણવામાં છે. તમે એવો કોઈ વિશ્વાસપાત્ર અને હાથક માણસ મને બતાવી શકશો કે જેને હું તે સ્થળની અને ખજાનાની સહિતી આપી શકું ? અહા ! પાંચ લાખ પાઉંડની કીમતનું ઝવેરાત એક ગુપ્ત સ્થળે પડેલું છે. તે સ્થળ મારા જાણવામાં છે પરંતુ હું

અહીં કેદી તરીકે હોવાથી મારાથી તેનો ઉપયોગ કરી શકાય તેમ છે નહિ. મારી ઇચ્છા એવી છે કે જો હું કોઈ લાયક માણસને તે સ્થળ ખતાવી દઉં તો તે એ ખખનો મેળવીને તેની મદદથી મારી સજામાં શોરોધણો ઘટડો કરાવી શકે. ’

“ ‘શું કીધું, સ્મોલ ! પાંચ લાખ પાઉંડ ! ’ તે આશ્ચર્યમિત્રિત સ્વરે બોલ્યો; અને હું ગપ તો અડાવતો નથી, એ જાણવાને મારી સામે વેધક દષ્ટિએ જોઈ રહ્યો.

“ ‘હા, સાહેબ ! પાંચ લાખ પાઉંડ-તેટલી કીમતના હીંગ, મોતી, માણેક, પના, પોખરાજ, અકીક વગેરે કોઈ પણ સહેલાઈથી મેળવી શકે તેવી રીતે પડેલાં છે. વિચિત્ર તો એ છે કે તેના ખરા માલિકને અહીં આન્દામાનમાં કેદમાં સડવું પડે તેમ છે, અને જે મનુષ્ય તે સ્થળ શોધી કાઢે તેને તે રકમ મળી શકે તેમ છે. ’

“ ‘જો એમ જ હોય તો એ રકમ સરકારને સ્વાધીન કરવી જોઈએ ? ’ શોલ્ટો બોલ્યો. પરંતુ તે શબ્દો તે એટલા ધીમેથી અને એવા ભાવપૂર્વક બોલ્યો કે તેનો હેતુ હું કળી ગયો. હું જોઈ શક્યો કે ‘ પાંચ લાખ પાઉંડની તેના મન ઉપર અસર થઈ છે.

“ હું શાંતિપૂર્વક બોલ્યો: ‘ ત્યારે, સાહેબ ! એ ગુપ્ત સ્થળનો પત્તો મારે ગવર્નર-જનરલ સાહેબને આપવો એવી આપની સલાહ પડે છે ? ’

“ શોલ્ટોએ કહ્યું: ‘ ના એમ એકદમ ઉતાવળ કરી દેવાની જરૂર નથી. એવું કામ ન કરવું કે જેથી તારે પાછળથી પસ્તાવું પડે. પ્રથમ તું આ ખખનાને લગતી બધી હકીકત મને જણાવ. એ જાણ્યા પછી હું તને તારા હિતની સલાહ આપી શકીશ. ’

“ મેં તેને તમામ હકીકત કહી સંભળાવી. પરંતુ તેમાં એ

ખળતો અમે કયે સ્થળે અને કેવી રીતે છૂપાવ્યો છે એ વાતને બદલે લખતી જ હકીકત જણાવી. મારી વાત હું પૂરી કરી રહ્યો ત્યારપછી તે થોડીક વાર સુધી ઊંડા વિચારમાં પડી ગયો. પરંતુ તેના ચહેરાપરથી હું જોઈ શકતો હતો કે આ ગુપ્ત સ્થળની માહિતી સરકારને આપવાની સલાહ આપવી કે કેમ, એ આખતમાં તેના મનમાં ઝડલાંજ થયા કરતી હતી. તે પણ મોટી રકમનું નામ સાંભળીને તથા તે સહેલાઈથી મળી શકે તેમ છે, એ જાણીને લોભમાં પડી ગયો હતો.

“ ‘સ્મૈલ આ આખ : ઘણી જ અગત્યની છે. તેના સંબંધમાં કંટલોક વિચાર કરવો પડે તેમ છે.’ શેલ્ટો બોલ્યો : ‘તું કાઢને પણ આ વાત કરીશ નહિ. હું એ સંબંધમાં વિચાર કરીને તારે શું કરવું તે તને જણાવીશ.’ ”

“ તે તથા હું જૂદા પડ્યા. એ દિવસો પસાર થયા બાદ ત્રીજી રાત્રીએ તે મારી પાસે આવ્યો. તે પોતાની સાથે ફ્રેટન મોર્સ્ટનને પણ લેતો આવ્યો હતો.

“ તે બોલ્યો : ‘સ્મૈલ ! જે વાત તેં મને કરી હતી એ તું ફ્રેટન મોર્સ્ટનને પણ તારા મુખેથી જ કહી સંભળાવ.’ ”

“ મેં પુનઃ એ બંને જણાને મારો ઇતિહાસ સંભળાવ્યો. તે વખતે પણ પેકું ગુપ્ત સ્થળ તો તેમનાથી છુપું જ રાખ્યું હતું.

“ ‘સ્મૈલ સાચું જ કહે છે,’ મેનર શેલ્ટો ફ્રેટન મોર્સ્ટનને ઉદ્દેશીને બોલ્યો : ‘આ કામ કરવા જેવું છે.’ ”

“ ફ્રેટન મોર્સ્ટને કાંઈ પણ બોલ્યા સિવાય માત્ર ડોકું ધૂણાવીને જ પોતાની સંમતી આપી.

“ એટલે મેનર શેલ્ટો બોલ્યો : ‘સ્મૈલ ! હું અને આ મારા

ચિત્ર કેપ્ટન મોર્ટન તારું કામ માથે લેવાને તૈયાર છીએ. અમે એ જણ એવા નિર્ણય ઉપર આગ્યા છીએ કે આ કામમાં સરકારને કશું પણ લાગતું વળગતું નથી. માટે એ ગુપ્ત સ્થળની માહિતી ગવર્નર-જનરલને આપવાની જરૂર નથી. ખજાનાનો ખસેડકાર તું છે અને તું તારી મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે એની વ્યવસ્થા કરી શકે તેમ છે. હવે સવાલ માત્ર એટલો જ છે કે તું વ્યથને એ ગુપ્ત સ્થળ ખતાવે અને ખજાનો વ્યથને સુપ્રત કરે તેના બદલામાં તારે શું જોઈએ છે ? જો તારી શરતો અમને અનુકૂળ આવશે તો કદાચ અમે આ જોખમભર્યું કામ માથે લઈશું અને અમારાથી 'અનતું' કરીશું. ' તે શાંતપણે અને બેદરકારીના બાવપૂર્વક બોલતો હતો, પરંતુ તેની ચમકતી આંખોપરથી હું સમજી શક્યો કે તે આ કામ માથે લેવાને એકપગે થઈ રહ્યો હતો—' પાંચ લાખ પાઉંડ ' તેના મગજમાં રમી રહ્યા હતા.

“ હું પણ થોડા વખતમાં આ કેદખાનામાંથી મુક્તિ મેળવીશ, એની કલ્પનાથી ઉત્કેષાઈ ગયો. પરંતુ મેં પણ તેની માફક જ હું પેટે અને બેદરકારીપૂર્વક કહ્યું: ' મારી શરત માત્ર એટલી જ છે કે તમારે મને તેમ જ મારા ત્રણ સાથીઓને આ કેદખાનામાંથી મુક્ત કરાવવા અને એ ખજાનાની પેટી જેવી ને તેવી અમને સોંપવી. પછી અમે તેના ચારને બદલે પાંચ લાગ કરીને, એકેકે લાગ અમારે માટે રાખીશું અને પાંચમો લાગ તમને આપીશું. તે તમારે બેએ વહેંચી લેવો. '

“ ‘બસ ! પાંચમો જ લાગ !’ શીટો બોલ્યો: ‘ અમારી મહેનત તથા તેમાં સમાયેલા જોખમનો એ કાંઈ યોગ્ય બદલો ગણાય નહિ. ’

“ પાંચમા લાગના એક લાખ પાઉંડ થયા. તમને દરેકને પચાશ

પચાસ હજાર પાઉંડ મળી શકશે, એ કાંઈ નહાની રકમ નથી. ' મેં સ્પષ્ટિકરણ કર્યું.

“ ‘પણુ અમે તને કેવી રીતે મુક્ત કરાવી શકીએ ? તું જાણે છે કે તને આ બેટમાંથી મુક્ત કરાવવાનું કામ રહેતું નથી.’ શોલ્ટોએ મુસ્કેલી દર્શાવી.

“ ‘મારું તો એમ માનવું છે કે એ કામ બહુ જ રહેતું છે.’ મેં કહ્યું: ‘મેં એ બાબતનો પૂરો વિચાર કરી જોયો છે. માત્ર અમને મુસ્કેલી એટલી નડે છે કે અહીંથી નહાસી જવાને માટે અનારી પાસે સારો મછવો નથી. તેમ જ દરિયાપર જેટલા દિવસો વિતાડવા પડે તેટલા દિવસો સુધી ચાલે તેટલો ખોરાક નથી. કુત્રક્તા કે મન-મમાં પુષ્કળ યાદો કિવા સારો હોડીઓ મળી શકે તેમ છે. તમારે માત્ર એક યાદ અમારે ખર્ચે ખરીદીને તેમાં ખોરાકનો પૂરતો સામાન ભરીને અહીં લાવવી. અમે રાત્રીના વખતે તેમાં ચડી બેસીશું. એટલે તમારે અમને હિંદુસ્તાનના એકાદા બંદરે ઉતારી દેવા પડ્યા તમારા ઉપરની જોખમદારી ટળી જાય છે, ત્યારબાદ પુનઃ જો અમે પકડાઈ જઈએ તો તે માટે તમે જોખમદાર નહિ.’

“ ‘એ વાત તો ખરી, પરંતુ જો એક જ જણ હોત—’ શોલ્ટો બોલ્યો.

“ ‘કાં તો અમે ચારે નહિ તો એકે નહિ.’ મેં કહ્યું: ‘અો સોગત બાધેલા છે. તે સોગત અમે તોડી શકીએ તેમ નથી. એ ખજનાનો ઉપભોગ અમે ચારે જણા કરી શકીએ તો જ અમારે કરવો, નહિ તો નહિ.’

“ ‘શોલ્ટો કેપ્ટનને ઉદ્દેશીને બોલ્યો: ‘સાંભળ્યું, મોર્ટન ! સ્મૈલ પોતાના વચનથી ફરે તેવો માણસ નથી. તે પોતાના મિત્રોને છોડી નહિ જ દે. હું ધરું છું કે તેના ઉપર આપણે પણ વિશ્વાસ રાખી શકીશું.’

“ ‘આ કામમાં જોખમ મોટું છે,’ મોસ્ટર્ટન બોલ્યો: ‘પણ આપણને પચાશ પચાશ હજાર રૂપીઆ મળી શકે તેમ હોવાથી જ હું તમારી સાથે મળતો થાઉં છું. કેમકે એથી આપણને નોકરીમાંથી રાજીનામાં આપવાની જરૂર પડશે નહિ.’ ”

“ ‘વારૂ, રમેશ !’ મેન્ડર શોલ્ટો બોલ્યો: ‘તારું કામ કરવાને અમે કુબૂદ્ધ છીએ. પરંતુ પ્રથમ તારી વાત ખરી છે કે ખોટી તે નક્કી થવું જોઈએ. તું મને એ ગુપ્ત સ્થળ બતાવ: એટલે હું રજા લાઇને હિંદુસ્તાનમાં જઈ અતે એ ખગ્નનો હજી પણ ત્યાં પડેલો જ છે કે કેમ, તથા તેમાં તું જણાવે છે તેટલું કચેરાત છે કે નહિ તેની તપાસ કરી આવું.’ ”

“ ‘એમ ઉતાવળા ન થાઓ.’ તેની આતુરતા જોઈને હું વિશેષ દૃઢ થતો બોલ્યો: ‘મારે આ બાબતમાં મારા ત્રણ દોસ્તોની પણ સલાહ લેવી જોઈએ. કેમકે મં તમને પ્રથમથી જ જણાવ્યું છે કે કાં તો અમે ચાર નહિ તો એકે નહિ !’ ”

“ ‘રમેશ ! તું તદ્દન ભલો આદમી લાગે છે !’ તે બોલ્યો: ‘એ ત્રણ કાળા આદમીઓને માટે આટલી બધી ચિંતા કરવાનું તારે શું કારણ છે ?’ ”

“ ‘કાળા કે ગોગ ગમે તેવા હોય !’ હું બોલ્યો: ‘પરંતુ અમે ચારે જણાએ સાથે મળીને આ કામ કરેલું છે. મેં તેમને વચન આપેલું છે. એટલે હું મારા વચનનો ભંગ કરીને તેમનાથી જુદો પડવા નથી માગતો.’ ”

“ છેવટે જ્યારે તેમણે મને મક્કમ જોયો એટલે મારી બાતને સ્વીકાર કરીને તેઓ ચાલ્યા ગયા.

મકરણ ૩૫ મું.

પસાયન.

“બીજી વખતે અમે મળ્યા તે વેળાએ અબ્દુલખાન, હોસ્ત-
અકબર અને મહમદસિંઘ પણ હાજર હતા. અમે જાણ્યાએ પુનઃ બધું નક્કી કર્યું અને છેવટના ઠરાવ ઉપર
આવ્યા. જે નકશા અમારી દરેકની પાસે હતા, તેવોજ નકશો ચિત-
રીને એક મેજર શોલ્ટોને તથા એક કેપ્ટન મોર્સ્ટનને આપવાનું
ઠરાવ્યું. મેજર શોલ્ટોએ અમુક માસની રજા લઈને હિંદુસ્તાનમાં
જવું, આગ્રાના જૂના કિલ્લામાં જઈને ખજાનાની તપાસ કરવી, જે
તે પેરી સહીસલામત મળી આવે તો ત્યાં ને ત્યાં રહેવા દઈને તેણે
પુનઃ કલકત્તા કિંવા મદ્રાસ આવીને એક યાટ ખરીદી તેમાં બેઠતાં
સાધનો રાખીને તેને આનંદમાનના ટાપુના રટલાંડ બેટપર લાવવી.
તે યાટમાં બેસીને અમારે પસાર થઈ જવું, અમે હિંદુસ્તાનના
એકાદા બંદર પર ઉતરી જઈએ એટલે શોલ્ટોએ પુનઃ પોતાની
નોકરીપર હાજર થવું અને તે પછી કેપ્ટન મોર્સ્ટનને રજા લઈને
આગ્રા આવવું. અમારે ચાર જણાએ પણ આગ્રા જઈને કેપ્ટનની
રાહ જોવી, ત્યાં કેપ્ટન આવી પહોંચે એટલે પેલા ઝવેરાતનાં પાંચ
લાગ પાડવા. તેમાંથી અડધા લાગ અમારે રાખવો અને પાંચમો
લાગ કેપ્ટન મોર્સ્ટનને આપવો, તે લઈને કેપ્ટન મોર્સ્ટનને આનંદ-
માનમાં આવીને તેમાંથી અર્ધોઅર્ધ મેજર શોલ્ટોને વહેંચી આપવો.

આ પ્રમાણે ઠરાવ કરીને તેનો ભંગ નહિ કરવાના અમે છએ જણાએ સોગન ખાધા. આખી રાત્રીનો ઉગ્મગરો કરીને મેં એ નકશા અગા-
ઉના જેવા જ ચિતર્યા. તે દરેક ઉપર મેં, અબ્દુલ્લાખાને, દોસ્ત-
અકબરે અને મહમદસિંઘે સહીઓ કરી અને એક મેજર શેલ્ટોને
તથા એક કેપ્ટન મોર્સ્ટને આપ્યો.

“ ગૃહસ્થો ! કદાચ મારી હકીકતથી તમને કંટાળો આવતો
હશે; તેમ જ મી. જોન્સ પણ મને પોલિસચોક્કી ઉપર લઈ જવાને
અધીરા બની રહ્યા હશે; એટલે હવે બાકીની હકીકત હું બનશે ત્યાં
સુધી ટુંકાણુમાં જ તમને કહી સંભળાવીશ. બદમાશ શેલ્ટો રજા
લઇને હિંદુસ્તાન ગયો, પણ તે ગયો તે ગયો જ; પુનઃ આન્દામાનમાં
તેનાં દર્શન થયા નહિ. હિન્દુસ્તાનથી ઇંગ્લાન્ડ જનારી એક મેલ
બોટનાં ઉતાડ્યોનાં નામની યાદી એક વર્તમાનપત્રમાં છપાયેલી
હતી. તે યાદી કેપ્ટન મોર્સ્ટને મને બતાવી. તેમાં મેજર શેલ્ટોનું
નામ પણ હતું. એ ઉપરથી હું સમજી શક્યો કે તે ખજનો લઇને
ઇંગ્લાન્ડ પસાર થઈ ગયેલો હોવો જોઇએ. વળી એવા પણ સમાચાર
મળ્યા કે તેનો કાફો મરી જવાથી તેને કાકાનો વારસો મળવાને લીધે
તેણે પોતાની નોકરીનું પણ રાજીનામું આપી દીધું હતું. હા! તે અમને
પાંચેને દગો કરીને આલસતો થયો હતો. થોડા દિવસ બાદ કેપ્ટન
મોર્સ્ટને રજા લઇને આગ્રા ગયો; પરંતુ ત્યાં તેને ખજનો ગૂમ
થયેલો માલૂમ પડ્યો. મારી કલ્પના ખરી પડી એ બદમાશ એક
પણ શરતનું પાલન કર્યા સિવાય અમને વિશ્વાસઘાત કરીને ખજનો
ચોરી ગયો ! તે જ દિવસથી મારા મનમાં વેરની ધૂન મચી રહી.
દિવસના ચોવીશે કલાક વેર, વેર ને વેર જ મારા મનમાં રમી રહ્યું.
મને કશું પણ સજતું ન હતું. ક્યારે મેજર શેલ્ટોને મળું અને તેનો

જ્ઞાન લઉં, એમ જ મને થયા કરતું હતું. મારા કૃત્યના બદલામાં કાયદો મને શી સજા ફરમાવશે તેની મને પરવા ન હતી. મારે ફાંસીને લાકડે લટકવું પડશે, તેની પણ દરકાર ન હતી. મારા મનમાં માત્ર એક જ વિચાર રમી રહ્યો હતો કેઈ પણ ઉપાયે અહીંથી નહારી જવું, મેજર શોલ્ટોને શોધી કાઢવો અને તેને તેના વિશ્વાસઘાતનો વાજખી બદલો આપવો ! એ વખતે આગ્રાનાં ખજાનાની પ્રાપ્તિના કરતાં મેજર શોલ્ટોને કાપી નાંખવાની ઈચ્છામારા મનમાં દૃઢ થઈ હતી.

“ મારો સ્વભાવ વિશેષ આગ્રહી છે. એક વખત જે કામ હાથમાં લીધું તેને પાર પાડ્યા સિવાય ન રહેવું, એ મારી પ્રકૃતિ છે. એટલે મારી આ ઈચ્છાને પાર પાડવાની પણ હું તક શોધ્યા કરતો હતો. પરંતુ ઘણાં વર્ષો પર્વત મારે યોગ્ય પ્રસંગની રાહ જોઈને અનંદામાનમાં સંગડવું પડ્યું. મેં તમને અગાઉ જણાવ્યું છે કેડો. સોમર્ટનને ત્યાં રહીને મેં દવાઓ સંગ્રહી જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. એક વખત એવું બન્યું કે ડો. સોમર્ટન તાવથી પથારીવશ બની ગયો હતો. તે વખતે કેદીઓમાંના કેટલાક તે બેટના એક જંગલી માણસને લઈને અમારા દવાખાનામાં આવ્યા. એ જંગલી માણસ મોતની અણી ઉપર હતો. ડોક્ટર તેને તપાસી શકે તેમ હતું નહિ. એટલે મેં જ તેને તપાસ્યો અને દવા શરૂ કરી. મારા પ્રારબ્ધના જોરથી કે પછી તેની આયુષ્ય-મર્યાદા પૂરી થઈ નહિ હોય, તેથી તે બેએક મહિનામાં સાજો થઈ ગયો. મેં તેની જે આકરી કરી હતી તેને લીધે તેનું દિલ મારી તરફ આકર્ષાયું અને તે પુનઃ જંગલમાં પોતાના સાથીઓની પાસે જવાને બદલે મોટે ભાગે મારી પાસે રહેવા લાગ્યો. તે મારી સાથે ઘણો જ હળી ગયો. હું તેની કનેથી તેની ભાષા શીખી ગયો. એથી અમારી બેની વચ્ચે ગાઢ મૈત્રી થઈ.

“ એનું નામ ટોંગો હતું. તેને ખલાસીના કામનો સારો અનુભવ હતો. તે પોતાની માલિકીનો એક મોટો મછવો પણ ધરાવતો હતો. મને જણાવ્યું કે તે મારી સાથે પુબ્કળ હળી ગયો છે અને હું જે કહું તે કરવામાં તે આનાકાની કરે તેમ નથી; એટલે મેં તેની મદદથી કેદમાંથી મુક્તિ મેળવવાનો વિચાર કર્યો. મેં મારો વિચાર તેને જણાવ્યો; યુરોપ અને અમેરિકાની મોટી મોટી વાતો કરી. મારી વાતો સાંભળીને તે લલચાયો અને મારી સાથે આવવાને તૈયાર થયો. અમારે કેવી રીતે પલાયન થઈ જવું તેની યોજના અમે નક્કી કરી. હું જે રથજો રહેતો હતો ત્યાંથી થોડેક દૂર એક જૂનો પડી ગયેલો ડકો હતો. એ ડકો ઉપયોગમાં લેવામાં આવતો નહિ હોવાથી ત્યાં કાંઈ પહેરેગીર ભાગ્યે જ રહેતો હતો. તે ડકા ઉપર રાત્રે તેનો મછવો લાવવાની મેં ટોંગાને સૂચના કરી. તેમ જ મછવામાં મીઠા પાણીનાં ચાર-પાંચ પીપ, નાળીયેર, બટાટા અને આટો પણ રાખવાનું સૂચવ્યું.

તે કદમાં ડિંગણો હતો; પરંતુ હિંમતખાજ અને વફાદાર હતો. એના જેવો વફાદાર સાથી મને બીજો ભાગ્યે જ મળી શક્યો હોત. જે રાત્રે મેં પલાયન થવાનો વિચાર કર્યો હતો તે રાત્રીએ તેણે પોતાનો મછવો તમામ સાધનો સાથે પેલા જૂના પડી ગયેલા ડકા પાસે હાજર કર્યો. મેં ધાર્યું હતું કે ત્યાં કોઈ પહેરેગીર નહિ હોય. કેમકે રોજ ત્યાં પહેરેગીર રહેતો ન હતો. પરંતુ દુર્ભાગ્યે જોગાનજોગ એવો બન્યો કે તે રાત્રીએ એક પકાણુ જાતનો સિપાઈ ત્યાં ચોકી કરતો બિભો હતો. એ પકાણુને ને મારે શરૂઆતથી જ અણુખનાવ હતો. બ્યારે બ્યારે તેને પ્રસંગ મળ્યો હશે ત્યારે ત્યારે તે મારું અપમાન કર્યા સિવાય કે મને ગાળો દીધા સિવાય રહ્યો નહિ હોય. મારા મનમાં પણ એના ઉપર ખૂબ દાઝ બરાઈ રહી હતી. એ દાઝ વાળવાનો

પ્રમંગ આજે મને અનાયાસે જ પ્રાપ્ત થયો. અહા ! જાણે કુદરતે જ મને આ ખેટમાંથી પલાયન થઈ જતાં પહેલાં એ પકાણુને તેના મારી પ્રત્યેના તિરસ્કારનું ફળ ચખાડવાની મને તક આપી હોય એમ લાગ્યું. તે દરિયા સામે મ્હોં કરીને કિનારા ઉપર ઊભો હતો. તેના ખભા ઉપર ભરેલી ખંઘૂક ટેકવેલી હતી. તેની પીઠ મારી તરફ હોવાથી તે મને જોઈ શકે તેમ ન હતું. મારી પાસે કશું પણ હથિયાર ન હતું. એટલે જો એકદો કાળમીન પાણો મળી આવે તો તેના વડે તેનું માથું ભાંગી નાખું, એવો વિચાર કરીને મેં આસપાસ જોયું. પરંતુ એક નહાનો પત્થરો પણ જોવામાં આવ્યો નહિ.

“ તે જ વેળાએ એક વિચિત્ર વિચાર મારા મનમાં રકુર્યો અને મને હથિયાર મળી આવ્યું. હું જમીન ઉપર ખેસી ગયો; અને મારો લાકડાનો પગ મેં છોડી નાંખીને હાથમાં પકડ્યો. એક પગે મારાથી ચાલી શકાય તેમ ન હતું. એટલે ત્રણ ફૂટે હું તેની નજીકમાં જઈ પહોંચ્યો. મારા ફૂટકાના અવાજથી તે મારી તરફ ફર્યો અને મારી સામે ખંઘૂક તાકીને ફેડે તે પહેલાં મેં લાકડાનો પગ એટલા જોરથી તેના કપાળમાં માર્યો કે તે ધડાક લઈને જમીન ઉપર પડી ગયો. હું પણ તેની સાથે જમીન પર પડી ગયો. કેમકે એક પગે હું મારું સમતોલપણું રાખી શક્યો નહિ. પરંતુ ત્યારે હું ખેડો થયો ત્યારે મેં તેને મરણ પામેલો જોયો. પુનઃ લાકડાનો પગ ચડાવીને તેની ખંઘૂક લઈને હું મજબા તરફ ચાલ્યો. હું મજબામાં ચડી ખેડો અને એક કલાકમાં તો અમે દરિયાપર કેટલેય દૂર જઈ પહોંચ્યા. ટોંગો એ મજબામાં પોતાની ધરવખરીનો તમામ સામાન લાવ્યો હતો. તેમાં બીજી બીજી સાથે વાંસડાનો એક લાંબો ભાલો તથા સાદડીઓ હતી. મેં એ ભાલા ને સાદડીઓની મદદથી મજબાનો

સદ બનાવ્યો અને પવન અનુકૂળ હોવાથી અમે આનંદામાનના ટાપુઓથી દૂર ને દૂર પહોંચી ગયા. અમે નસીબ ઉપર આધાર રાખીને દશ દિવસ સુધી તો દરિયાપર આમતેમ રખડ્યા કર્યું. પરંતુ અગીયારમે દિવસે અમારા નસીબે અમને ચારી આપી. એક વહાણે અમને જોયા, એટલે અમારી તરફ આવીને તેના કમાને અમને વહાણમાં લઈ લીધા. એ વહાણ મલાયાના મુસલમાન જાત્રાળુઓને લઈને સિંગાપોરથી જીડાહ તરફ જતું હતું. એ જાત્રાળુઓ રમુજ સ્વભાવના હતા એટલે હું તથા ટોંગે થોડા દિવસમાં જ તેમની સાથે મળી ગયા. એ લોકોનો સ્વભાવ એટલો સારો હતો કે અમે કોણ છીએ, ક્યાંથી આવ્યા, કેવી રીતે દરિયામાં ભૂતા પડ્યા એ વિશે તેમણે એક પણ પ્રશ્ન કર્યો નહિ. નહિ તો તેમના પ્રશ્નોનો અમારા તરફથી સંતોષકારક ખુલાસો ન મળ્યો હોત તો પુનઃ અમે આનંદામાનના ટાપુઓમાં પહોંચી ગયા હોત અને બંદૂકની ગોળીવડે વિધાઈ ગયા હોત. હું તો આ વહાણ અમને મળી જવામાં એક કુદરતી સંકેત અને ઇશ્વરની કૃપા જ સમજી છું. એમ કરતાં કેટલાક મહિનાની સફર બાદ અમે પુનઃ જમીન ઉપર પગ મૂક્યો અને હવે મને પૂર્ણપણે મારી સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થઈ છે, એમ મને લાગ્યું.

મકરણ ૩૬ મું.

જોનાથનના કથાનકની પૂર્ણાલ્પતિ.

“

જી મીનપર ઉતયાં બાદ મને તથા મારા વફાદાર સાથી ટોંગોને કેવાં કેવાં સંકટો પડ્યાં, અમે ક્યાં ક્યાં રખડ્યા, એ બધું જો હું તમને કહેવા બેસું તો અહીં ને અહીં સહવાર પડી જાય પણ તેનો આરો આવે નહિ. અમે આ દુનિયાના વિશાળ પટ ઉપર અહીંથી તહીં રખડવા લાગ્યા. પરંતુ કાંઈક નહિ ને કાંઈક એવો અંતરાય નડતો કે લાંડન આવવાની મારી ઇચ્છા સફળ થઈ શકતી નહિ. તદ્દપિ એ તમામ સમય દરમિયાન જે ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવાને હું આનંદમાનના ટાપુમાંથી નહારી આવ્યો હતો તે ઉદ્દેશને હું વિસરી ગયો ન હતો. મને રાત્રીએ નિદ્રામાં પણ શોલ્ડોનાં જ સ્વપ્નાં આવતાં. સેંકડો વખત મેં સ્વપ્નેમાં શોલ્ડોને મારી નાખ્યો હશે. પરંતુ જ્યેષ્ઠ વર્ષ પહેલાં અમે છેવટે ઈંગ્લાંડમાં આવી પહોંચ્યા. શોલ્ડો કયે સ્થળે રહે છે એ શોધી કાઢવામાં મને વિશેષ મુશ્કેલી નડી નહિ. તેના મકાનનો પત્તો મળ્યા બાદ તેણે આગ્રાના ખજાનાવાળા ઝવેરાતને વેચીને તેની રાશ્ટ્ર રકમ કરી લીધી છે કે તે ખજાનો હજી એમનો એમ આગ્રા છે એ જાણવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો. મેં એક માણસની સાથે દોરતી કરી. હું તેનું નામ આપીશ નહિ. કેમકે તેણે દોરતીના હક્કમાં મને મારા કાર્યમાં મદદ કરી છે. તેને પણ મારી સાથે ફસાવવાની મારી ઇચ્છા નથી. તે માણસદ્વારા મારા જાણવામાં આવી શક્યું કે હજી એ ખજાનો જેવો ને તેવો આગ્રા

જ હતો. તે પછી કોઈ પણ યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરીને એક વખત શોલ્ટોની રમર મુલાકાત લેવાનો મેં વિચાર કર્યો. પરંતુ એ પણ કાંઈ કાંચા ન હતો. તેણે મને જોયો હોય કિંવા હું આનંદામાનમાંથી નહાસી ગયો છું એવા તેને ખબર પડી હોય—ગમે તે હોય, પરંતુ તે બહુ જ સાવધ રહેતો હતો. તેણે પોતાના રક્ષણને માટે એ મજબૂત પહેલવાનોને રાખેલા હતા. તે ઉપરાંત તેના એ દીકરાઓ તથા એક ખીદમદગાર પણ તેનું રક્ષણ કરવાને તૈયાર હતા. એટલે મારો લાગ ફાવી શકતો નહિ.

“ પરંતુ એક દિવસે મને એવા સમાચાર મળ્યા કે મેજર શોલ્ટો પથારીવશ છે અને તે મરવાની આણી ઉપર છે. તે મારા સકંઠમાંથી સહિસલામત છટકી જશે અને મારું વેર પૂર્ણ કરવાની ખારી પ્રતિજ્ઞા એમની એમ રહી જશે એવા વિચારથી દિવાનો બનેલો હું પોન્ડીચેરી લોજના ભાગમાં થઈને તેના સૂવાના ઓરડાની બારી પાસે ગયો. તે બોંયતળાયે સૂતો હોવાથી ત્યાં જવામાં મને મુશ્કેલી પડી નહિ. મેં બારીના કાચમાંથી દ્રષ્ટિ કરી તો શોલ્ટોને બિછાના ઉપર પડેલો જોયો. તેના એ દીકરાઓ તેની બન્ને બાજુએ બિછાનાપર બેઠેલા હતા. મેં બારીમાંથી અંદર દાખલ થઈને તેના એ દીકરાના હાથમાંથી પણ મેજર શોલ્ટોનો જાન લેવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ તે જ વખતે તેનાં જડબાં બંધ થઈ ગયાં—તે મરી ગયો. તો પણ કેટલોક સમય સુધી હું બહાર સંતાઈ રહ્યો. મોડી રાત્રે જ્યારે તેના ઓરડામાં કોઈ ન હતું અને તે એકલો બિછાના ઉપર પડેલો હતો ત્યારે હું એ ઓરડામાં ગયો. તેણે આગ્રાનો ખાખનો કચે સ્થળે છપાવ્યો છે એ બાબતની કોઈ સ્થળે નોંધ કરી છે કે નહિ એ જાણવાના હેતુથી તેના કાગળો મેં તપાસી જોયા. પરંતુ તેમાં મને સફળતા મળી નહિ. એટલે હું ત્યાંથી પસાર થઈ ગયો. પસાર થઈ

જતા પહેલાં એક વિચાર મારા મનમાં આગ્યો. હું આ માણસ પ્રત્યેનું મારું વેર વાળી શક્યો ન હતો, તદ્દપિ મારા તેના તરફના તિરસ્કારનું એક ચિહ્ન વ્યક્ત કરવું અરૂં. એટલે મેં એક કાગળના કકડા ઉપર ‘ ચાર જણની સહી ’ એટલા શબ્દો લખીને તે કકડા શેઢેલોની છાતી ઉપર મૂક્યો. હવે મને કાંઈક શાંતિ વળી, કારણ કે મને લાગ્યું કે જો હું પુનઃ મારા ત્રણ પંજાબી સાથીઓને મળું તો મેં આપણા તિરસ્કારનું ચિહ્ન વ્યક્ત કરેલું છે એમ હું તેમને કહી શકું તેમ હતું. હું કબૂલ કરું છું કે તમને મારું આ વર્તન હાર્ય-જનક અને છોકરાંની રમત જેવું લાગશે. પરંતુ અમને ભૂટી લેનાર અને વિશ્વાસઘાત કરનાર એ પાછા માણસના આત્માને એમનો એમ કબરમાં શાંતિપૂર્વક આરામ લેવા દેવાનું મને પશંદ પડ્યું નહિ. એટલું કરીને હું ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

“ અમારી પાસે પૈસા ન હતા, તેમ હું ઝાઝું ભણેલો ન હતો, કિંચિત્ કારખાનાના કામનો મને અનુભવ ન હતો કે હું કોઈ ઠેકાણે નોકરી કરીને પૈસા પેદા કરી શકું. એટલે મારા મનમાં એક નવીન ધંધો કરવાનો વિચાર રુકુર્યો હતો. તમે જાણો છો કે ટોંગોના જેવા ઈંગણા અને વિચિત્ર દેખાવના માણસો આપણા દેશમાં કાંઈએ ભાગ્યે જ જોયા હશે. એટલે તેનું પ્રદર્શન કરીને અમે પૈસા એકઠા કરતા. ટોંગો કાચું ને કાચું માંસ કરડી ખાતો તથા પોતાનો જંગલી નાચ કરતો. એ જોઈને લોકોને આશ્ચર્ય અને રમુજ ઉપજતો અને અમને ગુજરાન જોગ પૈસા મળતા. જો કે તે દરમિયાન પોન્ડીચેરી લોન્ડની ખપ્પર તો હું રાખ્યા જ કરતો હતો. કેટલાંક વર્ષો પસાર થઈ ગયાં, પરંતુ જાણવાજોગ સમાચાર મળ્યા નહિ. માત્ર શેઢેલોના દીકરાઓએ ખજાનાની શોધને માટે આગની તમામ જમીન ખોદી નાખી

છે એટલા સમાચાર મળ્યા હતા. હવે જેને માટે અમે આટલા બધા દિવસ રોકાયા હતા તેની લાજ મળી. મને જણાવવામાં આવ્યું કે બળનનો પતો લાગ્યો છે અને તે મકાનને મથાળે મી. આર્થોલોમ્યુ શોલ્ટોની રાસાયનિક પ્રયોગશાળાના ઓરડા ઉપર આવેલા કાતરીયામાં પડેલા છે. હું જરી પણ દીઠ કર્યા સિવાય સમાચાર મળ્યા તે જ રાત્રીએ પોન્ડીચેરી લોજમાં આવ્યો. મેં મી. આર્થોલોમ્યુની પ્રયોગશાળા જોઈ પરંતુ ત્યાં ચડવાનો એક પણ લાગ મારા જેવામાં આવ્યો નહિ. પરંતુ જાપરાને મથાળે એક ગુપ્ત દ્વાર હોવાનું તથા મી. શોલ્ટો રાત્રે કેટલા વાગે વાળું કરે છે, તે મારા જણવામાં હતું. એટલે મને લાગ્યું કે ટોંગોની મદદથી એ કામ સહેલાઈથી બની શકશે. હું તુરત લાંડન ગયો અને ટોંગોને તેડી લાવ્યો. સાથે એક લાંબું દોરડું પણ લેતો આવ્યો. તે બિલાડીની માફક એક પાણીના નળ વાટે જાપરાપર ચડી ગયો અને પેલા ગુપ્ત દ્વારમાંથી અંદર દાખલ થયો. પરંતુ આર્થોલોમ્યુ શોલ્ટોના દુર્ભાગ્યે તે દુજી પણ પોતાની પ્રયોગશાળામાં જ હતો. ટોંગોનો નતિસ્વભાવ તેને જોઈને ઉછળી આવ્યો અને પોતાના ઝેરી શસ્ત્ર વડે તેણે બિચારા આર્થોલોમ્યુને બેળન કરી દીધો. હું દોરડા વાટે એ ઓરડામાં દાખલ થયો ત્યારે ટોંગાએ પોતે જાણે એક મહત્ત્વનું કાર્ય બળનનું હોય એવી રીતે ગર્વાનંદપૂર્વક મેં તેને બિલેલો જોયો. તેને એમ પણ લાગેલું કે તેના એ કાર્યથી હું ખૂશ થઈશ. એથી મેં જ્યારે તેને દોરડા વડે માર્યો અને તેના ઉપર ગાળોનો વર્ષાદ વરસાવ્યો ત્યારે તે આશ્ચર્યચકિત બની ગયો. કેમકે તેણે આપડાએ તો મારી પાસેથી શાહ-બાસીની આશા રાખેલી ! આ વખતે પણ આપ્રાનો બળનો તેના ખરા હક્કદારને મળ્યો છે એમ દર્શાવવાને ' ચાર જણાની સહી ' એ

શબ્દો એક કાગળના કકડા ઉપર લખીને ટેબલપર મૂકવાનું હું ભૂલ્યો નહિ. પછી પ્રથમ પેટીને દોરી વડે નીચે ઉતારીને હું પણ દોરી વાટે સરકાને નીચે ઉતરી પડ્યો. ટોંગોએ દોરકું ઉપર ખેંચી લીધું, પ્યારી બંધ કરી દીધી અને તે જે માર્ગે ગયો હતો તે રસ્તે થઇને પુનઃ નીચે આવ્યો.

“ ગૃહસ્થો ! હવે મારે તમને કંઈ પણ વિશેષ જણાવાનું રહ્યું હોય એમ મને લાગતું નથી. એક ખતારી પામેથી ઓરોરા સ્ટીમ-લોંચની ઝડપના અંબધમાં મારા સાંભળવામાં આવ્યું હતું. એટલે નહારી જવાને માટે એ લોંચ ફીટ ઉપયોગમાં આવી શકશે એમ મેં ધાર્યું હતું. મેં સ્મિથની સાથે અગાઉથી જ ગોઠવણ કરીને તેને અમુક રકમ આપી હતી તથા જો તે અમને અમારા વહાણ ઉપર સહી-સલામત પહોંચાડી દે તો તેને મોટી રકમ આપવાનું જણાવ્યું હતું. અક્ષયજી તેના મનમાં અમારા માટે કાંઈક શંકા તો ગઇ જ હતી. તદ્દપિ એને મં મારો ગુપ્ત ભેદ જણાવ્યો ન હતો. ગૃહસ્થો ! આ બંધું મેં તમને કહ્યું તે અક્ષરેઅક્ષર સત્ય છે. તમે મારા સાથીને મારી નાખ્યો છે અને મને પરહેજ કર્યો છે; એથી તમારા માટે મારા મનમાં કશી પણ લાગણી કે માન ન જ હોય એ સ્વાભાવિક છે. અર્થાત્ મેં આ બંધું કાંઈ તમારા પ્રત્યેની માનબુદ્ધિને લીધે કિંવા તમારા અંતો-પને માટે જણાવ્યું છે એમ ન માનશો. મને લાગ્યું કે હવે જ્યારે મારો અંત આવી ચૂક્યો છે અને આમાંથી છૂટી શકવાનો એક પણ માર્ગ રહ્યો નથી, ત્યારે મારે સાચેસાચી હકીકત જણાવી દેવી એવો મને વિચાર થયો. એથી કાયદો મને ગમે તેવી સજા ફરમાવે, તો પણ તમે એટલું તો જોઈ શક્યા હશે કે મેંજર શોલ્ટો એક ગૃહસ્થ અને અંગ્રેજ બન્યો હોવા છતાં પણ તેનું વર્તન અમારી

તરફ અતિ નિંદનીય હતું. તેમ જ હવે તમારી ખાત્રી થઈ હશે કે તેના દીકરા આર્થોલોમ્યુનું ખૂન મેં કર્યું ન હતું તેમ જ તેનું ખૂન કરવાનો મારો ઈરાદો પણ ન હતો.”

“તમારો વૃતાંત અપ્રતિભ અને આકર્ષક છે, એમાં તો શક નહિ.” શેરલોક હોમ્સે કહ્યું: “જેટલો આ દેસના બેદને ઉકેલવામાં અને રસ પાડો હતો તેટલો જ રસ તમારો વૃતાંત સાંભળવામાં પણ પાડો છે. પરંતુ મેજર શોલ્ટોનું મૃત્યુ થયા પછીની હકીકત તો મારા જાણવામાં આવી જ હતી. માત્ર જે દોરડા વડે તમે આર્થોલોમ્યુની પ્રયોગશાળામાં ચક્રા હતા તે દોરડું તમે લાવ્યા હતા એ મારા જાણવામાં ન હતું. હું એમ ધારતો હતો કે એ દોરડું તમને પોન્ડીચેરી કોજમાંથી જ મળી આવ્યું હશે. વાર, પણ મેં તો ધાર્યું હતું કે ટાંગોએ તેનાં ઝેરી તીર ગૂમાવ્યાં છે. કારણ કે તીરનું લાથું મને પ્રયોગશાળામાંથી હાથ લાગ્યું હતું, ત્યારે પછી તેણે સ્ટીમલોન્ચપરથી એક તીર અમારા ઉપર ફેંક્યું હતું તે ક્યાંથી આવ્યું ?”

“એણે પોતાનાં બધાં ઝેરી તીર ગૂમાવ્યાં હતાં એ વાત ખરી, પરંતુ આર્થોલોમ્યુને એક તીર માર્યા બાદ બીજું તીર તેણે ભૂંગળીમાં ખોસી રાખ્યું હતું. એ એક જ તેની પાસે રહી ગયું હતું.” સ્મોલે ખુલાસો કર્યો.

“ખરેખર ! ખરેખર !” શેરલોક હોમ્સે કહ્યું: “એ વિચાર મને ન આવ્યો એટલી મારી ભૂલ થઈ ખરી.”

“હવે એકે મુદ્દા વિષે પ્રશ્ન કરવાનો રહી ગય છે ખરો ?” જોનાથન સ્મોલે પ્રશ્ન કર્યો.

“ના, હું નથી ધારતો કે હવે કાંઈ વિશેષ જાણવાનું બાકી રહ્યું હોય. સ્મોલ ! તમે જે સત્ય હકીકત મને જણાવી તે માટે હું

તમારો આભાર માનું છું” શેરલોક હોમ્સે શિષ્ટાચાર કર્યો.

“મી. શેરલોક હોમ્સ !” એથેલની જોન્સ બોલ્યો: “તમને આવા ભેદી ગુન્હા ઉકેલવાનો શોખ છે એ અમે જાણીએ છીએ અને આ ગુન્હામાં તમે જે મદદ કરી છે તે માગથી બૂલી જવાય તેમ નથી. મેં તમારી તથા તમારા મિત્ર ડૉ. વોટસનની મરજી સાચવવાને અત્યારસુધી તો તમારી ધમ્મજાનરૂપ વર્તન રાખ્યું છે. પરંતુ હવે મારે મારી ફરજને આધીન થવું જોઈએ. જ્યારે આ આપણા કથાકાર મહાશયને પોલીસ ચોકીપર તાળાચાવી નીચે સુરક્ષિતપણે હું જોઈશ ત્યારે જ મને શાંતિ વળશે. ગાડીને નીચે થોભાવી છે અને બે પોલીસ સર્જન્ટોને પણ રોક્યા છે. એટલે હવે હું રજા લઉંશ. તમે જન્નેએ મને ડરેલી મદદ માટે હું તમારો જન્નેનો આભાર માનું છું. પણ હજી કેસ ચાલશે તે વખતે તમારે કોર્ટમાં સાક્ષી આપવા આવવું પડશે. વાડે, સાહેબજી !”

“સાહેબજી, ગૃહસ્થો !” જોનાથન સ્મોલે પણ નિશ્ચિત બાવ-પૂર્વક અમને સલામ કરી.

“સ્મોલ ! પહેલાં તમે ચાલો.” જોન્સ બોલ્યો: “તમે આન્દામાનના ટાપુમાં પેલા પઠાણ ઉપર જે રીતે તમારું વેર વાળ્યું હતું, તેજ રીતે અત્યારે મને પણ તમારા લાકડાના પગથી પૂરો ન કરી દો એ બાબતની મારે સંભાળ રાખવી જોઈએ.” આગળ જોનાથન સ્મોલ અને તેની પાછળ એથેલની જોન્સ, એ પ્રમાણે જન્ને ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૩૭ મું.

ઉપસંહાર.

એ બંને જાણ્યા ગયા બાદ થોડીક વાર મુઠ્ઠી અમે મૌનપણે બેઠા બેઠા ધૂત્રપાન કર્યા હતાં. પછી મેં કહ્યું: “ હોન્સ ! આજે આપણા આ ન્હાનકડા નાટકનો અંત આપ્યો ખરો. હું ધારું છું કે હવે ભવિષ્યમાં આવા પ્રકારના ભેદી ગુન્હાના કેસમાં તમારી તર્કશક્તિ અને નિરીક્ષણશક્તિનો અનુભવ કરવાની તક મને નહિ મળે. ”

“ એમ કેમ ? ” શેરલોક હોન્સે ધૂત્રપાન કરતાં કરતાં પ્રશ્ન કર્યો.

“ કારણ કે મીસ મોર્સ્ટને મારા પ્રેમનું આકર્ષણ કર્યું છે; તેમજ તેણે મને પોતાના પતિ તરીકે સ્વીકારવાનું માન આપ્યું છે. ” સ્મિતપૂર્ણ વદને મેં જણાવ્યું.

તેણે આશ્ચર્યપૂર્ણ નેત્રે મારી સામે જોયું અને એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ મૂક્યો.

“ મને પણ એ બાબત શંકા તો ગર્ભજ હતી. ” તે બોલ્યો: “ પરંતુ તમે મને જણાવેલા આ સમાચાર માટે હું તમારું અભિનંદન કરી શકતો નથી. ”

તેના આ વિચિત્ર કથનથી મારું મન દુઃખાયું અને મને રહેજ ગુસ્સો પણ ચડ્યો.

“ શું મારી પસંદગી વાજળી નથી ? તે માટે અનંતુષ્ટ થવાનું તમને કશું પણ કારણ મળ્યું છે ખરું ? ” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ બિલકુલ નહિ. ” હોમ્સે જવાબ આપ્યો : “ મને લાગે છે કે મીસ મોર્ટનના જેવી સુશીલ અને સ્વરૂપવાન રમણી હજી સુધી મારી દૃષ્ટિએ પડી નથી. એટલું જ નહિ પરંતુ તે આપણા ગુન્હાનો ભેદ શોધી કાઢવાના કાર્યમાં પણ મદદગાર થઈ પડે તેવી છે. તેની સાથેની વાતચીતપરથી હું જોઈ શક્યો છું કે તેનામાં પણ કલ્પના-શક્તિ અને બુદ્ધિમતા છે. એક જ દાખલો લ્યો. તેણે પોતાના આપના બધા ખતપત્રોમાંથી આગ્રાનો ખતનો જે સ્થળે છૂપાવ્યો હતો તેનો નકશો તારવી કાઢ્યો હતો અને તે આપણને બતાવ્યો હતો. પરંતુ પ્રેમ એ લાગણીનો વિષય છે; અને આવા ભેદી કેસો ઉકેલવાના પ્રસંગમાં લાગણીને તાબે નહિ થતાં તદ્દન વિસ્મયબુદ્ધિ રાખવી જોઈએ. જો તેમ કરવામાં ન આવે તો આપણે કદી પણ સત્ય રહ-સ્યનો પાર પામી શકીએ નહિ. એટલે મેં તો નિશ્ચય કર્યો છે કે મારે કદી પણ કોઈ સ્ત્રીની સાથે લગ્નગ્રંથીથી જોડાવું નહિ. જો હું કોઈ સ્ત્રીની સાથે પ્રેમમાં પડું અને તેની સાથે લગ્ન કરું તો મારી ખાતરી છે કે ભવિષ્યમાં તમને રસપૂર્ણ બેઠી કેપોના જનાંતરી વાચક-જનને આકર્ષવાની તક કદી પણ મળે નહિ. ”

“ પરંતુ મને આશા છે કે આ લગ્નથી મારી મનઃશક્તિને કશી પણ હાની પહોંચશે નહિ. પણ તમે કંટાળી ગયેલા છો, તમારો ચહેરો નિસ્તેજ જણાય છે. ” મેં તેની સામે જોઈને કહ્યું.

‘ હા, હવે રહસ્યમય ગોપ્ય શોધી કાઢવાનું કાર્ય પૂર્ણ થયું છે. એટલે કદાચ એક અઠવાડિયું સુધી મારી આવી સ્થિતિ રહેશે. ”

“ અતિ વિચિત્ર ! ” મેં કહ્યું : “ તમારા જેવો સ્વભાવ બીજા મનુષ્યનો હોય તો હું તેને આગસુ જ કહું. પરંતુ વિશેષ વિચિત્ર તો એ છે કે પ્રસંગ આવતાં તમારી એ આગસ ક્યાંની ક્યાં વહી જાય છે અને તેને બદલે ચંચળતા અને ઉત્સાહ ખડા થઈ જાય છે.”

“ હા, તમારું કહેવું ખરું છે. ” તે બોલ્યો : “ હું ધારું તો આગસુનો પીર પણ બની શકું છું : તેમ જ મારી ઈચ્છા થાય તો હું પળવારમાં એવો બની જાઉં કે મારા જેવો બુદ્ધિમાન અને ચંચળ માણસ તમને શોધ્યો પણ જડે નહિ. પરંતુ હમણાં આપણે આર્થો-લોમ્યુના ખૂનના કેસની વાત કરતા હતા. જોનાથન સ્કોલે કહ્યું હતું કે એક માણસ પાસેથી તેને પોન્ડીચેરી લોજની તમામ બાતમી મળી હતી. તે માણસનું નામ તેણે આપ્યું ન હતું. પરંતુ મેં પ્રથમથી જ જણાવેલું હતું કે પોન્ડીચેરી લોજ માંહેનું એકાદું માણસ ફૂટેલું હોવું જોઈએ. હવે મારી ખાત્રી થાય છે કે એ ફૂટેલો માણસ લાલરાવ બટલર સિવાય બીજો કોઈ પણ હોવો જોઈએ નહિ. જોન્સે ચાર જણને પકડ્યાં હતાં, તેમાંથી બેને છૂટાં કર્યાં છે અને બેને રાખ્યાં છે. તેમાંથી એક માણસ લાલરાવ બટલર તો અમુક અંશે ગુન્હેગાર છે. અર્થાત્ એક ગુન્હેગારને તો જોન્સ આપણી મદદ કે સત્તાહ સિવાય પકડી શક્યો છે ખરો. ”

“ પણ, હોમ્સ ! એક વાતનો મને વિચાર થયા કરે છે. ” હું બોલ્યો : “ આ કેસમાં ખરી રીતે ગુન્હેગારોને શોધીને પકડી આપવામાં તમામ મહેનત તમે જ કરેલી છે. પરંતુ તેના પરિણામમાં મને મીસ મોર્ટન મળશે અને જોન્સને કેસનો બેદ ઉકેલવાનું તથા ગુન્હેગારને પકડવાનું માન મળશે : ત્યારે તમારે માટે શું રહ્યું ? ”

“બીજું કાંઈ નહિ તો આ મારી કોકેનની શીશી તો છે ને ?”
 શેરલોક હોમ્સ હસ્તો હસ્તો બોલ્યો, અને કોકેનનો ડોઝ લેવાના
 ઇરાદાથી તેણે પોતાનો હસ્ત લંબાવીને કોકેનની શીશી લીધી.

સમાપ્ત

રસિક નવલકથામાળા.

પુસ્તક ત્રીજું.

ભયંકર ભેદ.

(ભાગ ૧-૨.)

મુંબઈમાં બનેલી એક સત્ય ઘટનાને આધારે લખાયેલી આ નવલકથામાં મુંબાઈમાં બનતા ભેદભર્યા ભયાનક પ્રસંગોનો આબેહૂબ ચિતાર આપવામાં આવ્યો છે. મુંબઈમાં સ્વર્ગ અને નરક બન્ને રહેલાં છે તેનો અનુભવ વાચકને થાય છે. ધોળે દિવસે ભર બજારે નિર્દોષોને લૂટતા શરીફ-ખદમાસો તથા જુગારખાનાં અને હોટેલોમાં લોકોને ફસાવનારા ખૂની અને ધાડપાકુઓ સુધરેલી દુનિયામાં પણ કેવો ત્રાસ મચાવી મેલે છે તેનું હૃદયભેદક અને મનોવેધક શાબ્દિક ચિત્ર આ નવલકથામાં આલેખવામાં આવ્યું છે. તેનો પ્લોટ એટલો બધો રસિક અને હૃદયંગમ છે કે શરૂઆતથી જ તે વાચકનું અત્યંત આકર્ષણ કરે છે. એટલે પછી પૂરી કીધા સિવાય મૂકવાની ઇચ્છા થતી નથી. એક મોટા રાજ્યનો રાજકર્તા છૂપા વેશમાં મુંબઈનાં ગરીબ અને નિરાધાર લોકોનો પરોપકારવૃત્તિથી ઉદ્ધાર કરવાને માટે જે પ્રયત્ન કરે છે તે પ્રસંગ ખરેખર આનંદપ્રદ છે. પાકું સોનેરી પુંકું, બન્ને ભાગ સાથે, ઉંચા ગ્લેઝડ કાગળ, મનોહર છપાઈ, ૫૪ ૪૫૦ ઉપર, મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦, રસિક નવલકથામાળાના ગ્રાહકને પોણી કીંમતે મળશે. રજીસ્ટર પોસ્ટેજ માફ.

પુંજલાલ ભગવાન પારેખ
વઢવાણ સીટી.

શેરલાક હોમ્સનાં સાહસકર્મો.

ઇંગ્લાંડના ડિટેક્ટિવ બહાદૂર શેરલોક હોમ્સથી કાણુ અજાણ્યું છે ? તેણે મોટા ભયંકર ગુન્હાઓમાં પોતાના અજબ બુદ્ધિબળ અને આશ્ચર્યજનક બાહોશીથી ખરા ગુન્હેગારોને પકડીને તેમને યોગ્ય સજાએ પહોંચાડ્યા છે. આ પુસ્તકમાં તેનાં સાહસકર્મોને લગતી છ વાર્તાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં લાલ માથાનું મંડગ, ગૂમ થયેલો ભરથાર, એક બહાદૂર સ્ત્રી, વગેરે છએ વાર્તા એટલી બધી રસિક છે કે ભલભલા ડિટેક્ટિવો પણ તે વાંચીને ડિટેક્ટિવ શેરલોક હોમ્સની ચાતુરી જોઈને આંગળાં કરે છે. જેમને વાર્તાનાં પુસ્તકો વાંચવાનો બિલકુલ શોખ ન હોય તેમને પણ આ પુસ્તક વાંચવામાં અત્યંત રસ પડે છે. વિશેષ પ્રશંસા કરવાની જરૂર નથી. એક વખત વાંચ્યાથી ખાતરી થશે. માટે તુરત મંગાવો. પાકું સોનેરી પુકું, ઉંચા ગ્લેઝડ કાગળ, સુંદર છપાઇ, પૃષ્ઠ ૩૦૦, મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦ રસિક નવલકથામાળાના આલોકને પોણી કીંમતે મળશે. રજીસ્ટર પોસ્ટેજ માફ.

પુંજલાલ ભગવાન પારેખ.

વઢવાણ સીટી.

રસિક નવલકથામાળા

પુસ્તક પાંચમું.

આળીશ ચહેરાનો માણસ.

લેઠ ભરેલી ડિટેક્ટિવ નવલકથા.

(લેખક—ચંદુલાલ જોડાલાલ વ્યાસ.)

ક્ષત્રીતપુરનો અર્ધિંદ નામનો બાહોશ ડિટેક્ટિવ પ્રથમ એક ભયાનક ઉઠાડગીર હતો. પરંતુ એક યુવતીના મુખઃર્શનથી તેના જીવનમાં અદ્ભુત પરિવર્તન આવ્યું છે અને જે જનસમાજને પોતે અનેક પ્રસંગોમાં ત્રાસ આપેલો તેમને પોતાના જેવા અન્ય ભયંકર બદમાશોના ત્રાસમાંથી મુક્ત કરવાને માટે ડિટેક્ટિવના કાર્યનો સ્વીકાર કરે છે. તેણે જુદા જુદા પ્રસંગોમાં અદ્ભુત ચતુરાઈ અને લિખ્ત ખતાવીને જે સહાસિકતા દર્શાવી છે તેનો મનોવેધક અને ચમત્કારિક વૃત્તાંત આ નવલકથામાં આપવામાં આવ્યો છે. આ નવલકથાનો ઉપાડ શરૂઆતથી જ અત્યંત રસિક બને છે અને વાંચકોની ચિત્તવૃત્તિને છેવટ સુધી આકર્ષી રહે છે. તેનું દરેક પ્રકરણ ભેદ-ભરમોથી ભરપૂર છે ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતી ડિટેક્ટિવ નવલકથાઓમાં આ નવલકથાનું સ્થાન ઉપર છે. પાકું સોનેરી પુંડું, ઉંચા ગ્લેઝડ કાગળ, સુંદર છપાઈ, પૃષ્ઠ ૪૫૦ મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦ રસિક નવલકથામાળાના ગ્રાહકોને પોણી કીંમતે અળીશ. રજીસ્ટર પોસ્ટેજ માફ.

પુંજલાલ ભગવાન પારેખ,

વહવાણ સોટી.

ବେର ବସୁଳ !

(લેખક—ચંદુલાલ જોશલાલ વ્યાસ.)

ਪ੍ਰੰਜਲਾਲ ਲਗਵਾਨ ਪਾਰੇਖ—ਬਠਵਾਲ ਸੀਟੀ.

વિચિત્ર જગત્

(લેખક—ચંદુલાલ જેઠાલાલ વ્યાસ.)

જગતની વિચિત્રતાનો અનુભવ કરાવતી આ નવલકથામાં આગલા સમયમાં દેશી રાજ્યોમાં કેવા ગોટાળા થતા હતા, રાજકર્તાઓ પોતાનો હેતુ સિદ્ધ કરવાને કેવાં બિંબણુ કૃત્યો કરતા, પતિપરાયણા સુંદરીઓ મંકટને સમયે પણ કેટલું ધૈર્ય દાખવતી, તેનો તથા મૃત્યુથી પણ નહિ ડરનારા વીર પુરૂષોની સહાસિકતાનો, નીચ અને સ્વાર્થસાધુ મનુષ્યોની કુટિલતાનો અને અતે સત્યના વિજયનો હૃદયભેદક અને આગ્રેહૂબ ચિતાર આપ્યો છે. આ કથાનક વાંચતાં જણે સીનેમાના ચિત્રપટ ઉપર ખડા થતા પ્રમંજો તમે જોતા હો એવો ભાસ થાય છે. પ્રેમશૃંગાર, વીર, કંડેણા અને ભયાનક આદિ રસોનું એવું રોચક મિશ્રણ થયું છે કે ફરેકને આ કથાનક અત્યંત પ્રિય થઈ પડે તેમ છે. પાકું સોનેરી પુઠું, હિંચા કાગળ, સુંદર છપાઈ, પૃષ્ઠ લગભગ ૪૨૫. મૂલ્ય રૂ. ૩. રસિક નવલકથામાળાના ગ્રાહકોને પોણી કીમતે મળશે. રજીસ્ટર ખર્ચ અને પોસ્ટેજ માફ.

પુંજલાલ ભગવાન પારેખ.
વડવાણ સીટી

રસિક ઐતિહાસિક સચિત્ર નવલકથા.

પ્રેમની ખુમારી.

(ભાગ ૧-૨)

મોગલ આદશાલ જહાંગીરના સમયની આ ઐતિહાસિક નવલ-
કથામાં બગાળાના પ્રદેશનો રસિક અને અદ્ભુત પ્રસંગથી ભરેલો
પ્રેમ, પ્રેમ ને પ્રેમથી ઉભરાતો ચિતાર આપ્યો છે. પ્રેમમાં વહેમ પડતાં
પ્રેમની ખુમારીથી નિપજતાં ભેદી પરિણામો વાત્તાને એટલી બધી
આકર્ષક બનાવે છે કે એક વખત હાથમાં લીધા પછી પૂરી કીધા
સિવાય તેને છોડવી ગમતી નથી. આજકાલ લખાતી અનેક નવલક-
થાઓમાં આ નવલકથા ઉચ્ચ પ્રેમશૃંગારના સંબંધમાં સરસાર્થ
ભોગવે છે. તે સાથે તેમાં કર્ણ, વીર અને બયાનક રસનું પણ રોચક
મિશ્રણ થયેલું હોઈ હૃદયંગમ બને છે. ભાષા રસિક અને સરળ
હોવાથી દરેક વાંચકને એક સરખી પ્રિય થઈ પડી છે. તેની હવે માત્ર
થોડીજ નક્કલો બાકી છે. બન્ને ભાગ જુદા પાકાં સોનેરી પુઠાં. ઉંચા
ફેધરવેટ કાગળો. દળદાર કદ. બન્ને ભાગમાં ચાર ચાર સુંદર ફેરાગ્રા-
ફિક ચિત્રો. સાથે ત્રણ રંગમાં રંગેલું સચિત્ર કવર. છપાઈ પંજુ
તેટલીજ સુંદર અને આકર્ષક છે પ્રથમ ભાગ મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦
દ્વિતીય ભાગ મૂલ્ય રૂ. ૩-૮-૦, રસિક નવલકથાબાળાના
ગ્રાહકોને પોણી કીમતે મળશે. પોસ્ટેજ અને રજીસ્ટર
ખર્ચ માફ.

પુનઃપ્રકાશન ભગવાન પારંખ.

પટવાણ સીટી.

